3 1761 07336011 7

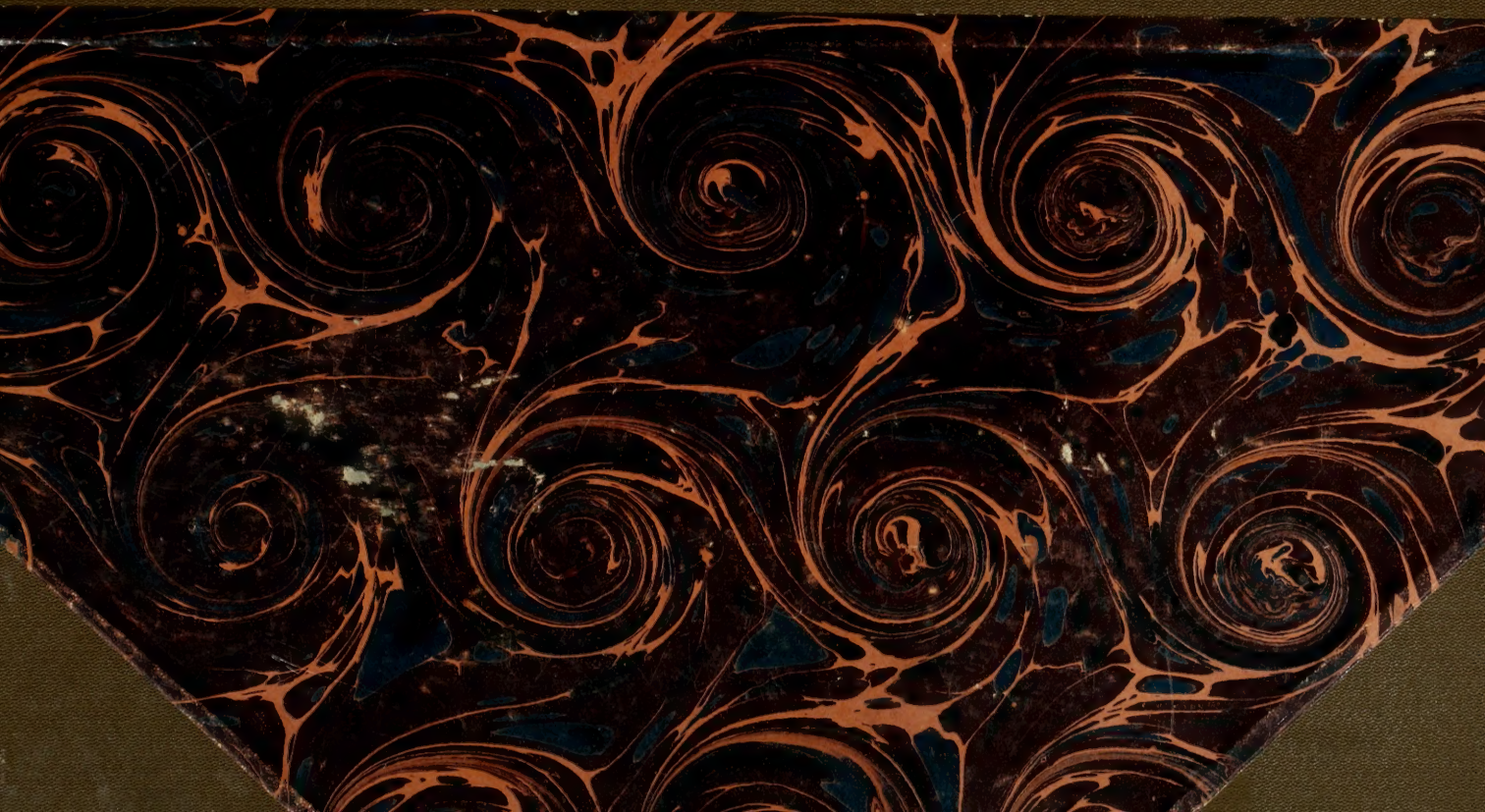

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/szepesvrmegyem00vajd

barna fv.

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A SZEPESVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

N
6809
S6V3

SZERKESZTI

Dr. VAJDOVSZKY JÁNOS

LIBRARY
NOV 17 1970

ELSŐ RÉSZ:

ÉPITÉSZETI EMLÉKEK

IRTA

DIVALD KORNÉL

Tizenkét mellékleten s a szövegben nyolczvanhat képpel

BUDAPEST

A STEPHANEUM R. T. NYOMÁSA

1905

I.

Általános jellemzés. Őskori maradványok. Az első templomok. A tribsi és jurgói fatemplom. A krighi fatorony. A mindszenti templom tornya és temetői kápolnája. A haraszti templom. A kéthajós templomokról általában.

Szepesvármegye természeti szépségeinél, politikai és művelődéstörténeténél fogva egyaránt Magyarország legérdekesebb vármegyéinek egyike. A Magas Tátra hófedte ormai, négy folyójának völgyei a fenségestől az idilli jellemig, hol szinte megrázó ellentétekben, hol elbájolóan szelid, kedves vonásokban gazdag tájképek rendkívül változatos sorozatát tárják elénk. E gyönyörű vidéket jó részt pompás utak szelik keresztül-kasul. Az utak mentén, folyók partján, dombok tetején és hegyek oldalán lépten-nyomon városok és falvak bukkannak föl. Ezek legtöbbjének templomai és házai, valamint a völgyek fölött uralkodó várak és kolostorok romjai évszázados multról és ez évszázadok folyamán szakadatlan kulturális fejlődésről tanuskodnak.

E dicső mult önmagukban véve is eléggé beszédes művészeti emlékeit tüzetesen méltatni szép, de nehéz föladat. Megnehezíti az út töretlen volta, a melyen annak, a ki méltatásukra vállalkozik, járnia kell; még inkább a tömérdek balhiedelem, a melyet egy-egy emlékhez többnyire a kegyeletes hagyomány fűzött. Ez utóbbi az egyes emlékek értékét különösen túlzott régiségükkel igyekszik fokozni, míg viszont az eddig ismertetett régi épületek leíróit ezek művészi méltatásánál ragadta el gyakran a tárgy szeretete. Illuziókat széttépni mindig hálátlan feladat, különösen akkor, ha ezeket az ősök emléke iránt való kegyelet táplálja. De miként a történetírásnak, a művészettörténelemnek is csak az igazság keresése lehet czélja. Az igazság fényében is még mindig káprázatos lesz a kép, a melyet Szepesvármegye művészeti emlékeinek tárgyilagos méltatása nyujt. Ha monumentális építészetének története nem is kezdődik a magyar királyság első évszázadával, mint azt egyes emlékeit ez időbe helyezve, a régibb írók s a néphagyomány véli; ha különösen középkori épületei sorában kevés is a kifogástalan művészi értékű emlék: Szepesvármegye régi lakossága a XIII. századtól kezdve tehetségéhez képest s a lehetőség határain belül mindenkor lépést tartott az egymásután következő századok művészeti törekvéseivel s ha monumentális épületei emelésénél a kellő idő és anyagi eszközök

hiánya miatt legtöbbször nem is fejtett ki nagyobb fényt, ennek pótlásáról később annál nagyobb mértékben gondoskodott s templomait, köz- és magánépületeit a szobrászat, festészet és iparművészet alkotásaival gyakran valósággal elhalmozta.

Szepesvármegye ma is fönnálló s közel kétszáz templomának legalább is háromnegyed része a XIII—XIV. századig vezetheti vissza multját. Eredeti állapotában e templomok közül természetesen jóval kevesebb maradt fönn. De a régi s a XVII—XIX. századokban gyökeresen újjáépített templomokban is tömérdek a kisebb művészeti emlék, a mely egyrészt a gyökeresen átalakított templomoknak stiljüknél régibb multjáról tesz bizonyságot, másrészt a régi stiljükben fönnálló épületekben művészeti szempontból véve gyakran érdekesebb maguknál a templomoknál. Szepesvármegye szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékeivel a szakirodalom eddigelé behatóbban még nem foglalkozott, vagy legalább is nem méltatta ezeket érdemük szerint. Az építészeti emlékek összefoglaló méltatására is ezúttal először kerül sor s ha az összehasonlításra szolgáló anyag kellő ismertetése hiján eddigelé határozottan nem is lehet kimutatni, Szepesvármegye művészetéről már most is több mint valószínű, hogy egész mivoltával Magyarország régi művészetének keretébe illeszkedik. Szepesvármegyének régi lakossága, mely itt kulturális téren a vezérszerepet töltötte be, idegenből szakadt hazánkba s főleg idegen vendég mivoltához fűzött szabadalmai kedvéért nyelvét s társadalmi szokásait szinte napjainkig megőrizte. Érzületükben azonban ez idegen telepesek korán magyarosodtak meg s kulturális téren is csakhamar egybeolvadtak új hazájuk népével. Mint ez a középkor eleven nemzetközi forgalmából önként következik, idegen mesterek a Szepességen is sűrűn fordultak meg. Ma már azonban nem igen lehet többé azt vitatni, hogy a Szepesség művészete német, bármily sok, századok multán is minduntalan fölmerülő német mesteréről is van tudomásunk. Mint a következő fejezetben látni fogjuk, a Szepességnek már első monumentális épületén is találunk olyan vonást, a melynél fogva rokonságát első székesegyházainkéval könnyen kimutathatjuk. Későbbi templomain az építészet fejlődése szintén lépést tart Magyarország építészetének fejlődésével, de mestereit a Szepesség sajátos viszonyainak megfelelő lokális vonások is jellemzik, a melyeknél fogva ép úgy beszélhetünk szepességi építész-iskoláról, mint a hogy a szobrászat s különösen a faragás, továbbá a képírás, bronzöntés és ötvösség terén is voltak a Szepességnek kiváló mesterei, a kik a tanítványok egész körét nevelték. E lokális jelentőségű művészeti iskolákról a XIII. századnál előbb azonban alig lehet szó s bár a Szepesség őskori emlékei aligha maradtak ránk későbbi időkből, mint azok, a melyeket Magyarország egyéb vidékein találtak, az irdatlan erdő, Árpádkori okmányaink Silva Zepus-a, még a magyarok bejövetele után is sokáig maradt a magasabb rendű kulturára nézve töretlen talaj.

A történelemelőtti idők primitiv kulturájának emlékei a Szepességen nagy

számmal maradtak ránk. A Tátra környékén s a Göllnicz völgyében a barlangi medve s más őskori állatok csontjain kívül kőszerszámokat, agyagcserepeket és urnákat, valamint szénrétegeket is találtak. A bronzkor emlékei többek közt Bethlenfalva környékén, továbbá a Poprád völgyében, Felka, Béla és Svedlér vidékén kerültek nagyobb számmal fölszinre. A nép nyelvén «burg», «hradek» néven ismert s vármegyeszerte előforduló őskori terraszépítményeket, földsánczokat a keltáknak tulajdonítják, a kik már a vas olvasztásához is értettek. A kelták nyomában a quadok, majd ideig-óráig a vandalok, góthok és gepidák szállják meg a Szepesség szépséges völgyeit s erdőit. A mikor Gyeicsa fejedelem, szent István király apja, a határok védelmére a Silva Zepus-ba küldte harczos magyarjai egy részét, a szepesi lándzsások ez ősei alighanem csak a mai ruthének csapatokban szanaszéjjel bujdosó őseinek néhány törzsével találkoztak itt, a mely pásztorkodással foglalkozva nomád életet élt.

Bizonyos, hogy a katonai megszállást a régi magyaroknál nem követte nyomon a kulturális munka, mint a rómaiaknál, a kik az ó-korban az antik cziviliczáczió zászlótartói voltak. A szepesi lándzsások ősei is alighanem csak vadászattal, halászattal, állattenyésztéssel és a szomszéd lengyelekkel folytatott csetepatékkal töltötték el idejüket. Sátrak alatt azonban már aligha laktak. Az egetverő hegy alján uralkodó zord idő is arra kényszerítette őket, hogy kevésbbé szellős lakásra tegyenek szert. Rabszolgáik sorában bizonyára voltak, a kik értettek a faházak építéséhez, hadi szempontból véve ők maguk sem hanyagolhatták el az ácsolás mesterségét. Ha hitelt adhatnánk a népmondának, hogy szent Adalbert püspök a Szepességen keresztül Esztergom felé utazva, Krigh község táján egy előkelő magyart megkeresztelt, úgy valószinűnek tarthatnók, hogy itt ekkor már keresztény templom is épült. Adatunk azonban erre nincs s ha a kereszténység a XI. század folyamán az első magyar telepesek székében el is terjedt, a lándzsások ősei fatemplomoknál egyéb épületeket aligha emelhettek. A román korban félreeső vadon vidékeken legfőljebb szerzetesek építettek kőtemplomokat. A szintén legendás XII. századbeli késmárki apáczaklastromon kívül a Szepességen a XIII. századig szerzetesrendek letelepedéséről nincsen tudomásunk s nem lévén itt szerzetesek, bizonyos, hogy még a rengeteg irtásával foglalkozó XII. századbeli új jövevények sem építettek kőtemplomot a maguk erejéből s a maguk vagy mások számára. Nem is templomépítés okáért hivatta be őket II. Géza király, hanem azért, hogy az erdőborította földet a rendszeresebb gazdasági munkának meghódítsák.

Mindezek alapján valószinű, hogy a szepesi székesegyház építése előtt kőtemplom Szepesvármegyében nem létesült s így ez a XIII. századig a monumentális építészet terén nem igen jutott szerephez, ha csak nem a tatárjárás előtt keletkezett, de ennek viharai folyamán teljesen elenyészett ismeretlen kolostori templom maradványának tartjuk azokat a romokat, a melyek nyomai a lőcsei Kereszthegy,

a Gehol lejtőjén keletnyugati irányban elterülnek s a melyeket Demkó Kálmán említ először Lőcse történetével foglalkozó művében. Az 1072-ben állítólag már létezett szepesbélai és fridmani templomok is csak fatemplomok lehettek, miként ha létezését nem tagadjuk, a késmárki apáczakolostor is csak fából épülhetett.

A legrégibb fatemplomok a Szepességen, ennek égalji viszonyainál fogva még akkor sem maradtak volna ránk eredeti állapotukban, ha a tatárok a XIII. század derekán végig nem perzselik vármegyénket, mely társadalmi és politikai szervezetével is egyike volt a legfiatalabbaknak többi vármegyéink sorában. Ha a legrégibb fatemplomok nem is maradtak ránk, a Szepesség és a szomszéd vármegyék még ma is fönnálló, bár későbbi ilynemű emlékeiről lehet következtetni ezek régi alakjára. A fatemplomok általában a népies művészet alkotásai közé tartoznak, a mely tudvalevőleg arról nevezetes, hogy az egyszer elfogadott formákhoz évszázadokon keresztül is szivósan ragaszkodik. A népies művészet motivumait ép azért sokan még az őskorból származtatják. Ha nem is elegyedünk a vitába, mely e kérdésről ma jóformán csak nálunk folyik, bizonyos, hogy első templomait a nép is csak azután emelhette, hogy keresztény lett s minthogy merőben új feladat előtt állott, csak oly mintára építhette primitiv fatemplomait, a minőre papjai közvetítése révén szert tehetett. Innen van, hogy a különböző országokban fönmaradt fatemplomok mindegyikén, igaz, hogy csak halavány vonásokban, azon kőépítészeti stil tükröződik vissza, a melynek korában első példáik emeltettek.

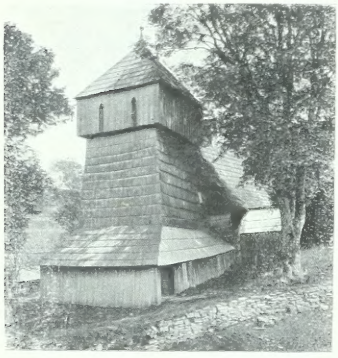

1. A tribsi fatemplom.

A Szepesvármegye területén gyér számban fönmaradt fatemplomok az átmeneti stilre emlékeztetnek. Ennek korában az 1000. körül Kr. u. keletkezett román építészet élénkebb alaprajzi elrendezést és tagoltságot nyer, az ékítményeiben jellegzetes félkörív mindinkább kicsúcsosodik, az addig alkalmazott nehézkes falazást könnyed falkitöltések pótolják, a melyeknek a régieknél is nagyobb szilárdságot a boltozatbordák és támasztópillérek kölcsönöznek. A hol ez elemek már mind megvannak s az ékítésben is a csúcsos ív az uralkodó, az ilyen épület már csúcsives stilű. Az átmeneti stil kora nálunk a XII. század dereka táján kezdődik s körülbelül száz évig tart. Ekkor keletkezhetett a tribsi és jurgói fatemplomok mintája, valamint a krighi templom tornyának mintaképe is. E fatemplomok és tornyaik a csúcsíves építészet tagoltságából még semmit sem tükröztetnek vissza, átmeneti izlésű mintájukra is csak alaprajzi elrendezésük vall, különösen a tribsi templomban,

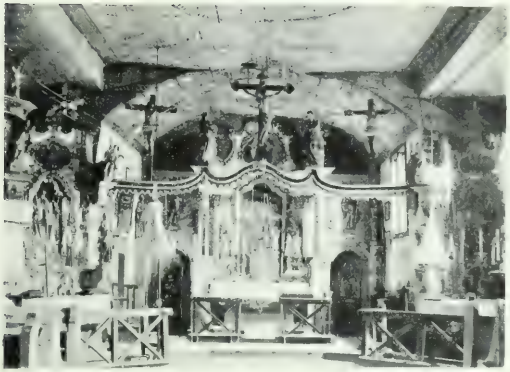

2. A jurgói fatemplom belseje.

a mely háromoldalú apszissal záródik, a szentélylyel egyformán hosszú s csak egy méterrel szélesebb hajójának nyugati oldalán pedig négyszögletes, lejtős oldalú, otromba fatoronynyal bir (1. kép). — A tribsi templom arányait tekintve kisebb falusi templomaink közé tartozik. Belső hossza tornyostul 23 méter, szélessége a hajóban közel 7 méter. A jurgóihoz hasonló módon a tribsi templom is körülbelül 30 centiméter vastag, szögek nélkül összeácsolt gerendákból épült, a melyeket kívül zsindelyezés belül lesimított s a hézagokban vászoncsikokkal kitöltött oldalukon véges-végig festmények borítanak el. A jurgói templom szentélye egyenesen záródik, csak belül érvényesülő négyszögletes apszisát dongamennyezet fedi (2. kép), a templom egyéb részeiben gerendakeretes lapos deszkamennyezetet látunk. A tribsi templomban a mennyezet szintén lapos, de a hajóban dongaformájú kereten nyugszik s tükörmennyezet jellegével bir.

A tagolatlan mivoltával csűrre emlékeztető jurgói templom fatornya helyén újabb kőtorony áll. A tribsi templom tornyának alján négyszögletes folyosószerű kiszögellést látunk, felső része galambdúcz formájára szökik ki s négyszögletes gúlaalakú alacsony tetővel bir. E toronyhoz nagyon hasonlít a krighi templom fatornya (3. kép), mely mögött azonban a hajó már deszkamennyezettel fedett, a szentély pedig keresztboltozatos kőépület. Több mint bizonyos, hogy a krighi templom hajdan szintén fatemplom volt, szentélyét még a XIV. vagy XV. században, hajóját a következő elején falazták kőből. Főrészeinek korára a szentély boltgerinczei s a hajóbeli deszkamennyezet festett növényi ékítményeinek stilje vall. A torony kőből való fölépítése úgy látszik mindmáig nem volt a krighieknek módjában, de ha többszörösen meg is újították, alakja

3. A krighi templom.

minden bizonynyal még ma is olyan, mint a minő talán már a XIII. század dereka táján volt.

A mai tribsi templomról a plébánia irattárában maradtak ránk adatok. Ezek szerint a templom 1567-ben épült, igen érdekes s a szentélyben közel természetes nagyságú alakokból összerótt bibliai tárgyú falfestményei 1647-ből valók. Bizonyos azonban, hogy a mai épület helyén a középkorban is volt templom. A mai templomnak XV. századbeli úrmutatóján kívül, a XVI. század elejéről származó csúcsíves stilű kelyhe is erre vall. Hogy a mai templomot, déli deszkafalának négyszögletes ablakaitól eltekintve, a réginek mintájára építették, abban általános formáját tekintve nincsen okunk kételkedni. A jurgói templom építésének korára vonatkozólag nincsenek írott adataink, csak díszitésének stilje vall arra, hogy ez későbbi, mint a tribsié. De hogy e templom mai alakjában annak a régi templomnak mintájára épült, a melyet a XIII. században a Dunajecz völgyében letelepített sziléziai szász jövevények építettek, az ép oly valószinű, mint az, hogy ez utóbbiak első fatemplomaikat szintén csak azoknak a fatemplomoknak a mintájára emelték, a melyek ekkor a Poprád, de még inkább a Hernád völgyében már fönnállottak. Az előbbi két folyó mentén ránk maradt fatemplomok rokonságára a tribsi és a krighi torony vall. A Hernád völgyében fatemplom nem maradt ránk, hogy azonban a fatemplomok és tornyok stilje itt a másik két folyó völgyében fönmaradtakkal szintén rokon volt, erre a mindszenti templom tornya enged következtetést. E kőtorony oldalfalai sajátságos módon lejtősen emelkednek a magasba, mint a krighi és tribsi fatorony oldalai. E sajátosságot másként alig magyarázhatjuk meg, mint hogy a kőtorony helyén hajdan lejtős oldalú fatorony állott s a nép a régi formához szivósan ragaszkodván, a kőtornyot is ennek mintájára emeltette, a midőn a templom, Hradszky József adatai szerint, 1402-ben ma már nem létező deszkamennyezetes hajóval s boltozott szentélylyel kőből épült.

A mindszenti templom mellett hengerded kőkápolna áll, a melyet eddigi ismertetői románkorinak tartanak. A tornyot kettős félköríves nyilású ablakainál fogva inkább tarthatnók románkorinak, vagy legalább átmenetinek; ám tudjuk, hogy falusi templomokban a román izlésű elemek még a csúcsíves építészet korának végén, sőt azután is sűrün merülnek föl. A mindszenti hengerded temetői kápolnán az építészeti tagozásnak nyomát sem találjuk meg, írott adatok híján így stiljét illetve korát sem tudjuk meghatározni. Művészi szempontból véve ez az épület szintén jelentéktelen s e sorok írója is csak azért említi föl, mivel alkalmat ád annak a kérdésnek a taglalásához, hogy volt-e és milyen szerepe a czentrális elrendezésnek Szepesvármegye középkori templomépítészetében?

Tudjuk, hogy a mindszenti temetőkápolnához hasonló apró épületektől eltekintve, a nyugati keresztény egyház szertartásait követő népeknél a románkortól kezdve a templomok az őskeresztény bazilikák mintájára, rendszerint hosszanti elren-

dezéssel épültek. Magyarország más vidékeihez hasonlóan, a Szepességnek szintén régtől fogva voltak a keleti egyház szertartásait követő lakósai. A görög katholikus ruthének ezek, a kiknek azonban a Szepességen ma központi elrendezésű templomuk nincsen. Sárosvármegyében is csak a fából épült görög katholikus templomok egy része czentrális, helyesebben csak megközelítőleg czentrális elrendezésű. A fatemplomok száma itt még ma is közel félszáz. A Szepességen egyetlen görög katholikus fatemplom sem maradt ránk. Hogy itt is voltak a sárosiakhoz hasonló fatemplomok, az bizonyos. Egy részük helyén azonban már a csúcsíves építészet korában hosszanti elrendezésű kőtemplomok épültek. A többi alighanem a mult század első felében pusztult el, a mikor Szepesvármegye mai görög-kath. kőtemplomainak zömét építették.

Vármegyénk egyetlen központi elrendezésű temploma a Hernád völgyében Haraszton látható. A közhiedelem XI. századbelinek tartja, régiségtudósaink egy része is a román korba helyezi. Valójában a haraszti templomot Pirhalla Márton a szepesi prépostságról írott könyvének hiteles adatai szerint Lőkfia Pál és Miklós a XIV. század elején alapította, még pedig Pál szepesi prépost engedelmével, a ki 1301-től 1315-ig viselte e méltóságát.

4. A haraszti templom.

Elrendezésében e templom minden bizonynyal sajátos. Mindazonáltal fölösleges Bizanczban keresnünk mintaképét, annyival is inkább, mert ott úgy sem találhatjuk meg. Mint 4. képünkön látható, a haraszti templom szentélye zömök négyszögletes torony, melynek három oldalához félköralakban falazott kápolnaszerű fülkék fűződnek. A torony felső ablakai kettős csúcsíves nyilásúak, az alsók oválisak, miként a minden tagozás nélkül szükölködő félkörű apszisok ablakai is. Ez utóbbi ablaknyilások, valamint mai alakjában a torony nyugati oldalához fűződő templomhajó a XVIII. századból valók. A haraszti templom elrendezésbeli sajátosságának oka minden valószínűség szerint abban rejlik, hogy magva a XIII. században lakótorony vagy őrtorony volt, a melyet tulajdonosai a XIV. század elején bizonyára valami különös okból alakítottak át templommá, a minthogy ugyanennek a templomnak szőllőgerezd-formájú fedeles cziboriuma a XVII. századból, tetején a nyilazó Ámorral, hajdan szintén profán czélokra szolgált. E föltevésre vall a tem-

plom toronyalatti részének bordátlan keresztboltozata, a melyet csak később iktattak falai közé, a minthogy a félkörű kápolnák belső nyilásán s egész mivoltán is nyilvánvaló, hogy csak utólag csatoltattak a régibb toronyhoz. Egyébként a mily érdekes kívülről e kis templomunk, ép oly tagolatlan belseje. Faragott építészeti részlettel schol sem találkozunk, régi falképeit bemeszelték. Szép barokk-korbeli tabernaculumát 1903-ban tűz pusztította el. Elrendezésbeli sajátosságánál fogva a haraszti templom vármegyénk középkori épületeinek érdekes példája, de magában áll s követésre nem talált.

A tribsi templomban, illetve ennek régebbi mintájában már inkább megtaláljuk a Szepesvármegyére nézve jellegzetes templomépítés csiráját. Mint a krighi templomnál láttuk, a fatemplomnak kőtemplommá való átépítésénél az előbbi alaprajzbeli elrendezését megtartották. A krighi templomban a szentélyen kezdték meg a kőépítkezést s a hajón folytatták; a templom nyugati oldalának közepén álló torony mindmáig faépület. Szepesvármegye más kisebb templomain a tornyot falazták előbb kőből, azután a szentélyre került a sor. A hajó mennyezete sok helyütt még ma is deszkamennyezet, nagyobbára azonban még a XIV. és XV. században boltozták be. Minthogy a templom szentélyének és hajójának arányain már nem lehetett változtatni s ez utóbbi a három hajóra való osztáshoz keskeny, osztatlan boltozott hajónak túlságosan széles volt, egyetlen oszloprenddel két részre osztották s két sor, többnyire négyzetes alapú keresztbolttal födték be. Ily kéthajós templomok egyebütt is akadnak, de oly nagy számmal, mint a Szepességen, más vidéken alig találkozhatunk velük.

Mielőtt a Szepességre nézve jellegzetes kéthajós templomok ismertetésébe fognék, időrendi szempontból is kívánatos, hogy előbb a nagyobb egyházi épületekkel ismerkedjünk meg. Az előbbiek lokális jelentőségével szemben ezek jelentősége országos, egyes részleteikkel pedig primitivebb s így még régibbnek látszó formában sűrűn találkozunk kisebb templomainkon. A következő fejezetben tehát a szepesi székesegyházról lesz szó, aztán a nagyobb városi plébánia-templomokról számolok be. A kisebb templomok ismertetése után a középkori világi építészettel kapcsolatban a renaissancenak Szepesvármegyében viselt szerepét méltatom, a melynek legjelentősebb emlékei szintén a profán építészet körébe tartoznak.

II.

A szepesi székesegyház. Régi átmeneti stilü alakja s ennek maradványai. Kibővitése a XV. században. A Zápolya-kápolna. Régi oltárok, sirkövek s egyéb műemlékek. A székesegyház restaurálása korunkban. Átmeneti stilü részletek Dénesfalván és Szepes-Olasziban. A szerzetesrendek és a román épitészet. Szepesvármegye középkori klastromai Stólán, Scsavnyikon. A Lapis refugii. Vörösklastrom. Szerzetesek Göllniczbányán, Szepes-Váralján, Landeken és Daróczon.

Salamon Ferencz Budapest történetéről szóló művében igen érdekesen fejtegeti a hazai prépostságok keletkezésének okait. Szerinte Árpádházi királyaink ezek egy részét flandriai származású vendégeik egyházi függetlenségének biztositása végett alapitották, a kikhez később a szászok csatlakoztak. Ez utóbbiak nagyobb számmal lévén, idővel magukba olvasztották a náluk jóval műveltebb flandriaiakat, a kik régi hazájukban már megedződtek az elemekkel való harczban s a kik közreműködésükkel nagyban elősegitették első királyaink czivilizatórius munkáját. Ennek jutalma volt a temérdek szabadalom, a melyet királyainktól nyertek s a mely tőlük a számbeli arányukkal mindinkább túlsúlyra kerülő későbbi telepesekre, a szászoknak nevezett németekre is áthárult.

5. A «leo albus» Szepeshelyen.

Szepesvármegye történetirói nyelvtudományi alapon valószinűnek tartják, hogy az első nagyobb település a Hernád volgyében szintén flandriai eredetű volt. E település idejét általában II. Géza királyunk korába helyezik. Igen valószinű, hogy az új telepesek egyházi viszonyainak rendezése nem késhetett sokáig. A szepesi prépostság keletkezése s a szepesi székesegyház alapitása igy alighanem a XII. század második felének derekára esik. Erre vall a legrégibb faragott kő, a mely Szepesvármegye területén ránk maradt. A «leo albus»-nak nevezett kőoroszlán ez (5. kép), a mely a szepeshelyi Káptalan-utczában a déli oldalon, a gyalogjáró

szélén, az egyik kanonoki ház előtt még ma is látható. E kőszobor stilje még elvitázhatatlanul román, maga az oroszlán nagyban emlékeztet azokra az állatalakokra, a melyek a lombard-román stil díszkapuin kétfelől ezek egy-egy oszlopát tartják hátukon, avagy a kapu két oldalán szerepelnek mint jelképes díszítések, még pedig fülkében, mint Jaákon, vagy szabadon. Aligha csalódom, mikor azt hiszem, hogy e kőoroszlán valamikor a szepesi székesegyház déli kapuját díszítette, a mely még a XV. században a Zápolya-kápolna építésekor enyészett el. A szepesi székesegyháznak egy másik dunántúli román stilű templomainkra emlékeztető sajátsága az, hogy átmeneti részében az oldalhajók a kettős torony alsó csarnokaival egybeolvadnak. E magyarországi sajátosságával szemben templomunknak átmeneti korában kereszthajója is volt, a mit csak kevés középkori templomunkban találunk. A szepesi székesegyház a XV. században oly gyökeres átalakításon esett keresztül, hogy legrégibb alakját még képzeletben sem igen tudjuk többé helyreállítani. Eddigi ismertetőinek, Merklasnak, Henszlmannak ez legalább nem sikerült s kellő alap híján alábbi fejtegetéseim is csak föltevéseknek tekintendők.

6. A szepesi székesegyház átmeneti stilű része.

Különböző korú részletekből kevésbbé szervesen összeépített székesegyházunk mindenesetre szinte magában áll sajátosságaival. Legrégibb része egyformán magas, három hajóból álló alacsony csarnok (6. kép), a melynek két szakaszra osztott nehézkes bordájú keresztboltozatai csomós levelű fejezetekkel és zömök, de elég élénken tagolt lábazattal biró köteges pilléreken nyugosznak. A hevederívek egy része félköríves, a déli hajóban már csúcsíves, a minthogy a boltozatok is csúcsos ívüek. A templom ez alacsony részéhez hajdan egy harmadnyival magasabb s három egyformán széles keresztbolttal födött kereszthajó csatlakozott, a melynek középső

szakaszához kelet felé minden valószínűség szerint még egy keresztboltozatos szakasz, a szentély s az ehhez fűződő apszis fűződött. A szentély magassága alighanem ismét a nyugati templomrész magasságával volt azonos. A keresztházó szélső két szakaszához alighanem mellékapszisok csatlakoztak. A templom hossza ez alakjában odáig terjedt, a hol ma a szentély kezdődik (l. 7. kép). Alaprajzi elrendezése pedig olyanforma lehetett, mint az ócsai templomé vagy még inkább a gyulafehérvári székesegyházé, a mely azonban már XII. századbeli alakjában is jóval nagyobb s bazilikális elrendezésű épület volt.

A szepesi székesegyház ránk maradt átmeneti részletei közé tartozik az északi és a nyugati kapu. Az előbbi bélletében egy pár félpillérek közé foglalt oszloppal bir, a melyeken a belső pillérkötegekéhez hasonló alakítású csomós levelű fejezeteket látunk. — A nyugati kapu két pár ilyen oszloppal s ívbélletben szintén ezeknek megfelelő, leszelt élű, hasábformájú bordákkal bir.

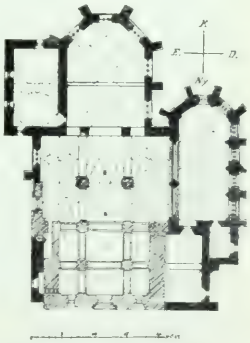

7. A szepesi székesegyház alaprajza. Hradszky nyomán. A világosabb rész a templom átmeneti stila részét jelzi.

Henszlmann Imre, a magyar művészettörténelem atyja, az általa csak rövidesen tárgyalt szepesi székesegyháznál különös figyelmet szentel a mai nyugati karzatnak, mely a román s átmeneti korban nálunk csak nagy ritkán fordul elő. Az azonban nem ötlött szemébe, hogy átmeneti alakjában a templom alacsonyabb nyugati része fölött nem lehetett karzat, mert kelet felé a kereszthajó boltozata rekesztette volna el. S ha mégis lett volna középkori értelemben vett kar, mint más románkori templomokban a téli vagy apácza-kórusnak nevezett karzat, úgy ez a templom belsejével nem függhetett össze. Lehet, hogy a káptalan a XII. és XIII. században zsolozsmáit télnek idején a templom nyugati része fölött volt helyiségben végezte, a melynek mai boltozatai a templom többi részeivel egyetemben már a XV. századból valók. Több, mint bizonyos, hogy legrégibb alakjában a mai székesegyház nem volt szabadon álló épület. Minden bizonynyal a prépost és a káptalan házával függött össze, mint a kolostori templomok a szerzetesek lakásául szolgáló épületekkel. A lakásul szolgáló házból valószínűleg a déli tornyon át vezetett átjáró a téli karba, a melyre e zord vidéken kétszeresen volt szükség s a melynek föltételezésével talán az egyetlen elfogadható magyarázatot nyerjük ahhoz, hogy miért épült a széles középső és két keskenyebb oldalhajóból álló rész már az átmeneti korban egyformán magas boltozatokkal, csarnokszerűen.

A székesegyház tornyairól Hradszky József a szepesi káptalan történetéről szóló könyvében azt írja, hogy a XIII. század második felében csak az egyik volt készen. 1273-ban ugyanis Muthmerius prépost hagyományt tesz a székesegyház

5. A szepesi székesegyház szentélye.

második tornyának építésére. Több, mint valószínű, hogy bár mind a két tornyon a frizek átmeneti jellegűek s az ablakok is ilyenek, a déli sokáig csonka volt s csak a XVI. század végén érte meg befejezését, mikor is az északit szintén azzal a fantasztikus ormokból álló koronával tetőzték be, a mely a román stil elemeiből gyakran merítő felsőmagyarországi renaissance-építészetre nézve jellemző.

Székesegyházunk eddig tárgyalt legrégibb része belsejében 24 m. hosszú, keresthajójában 19, alacsonyabb részében 13 méter széles volt. Székesegyházról lévén szó, a melyet azonfölül okmányok közvetett adatai szerint is a prépostságot alapító király a maga költségén építtetett, nincs okunk abban kételkedni, hogy a legrégibb templom egyszerre épült, ha később a tatárpusztítás után, különösen boltozatain javítottak is rajta. A székesegyház legrégibb részeinek anyaga a följebb említett oroszlánéhoz hasonlóan egyazon fehér mészkő, a melyet alighanem a szepesi várhegy környékén, talán a mellette levő Drevenyiken fejtettek. A kő azonos volta, s a mennyiben a restaurálók vésője fölszínét tönkre nem tette, kimunkálásának egyazon módja is arra vall, hogy a székesegyházat a XII. század második felében vagy legkésőbb a XIII. század elején egyhuzamban építették.

Ha székesegyháznak kicsiny is volt az épület, megfelelt czéljának mindaddig, a míg a káptalan csak négy kanonokból állott s a mai Szepeshely közvetlen környéke sem volt még nagyon népes. Csak a XIV. századtól kezdve bizonyul szűknek, a midőn különösen [illegible] idején Szepesvármegye népe egyre tömegesebben keresi föl. 1382-ben építik s nyilván a mainak helyén az első Krisztus szent teste kápolnáját. N[illegible]gyobb hagyományt a székesegyház kibővítésére Pálóczi György esztergomi érsek, egykor szepesi prépost tesz először, a ki 1439-ben kelt végrendeletében

5000 aranyforintot szán e czélra. A kibővítés azonban csak Stock János prépost korában kezdődött, a ki 1462-ben teszi le a régi templomhoz épitendő rész alapkövét. Két év mulva bekövetkezett haláláig csak a mai szentély küszöbéig terjedő oldalfalak készülnek el. A ránk maradt okmány azonban nem világosit föl arról, hogy a hajó vagy az új szentély oldalfalairól van-e szó. Nézetem szerint inkább ez utóbbiakról. Ellenkező esetben ugyanis nem halaszthatták volna el a kibővítés folytatását 1472-ig. A mig a szentély föl nem épült, a templom régi része változatlan állapotában szolgált az istenitisztelet czéljaira. Csak a midőn Back Gáspár prépost, Stock utóda, a káptalan s a szepesvármegyei papság gyüjtése árán beboltoztatta a szentélyt, csak azután bonthatták le az átmeneti templom kereszthajójának boltozatait, emelhették kétszeres magasságra meglevő köteges pilléreit, a melyek újonnan faragott részébe, a féloszlop formájú gerinczhordozó felső végén, a hálóboltozat bordái minden átmenet nélkül olvadnak. A főhajónál jóval szélesebb szentély (8. kép) hatalmas, merész hálóboltozatával ekkor már készen volt s ideiglenesen alighanem az istenitisztelet czéljaira szolgált. A régi templom kereszthajójának középső szakaszát közben a régi szentély és apszis helyén emelt szakaszszal az új szentély diadalívéhez fűzték. Ezzel egyidejűleg a kereszthajó két oldalszakaszát is megtoldották egy-egy szakaszszal. Az így keletkezett s a főhajóval csaknem egyformán magas oldalhajókat két-két csillagboltozattal födték, a főhajó a szentélyhez hasonlóan az orgonakarzattá átalakított románkori rész fölött végignyuló hálóboltozatot nyert (9. kép). — Az átmeneti rész hármas hajójával csaknem egyformán széles, 17 m. hosszú s 16 m. magas szentély méreteit az ekkor már tizenhat tagból álló káptalan kanonokjainak száma, a hajóét az oldalfalaiban meghagyott régi kereszthajó szélessége szabta meg. A ter-

9. A szepesi székesegyház hajója.

vező keze így ugyancsak meg volt kötve s ha az oldalhajók keleti záradékfalának szentély felőli részén a félkörben záródó faláttörésekkel a székesegyház belsőségének hatását egységesebbé nem is sikerült tennie, — az egész átalakítás kiváló mesterre, a falazás korrekt volta gyakorlott munkásokra vall. Bizonyos, hogyha a régi templom helyén tabula rasa létesül s Pálóczi György alapítványa nem kallódik el világi emberek kezén, akkor az átalakítás mestere a mai templom területén is térhatása, nemes arányai s technikai kiválósága tekintetében oly pompás templomot épít, a minőhöz foghatóval ma Felső-Magyarország egyetlen városa, még Kassa sem dicsekedhetnék. Hogy mesterünk a csúcsíves építészet e kései korában az ornamentikában is finom izlésű s jeles művész volt, azt a székesegyház déli oldalához fűzött Zápolya-kápolna bizonyítja, a melynek tervezője aligha lehetett más, mint az, a ki a templom átalakítását végezte s a kinek arról, hogy a kápolnát is hozzáépítik, okvetlenül már eleve tudomása volt.

A szent Márton püspök tiszteletére épült szepesi székesegyházat (10. kép) mai, háromhajós csarnoktemplom alakjában, háromoldalú apszissal záródó s széles és magas ablakaiban hólyagos díszszel ékes szentélyével, 1478-ban szentelte föl Sirokai László czimzetes püspök, az egri püspök suffraganeusa, a kinek szép vörösmárvány síremléke a Szepeshelyhez közel eső sárosvármegyei Sirokán még ma is látható. A Krisztus szent testéről elnevezett, eredetileg azonban a Máriát koronázó Szentháromság tiszteletére emelt Zápolya-kápolna alapkövét, Hradszky könyvének adatai szerint, 1488-ban rakták le s építését, illetve fölszerelését Zápolya István nádor és felesége, Hedvig, teschcni herczegnő költségén 1493-ban fejezték be. A kápolna, a mely belsejében a székesegyházzal szinte szervesen összefügg s ennek hatalmas térhatását nagyban fokozza, csúcsíveskori építészetünk java emlékei közé tartozik s édes testvére a nálánál még hiresebb csütörtökhelyi kettős Zápolya-kápolnának. Ha vannak is fogyatkozásai, mint a minő a külső koronázó párkány hiánya, a pillérei egymástól való távolságában nyilvánuló aránytalanság, ezek ugyancsak menthetők, mert a már meglevő székesegyház aránytalanságai miatt, a melyhez tűzték, elkerülésük lehetetlen volt. A székesegyház külsején az átmeneti jellegű s tompa csúcsosívekből összerótt frizek maradványain, a szentély ablakainak mértani művein és a talapzati párkány, valamint a támasztó pillérek sovány tagozásán kívül alig van díszítés. A szintén háromoldalú apszissal záródó Zápolya-kápolna támasztó pillérei fokozatosan vékonyodó testükön pompásan faragott, díszes fiálékkal: fióktornyocskákkal ékesek, a melyek egymás hátán a magasba törő hármas sora kissé zömök ugyan, de arányaival csak a faragott homokkőből épült s a pillérek közeiben szinte végig hatalmas ablakokkal áttört kápolna arányaihoz alkalmazkodik (11. kép). A pillérek törzsét talapzati részük fölött lóherívekkel összekötött finom pálczatagok élénkítik. A függélyes léczekkel három részre osztott

10. A szepesi székesegyház.

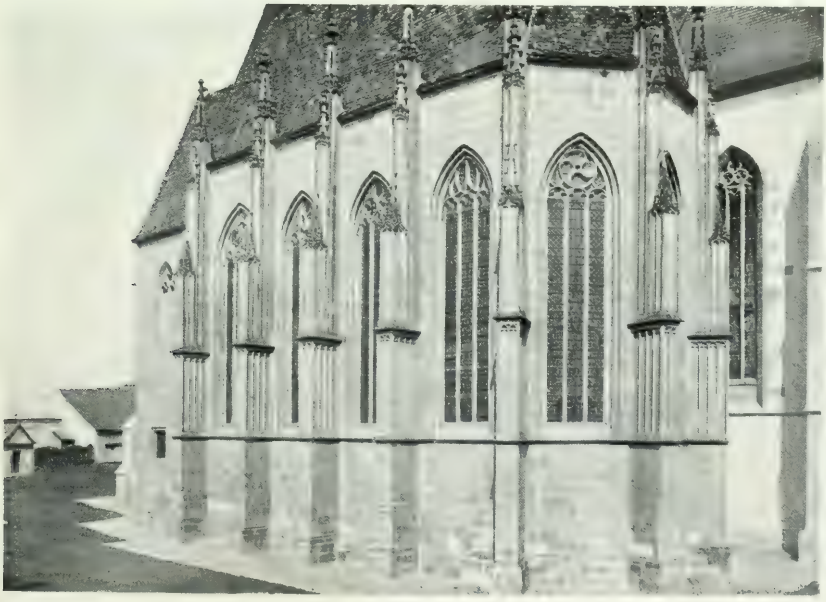

11. A szepesi székesegyház Zápolya-kápolnája.

ablakok mértani művei kései jellegűek, de pontos rajzuknál s motivumaik változatosságánál fogva még mindig klasszikusak.

A kápolna belső díszítése is gazdagabb volt, mint a székesegyházé. Déli falán a hálóboltozat bordáit tartó gazdagon tagozott félpilléreket félmagasságukban mennyezetes fülkék szakítják meg, a melyek régi szobrai elenyésztek. A félpillérek féthenger-alakú főgerinczhordozója három részre tagolt, hornyolt felületű formás lábazaton nyugszik, fejezete azonban nincsen. Ezzel szemben a hálóbolt bordái a székesegyház felőli árkádíveiken eróteljesen mintázott maszkformáju gyámkoveken nyugosznak. A szepeshelyi Zápolya-kápolnának nyugati oldalán áttört muvu, formás kókorláttal biró kicsiny orgonakarzata is van. Ezt felerészben arra a helyiségre épitették, a melyet ma lomtárnak használnak s a mely eredetileg székesegyházunknak kibővítése után sekrestyéje volt. A mai sekrestye a szentély északi oldalán a XVII. században épult, a melyen túl a székesegyház csak fölszerelésében gyarapodott.

A mint 1478-ban kelt fölszentelési okmányából tudjuk, székesegyházunkban már ekkor tizenkét oltár volt, a melyhez 1493-ban tizenharmadiknak a Zápolya-kápolna Mária koronázását ábrázoló oltára járult. A szentély ma is meglevő, de nagyon restaurált stallumai ekkor már szintén megvoltak s Késmárki Tamás olvasókanonok költségén készültek. Régi oltáraiból, a Zápolya-kápolnában levőn kívül, székesegyházunk nagyon keveset őrzött meg. Valamennyit már a XVII. század folyamán barokk-keretbe foglalták s a ma is meglevőket ismételten átalakitották. A főoltáron csak a gyönyörű szárnyképek régiek. A barokk-korban átalakított oltár XVII. századbeli főszobra, szent Márton érdekes lovasalakja, ma a templom lomtárában hever. A most is az oltár szekrényében levő három szobor, Mária szent Márton és szent Miklós püspök még XV. századbeli, de annyira át lett alakítva, hogy eredeti muvészi jellege egészen elenyészett. Erős átfestésen estek keresztül a templom többi szárnyasoltárai is: Mária halálának oltára a déli hajó zárófalánál, szent Mihály festett oltára a diadalív északi pillérénél s a három szent király oltára az északi hajó zárófalánál. Hogy templomunkat s már átmeneti stilü állapotában falképek is diszitették, ennek bizonysága az egyetlen napjainkig fönnmaradt ilynemü emlék, az északi kapu fölött. E pompás falkép történelmi jelképes fölfogással Róbert Károly koronázását ábrázolja s 1316-ban készült.

A templom régi sírkövei közül a többszöri restaurálások folyamán szintén nem egy enyészett el. A szentély apszisának északkeleti falán csak csonkán van meg Váraljai Szaniszló prépost érdekes renaissance-ékitésü síremléke 1548-ból. Zápolya Imre sarkophágja 1478-ból valamikor a szentély közepén állott, ma csak az elhúnyt alakjával ékes fedőlapja van meg, a melyet a mult században a Zápolya-kápolna oltárának evangéliumi oldalán falaztak be. Ezzel szemben áll Zápolya István nádor sirköve 1499-ből, a kit e kápolnában temettek el. A székesegyház hajójában, ennek északi falán látjuk Hetesi Pethe Márton kalocsai érsek síremlékét

a XVII. század elejéről, szintén vörös márványból, a templom nyugati bejárata mellett balfelől Balogh Miklós prépost alakos síremlékét 1689-ből, jobbfelől Sigray püspök czimeres sírkövét 1718-ból. A hajó északi és nyugati falát díszitő epitáfiumok XVII. századbeli faragásunk szebbnél-szebb emlékei. Az ezekkel egykorú halotti zászlók a lomtárban nagyrészt szintén megvannak még. A püspöki palotában és a lomtár mellé épült kincstárban őrzik a székesegyház régi miseruháit, kelyheit s egyéb szerelvényeit. A templom körül álló épületek lomtárrá alakított helyiségeiben nagyrészt még megvannak a szobrok és festmények, a melyeket a templom korunkban lefolyt restaurálása alkalmából az ennek vezetésével megbizott épitész csak azért dobhatott ki, mert XVII. századbeli barokk-foglalatukban nem ismerte föl e munkák művészi értékét. Székesegyházunk Zápolya-kápolnáját Samassa József érsek újittatta meg, a templom legutóbbi restaurálása Császka György érsek bőkezűségéből s ennek szepesi püspöksége idején 1879-től 1888-ig folyt le. Ekkor nyerte templomunk mai festett díszitését s képekkel ékes üvegablakait. A díszités e része sikerült s harmonikusan olvadt egybe a templom épitészeti tagozásával. Az új oltárok azonban távolról sem kárpótolnak a lomtárba kerültek szépségeiért s azért ez utóbbiak visszahelyezése ugyancsak kivánatos volna.

12. A dénesfalvi templom szentélye.

A szepeshelyi székesegyházban levőkhöz hasonló átmeneti stilü részletek, a falusi tornyok ablakaitól eltekintve, vármegyénkben csak kevés helyen maradtak ránk. A székesegyház átmeneti stilü pillérkötegeinek fejezetéhez hasonló, de csak egysoros levélcsomós-díszű fejezeteket látunk a dénesfalvi templom diadalívének két köteges félpillérén (12. kép). Az Iglótól keletre eső Dénesfalu neve 1204-ben merül föl először. Szent Magdolna templomának szentélye alighanem még a tatárjárás előtt épült; kettőshajója belső sarkaival egyetlen oszlopon nyugvó négy keresztboltozattal bir s mai alakjában a XIV. vagy XV. századból való. A Szepesség e legérdekesebb s három XVI. század eleji szárnyasoltárral biró falusi templomának tornya is volt, ez azonban pár év előtt összeomlott.

Átmeneti stilű maradványokat találunk a szepesolaszii plébániatemplom diadalívének keleti oldalán is, hol egy-egy csomóslevelű fejezettel biró henye fél-

pillér mutatja, hogy a szentély hajdan csaknem felényivel alacsonyabb volt s a mai diadalív évszáma szerint csak 1434-ben emelték boltozatait magasabbra. Szepesvármegye egyéb románstilüeknek tetsző részletei, főleg falusi templomok kapubélletein, már technikájukkal is arról tanuskodnak, hogy mestereik nem éltek a román vagy átmeneti építészet korában, hanem pusztán jóval későbbi kontárok voltak.

Az átmeneti stilnek nagy szerepe lehetett Szepesvármegye régi, jórészt elenyészett kolostorainak templomaiban. A szerzetesek sokfelé és sokáig szívósan ragaszkodtak a román építészet hagyományaihoz. Különösen a benczések, a kiknek vármegyénkben Stólán volt kolostoruk, a mely azonban teljesen elenyészett. A liptói határon a Tátra tövében fekvő Stóla benczés klastromát Eberlaus szepesszombati biró 1314-ben alapította. Közel egy századdal régibb volt a scsavnyiki cziszterczita kolostor, a melyet 1216-ban Kálmán herczeg anyja a szerencsétlen végű Gertrud királyné üdvösségére alapított. A cziszterczíták művészettörténetünkben arról nevezetesek, hogy ők ültették át hozzánk a csúcsíves építészet elemeit, még pedig már a XII. században s közvetlenül Franczia országból. Tapolczai templomuk Horvátországban már a XIII. század elején csúcsíves stilben épült. Scsavnyiki templomukról csak annyit tudunk, hogy faragott kövekből összerótt falainak maradványai a XVIII. század végén még láthatók voltak a scsavnyiki várkastély közelében.

A látókői karthauzi kolostor számára Jordán, a szászok comese 1299-ben adományozza a szükséges földterületet. A kolostort Márton atya, a zsákóczi pap buzgólkodására a környékbeli plébánosok és hívei alapítják, a tatárjárás emlékezetére, a melynek idején a Látókő volt menedékük. Templomát 1305-ben kezdték építeni. A Lapis refugii e templomának romjai még megvannak s arról regélnek, hogy a templom, román reminiszczencziájától, a félkörű apszistól eltekintve, csúcsíves stilü egyhajós épület volt, a melynek csak szerkezeti részei készültek faragott kőből. A templom külső hossza 27 m., szélessége 9 m. volt; déli oldalán a sekrestye romjának egyik falán csúcsíves fülke van, mely hajdan a lavabo, a mosdó elhelyezésére szolgált. E templomromtól délre, egy belsejében 11·5 m. hosszú s 6 m. széles, háromoldalú apszissal záródó kápolna romja áll, mely egyik-másik ablakában még szépen faragott XV. századbeli jellegü mértani művekkel is bir. E kápolna alighanem a kolostor priorjának különálló épületéhez, a galilaea minor-hoz tartozott, a mely a klastromhoz, a galilaea majorhoz hasonlóan szintén nyom nélkül elenyészett. A kolostor köveit állítólag a scsavnyiki várkastély építéséhez hurczolták el s az elhagyatott távoli hegytetőn ma már alig regél valami arról az élénk kulturális és művészeti tevékenységről, a melyet itt hajdan a néma barátok folytattak. A kolostor belső életéről és priorjairól a névtelen barát krónikájában olvashatunk egyetmást, a melyet Wagner Károly Analecta Scepusii czímü okmánytárában közölt. Már az első priorok egyike, Konrád leteszi hivatalát, hogy zavartalanul a könyv-

másolásnak szentelhesse életét. Könyvdíszitőiről később is hires e kolostor. Tornai András prior építi 1492-ben a föntemlített különálló kápolnát, a Hernád fölé kőhidat rakat, a kolostor refectoriumát megújíttatja, ispotályt is építtet itt. Erdélyi János prior Mátyás király korában nagy alchymista volt, a ki kisérletei közben a templom arany- és ezüstedényeit sem röstelte «füstté tenni»; miért is a barátok megfosztják hivatalától. A reformáczió korában egyre néptelenebbé váló kolostort 1543-ban Báthory András foglalja el, kevéssel azután a szepesiek lerombolják, nehogy a belvillongások korában elhatalmasodott rablók fészkeljék meg magukat benne.

A karthauziak másik szepességi kolostora a hires Vörösklastrom, mely nevét hajdan vörös cseréppel fedett tetejétől nyerte s a Dunajecz partján, a Koronahegy közelében áll. Ezt Kakas mester, a Berzeviczyek őse 1319-ben alapította. Temploma a látóköihez hasonló nagyságú, de egyenes fallal záródó egy hajós csúcsíves épület s még a XIV. századból való. A templom s a melléje épített nagyarányú kolostor a XVI. század derekáig volt a karthauziaké. A szepesi káptalan és különböző világiak birtokából 1699 ben a kamalduli szerzetesek kezére került, a kik a XVIII. században a templomot rokokó stilben díszitették s a kolostor épületeit is gyökeresen átalakitották. A tágas négyszög formájában épült belső kolostorban, a melynek nyugati homlokzatának közepébe a templom ékelődik, már csak néhány czella látható régi alakjában s a kamalduliak korában refectoriumnak használt nagy terem, a mely szép hálóboltozata után ítélve, a XV. századból való. Ugyanekkor emelhették a második udvart körülzáró épületeket, melyek északi szárnyában a kapualj szintén csúcsíves hálóboltozattal bir. Az első udvart övező gazdasági épületek modernek. A belső kolostort kerítő lőréses falat a XVII. században Rákóczi László emeltette.

Göllniczbányán a domonkosoknak volt kolostoruk. Szepesváralján a város 405—410. számú házainak helyén állott az 1327-ben Henchmann váraljai plébános által alapított ispotály, mely 1427-ben a szent Ágoston rendű szerzetesek kezére került. Ez utóbbi két kolostorból művészi részlet nem maradt ránk. A landeki és daróczi keresztesek temploma szepességi mintára kettős hajóval épült. A Szepesség legszebb ránk maradt középkori kolostora a lőcsei régi minorita klastrom. Erről a következő fejezetben esik részletesebben szó.

III.

Szepesvármegye a tatárjárás után. Várak, városok és templomok építése. Lőcse középkori templomai. A szent Jakab-templom. Mai sekrestyéjének XIII. századbeli részletei. A XIV. századbeli hármashajó s ennek XV. és XVI. századbeli toldalékai. A templom műkincsei. A minoriták szent László-temploma és kolostora. A kórházi Szentlélek-templom. A karthauziak kápolnája és kolostora. A máriahegyi kápolna.

Régi krónikák szerint a szepességi szászok a tatárok elől a Látókőre menekültek, hol tömérdek viszontagság közepette három évig éltek. 1245-ben aztán a mai Lőcsét alapítják közös menedékhelyüknek s csak a mikor ennek erődítését befejezték, oszlanak széjjel s építik föl újból régi telepeiket, a melyeket a Hernád és Poprád völgyében a tatárok földúltak.

Szepesvármegye magyar lakósainak sorsáról a tatárjárás idején a német krónikák nem emlékeznek meg. Ám valószínű, hogy védelmük nélkül a szászok, e «vajmi egyszerű, földmivelésből s két kezük munkája után élő emberek» a Lapis refugiin sem kerülték volna ki a tatárok dühét. Magának e helynek ősi magyar neve is arra vall, hogy a magyar határőrök szállották meg először, az itt volt kelta sánczok kiegészítésével talán meg is erősítették. Látókőnek pedig alighanem azért nevezték el, mert innen végigláthattak székükön, a mely a Poprád és Hernád vízválasztó vidékén szétszórt telepekből állott.

A tatárjárás után s már 1243-ban IV. Béla legelőször a szepesi lándzsások szabadalmait erősíti meg. A szászokra csak jóval később kerül rá a sor. Valószínű, hogy a szászok a tatárjárás után a lándzsások védelme alatt fogtak új telepeik fölépítéséhez, kezdtek példájukra maguk is katonailag szervezkedni. IV. Béla s utódai e közben a különböző folyók völgyeiben emelt várakkal növelték a vármegye hadi fontosságát.

Szepesvármegye romjaikban ma is meglevő várainak építési koráról kétséget kizáró adataink nincsenek. Ám szinte bizonyos, hogy a legkorábban alapított szepesi váron kívül a XIV. század első felében már Nedecz és Lubló vára is fönnállott s hogy a lőcseieken kívül Podolin és Késmárk erődítményei is ekkor épültek. A liptói határon állott Lautschburgtól Lublóig így a várak és megerősített városok egész lánczolata védte a vármegyét.

A vármegye szivében Szepesvára és Lőcse szolgált a hadi műveletek alapjául

arra az esetre, ha az ellenség a várak föntmondott lánczolatát netalán áttöri. A várak ilynemű csoportosítása északi határszéli vármegyéinkben általános volt. Az erődítés e rendszere sok anyagi áldozatba került, de a középkorban szinte elengedhetetlen föltétele volt a nyugodt kulturális fejlődésnek. Ez az oka annak, hogy a XIV. századnál előbb a Szepességen intenzívebb kulturális élet aligha pezsdült föl. Városaink építészeti emlékei is ezt bizonyítják. Egy-két részleten s számos templomtornyon kívül, a melynek a középkorban szintén hadi jelentősége volt, a Szepességen egyetlen városi templomunk sincs, mely mai alakjában a XIII. században épült volna. A legtöbb a XV. századból való, a minthogy városaink is csak akkor érték el kulturális virágzásuk teljét.

13. A lőcsei szent Jakab-templom déli felől.

Bizonyos, hogy a középkori városok alapitói mindenekelőtt templomukat építették föl. Addig azonban, a míg a várost falakkal nem övezték s ez megszabott terjedelmét nem érte el, nagyobbszabású épület emeléséről nem gondoskodhattak. Ez az oka annak az aránytalanságnak, a mely felvidéki városaink templomaiban, így Eperjesen s Kassán, sűrűn fölmerül. A mikor e két helyen a régi templomot a lakosság egyre gyarapodó számának megfelelően nagyobbal akarták pótolni, a főutcza házsorai, az erődítmények már fönnállottak s minthogy ezeket kitolni nagy áldozattal járt volna, a templomot régi hosszában, de jóval nagyobb szélességben építettek újjá.

A Szepességen városainak jó tágas piaczainál fogva erre nincsen példa, De hogy Lőcse mai plébániatemploma nem a XIII. században épült, mint első ismertetői hitték, az szinte bizonyos. Bármily nagy mértékben volt a város már ekkor is a szepességi szászok politikai és kulturális központja, a szent Jakab-templomhoz fogható óriási épületet a város körfalainak befejezése előtt nem emelhettek. S akármilyen népes volt is kezdettől fogva Lőcse, első templomuknak kicsinységét lakósai a XIV. század kezdetéig alighanem azzal igyekeztek ellensúlyozni, a mivel a falusiak még később is bucsúk idején. Magyarországon főleg a Dunántúl s a Szepességen nem egy középkori templom hajójának külső falán körül-

belül emeletnyi magasságban kőhorgokat látunk, a melyekbe hajdan az ellenkező oldalon czölöpökhöz erősített ponyvákat vagy gyékényt akasztottak. A templom czáltal egy-egy szellős oldalhajóval bővült, a mely pusztán a mellékkapu vagy az ablakok útján volt a templommal összekötve, de az idő viszontagságai és a nap heve ellen mégis csak megvédte a künn szorult imádkozó hiveket.

Szepesvármegye városi templomai élén nagyság, régiség és tömérdek mukincse révén a lőcsei plébániatemplom áll (13. kép), a melynek oly nagy irodalma van, mint kevés más építészeti emlékünknek. Merklas Venczel, a Bach-korszakban Lőcsén tanárkodó jeles osztrák régiségtudóson kívül Henszlmann Imre méltatta tüzetesen. Miskovszky Viktor, a Kárpát-Egyesület évkönyveiben írt róla. Still Pál plébános leírása csak kéziratban maradt fönn, Kompanyik Czölesztiné nyomtatásban is megjelent. Mindeme szerzők adatait és föltevéseit erős kritikával megrostálva Demkó Kálmán Lőcse történetéről írott művében használja föl. Demkó leírása a legrövidebb, de minthogy szerzőjének, úgy látszik, a legtöbb alkalma volt a templom egyes részleteit tanulmányoznia s következtetéseiben éles logikája sem igen hagyja cserben, az ő műve a leghasznavehetőbb s nagyrészt alábbi méltatásomnak is alapjául szolgál.

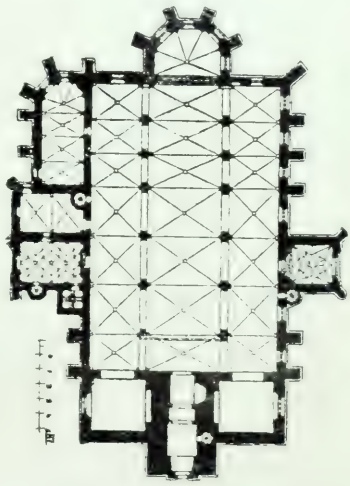

14. A lőcsei szent Jakab-templom alaprajza. Merklas nyomán.

A lőcsei szent Jakab-templom építésének történetéről egykorú írott adatok nem maradtak ránk. Ismertetői kronológiáját az épület alaprajzáról (14. kép) és egyes részleteinek stiljéről igyekeztek leolvasni, a minthogy e tekintetben más szempont el sem képzelhető. Ám van a mai sekrestyében egy cziborium, a melynek XV. századbeli föliratа nagy zavarnak lőn okozója. A kérdéses föliratot így szól: »Pertinet ad capellam leprosorum«. Minthogy az ostyatartó rézedényt a sekrestyében találta, vélte Merklas, hogy a sekrestye volt hajdan a bélpoklosok kápolnája. Merklas nyomán a mai sekrestyének a temploménál régiesebb hatású tagozását Henszlmann is különféle módon magyarázta, csak azzal nem, hogy korábban épült, mint a három hajós templom maga.

Ki van zárva, hogy a bélpoklosoké volt a kápolna, mert e rettenetes betegségben szenvedőket sehol a világon nem engedték a középkorban az egészségesek közé elegyedni, már pedig, ha a mai sekrestye a kápolnájuk, úgy csak a hivőkkel zsúfolt templomon keresztül juthattak volna ebbe. A bélpoklosok kórháza és tem-

ploma, a csak kevés helyen ránk maradt gyér adatok szerint, mindig a város falain kívül épült. Így Eperjesen a várostól egy óranyira fekvő szent László-hegyen volt kórházuk és kápolnájuk. Lőcsén sem lehetett ez másként s ha nem a tatárjárás előtt épült kolostor volt, úgy alighanem abban a romban kell keresnünk a bélpokosok telepének és kápolnájának helyét, a mely a lőcsei határban levő Kereszthegy, a Gehol lejtőjén látható. A szent Jakab-templom mai sekrestyéje a lőcseiek első XIII. századbeli templomának szentélye volt. Erről elrendezése, koráról háromoldalú apszisának ablakain kívül, keresztboltozatainak tagozása s a Krisztust mellképben ábrázoló domborművű zárókő tanuskodik. E régi szentélyben négy keresztboltozatot látunk, a melyhez az apszis két boltozati bordája csatlakozik. Az apszis boltozatbordái formás, levélékítményű fejezettel biró féloszlopon nyugosznak, a boltozat többi gerinczeit kissé primitiv párkánynyal összefűzött s lépcsőzetesen tagozott, megfordított gúlaalakú gyámkövek tartják. E régi szentély elrendezésével nagyban emlékeztet az eperjesi szent Miklós-templom északi hajójának kripta fölé épült szentélyére, a mely hajdan szintén egy egyhajós templom szentélye volt. Lőcsén a mai sekrestyéhez csatlakozó régi hajó alighanem a szent György-kápolnához hasonlóan szökelt ki oldalfalaival, de mind a két oldalon. Minthogy alighanem deszkamennyezetet tartó hitvány falai voltak, a régi hajót az új templom építése közben egészen lebontották s a régi szentélyt ekkor nyugatfelé elfalazták. A háromhajós csarnok templom alakjával biró új templom építését valószinüleg a XIV. század elején kezdték el s a század derekáig nagyjában be is fejezték.

A lőcsei szent Jakab-templom mai alakjában Magyarország legnagyobb ránkmaradt középkori templomai közé tartozik. Főhajójának belső hossza fél híján ötven méter, hármashajójának belső szélessége közel 22 m., a miből a főhajóra csaknem 10 m. esik. A főhajó magassága 19 m., a mellékhajók négy méterrel alacsonyabbak. A templom s az ehhez fűződő későbbi toldaléképítkezések tömeghatása kívülről jelentős, belsejének térhatása is impozáns, különösen ha az orgonakarzat alatt állunk (15. kép). A helyes arányok dolgában azonban sok a fogyatkozás e templomunkon, a melynek műtörténelmi jelentőséget különben is jóformán csak páratlanul gazdag régi felszerelése kölcsönöz. Az egyöntetűség hiányának oka abban rejlik, hogy ha egyhuzamban is építették, nem egy mester terve szerint épült, vagy legalább is technikai okokból e tervtől a java építés közben eltértek. A hármashajó boltozatait tartó hat pár pillér egymástól való távolsága különböző. A pillérközök nyugatfelé hosszabbak, mint az utolsó három a szentély előtt, mintha az építőmester ez által a templom belsejének távlati hatását akarta volna fokozni. Maguk a pillérek formátlan, leszelt élű négyzetes hasábok s a körülbelül egykorú iglói templom pilléreivel egyformák. A boltozatok azonban Lőcsén nem nyugszanak közvetlenül ezek kiugró léczalakú párkányán. Minthogy a lőcsei templom főhajója az iglóinál jóval szélesebb, az előbbinek mestere alighanem attól tartott, hogy a hasáb-

15. A lőcsei szent Jakab-templom belseje.

alakú pilléreknek megfelelő nehéz boltozat oldalnyomását a mellékhajók s ezek támasztópillérei nem birják ki s azért a már meglevő pillérekre az eredetileg tervezetteknél könnyebb szerkezetű boltozatokat rakatott. Ez utóbbiakat könnyűségüknél fogva magasabbra is emelhette, miáltal a főhajó s ezzel az egész templom térhatása fokozódott. A pilléreknél keskenyebbre falazott hevederívek gádorfalán a magasabbra került gerinczek végét a pillérek párkányával háromtagú, sovány félpillérkötegekkel kapcsolta össze, a melyek aránytalanságáért nem sok kárpótlást nyujtanak a köteges félpillérek gazdag képzeletről tanuskodó formás fejezetei. A templom belsejének e jóformán egyedüli faragott ékítményei ugyanis oly magasra kerültek, hogy szabad szemmel alig tudjuk motivumaikat megkülönböztetni.

16. A lőcsei szent Jakab-templom északi kapuja.

A mikor a lőcseiek nagy templomuk építésébe kezdtek, valami kiváló kőfaragókkal nem igen rendelkezhettek. — A pillérek technikáján nyilvánuló hanyagság is erre vall. A négyszögű hasábok alján még a gyöngén kiugró talapzat magassága sem mindenütt egyforma. Annál ötletesebb tervezőre s ügyesebb kezekre vallanak a vaskos pillérek fölé került sovány tagozatok faragott ékítményei s a szentély boltozatait tartó, formás lábazattal biró és gyürükkel megszakított félhengeralakú gerinczhordozók. A főhajó boltozatait tartó oszlopfejezetek motivumaiban nagy a változatosság: hol élesen alámetszett karélyos levelek koszorúzzák a gyöngén érvényesülő fedőlap alatt a köteges félpillér fejezetét, hol fantasztikus állatalakok és torzképek, a melyek leginkább a nagy csúcsiveskori dómok vízhányó szörnyeire emlékeztetnek. Pillérek fejezetén ezek a románkori oszlopfejezetekre emlékeztető szörnyalakok a csúcsives építészet korában többnyire csak kisebb templomokban fordulnak elő, a melyekben a pillérek fejezeteire nem kellett egy

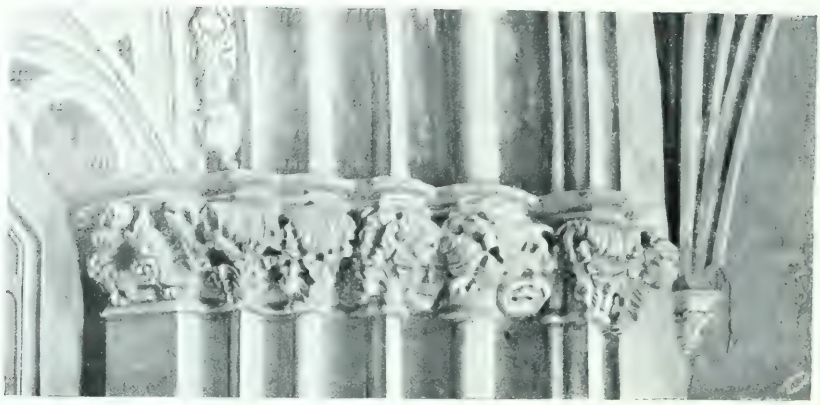

17. Részlet a lőcsei szent Jakab-templom déli kapujából.

egész erdőre való lombot kifaragni s a mesternek így módjában volt, hogy fékét szegje fantáziájának s ilyen alakokkal élénkítse művét, a melyen amúgy is kevés volt a figyelmet megragadó architektonikus vonás.

Ha különböző kezek faragták is, egy mesternek a mintarajzaira vall templomunk eddig ismertetett ékítményeinek, továbbá az északi kettős kapunak, a déli oldalon levő két kapunak, sőt még a sekrestyében levő lavabo-fülke motivumainak stilje is. Ebből az következik, hogy déli előcsarnokán s orgonakarzatán kívül a templom a XIV. század derekán már készen volt s az első templom szentélyét is már sekrestyének használták ekkor. Az itt fölsorolt kapuk közül a legegyszerűbb, de a legnemesebb formákkal bir a déli kis kapu, a melynek kedvéért a déli hajónak a szentélytől számítva harmadik ablakát magasabbra emelték a többinél. E kaput később befalazták s Demkó szerint ez volt a templom egyedüli bejárata, a mikor a hármashajónak a déli és északi előcsarnokig terjedő része volt még csak készen s miközben ezt már használták, a templom nyugati felét tovább építették. E föltevés elfogadható, de nem zárja ki, hogy az északi kapu is ez időben készült.

Eredetileg ez elé sem terveztek előcsarnokot. Erősen kiugró kerete vall erre (16. kép), a melynek foglalatában látjuk a befelé szükülő s hornyokkal váltakozó öt pár kehelyfejű oszloppal tagozott bélletet, a melynek mintájára az előcsarnok falazása után ennek külső kapuját is tagolták. A kétségkívül még a XIV. században épült északi előcsarnokot, mint látni fogjuk, csak a XV. század végén, vagy a következő elején boltozták be. A déli előcsarnok a fölötte levő oratóriummal szintén ebből az időből való, maga a belső déli kapu azonban még XIV. századbeli mű. Ez a kapu a legdíszesebb (18. kép). A fal síkjából ki nem ugró teste bélletében öt pár befelé [illegible] kehelyfejű oszloppal, hasonló módon tagolt ívbélletbe fog-

18. A lőcsei szent Jakab-templom déli kapuja.

lalt csúcsives mezejében gazdag hatású mértani művekkel bir. Az oszlopfejezetek széles, húsos leveleinek kezelése darabos, de erőteljes hatásával nincsen minden varázs nélkül. A lombok közeiből torzképű álarczok meredtek ránk (17. kép), a keleti ajtófél fejezetén az oroszlánnal birkózó Sámson domborművű képét látjuk. Az ívbéllet legbelsőbb hornyát egy-egy torzfejű szörny alakjából kiinduló s az oszlopfejezetekéhez hasonló kezelésű levélsor tölti ki. E lombékítmények rokonsága a mai sekrestyebeli lavabo-fülkén levőkkel föltünő. Eredetiség dolgában ez a lavabo templomunk legkiválóbb részlete, a melyet Merklassal szemben már Henszlmann is hatásosan megvédelmezett s a melyet 19. képünkön mutatok be. Mint ezen látjuk, a befalazott fülkekeret egyszerű kőlapon nyugvó két zömök köteges félpillérből áll, a melynek három karcsú, kehelyfejű oszlopocskája egy-egy háromoldalú hasáb éleihez simul. E zömök falpillérekhez aránytalanul vastag, gazdagon díszített fiálék s a háromszögletes orom nehezedik, melyet meredek szélein szinte brutális erővel faragott levélcsomók díszítenek, csúcsán, a fiálékhoz hasonlóan, való sággal kelkáposztalevelekből összerótt vaskos keresztrózsa terpeszkedik. A szépen megfésült és kicsiszolt formák kedvelői e lavabofülkén nem fognak sok gyönyörűséget találni, ám a varázs elől, a melyet e részlet mesés fény- és árnyjátékával a jobbfelőli ablakon beszűrődő gyönge világításban gyakorol, csak a vak zárkózhatik el. Öntudatos, az ellentétek hatásával tisztában levő mester tervezte s úgy látszik, saját kezüleg faragta is ki ez érdekes fülkekeretet, a ki tudta, hogy a sekrestye félhomályában finom, kinyalt formákkal semmi hatást sem ér el s az első pillanatban vajmi igénytelennek látszó művével csakugyan oly elevenséget kölcsönzött a hátteréül szolgáló falnak, mint a minővel a templomban egyebütt sehol sem találkozunk.

19. A lőcsei szent Jakab-templom lavabo-fülkéje.

Csak a kronológiai adatok kiegészítése kedvéért említem föl, hogy a magá-

ban véve dísztelen szent György-kápolnát az északi előcsarnok és a mai sekrestye közé Ulebach György lőcsei, majd kassai polgár építtette, a ki itt levő sírkövének bizonysága szerint 1392-ben halt meg. Mint említettem, a déli előcsarnok szép csillagboltozatával s a fölötte levő oratóriummal, valamint a nyugati orgonakarzat áttört művű korlátjával a XV. század végén készült, a mikor a régi alakjában elenyészett torony két oldalán egy-egy kápolnával is megtoldották nyugat felé a mellékhajókat. Ugyanekkor falazhatták be a templomnak a tornyon keresztül vezető bejáratát, rakhatták az orgonakarzat alá a hosszú stallumsort, a mely évszáma szerint 1494-ben készült.

Maga az orgonakarzat a templom sikerültebb részletei közé tartozik. Hólyagos díszítésű áttört művű korlátja alatt finom lóheríves friz húzódik végig. Az árkádíveit tartó pillérek mellső oldalán tornyos mennyezetű fülkék vannak, a melyeket szobrok díszítenek. A karzati árkádok boltozatai a déli előcsarnok csillagboltozatával azonos formájúak. Az északi hajó kapu melletti szakaszában a jóval nehézkesebb falazású karzat már a XVI. század elejéről való s alighanem a könyvtár följebb említett helyiségeinek építésével kapcsolatban készült. Keleti korlátjának szép faburkolata azonban a szétszedett XVII. századbeli orgonáról való.

A könyvtárban Korabinszky a XVIII. század derekán még látta a lánczra vert középkori kódexeket, a melyek egy része a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárba került. A könyvtárhelyiség keleti oromfala háromszögletes s fülkés tagozással bir, mint északi Európa téglából épült templomainak oromfalai. A korunkban lefolyt helyreállítási munkálatoktól eltekintve, ez volt az utolsó építkezés, a melylyel templomunkat kibővítették, díszítésén azonban nemzedékről nemzedékre s a XIV. századtól kezdve napjainkig sem szüntek meg a lőcseiek fáradni. A mint az északi előcsarnokba lépünk, a szent György-kápolna egyszerűen tagozott ajtókeretének ívmezejében gyönyörű XV. századbeli freskókép bilincseli le figyelmün-

ket, mely Krisztust ábrázolja a koporsóban szent János és Mária között. Maga az ajtó pompás vasalásokkal ékes. A szent György-kápolnában a szent lovasszobra a XV. századból, ennek festett háttere, egy régi oltár predellája, a három szent királyok festményével, mindmegannyi kiváló XV. századbeli emlék. Az előcsarnok baloldali falán falképtöredékeket látunk s egy fából faragott XV. századbeli kálvária-csoportozatot. Ha innen az északi hajón át a sekrestye felé megyünk, a hajó északi falán szent Dorottya legendájának XIV. századbeli falképciklusa, tovább a hét erény és a hét főbűn képsorozata ötlik szemünkbe. A sekrestye ajtaja szép vasalásokkal ékes, intarziás díszű, XV. századbeli munka, kerete a szent György-kápolna ajtajáéhoz hasonló. A sekrestyében a lavabo-fülkével szemben a XV. század végére való szentségtartó-fülkét látunk, a melyben ma a templom gyér számban ránkmaradt régi egyházi edényeit s a bélpoklosok kápolnájának hírhedt ciboriumát őrzik, mely nyilván csak e kápolna elenyészése után került a szent Jakab-templom birtokába. — A sekrestye nyugati falához simuló deszkakarzat a protestáns korból való. Régi egyházi ruhákkal templomunk nem igen dicsekedhetik, de van egy szép XV. századbeli gobelinszőnyege s egy csomó hímzett szövetfoszlánya, a mely állítólag a Thurzó-sírokból való.

21. A régi minorita-templom Lőcsén

A XIV. és XV. századbeli freskókkal ékes szentély balfelén áll a szentségház, a melynek mestere minden architektonikus érzék nélkül szükölködő egyénisége alapján ítélve, alighanem valami kőben próbálkozó fafaragó volt. A gótika hanyatló korából való s négyszögletes talapzaton álló tornyocska (20. kép) alig egyéb, mint egy sovány pillér körül csillag alakjában egymás mellé és egymás hátára rakott és szamárhátalakú ívekkel összekötött apró oszlopoknak zavaros halmaza, a melyeket csak vasvázuk tart össze. Szentségházunknak még bravuros technikája sem képes feledtetni, hogy mily stílszerűtlen és ízléstelen koncepciója. Annál szebb a templom főoltára, a melynél nagyobb arányú s ornamentális fölszerelésénél fogva szebb szárnyasoltárral templom külföldön sem dicsekedhetik. A főoltáron kívül templomunkban még hét XV—XVI. századbeli szárnyasoltár van. A barokkstílü Csáky-oltár belsejében levő szobrok szintén középkoriak. Ez oltár mellett balra szépen vasalt, beszögezett XV. századbeli ajtót látunk, mely hajdan alighanem a templom ugyanekkor épült kincstárába vezetett. Ennek a déli hajó keleti zárófalá-

hoz fűzött ötszögletes toldaléképületnek alapfalai a templomon kívül ma is láthatók. A déli kapu fölött levő oratórium korlátján ismét egy XVI. század elejéről való hatalmas, fából faragott kálvária áll. A torony déli oldalához simuló kápol[illegible] keresztelőmedencze. Ide falazták be a Thurzók [illegible] a melyek a XVIII. század derekáig a templom közepén állottak. Egy Thurzó-sírkő ekkor a XVII. századbeli szószékkel kelet felé szomszédos pillér északi oldalára került. A templom bútorain a XV. századtól kezdve a XVIII. század végéig tanulmányozhatjuk bútorművességünk fejlődését. Az északi és nyugati karzat között levő alacsonyabb fakarzat kerub fejes díszű korlátjával a protestáns korból való, a melyből a templom páratlanul gazdag és változatos epitáfium-sorozatának java is ránk maradt. A kőből vagy fából faragott s nagyrészt festményekkel vagy domborművekkel ékes epitáfiumok a templom pilléreit és falait szinte körös körül koszorúzzák s a szárnyasoltárokkal egyetemben oly sajátos varázst kölcsönöznek az óriási hármas csarnoknak, hogy építészeti fogyatkozásait sokáig észre sem vesszük.

Bármily kapkodás jellemzi Lőcse XIV. századbeli plébániatemplomának építését, a benne fölhalmozott műkincsek a XV. századtól kezdve a XVIII.-ig szinte szakadatlan és czéltudatos művészi tevékenységről tanúskodnak. Ha meggondoljuk, hogy a lőcsei templom műkincseiből is sok veszett el s az újabbak kedvéért századok folyamán nem egy régit küszöböltek ki innen, könnyű tisztába jönnünk azzal, hogy maga a szent Jakab-templom is elegendő alapul szolgálhatott ahhoz, hogy ez érdekes régi városunkban számottevő művészi élet fejlődjön. A plébániatemplomon kívül Lőcsének még két középkori templomáról s a bélpoklosokétól eltekintve még két kápolnájáról van tudomásunk. Bizonyos, hogy a profán élet itt a középkorban már szintén nem szükölködött művészi mozzanatok nélkül.

Lőcse többi középkori templomaiból csak a minoritáké maradt ránk, a mely ma a főgimnáziummal kapcsolatban a tanulóifjúság temploma. (21. kép.) A szent László tiszteletére szentelt minorita-templom Lőcse házsorai fölött uralkodva messziről sokkal jobban érvényesül, mint a szent Jakab-templom, a melynek hatását különösen modern, esetlen tornya zavarja meg. A szerzetesi templom tornya régen beomlott, hajójának díszes külső déli fala és szentélye azonban ép s régi pompájában maradt ránk. Nemes arányaival, egyöntetűségével és monumentális hatásával e templomunk így fölötte áll a plébániatemplomnak. Csak elhelyezése kifogásolható. Tornyával a város falaira könyökölve s szűk utczák közé szorulva építészeti szépségeit csak egy-két távoli pontról, az Új-utcza északnyugati házsorainak egyik másik udvari folyosójáról élvezhetjük zavartalanul.

A lőcsei minoriták templomát és kolostorát egy régi krónika szerint Danch László comes 1308-ban alapította. Ha nem egykorú eseményekről szólanak, krónikáink rendszerint megbizhatatlanok. Nincs kizárva, hogy a kolostort csakugyan

22. A bkései régi minorita-templom szentélye.

23. Részlet a kései régi minorita-templom szentélyéből.

Mellékletek Szepesvármegye Művészeti Emlékei I. részéhez

akkor alapították. Ám a templom építése legkorábban a XIV. század második felébe esik, a mikor a város falai már készen voltak s a plébániatemplom építését is befejezték. Ez utóbbi befejezése után azonban ennek építői alighanem rögtön s a módosított terv szerint befejezett plébániatemplom mesterének vezetése alatt fogtak hozzá a minorita-templom építéséhez.

Mai alakjában e templomunk barokk-boltozatokkal biró háromhajós csarnok-templom, a melynek régi alakjában ránkmaradt szentélye háromoldalú apszissal záródó négy keresztboltozatos szakaszszal bir. A szentély boltozatainak szerkezete, bordáinak profilja, zárókövei, köteges gerinczhordozói s az apszisban ez utóbbiakat pótló félpillérek s ezek ékítményei a lőcsei plébániatemplom főhajójában levőkkel csaknem azonosak. Mint minden szerzetestemplomban, a szentély (22. kép.) itt is hosszú: boltozatainak arányai azonban megegyeznek a plébániatemplom főhajójának utolsó három boltszakaszának arányaival, a minthogy a szentély és a plébániatemplom főhajójának szélessége is csaknem egyforma. Csak a félköteges pillérek illetve gerinczhordozók öttaguak itt, a plébániatemplom háromtagú félpillérkötegeivel szemben. Fejezeteik ékítményeiben azonban ismét sok a rokon vonás, a minthogy az ablakok mértani művei szintén megegyeznek a szent Jakab-templom XIV. századból ránkmaradt hasonló elemeivel. Mindebből bizvást következtethetjük, hogy a szent Jakab templomban két mester dolgozott s a második, az ügyesebb kiválóságának igazi próbáját csak a minoriták templomában adhatta, a hol már meglevő kontár részletek nem kötötték meg kezét. A templom szentélyének hatását nagyban megzavarja XVII. századbeli barokk-oltára. Csak ha e mögé lépünk, jövünk annak tudomására, hogy mily díszes lehetett hajdan a templom e része. Az apszis délkeleti falában pompás keretbe foglalt fülkét látunk, a melyet ormában mértani művek keretében az oroszlánnal birkózó Sámson domborművü képe díszit, a melynek XIV. századbeli stilje elvitázhatatlan. E fülke a barátok egyetlen ránkmaradt stalluma, ülőfülkéje. Bizonyos, hogy hajdan a szentély oldalfalain végig húzódtak ilyen falba vágott fülkék. Az apszisban a kolostor elüljárói számára külön-külön fülkék voltak, a szentély oldalfalaiban a többi szerzetesek számára egész fülkesorok. Ezeket a XVII. századbeli restaurálás alkalmával befalazták ugyan, de keretük léczalakú párkánya ma is megvan még. E fölött látjuk az itt megszakadó köteges gerinczhordozó tölcsérformájú s bütykösen tagolt gyámköveit. A gerinczhordozók fejezetét formás lombékítmények díszitik, a melyeken kivül csak az ablakok mértani műveiben találunk még faragott díszitést. Ez utóbbiak valamivel díszesebbek, mint a szent Jakab-templom ablakain levők.

A hajó, mint említettem, a XVII. században gyökeres átalakításon esett át s csak ablakainak és ajtajának díszitése régi. Méretei alapján aligha valószinü, hogy a hajót pillérsorok hajdan is három részre osztották. (23. kép.) A mai pillérek fejezete barokk, törzsük s attikai lábazatuk pedig oly jelleg híján lévő, hogy bizvást szintén a

XVII. századba helyezhetjük. Oly keskeny oldalhajók, mint e templomban, egyetlen háromhajós csúcsíves templomunkban sem maradtak ránk; azonfölül koldulószerzeteseink templomai a középkorban nálunk mindenfelé egyhajósak voltak. — A XV. század felé közeledve már a XIV. századbeli mesterek is alkalmazhatták a háló boltozatot s minden valószínűség szerint ilyen boltozatos vagy egyelőre famennyezetű egyhajós csarnok volt a lőcsei minorita-templom hajója is. Hogy befejezése körülbelül a XIV. század végére esik, erre egyetlen, egyszerű pálczákkal tagozott kapuja fölött levő pompás rózsaablaka is vall, a melynek négyes ívekből összerótt mértani művű keretében már a hólyagos ékítmény is jelentkezik.

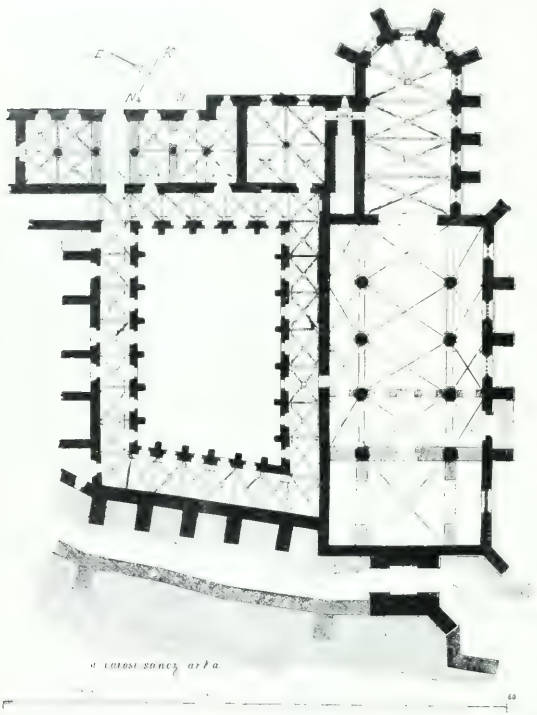

21. A lőcsei minorita-templom és kolostor alaprajza. Henszlmann nyomán.

A templom tornyának régi alakjáról nem igen lehet fogalmunk, mert csak a hajópárkány alatti része maradt ránk. A másik torony a szentély északi oldalán újabb toldalék. A templom belső hossza hajdan 50 m. volt, tehát a plébániatemplom főhajójával azonos; szélessége a szentélyben 9·5 m., a hajóban 15 m. A midőn, a plébániatemplomhoz hasonlóan, csak szerkezeti elemeiben faragott kőből épült templom 1674-ben a tótajkú evangélikus hitközség birtokából a jezsuiták kezére került, a hajó boltozatai már annyira megrongálódtak, hogy újakkal kellett ezeket pótolniok. Akkor nyerte a főhajó keresztboltjait, az oldalhajók dongaboltozatukat. Hogy a templom eredetileg nem épülhetett hármashajóval, azt a pilléreknek ép a középső boltozat nyomása alatt való elgörbülése bizonyítja, mely abban nyilvánul, hogy a fejezetek egymástól való távolsága nagyobb mint a pillérlábaké. Ez természetes is, mert még a csúcsíves szerkezetű keresztboltozatot is csak úgy tudják ellensúlyozni az oldalhajók boltozatai, ha együttvéve legalább is oly szélesek, mint az előbbi egymagában. E szerkezeti hiba az oka annak, hogy a jezsuiták kora óta

templomunk ismételt foldozásoknak volt szinhelye. Legutóbb a hajó utolsó szakaszának pillérközét zárták el keresztfalazással, ezt ismét a nyugati homlokfallal kötötték össze, mert a templom e része már azzal fenyegetett, hogy az alatta levő sánczárokba omlik. A templom mai fölszerelése barokk. A főoltár is ennek túlterhelt stiljében készült, de részleteiben figyelemre méltó. A két mellékoltárnak érdekes kariatida-angyalai kölcsönöznek nagyobb értéket.

A jezsuiták alakították át a templom északi oldalához simuló kolostort is, a melynek keresztfolyosója négyszögletes udvart zár körül (24. kép). A déli és a városfal irányát követő nyugati keresztfolyosóra nem nyílnak helyiségek. Az előbbi a templom falához fűződik, az utóbbi a város falaira néz, a melyek fölött úgy ostrom idején aligha lett volna kellemes lakni. A keresztfolyosó tölcsérformájú büttykös gyámköveken nyugvó keresztboltozataival ma is a régi, csak irgalmatlanul bemeszelték. A templomhoz simuló szárnyában a meszelés alatt falképek maradványai lappangnak. Festés nélkül a középkorban egyébként a templom is aligha szükölködött.

A keresztfolyosónak pusztán keleti szárnyához s csupán a földszinten fűződnek helyiségek, melyeket a gyakori restaurálás középkori állapotukból teljesen még ki nem vetkőztetett. A templom szentélyéből nyiló egyszerűen tagolt s szárnyán érdekes vasalásokkal ékes ajtó az emeletre vezető lépcső előcsarnokán keresztül a sekrestyébe vezet, a mely négy belső sarkaival sokszögű pilléren nyugvó keresztboltozattal bir. E mellett volt hajdan a káptalanterem, a melyet később közfalakkal több helyiségre osztottak s a melyet öt, ma részben elfalazott oszlop két hajóra osztott, hat pár keresztboltozatot tartván egyszerű fejezetein. A keresztfolyosó északi szárnyába nyilhatott a régi főbejárat, itt lehetett a kolostor fejének lakása s a konyha. Az emeleten volt a refectorium, vagyis étkező terem, a keleti szárny emeletén lehetett hajdan a barátok közös hálóterme, a dormitorium, a melynek folyosójáról az említett lépcső vezetett a szentélybe. Itt volt az infirmatorium, a betegek szobája is. Az emeletet s a földszint északi szárnyát a jezsuiták gyökeresen átépítették; mindazonáltal alig van kolostorunk Garam-Szent-Benedek benczés klastromán kívül, a mely a középkor ilynemű épületeinek elrendezéséről és architekturájáról annyira tájékoztatna, mint a lőcsei régi minorita-klastrom.

A lőcsei minoriták mai barokk-temploma helyén állott a város kórházi temploma, a melyről azt olvassuk a lőcsei krónikában, hogy 1045-ben épült. A régi templomból egyetlen faragott kő sem maradt fönn s több mint valószinű, hogy miként a kórház, úgy az ezzel kapcsolatos Szentlélek-templom sem épült a XIV. századnál előbb. Volt Lőcsén a karthauziaknak is telepük. A mikor a látókői kolostor lakóit a husziták nyugtalanitották, V. László megengedte, hogy Lőcsén építsenek maguknak templomot és kolostort. Ennek helyéért a barátok a városnak bért fizettek. A kisebbfajta kápolnaszerű templom és kolostor a mai katonai kórház helyén volt. Az előbbi emeletes lakóházzá alakítva ma is megvan még. Építészeti

részleteiből azonban háromoldalú apszisán s néhány jelentéktelen gyámkövén kívül semmi sem maradt ránk.

A lőcsei Máriahegy kápolnáját egy 1513-ban kelt okmány szerint Szervácz lőcsei plébános alapította, a kit okmányunk az akkor élt Jakab plébános elődjeként említ. Demkó adatai szerint a kápolna ősrégi épület volt, a melyet 1311-ben újítottak meg s a melynek helyén Szervácz plébános 1466 és 1494 között új templomot épített. Ez sem maradt ránk. A mai kápolna 1766-ban épült, régi Mária-szobra azonban — feje után ítélve — a XV. század végéről, vagy a következő elejéről való. Ha nem a geholhegyi rom helyén, úgy itt állhatott a bélpoklosok kápolnája, a melyet a bélpoklosok kihaltával Szervácz plébános az új kápolnával pótolt s ennek építése idejére a régi kápolna egyházi edényeit is a plébániatemplomba vitette át. Az idejét multa ciboriumra is talán maga írta föl a följebb említett pár szót, mely a szent Jakab-templom ismertetőit megtévesztette.

IV.

Középkori építőmesterek. Kőfaragó jelek. A csúcsiveskori bazilika és a csarnoktemplom. A lőcsei kőfaragó-iskola. Az iglói plébániatemplom. Szepes-Olaszi, Gölniczbánya, Késmárk, Podolin és Márkusfalva plébániatemplomai s ezek régi fölszerelése. Elenyészett nagyobb arányú csúcsiveskori templomok.

Alig van manapság művelt ember, a kinek egy szép régi avagy új épület láttára eszébe nem jutna a kérdés, hogy ki volt mestere, ki építette? Középkori épületekkel szemben e kérdésre ritkán nyerünk feleletet. Magán az épületen csak egy-egy faragott kövébe vésett jel őrizte meg a mesterek emlékét, a kik itt dolgoztak. Ilyen jelekkel Szepesvármegye templomaiban is találkozunk. Előkelő helyen czimerpajzsba foglalva, különféle vonalakból mértanilag szerkesztett mesterjeleket azonban ma már sehol sem látunk. Csak keretbe nem foglalt legényjelekkel találkozunk s állványok hiján pusztán oly helyeken, a melyek nem esnek túl látásunk határán. Így Lőcsén a szentségházon. Hogy kik vésték e jeleket, azt ép úgy nem tudjuk, a minthogy a középkorban is jórészt csak a kőfaragók ismerték egymás jelét, a melyet czéhüktől fölszabadulásuk után nyertek s a melylyel az általuk kidolgozott darabokat alighanem az ellenőrzés megkönnyítése kedvéért jelölték meg.

A középkori kőfaragójelekkel külföldön terjedelmes irodalom foglalkozik, a mely ezekhez különféle föltevéseket fűz, de ezek helyességéről eddig csak kevés szakembert tudott meggyőzni. E föltevések szerint a régi építőmesterek jeleiket czéhek szerint különböző mértani alakokban szerkesztették. Czéheik különböző városok, sőt gyakran országok építészeinek szövetségéből állottak. Az ilyen építészszövetséget németesen páholynak is szokás nevezni.

Újabb kutatások szerint Magyarországnak is volt különálló építész-szövetsége. Vannak ugyanis kőfaragójeleink, a melyeket a külföldi építész-szövetségek mértani alakjaiba, az úgynevezett kulcsba nem lehet beleilleszteni. A kutatás állapota azonban nálunk még ugyancsak kezdetleges s a kőfaragójelek és ezek kulcsának elmélete alapján még csak oly problematikus értékű következtetésekre sem juthatunk, mint az ezzel foglalkozó német műtörténetírók.

A régi mesterekről jóval több fölvilágosítást nyujtanak a középkori templomok számadásai. A Szepességnek — sajnos — legrégibb s legfontosabb ilynemű épületei-

ról számadások nem maradtak ránk, így sem Szepeshely, sem Lőcse templomainak mestereiről nincsenek adataink. Csak annyit tudunk róluk, a mennyit az általuk faragott s egymásra rakott kövek beszélnek. Mint a szepeshelyi székesegyház átmenetikori részének tárgyalásánál láttuk, ennek mestere alighanem Magyarország valamelyik központibb fekvésű városából kerülhetett ide. A lőcseiek első plébániatemplomának faragványait szintén aligha készítette idevaló mester, sőt a mai szent Jakab-templom tervezője sem lehetett szepességi ember. A templom háromhajós csarnokformája alapján régebbi ismertetői azt hiszik, hogy mestere Németországból került ide. A csúcsíves stilü csarnoktemplomok első nagyobbszabású példája a marburgi székesegyház, a melyet magyarországi szent Erzsébet tiszteletére pár évvel ennek halála után kezdtek építeni s még a XIII. században be is fejeztek. E templom tervezését sokan a franczia Villard de Honnecourt-ral hozzák kapcsolatba, a ki a tatárjárás után IV. Béla király meghivására hazánkba jött s több éven keresztül működött nálunk. E jeles franczia mesternek a ránkmaradt műemlékek közül ma már egyet sem tulajdoníthatunk. Az azonban bizonyos, hogy akár ő, akár pedig a kolduló szerzetesek ültették át hozzánk, a csarnoktemplomok formája Magyarországon már a XIII. században meghonosodott s csakhamar általánosan el is terjedt.

Az addig általános bazilikális-templom tudvalevőleg félannyival alacsonyabb oldalhajókkal bir, mint a minő a főhajó. A gádorfalain ablakokkal áttört főhajó boltozatának oldalnyomását a mellékhajók külső falához simuló támasztópillérek hathatósan csak úgy képesek ellensúlyozni, ha a főhajó pilléreit a külső pillérekkel támasztóívek segítségével összekötötték. Nálunk ilyen támasztóíves templom egy sem maradt fönn; még bazilikális elrendezésű templomokon sem találkozunk támasztóívekkel. Kassa, Bártfa bazilikális elrendezésű templomainak restaurálás előtti története azért volt folytonos tatarozás. Az egyformán, vagy legalább megközelítőleg egyforma magas hajókkal épült csarnoktemplomnál a támasztóívek fölöslegesek, mivel a külső támasztópillérek a főhajóval egyformán magasak, azonfelül a hármashajó egyazon magasságban kezdődő boltozatai is ellensúlyozzák egymást. A csarnoktemplomok belsejének térhatása a bazilikális elrendezésűeknél jóval jelentősebb. A támasztóívek rendszerének mellőzése azonfelül jóval olcsóbbá teszi az építkezést. Bizonyára az utóbbi ok is elősegítette, hogy a Szepességen általában a csarnoktemplomok formáját karolták föl.

Az első csúcsíves csarnoktemplom a lőcsei szent Jakab-templom volt. Tervezőjének a plébánia, valamint a minoriták templomának építése bizonyára bő alkalmat nyujtott ahhoz, hogy idevaló erőkből mestereket neveljen s így iskolát alapítson. Ha írott adatok nem is maradtak ránk erről, nincs okunk a lőcsei iskola létezésében kételkedni, annál kevésbbé, mert másoknak, mint ennek vármegyeszerte elszéledt mestereinek többi, egymással szerfölött rokon nagyobb templomaink s a Szepességre nézve jellemző kéthajós templomok építését aligha tulajdoníthatjuk.

A lőcsei iskola művének kell tartanunk a Mária mennybemeneteléről elnevezett iglói plébániatemplomot, a mely mai alakjában a lőcseivel körülbelül egykorú s annyival is inkább érdekes, mert azt mutatja, hogy minőnek tervezték eredetileg a lőcseiek plébániatemplomát. A templom szentélye új, csak a négy keresztboltozatos szakaszszal biró hármashajo maradt ránk eredeti állapotában (25. kép). Ennek belső hossza 27·5 m., egész belső szélessége 16 m., a miből a főhajóra 8 m. esik. Mint látjuk, a templom jóval kisebb a lőcseinél. Alaprajzi elrendezése és pilléreinek formája azonban azonos az előbbiével. — A főhajó nyugati végén áll a hatalmas torony, mely Steindl Imre tervezte s ujonnan épült csúcsíves stilü felső részével a Szepesség legszebb tornyai közé tartozik. A torony magvának régiségére vall falainak vastagsága, mely közel két méternyi.

25. Az iglói plébánia-templom hajója.

Az egyformán magas három hajó közül a két oldalsó szélessége félakkora, mint a középsőé. A templom arányai igy jóval helyesebbek, mint Lőcsén. Azon körülménynél fogva, hogy a főhajó boltozata a mellékhajókéval egyazon magasságban kezdődik, más szóval, a templom szigorúbb csarnokformájánál fogva, ez ismét jóval egységesebb hatású, mint a lőcsei szent Jakab-templom. Bár ez utóbbi térhatása jelentősebb, épitészeti szempontból véve az igló jóval fölötte áll. Mérsékelt, de sok jó izléssel alkalmazott diszitésén is kevesebb a kapkodás, mint Lőcsén s a diszités azonfelül szervesebben függ össze az architekturával, mint ott. Az iglói templom keresztboltozatainak zárókövei igen szép faragványokkal ékesek. A főhajó gerinczeit tartó gyámkövek, a leszelt élü, négyszögletes, hasábalakú pillérek párkányszerüen kiugró lécztagozatán nyugosznak s levélékitményekkel diszitvék. Jóval diszesebbek a mellékhajók oldalfalain sorakozó gerinczhordozók alakos gyámkövei.

26. Az iglói templom déli kapuja.

a melyek hol lombok közott, hol ezek nélkül, különböző fantasztikus állatokat ábrázolnak, helylyel-közzel érdekes távlattal. Az északi hajónak a szentély felől első gyámkövén egy bájos Madonna-domborművet láthatunk. Sajnos, a restaurálók vésője ez érdekes faragványok felszínét nem hagyta érintetlenül s a déli díszkapun is sokat simított.

Az iglói templom díszkapuja Szepesvármegye legszebb ilynemű középkori építészeti részlete. Stiljével sokban emlékeztet a lőcsei templom sekrestyéjének lavabo-fülkéjére. Csakhogy a kőfaragó munkája itt jóval gondosabb, részletezőbb, a minthogy a kapu sincs félhomályban, mint a sekrestyebeli lavabo, hanem a szabad ég alatt áll. Mint 26. képünkön látjuk, a díszkapu két élénken tagozott fiálé formájú félpillér foglalatában, befelé keskenyedő gazdagon tagozott fülke, a melyet nemes hajlású csúcsívének ormán, a pillérvégződésekhez hasonlóan, pompás keresztrózsa díszit.

A kapu ívmezőjében domborművet látunk, mely Mária koronázását ábrázolja. Ez utóbbi alatt az ajtófeleken egy-egy térdelő angyal alakja lebeg. A kapu béllete formás levélékitményű fejezettel ékes oszlopocskákból áll, a melyek hornyokkal váltakozva s kettesével csoportosítva mindkét oldalon egy-egy mennyezetes fülkét határolnak. E fülkékben hajdan szobrok voltak.

Az iglói templom északi oldalához a XV. században a három keresztboltozatos szakaszszal biró szent Mihály-kápolnát építették. Itt függ a híres XV. századbeli feszület, mely hajdan a templom diadalivében Mária és szent János szobrai között állott. Ez utóbbi két szobrot ma a plébánián őrzik, a hol egyéb régiségekkel egyetemben egy szép XVII. századbeli epitafium is látható. A templom ötvösmunkái közül a gyönyörű XV. századbeli szentségmutató és pacificale s a XIV. századbeli ereklyekereszt mindmegannyi remekmű. A keresztkút már XVI. századbeli s kevésbbé sikerült bronzöntvény.

A lőcsei és az iglói templommal szemben a Szepesség többi háromhajós

plébániatemplomának építése mindenütt a XV. századba esik, a mikor városaink már elérték fejlettségük tetőpontját s virágzásuknak megfelelően népességük is nagy volt. A templomok nagysága rendesen a lakosság számának felel meg, a Szepességen azonban bajos ennek alapján a városok XV. századbeli népességére következtetni. Mint láttuk, a lőcsei szent Jakab-templom belső hossza a torony nélkül közel félszáz méter, szélessége 23·5 m.; az iglói templom a szentélylyel együtt belsejében 35 m. hosszú lehetett, szélessége a hajóban 16 m. Szepes-Olaszi plébániatemplomának belső hossza 53 m., szélessége a szentélyben 7·5 m., hármashajójában 21·5 m. A göllniczbányai templom hossza 47 m., szélessége a szentélyben 9·5 m., a hajóban 17 m. Végül a késmárki templom egész belső hossza 50·5 m., szélessége a szentélyben 11·5 m., a hajóban 22 m.

Ha e számokat Magyarország egyéb vidéki templomainak méreteivel összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a szepességieknél nagyobb plébániatemplomokat nálunk egyebütt még jóval nagyobb városokban is csak ritkán építettek. Újabbkori székesegyházaink sorában is csak kevés van, a mely méreteivel a fölsorolt szepességi templomokkal vetekedhetnék. Úgy látszik, vármegyénk régi lakosságát vallásos buzgóságán kívül az itt korán kifejlett polgári önérzet is ugyancsak áthatotta, hogy templomaiban a nagy arányokat kereste. Lőcse már a XIV. században is ezeknek áldozza föl temploma első tervének egységes hatását.

Igló a XIV. században még megelégszik a szerényebb méretekkel is. Olaszi, Göllniczbánya és Késmárk azonban aránylag még Lőcsén is túltesz, a melynek templomával Szepes-Olaszi Keresztelő szent Jánosról elnevezett plébániatemploma leginkább rokon.

Szepes-Olaszi, mint neve is mutatja, eredetileg olasz telep volt. Templomának védőszentje arra vall, hogy alapítói Toscanából szakadtak hozzánk, a hol Keresztelő szent János még ma is különös tiszteletnek örvend. A templom nem tartozott a szepesi prépostság joghatósága alá, mint a vármegye szász községeinek templomai. Egyenesen az esztergomi érseknek volt alárendelve, mely kiváltsággal Árpádházi királyaink különösen az ország olasz vendégeit, az oklevelek nyelvén a hospites latini-ket tüntették ki. Mint diadalívének átmeneti korabeli

27. A szepesolaszi plébánia-templom.

részletei bizonyítják, az olaszii templom helyén már a tatárjárás előtt is volt monumentális épület. Ez azonban, arányait tekintve, alighanem kisebb volt, mint a mai. Építőinek olasz utódai a XV. században alighanem már rég beleolvadtak a Szepesség szász lakosainak sorába s templomuknak ma már csak védőszentje vall hajdani hívei nemzetiségére s a XIII. századig visszanyuló korára említett csomóslevelű oszlopfejezetein kívül, elhelyezése.

A szepesolaszii templom a városka szélén emelkedettebb domb tetején áll s czintermét övező falai hajdani erődítményeinek maradványai, a melyek az ágyúk használata előtt, de sok helyütt jóval később is, háborús időben a lakosság védelmére szolgáltak. 27. képünkön látjuk a templom külsejét erőteljes támasztópilléreivel.

A mellékhajókon a főhajó nyeregtetejétől független félereszű tetőket látunk, a mi Iglón is előfordul s csak bazilikális elrendezésű templomok sajátsága.

A szepesolaszi templom csakugyan leginkább megközelíti a bazilikális formát, de minthogy gádorfalain nincsenek ablakok, a csarnoktemplomok csoportjába sorozandó. Méreteinek megfelelően a templom belsejének (28. kép), különösen a főhajónak térhatása impozáns. Ezt még inkább növeli a hosszú szentély, mely háromoldalú apszissal záródik s négy, félhengeralakú falpilléreken nyugvó keresztboltozattal bir. A főhajó hat szakaszra oszló csillaghálós boltozatainak gerinczei hasonló alakú s szintén sima kehelyfejű féloszlopokon nyugszanak, a mellékhajók keresztboltjai minden átmenet nélkül olvadnak össze a fallal.

A főhajó boltozatainak záróköve gyűrűalaku. Nyilását különböző czímerek töltik ki. Ezek közül a nyugat felé csők újak s a templom legutóbbi restaurálása alkalmával kerültek mai helyükre; a régi czímerek egyike keresztes lobogót tartó szerecsent, a másik apró emblemák közé foglalt *T* betűt ábrázol.

A szepesolaszii templomnak egyharmadával a főhajó oldalfalai közé iktatott régi tornya mai külsejét 1832-ben nyerte; a templom újabb restaurálása Vajdovszky János kanonok, ismert régészünk személyes felügyelete alatt 1875-ben folyt le. Ekkor nyerték templomunk ablakai mai XIV. századbeli jellegű mértani műveiket, a hajók mérsékelt, de izléses festett díszítésüket. A följebb említett *T* betűs czímerhez hasonlót láthatunk az olaszi templom 1497-ben öntött bronz keresztelőmedenczéjén, a melyet gyönyörű patina borít, a mely azonkívül is a legszebb ilynemű emlékeink egyike. A főhajó első jobboldali pillérén függ a templom régi diadalkeresztje, mely a XV. század végéről való. A sekrestye ajtaja mellett formás kovácsolt vasból készült csengetyűtartótlátunk, magában a sekrestyében egy toronyalakú szentségház középső része maradt fönn, mely stiljével a göllniczbányai templom szentségházára emlékeztet.

Az olaszii templom közelében áll a város régi pretoriuma, a városháza (29. kép), mely a XIV. században épült; két, közös választófallal biró épület ez, a melyek egyike Mária-kápolnát rejt magában. A másik épület a hajdani városháza

28. A szepes-olaszi plébániatemplom belseje.

s északi homlokzatán zömök toronynyal bir. A kápolnát a XIV. század stiljében Vajdovszky János dr. 1886-ban szerelte fol. A torony a középkorban már fönnállott, mint folyosóalatti fülkés tagozásán látjuk, később felsőmagyarországi renaissance-stilben alakították át; mai érdekes teteje 1885-ben készült.

Mint már az első fejezetben is említettem, a szepesolaszi plébániatemplom mai alakjában diadalívének fölirata szerint 1434 körül épült. Göllniczbánya háromhajós hatalmas temploma mai alakjában alighanem szintén ez időből való. A szepesolaszihoz hasonlóan a göllniczbányai Mária mennybemenetelének szentelt plébániatemplom szintén a város szélén emelkedettebb helyen áll s falak is övezik. Hosszú szentélye mintha arra emlékeztetne, hogy eredetileg szerzetes templom volt. Inkább valószínű azonban, hogy legrégibb alakjában e szentély volt a göllniczek temploma s a hajót csak a XV. században építették hozzá, a mikor a templom előbbi részét is gyökeresen átalakították. A helyi hagyomány szerint a szentély északi oldalához simuló sekrestye volt a legrégibb templom szentélye. Az egyenesen záródó, három boltszakaszszal biró épület keresztboltozatainak bordái csakugyan a legrégiesebb formát tükröztetik vissza: hornyolt élű négyszögletes hasábok; megfordított gúlaalakú gyámköveik, formás lóherives díszitésükkel XIV. századbeli jelleggel birnak. De ha valahol, úgy Göllniczbányán legalább is koczkázatos vállalkozás a formák után itélni. A templom északi mellékhajójában a harmadik és negyedik boltszakasz határán levő gyámkő koronásfejű, teste alsó részében halalakú dombormüvü szirénát ábrázol, mely még stiljében is román, illetve átmenetikori motivumnak látszik. Ezzel rokon motivummal többek közt a jaáki templom díszitésén is találkozunk. A sekrestye azonban jóval szélesebb, mint az északi templomhajó s így bajos elképzelni, hogy az épület e két része mint szentély és hajó hajdan összefüggött. A románkori motivum alkalmazása itt a XV. századbeli közepes kőfaragótól merő szeszély lehetett, a minthogy az egész templom is hijával van a tervszerüségnek s a szigorú architektonikus érzéknek s csak a megfelelő eszközök hiján való nagyot akarásnak érdekes példája. Ha föltesszük, hogy a sekrestye a XIV. században már fönnállott, úgy csak a régi templomhoz simuló kápolnának tarthatjuk, a melyet kőből faragott lavaboja után itélve is csak a XV. században alakitottak át sekrestyének, még pedig a mai szentély újjáépitése után.

29. A szepesolaszii pretorium.

A göllniczbányai templom szentélye (30. kép) négy keresztboltozatos szakasz-

[illegible] s háromoldalu apszissal záródik. Hogy az átalakításnál a keresztboltozatok helyett eredetileg jóval bonyolultabb boltszerkezetet terveztek, erre a félpillérek alsó fele vall. A köteges félpillérek oly élénk tagozásával, mint itt, a Szepességen egyebütt nem találkozunk. Az igen bonyolult hálóboltozat minden bordájának külön gerinczhordozót szántak, sőt a bordákhoz hasonlóan a körteprofillal biró gerinczhordozókat is még pálczákkal s hornyokkal tagozták. A falpillérek e része nem vall gyakorlott mesterre s ez talán maga sem bizott abban, hogy sikerrel fejezheti be megkezdett művét. Bármint volt is, a göllnicziek építésközben eltértek az eredeti tervtől s minthogy emeletnyi magasságban a hálóboltozatnak szánt félpillérkötegeket már befalazták, ezek tetejére rakatták a mai egyszerű keresztboltozatokat tartó félhengeralakú falpilléreket.

A [illegible] templom belsen.

A szentély e felső fele széphajlású boltíveivel a templom legsikerültebb részlete. A hajó azonban, sajnos, ismét kontár munka s ugyancsak nagy hanyagságra vall, hogy mikor a szentélyhez fűzték, még arra sem vigyáztak, hogy formátlan hasábalakú pillérsora a szentély oldalfalaival egy vonalba kerüljön. Ez volt az oka a hajó korai romlásának. A főhajót 1769-ben, bizonyára a javítások hosszú sora után bordátlan keresztboltozatokkal újból beboltozták. Ez utóbbiak nyomását sem a pillérek, sem az oldalhajók nem birták ki. 1862-ben ismét javították a templomot. A főhajó ekkor nyerte a csúcsíves ornamentikát utánzó száraz hatású festett díszitését. Pár év előtt templomunk újból gyökeres restauráláson esett keresztül, mely főleg a támasztópillérek megerősítéséből s az amúgy is formátlan belső pillérek körülfalazásából állott. A négy szakaszból álló hármashajóban ilyformán alig találunk művészi vonást, a nyugati homlokzat közepén égfelé törő vaskos torony

szintén csetlen. Mindazonáltal van e templomban néhány érdekes részlet, a mely behatóbb figyelmet érdemel. Az apszis délkeleti zárófalában szentségtartó-fülkeszerű, kettősnyílású faliszekrényt látunk mértani művekkel díszített csúcsos oromfallal. A hagyomány szerint itt őrizték a templom régi kelyheit, a melyekből egy sem maradt ránk. A modern oltár epistola-oldalán kőből faragott hármas stallum áll a fal mellett; négy gumóskezelésű levélékítményes fejezettel bíró oszlop választja el ülőfülkéit, a melyeket mértani díszű s áttört művű, ormaik szélén levélcsomókkal ékes meredek menynyezetek tetőznek be. Szerkezetével, mértani műveivel ez érdekes részlet még a XIV. századra emlékeztet, levélékítményeinek kezelése azonban későbbi korra vall.

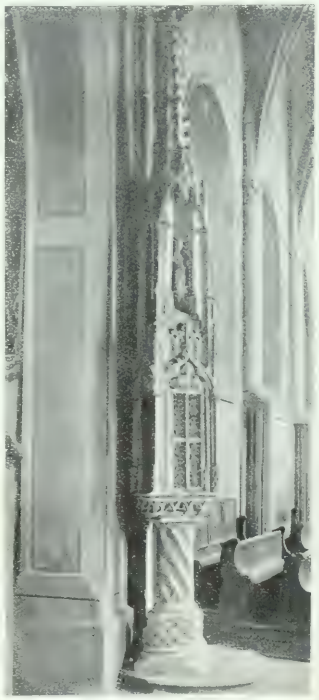

31. A göllniczbányai templom szentségháza.

Igen szép a göllniczbányai templom szentségháza a XV. század végéről (31. kép). Formás talpú, csavarodott törzsű zömök oszlopon fiálék közé foglalt négyszögletes fülkét látunk, melyet három oldalról pompás művű kovácsolt vasrácsok zárnak el. A középső rács fölött, az ajtócska nyílásának szamárhát alakú ormában bájos angyalmellkép tölti ki az ívmezőt.

A szentségház innen kezdve az egymás tetejébe rakott fiálék kisebbedésének megfelelően egyre vékonyodik s szobrokkal ékes hármasfülkéjének gazdag hatású mennyezetét pompás keresztrózsában végződő, élein levélcsomókkal ékes, karcsú piramis tetőzi be.

A templom figyelemreméltó régiségei még a diadalív jobbfelén álló XV. századbeli bronz keresztkút, a XV. század végéről való faragott díszű stallum-sor az északi hajóban, a XVI. századbeli festett díszítésű padsor az orgona alatt s a Szilassy zománcképeivel ékes szentségmutató a XVIII. századból, valamint az ezzel egykorú kupolaformájú körmeneti zászló: a labarum.

A göllniczbányaihoz fogható szép szentségházzal a Szepesség egyetlen templomában sem találkozunk. A késmárki magva nagyon hasonlít ehhez, talpa azonban sovány s felsőrésze vékony és túlságosan hosszúra nyult oszlopocskái szervetlen halmazával még a lőcseinek is mögötte áll. Maga a késmárki szent Kereszt-templom alaprajzi elrendezésével a legutóbb tárgyalt két templomhoz csatlakozik: elhelyezése

32. A késmárki plébánia-templom belseje.

falkerítése is hasonlít ezekhez, építésének ideje jórészt szintén a XV-ik század derekára esik. Hosszú szentélye négy szakaszra osztott hálóbolttal s háromoldalú apszissal bir (32. kép). Főhajójában négy szakaszra osztott s hálószerűen egybeolvadó csillagboltozatokat látunk. Minthogy a renaissance-ormokkal koronázott torony a templom testébe ékelődik, az egyszerűbb hálóbolttal biró mellékhajókban a szakaszok száma egygyel több. A boltozatok élénk vonal-, fény- és árnyjátékán kívül faragott díszítés a templom belsejében nem igen bilincseli le szemünket. Csak a szentély két gerinczhordozója végződik emberfejes gyámkövekben. Szép a sekrestye ajtajának erősen restaurált kőkerete, mely négyszögű foglalatában kettős szamárhátalakú ívben záródik. A szentély déli falába vágott kapu kerete hasonló ehhez, de az ívközökben jobbfelől Zápolya Imre nádor, templomunk nagy jóltevőjének czímere, balfelől Késmárk város czímere díszíti s a közből kigyózó szalagon az 1486. évszám látható. Felirata szerint 1498-ban készült a hajó kétnyilású déli kapuja, a melynek díszítése már nagyon silány, az ajtófelek mennyezetes fülkéiben álló három szobor, a fájdalmas Szűz, a szenvedő Krisztus (vir dolorum) s evangélista szent János szobra szintén silány munka.

A templom északi kapujának még későbbi előcsarnokában látjuk a diadalív egykori kálváriáját, a melyet többszörös átfestése egészen tönkretett. A templom többi középkori fölszerelésének javát a barokk-korban szintén a lomtárba hányták, a honnan csak a templom 1868. évi restaurálása alkalmával szedték ismét elő s tették eredeti helyére. A restaurálás Vajdovszky János szakavatott fölügyelete alatt folyt le s a boltozatok kijavításából, a későbbi toldalékok lebontásából állott. Az ablakok ekkor nyerték mai XIV—XV. századi jellegű mértani műveiket. Ekkor állították föl a főoltárt, a melynek csak gyönyörű XV. századbeli feszülete és az ennek alján térdeplő Magdolna, valamint szárnyképei régiek. A mellékhajók keleti zárófalához simuló festett szárnyasoltárok szintén a XV. századból valók. Egy régi

szárnyasoltár töredéke a XV. századbeli dombormű, mely Mária koronázását ábrázolja s a főoltár mögött áll. A főoltár evangéliumi oldalán fölállított kisebb oltár mellső vörös márványlapja Thökölyi Sebestyénné, Dóczy Zsuzsánna 1596. évi síremlékének kerubfejekkel ékes töredéke. Az ellenkező oldalon látjuk Varkocs Kristóf alakos sírkövét 1520-ból.

A diadalív baloldalán a szószék XVII. századbeli szépen faragott mennyezete érdemel figyelmet. Az északi hajóban van a XV. századbeli bronz keresztkút. Az orgonakarzat alatt tizennégyüléses stallumsort látunk 1518-ból, térdeplőjén későbbi velenczei jellegű festményekkel. A déli hajó nyugati falán egy szép XVII. századbeli csonka epitáfium bilincseli le figyelmünket, a melynek festménye a keresztjét hordozó Krisztust ábrázolja mellképben. Szent Anna XVIII. századbeli oltára is figyelemreméltó, valamint a főhajó XVII. századbeli sárgarézcsillára s a sekrestyében őrzött XVI. századbeli kovácsolt vasgyertyatartó.

A késmárki templom tornyáról és campanilejáról a renaissanceszal kapcsolatban később esik szó. Mielőtt a kéthajós templomok ismertetésére áttérnék, két kisebb templomot mutatok még be, mely belső elrendezésével a Szepességen magában áll s későbbi toldalékaival úgy fest, mintha háromhajós templom volna.

E templomok egyike a podolini Mária mennybemenetelének szentelt plébánia- templom, a melynek szentélye egy hosszabb s egy rövidebb keresztboltozatú szakasszal s háromoldalú apszissal bir. A szentély (33. kép) 7 m. széles, 11 m. hosszú s körülbelül 9 m. magas. Az ehhez csatlakozó hajó 9·5 m. széles, a szentélynél egy harmadnyival magasabb, közel 16 m. hosszú s két hatalmas keresztboltozattal bir. A menynyiben a minden faragott ékítés nélkül szükölködő templomban a bordák profilja alapján itélhetünk, a templom ily alakjában a XIV. században már fönnállhatott. Régi krónikák szerint 1298-ban alapitották.

A templom hajójának két oldalához csatlakozó kápolnák későbbiek s a XVIII. században új,

33. A podolini plébánia templom szentélye.

bordátlan keresztboltozatot nyertek. Templomunknak nyugati homlokzatán tornya is van s általában úgy egész tömegének, mint alaprajzi elrendezésének arányai elég helyesek. — A templom középkori szárnyas oltárait a plébánián levő följegyzések szerint Lubomirszky herczeg a XVII-dik században a Krakó melletti Wisniczbe vitette, a honnan egy igen szép feszület újabban a krakói nemzeti múzeumba került. A még itt maradt Ker. szent János oltárát 1720-ban a palocsai vár kápolnájába vitték át, a hol a várral együtt tűzvész pusztította el. A templom középkori fölszereléséből csak a XV. századbeli bronz keresztkút maradt itt. Oltárai ma barokkstílüek, de szobraikat mintha középkori minta után faragták volna, a mi a Szepesség egyéb helyeinek barokk-oltárain is szembetünő. Igen érdekes templomunk egy méternél magasabb XVII. századbeli Urmutatója s nehány XVII. és XVIII. századbeli hímzése.

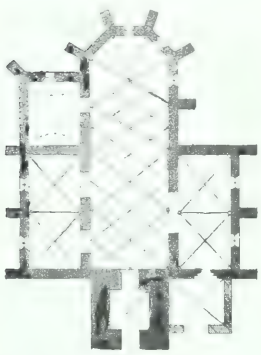

51. A márkusfalvi templom alaprajza.

A másik oldalkápolnákkal tervszerűen bővített középkori egyhajós templom a márkusfalvi, a mely a régi vár szomszédságában falakkal övezve dombtetején áll s külsejének festői hatásával is kiválik.

A márkusfalvi szent Mihály plébániatemplom tornya a XIII. században már fönnállott, maga a templom mai alakjában igen érdekes egyhajós hálóboltozatos csarnok, a melynek diadalíve nincs s így szentélye a hajóval összeolvad (34. és 35 kép). A templom belsejében közel 7 m. széles s 21 m. hosszú. Oldalfalainak kétharmadnyi hosszában mindkét oldalon 5 m. széles két keresztbolttal biró kápolnák csatlakoznak, a melyeket alighanem a XVI. század elején fűztek a templomhoz. Külső támasztópilléreiken kívül erre vall a torony mellé simuló s a déli kápolnába nyiló előcsarnok s ennek belső falán a gazdagon tagozott ajtókeret. Ez utóbbit bélletében, három pár kihegyezett élű pálczataggal váltakozva, ugyanannyi szőllőlombos fejű hengeres oszlop tagolja. Az ajtón szép kovácsolt vaskopogtatót látunk. Érdekes az orgonakarzat följárója is az északi kápolna nyugati fala mellett. Ennek festett és faragott díszítése szintén XV—XVI. századbeli jellegű. A templom régi oltárai elenyésztek, régi fölszerelése is. Érdekesebbé ma már csak a Máriássyak vörös márványból faragott XVI. századbeli emléktáblái teszik s Máriássy István alakos sírköve 1517-ből.

Már az eddig ismertetett templomok is elég élénk fényt vetnek arra, hogy a XIV. és XV. században mily élénk volt Szepesvármegyében az építészeti tevékenység. Kellő fogalmat azonban e tevékenység nagy arányairól csak akkor szerezhetünk, ha a következő fejezetben ismertetendő kéthajós templomokon kívül azoknak a nagyobb csúcsíveskori templomoknak a nyomait is kutatjuk, a melyek idők folyamán elenyésztek.

A Göllnicz völgyében a göllniczbányai templomon kívül egyetlen nagyobb középkori templom sem maradt ránk. Szomolnokon, Remetén, Merényben, Svedléren s a Hernád völgyében Krompachon alighanem e bányavárosoknak a XVIII. században bekövetkezett utolsó föllendülése volt az oka annak, hogy a csúcsíveskori templomokat lebontották s barokképületeket emeltek ezek helyére. A barokk-kor emberére nézve ugyanis a középkor művészete idegenszerűbb volt, mint a protestáns kor evangélikus hitvallást követő híveire nézve. A hol már új templomot nem építhetett, ott legalább a falak komor festményeit meszelte be jó vastagon. Mivel a bányászás akkor állt virágjában, a bányavárosok lakósainak jólétét Magyarországnak a XVIII. század elején bekövetkezett politikai és közgazdasági átalakulása nem zavarták, így ugyancsak módjukban volt új templomot építeni.

35. A márkusfalvi templom belseje.

Másutt a középkori templom rozoga volta tette szükségessé az új épület emelését. Így Szepesváralján, Gnézdán és Lublón. Szepesváralján a régi templomból egyetlen faragott gyámkő maradt fönn, a melyet a XVIII. század végén a sekrestye külső falába illesztettek, nyilván emlékül. — A középkori templom régi méreteiről csak a mai nagysága s a XV. századbeli főoltárnak fönnmaradt szárnyképei nyujtanak fogalmat. Ez utóbbiak szerint a régi főoltár nyitott állapotában 6 m. széles volt, a szentély tehát 8—9 méter széles lehetett; a templom hossza a mai méretek után ítélve 35—40 m. volt. A főoltár szárnyképein kívül itt még egy igen restaurált kisebb szárnyasoltár maradt fönn s a XV. századbeli bronz keresztelőmedencze.

A Poprád völgyében Gnézda város csúcsíveskori temploma helyén a váraljai-

hoz hasonló nagyságú XVIII. századvégi egyhajós épület áll. Lubló XVIII. századbeli barokktemploma már háromhajós elrendezésével is arra vall, hogy szintén háromhajós nagyarányú csúcsíveskori templom helyén épült, e korból fönnmaradt régiségei pedig arról tanuskodnak, hogy fölszerelés tekintetében is leggazdagabb templomaink közé tartozott, a melyet azonban alighanem csak a csúcsíves építészet hanyatlásának legvégső korában építettek föl nagyobbított alakjában s azért pusztult el időnek előtte. A lublói templom kőkeresztkútja kupájának legalyazott faágakból álló díszitésével a XVI. század elejére vall. Ez időből valók szép Úrmutatója, később átalakított kelyhei, régi szép miseruhái egy részének hímzett díszitése. Még XV. századbeli vertművű rézből készült keresztelőtála. Barokkoltárainak domborművei részben középkori minta után készültek, a baloldali hajó középső pilléréhez vörösmárvány sírkövet falaztak, a melynek térdeplő alakja az első pillanatban románkorinak látszik. E mű a XVII. századból való primitiv munka s legérdekesebb példája azoknak a domborműveknek, a melyeket Lublón a környékén fejtett silány vörösmárványból a XVII. században egy itteni lokális iskola faragott s a melyekkel a kórház épületén s szomszédos helységek templomaiban, így Ruschbachon, sőt még sárosvármegyei Dobón is találkozunk.

V.

A famennyezetű csúcsíveskori templomok. Újabbb példáik a Poprád és Dunajecz völgyében. A kéthajós boltozott-templomok falusi tipusa: a zsegrai templom, városi tipusa: a felkai templom. A kéthajós csúcsíves templomok általános jellemzése. Fönnmaradt és átalakított emlékek a Poprád völgyében. Az ó-falvi templom. A nagyeőri és görgői templom. A Hernádvölgy kéthajós templomai. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna.

Mint már az első fejezetben, a krighi templom ismertetése kapcsán láttuk, Szepesvármegye kéthajós csúcsíves templomainak fejlődésével csak akkor leszünk tisztában, ha ismerjük azokat a templomokat, a melyek osztatlan hajójukban famennyezettel birnak. Kéthajós templomaink zömének, a szentély és hajó boltozatain nyilvánuló különbségek bizonysága szerint valamikor szintén osztatlan famennyezetes hajója volt, sőt a későbbi analogiák alapján itélve legrégibb alakjában a legtöbb templom egészen fából épült. Általában azonban a tatárjárás után mindenfelé kőtemplomokkal kezdték pótolni a fatemplomokat, vagy legalább is egyes részleteiket: a tornyot és szentélyt építették kőből. Csak igen szegény községek folytatták még később is templomaikon a faépitkezést, mig viszont egészen és egyszerre kőből városainkban sem épülhetett kéthajós templom. A XIII. században legalább a hajó mennyezete e templomokban mindenütt fából készült. Ismételt tűzvészek, a község anyagi erejének gyarapodása késztette csak a hiveket arra, hogy templomaikat beboltoztassák s mivel e deszkamennyezetes hajók vastag falai többnyire támasztópillérek nélkül szükölködtek, a kéthajós formát karolták föl. Ennek két sor boltozata egymást ellensúlyozza s igy nem szorul föltétlenül külső támasztópillérekre, bár ezek szilárdságát nagyban fokozzák s azért többnyire utólag a falba kötve kéthajós templomokon is előfordulnak.

Szepesvármegyének még ma is csaknem hetven templomáról lehet kimutatni, hogy keresztülment annak a fejlődésnek egyes mozzanatain, a melynek a kéthajós elrendezésű templomtipust köszönhetjük. E fejlődés első mozzanatát a dunajeczvölgyi fatemplomok képviselik, a másodikhoz való átmenetre fatornyával a krighi templom példa. Maga a második mozzanat, a hajóban famennyezetes kőtemplom a XIII. századbeli általános állapotot jelzi, de csak úgy, ha mindig a Hernád völgyét tartjuk szem előtt, a mely kulturális fejlődésével a Szepesség egyéb vidékeit megelőzi s ezeknek mintákkal szolgál. Magában a Hernád völgyében ma csak egy

36. A jekelfalvi templom belseje.

ilyen templom van s ez is egy jelentéktelen kis falu. Grancs-Petrócz XVI. századbeli temploma. A Göllnicz völgyében szintén csak egy ilyen templom maradt fönn. A jekelfalvi ez, a melynek egyenes záródású keresztboltozatos szentélye lándzsa módjára hegyes boltíveivel a csúcsíves építészetnek alighanem a legrégibb ránk maradt falusi részlete (36. kép). A Poprád és Dunajecz völgyében kevésbbé gyors kulturális fejlődésének jeleként még hat famennyezetes templomot találunk.

A famennyezetes templomok beboltozása a Hernád völgyében általában a XIV. és XV. században történt s ha nem itt, hanem a Poprád völgyében találjuk a legtöbb kéthajós templomot, ennek oka csak az, hogy a Hernád völgyében a kéthajós templomok nagy részét a barokk-korban ismét átalakították s ezek ekkor ismét egyhajós, de barokk boltozatos templomok lettek.

A Poprád és Dunajecz völgyének templomai a fejlődésnek ezen a barokk-átépítéssel együtt négy mozzanatán csak elvétve estek át. A magurai vagy dunajecz-völgyi barokk hajós templomok zöme sohasem birt két hajóval, a XVII—XVIII. századig fönntartott famennyezetes alakjából alakították át egyszerre barokk boltozatos egyhajós templommá. A Szepesség kisebb templomainak fejlődési mozzanatait visszatükröztető középkori épületek közül a famennyezetes templomok mutatják a legnagyobb változatosságot. Díszítésükön a legkülönbözőbb korok stiljét tanulmányozhatjuk, a szerint, hogy famennyezetüket századok folyamán hányszor alakították át, illetve cserélték föl ujjal.

Csúcsíves izlésű festett famennyezettel ma már csak a krighi templom bír.

A krighi szent Katalin-templom belsejében 13 m. hosszú, szentélye közel 4 m., hajója 6·5 m. széles. A szentély egyenes fallal záródik s egyetlen csúcsíves keresztbolttal bir.

A hajó famennyezetének léczekkel tagolt deszkáit tarka festés ékesíti: geometriai alakokkal váltakozó rózsák s a keretléczeken csúcsíves izlésű levélfonadékok. A festés stiljét tekintve a XVI. századból való, a mikor a templom igen érdekes népies jellegű, fából faragott szent Miklós és Mária oltára is készülhetett. Valamivel régibb volt a toporczi templom famennyezete, melyet korhadt volta miatt nem-

régiben új deszkamennyezettel pótoltak. A réginek töredékei az orgonakarzaton még ma is láthatók s legalyazott vékony palczák köré csavarodó, csúcsíves izlésű karélyos levélfüzérrel díszítvék. A templom egyenes záródású szentélye a XIV. században már minden bizonnyal megvolt; fölszerelése valamikor ugyancsak gazdag lehetett. Régi oltáraiból a szentélyben ma már csak egyetlen XV. századbeli szárnykép látható. Körmeneti szobornak használt két Madonnája, Mária és szent János szobra a szentsír-kápolnában szintén középkori oltárok maradványai. A Görgey-család epitáfiumai, a Görgey Márton és Illés kettős alakjával ékes 1600. évi sírkő, ez utóbbi a templom külső falán, nagyban növeli e műemlékünk érdekességét. Régi ötvösműveiből a XV. századbeli csonka monstranczia, az ezzel egykorú, de később átalakított kehely s még egy másik gót kehely érdemel említést, mely utóbbi Maldurról került ide.

A malduri templom Szepesvármegye legelhagyatottabb temploma. Háromoldalú apszisban záródó szentélyének és hajójának ablakaiban kisse primitiv kezelésű, de falusi templomokon szokatlanul gazdag alakítású mértani művek vannak. Tornyának koronázata felsőmagyarországi renaissance-stilü. A templom belseje tele van szeméttel, a melyben szétszedett XV—XVI. századbeli oltárok töredékei, csúcsíveskori stallumok maradványai s más régiségek hevernek. Katholikus hívek híján e protestáns falu temploma isteni tisztelet czéljaira ma már nem szolgál. Régi deszkamennyezetét mégis alig pár év előtt ujjal pótolták s az előbbi díszítéséből semmi sem maradt fönn.

37. A vibornyai templom hajója. 7*

A jekelfalvi templom mai deszkamennyezete szintén festetlen s keretléczei után ítélve a XVIII. századból való.

A Szepesség legérdekesebb famennyezetü temploma, a vibornyai szent Orsolya-templom a XVI. századból való. Keresztboltozatos, egyenesen záródó szentélye pár év előtt beomlott s ma vasséneken nyugvó téglamennyezet pótolja. A templom famennyezetes része 11 m. hosszú, 7 m. széles, a vidék XV. századbeli kőtemplomainak mintájára két-

36. A matyásfalvi templom.

hajós. A mennyezet mestergerendája két csavart törzsű faoszlopon nyugszik (37. kép). Maga a fülkésen tagozott famennyezet már renaissance-stilü festett ékítményekkel bir, léczein babérfüzérek húzódnak végig, a fülkéket különböző szinü és formájú festett rozetták töltik ki. Érdekes e templom XVII. századbeli népies izü festményekkel ékes kettős karzata is s a primitiv formájú, kőből faragott keresztkút, a melynek fölirata a hajó épitésének koráról is fölvilágosit: MICH · ZEVGET · MARTINVS · BEHR · PFARHER · Z(u) B(ierbrunn). 1585.

A Magurában két famennyezetes templom maradt fönn. Mátyásfalu plébániatemplomának két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal biró szentélye még XIV. századbeli jellegü, a templomot kerítő festői hatásu fal eredete is a középkorba nyulik vissza (38. kép). A hajó deszkamennyezetén érdekes, festett-oszlopos architektura foglalatában a felhős eget látjuk s ennek szczenériájában Mária koronázását, a Szentlelket galamb-képében s Péter és Pál felhőkön trónoló alakját. A merész távlattal festett képek a XVIII. századból valók s a templom Szilassy lőcsei műhelyében 1750-ben készült Urmutatójával s ciboriumával egykorúak. Alsó-Lápos szent Kvirinusz-templomát hajójának famennyezetén Mária mennybemenetelének rokokó keretbe foglalt festménye diszíti. A templom szentélye a mátyásfalusihoz hasonlit, Urmutatója XV. századbeli. Felső-Lápos templomát a XVIII. században gyökeresen átépitették, régiségére csak csúcsiveskori szép Úrmutatója vall.

Ugyancsak famennyezetű hajóval birhattak s csak a barokk korában boltoztattak be Hanusfalu, Nedecz, Fridman és Dunajecz-Krempach templomai. Valamennyi közül a hanusfalvi szenvedte el a legnagyobb átalakitást, mai bejáratát a XVIII. században a szentély falába vágták. A mai szentély ekkor a nyugati oldalra a torony tövébe került s a templom régiségére ez utóbbi falain kivül jóformán csak csúcsiveskori Úrmutatója vall. Nedecz szent Bertalan-templomának szentélye és ablakai XV. századbeli jellegüek. A hajó boltozata barokk s gádorfalain látjuk a középkori oltár szárnyképeit, szent Ber-

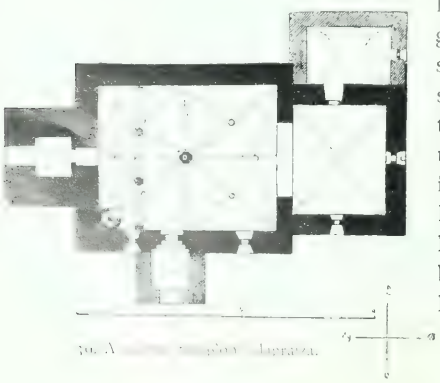

37. A [illegible] templom alaprajza.

talan életéből merített jelenetekkel. Itt is van egy szép csúcsíves izlésű szinezüst monstranczia, valamint Fridmanon szintén. Ez utóbbi szent Szaniszló-templomának két keresztboltozatos, háromoldalú apszissal biró szentélyét a boltozat bordáinak két oldalán igen érdekes barokkizlésű s gránátalma és rózsamotivumokból összerótt stuccofüzérek díszitik. A barokkboltozatú hajóban is ilyen a stuccodíszités; az ennek északi oldalához 1786-ban fűzött nyolczszögletes kápolnának famennyezete a jezsuiták pompázatos stilusát jellemző domborművekkel ékes. A fridmani templom tornya felsőmagyarországi renaissance izlésű, miként a dunajecz-krempachi templomé is, mely utóbbinak háromoldalú apszisban záródó szentélyét is átalakitották a barokk-korban. Az apszison kívül csúcsíves izlésű Úrmutatója és kelyhe vall a templom középkori eredetére, valamint a Krempach mellett álló, mai alakjában barokkstilü szent Bálint-kápolna régiségére is csupán ennek darabokra szedett festett szárnyasoltára 1516-ból, egyik szárnyképén szent István és szent László király, valamint Imre herczeg alakjával.

40. A zsegrai templom.

A kéthajós csúcsíveskori falusi kőtemplomok legrégibb ránk maradt példája a zsegrai (39. kép). A hasonló elrendezésü városi templomok tipusát a legjobban a felkai templomban tanulmányozhatjuk. A régi falképeiről nevezetes zsegrai templom a falu szélén, magas domb tetején áll (40. kép), czintermét alacsony fal keríti. Tornya, kettős ablakaival még átmeneti jellegű, csak teteje új s igen kedves hatású, népies izü hagymaalakú kupola jellegével bir. A templom tornya és alacsony, egyenes záródású keresztboltozatos szentélye minden bizonynyal még 1245-ből való. — Hradszky szerint Mátyás prépost engedelmével Sigray János gróf ekkor építtette templomunkat. A hajó oldalfalai is ez időből valók; belső sarkaival egyetlen hatszögletes

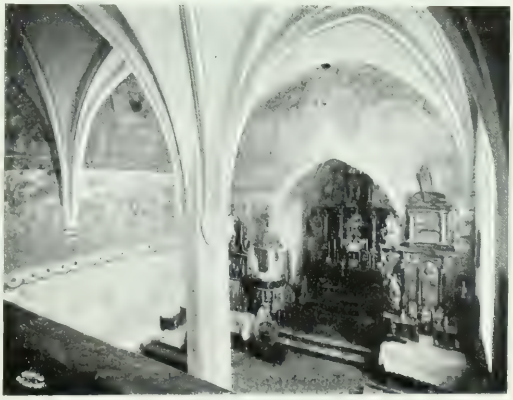

41. A zsegrai templom belseje.

oszlopon nyugvó négy keresztboltozata azonban a XIV. századnál előbb nem készülhetett. Mint 41. képünkön látjuk, a hajó oszlopán a Sigrayak szarvast ábrázoló czímere díszlik, a mely a hajó toronymelletti ablakán ismétlődik A szentély északi sarkában levő egyszerű sírkő alatt állitólag a templom alapítója nyugszik. A hajó külsején nincsenek támasztóívek, viszont a déli oldalon még ott látjuk a kőhorgokat, a minőkkel a Szepességen egyéb kisebb templomokon is találkozunk s a melyek segítségével, mint följebb már említettem, a templomot sokadalmak idején sátorszerű alkotmányokkal kibővítették.

A zsegrai templom déli előcsarnokának belső kapukerete élénk tagozásával szintén a XIV. századra vall. A kapu ívmezőjét Krisztust Mária és szent János közt ábrázoló festmény tölti ki, mely későbbi, mint a templomhajó s még inkább a szentély festményei. A falképeken kívül magyar kegyurai jóvoltából templomunk egykori belső fölszerelése is merőben művészi munkákból állott. Ránk maradt töredékei után itélve, templomunknak a XV. században legalább is három szárnyasoltára volt. Ezek közül Krisztus születésének oltára városi templomokban is párját ritkító remekmű lehetett. Altalában az oltárok, ötvösművek, mint a zsegrai gót kehely is, falusi templomainkban aránylag gyakrabban elsőrangú munkák, mint a városiakban. Ez a körülmény arra vall, hogy vármegyénk magyar birtokos urai a műpártolás terén távolról sem maradtak a városi polgárok mögött, sőt rendszerint különb mesterekkel is rendelkeztek, mint ezek. Falusi templomaink építészeti szempontból véve sem állanak a városi kéthajós templomok mögött, mely utóbbiak rendesen csak nagyobb terjedelmükkel mulják ezeket fölül. Ép azért, mire a felkai templomban megismerkedtünk az ilyen nagyobb kéthajós templom tipusával, a többi kéthajós s kéthajósból barokká alakított templomokat, tekintet nélkül arra, hogy városban vagy falun vannak-e, pusztán vidékek szerint csoportosítva sorolom föl s a csütörtökhelyi Zápolya-kápolnának, csúcsíves építészetünk e gyöngyének méltatásával fejezem be Szepesvármegye középkori egyházi építészetének ismertetését.

A felkai Ev. szent János-templom korántsem a legrégibb templom e nemben, de belsejében sem festmények, sem későbbi díszitések nem vonják el a figyelmet az architekturáról, azért legalkalmasabb a városi kéthajós templomok tanulmányozására. A templom szentélye két keresztboltozatos szakaszból áll s háromoldalú apszisban záródik. A kettős hajó két tízszögletes (42. kép.) oszlopon nyugvó hárompár keresztboltozatos szakaszszal bir, illetve a szentély előtti szakasz a boltozat kelet felé irányuló nyomásának csökkentése végett három, háromsüveges boltczikkelyből áll. Ennek alkalmazása különösen ott fontos, a hol a szentély jóval alacsonyabb s így a boltozat kelet felé irányuló nyomását nem foghatja föl. A boltozat bordái igen egyszerűek s alakjuk a leszelt élű ék, a gyámkövek szintén jelentéktelenek, valamint az oszlopok tölcsérformájú vállkövei is. Más templomokban, mint Zsegrán, a bordák végei az oszlopokat gyámkövek módjára koszorúzzák. Az oszlopfejezeteken

és záróköveken helylyel-közzel faragott díszítést is látunk, ez azonban csak ritkán érdemel figyelmet, valamint a rendszerint díszesebb, de primitiv faragványokkal tagolt déli kapu sem.

A felkai templom méretei a nyugati homlokzat közepén álló torony nélkül, a következők: a szentély hossza 8·48 m., szélessége 6·35 m., a hajó hossza 15·70 m., szélessége 8·50 m.

12. A felkai templom hajója.

Kéthajós városi templomaink méretei csaknem mindenütt ugyanazok. Ha helyenként a hajó rövidebb, akkor a szentély keresztboltozatainak száma nagyobb; három szakasznál többel azonban egyetlen kéthajós templomban sem találkozunk. Négyszakaszos hajója pedig csak Leibicz templomának van. Még egy változó sajátsága van templomainknak. Egy részük szentélyükben háromoldalú apszissal, más részük egyenes fallal záródik. E különbségekhez is sokféle magyarázatot szokás fűzni, holott oka alig lehet egyéb, mint az, hogy az egyenes záródású szentély olcsóbb s így ott készült, a hol kevesebb volt a pénz, mint Poprádon, a melynek hajója is kisebb, mint a felkai.

Mielőtt azonban a poprádi templomot ismertetném, nézzük a felkai belső fölszerelését, a melyet nagyjában többi kéthajós templomainkban is meg fogunk találni. Mindenekelőtt a szentségház érdemel figyelmet, sajátos vidékies ízű tagozásával, a melyben különösen az orom-torony motivuma érdekes. E formátlan keretben őrizték a gyönyörű XV. századbeli Úrmutatót, mely ma a sekrestyében látható. Több-kevesebb csúcsíveskori kehely, a bronz keresztelőmedencze, helyenként szövétnektartó faragott rúdak, a szárnyasoltárok, csaknem valamennyi kéthajós templomban a XV. és XVI. század szebbnél-szebb emlékei. A felkai templomban csak egy szárnyasoltár maradt ránk, de alig volt itt hajdan kevesebb, mint öt: a falusi templomokban még ott is, a

hol nem maradtak ránk, bizvást föltehetjük, hogy legalább is három szárnyasoltáruk volt.

A poprádi szent Egyed-templomban, mely csak egy keresztboltozatos s egyenes záródású szentélylyel s kétszakaszos hajóval bir, szárnyasoltár nem maradt ránk, de bár túlságosan átfestvék, XIV—XV. századbeli freskói bőven kárpótolnak ezek hiányáért. XV. századbeli kelyhe is remekmű. Nagy-Szalók szent András-temploma méretei és elrendezése tekintetében az előbbi mása, csak még gazdagon tagolt déli kapuja is van. Főoltárából egy szárnykép, azonkívül két kisebb szárnyasoltár látható itt, a melyeknél jóval jelentősebb három szárnyasoltárral dicsekedhetik Mühlenbach szent Margit-temploma. Főleg a védőszent életéből merített festményekkel ékes főoltára a legszebb ilynemű emlékek egyike. Felső-Erdőfalva templomának idehozott érdekes csúcsíveskori szövétnektartó rúdjain kívül itt még két középkori vasgyertyatartót, egy XV. századbeli bronz tömjénfüstölőt őriznek. A sekrestye faliszekrényének ajtaja formás csúcsíves izlésű, vésett domborművű ékítményekkel bir.

Szepes-Szombat szent György-temploma a szokottnál gazdagabb alakítású apszisán kívül öt remek szárnyasoltáráról s kicsiny, festett házi oltárkájáról nevezetes. Egyéb műkincsei faragott díszű húsvéti gyertyatartója, három kelyhe, szintén középkori pacificaléje, két mellékoltárának aranynyal átszőtt antipendiumai, szentélyének XVII. századbeli fakorlátja s Gross Pál szobrász epitáfiuma 1688-ból. A templom déli kapujának ajtókopogtatója a legrégibb művészi vasalások egyike vármegyénkben.

A Szepes-Szombattal szomszédos Strázsa temploma is kéthajós volt hajdan; a XVIII. században azonban gyökeresen átépítették. Csak befalazott déli díszkapuja maradt fönn, ezt a templom falához simuló kápolnaszerű fülkévé alakították át. A templom tornyától balra igen régies hatású Krisztusfej van befalazva. Strázsa egyházi edényei a XVII—XVIII. századból valók, csak bronz keresztkútja XV. századbeli emlék.

Matheócz kéthajós csúcsíves templomát a boltozatokat tartó négyszögletes pillérei egyikének arkaturás tagozásánál ismét inkább szent István és Imre herczeget ábrázoló szárnyasoltára s talán már a XIV. századból való fafeszülete, valamint bronz keresztkútja teszi érdekessé. Kakas-Lomniczon, mai nevén Nagy-Lomniczon a kéthajós templomban kivételesen igen szép kőből faragott kereszkútat látunk, mely lóherívekből álló díszitése alapján itélve a XVI. század elejéről való. A torony kapuját itt formás XVII. századbeli vasrács zárja el.

Késmárk környékén Leibicz és Menhárd templomai a legérdekesebb kéthajós emlékek. Mindkettőnek rokokó díszitése kölcsönöz sajátos varázst. Az előbbi díszitése festett (43. kép), az utóbbié faragott stuccodísz (44. kép). A leibiczi legnagyobb kéthajós templomunk. Belső hossza a torony nélkül 35 m., szélessége a szentélyben 9 m., a négyszakaszos hajóban 10·5 m. A menhárdi templom domb tetején áll s mivel szentélyének egyenes zárófala ennek szélére került, a lecsúszás ellen

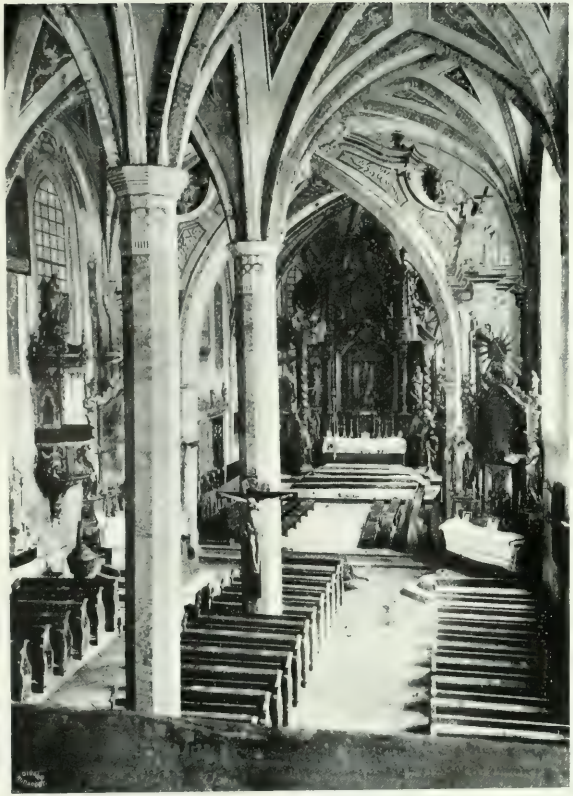

43. A leibiczi templom belseje.

44. A menhárdi templom belseje.

hatalmas támasztóívek védik. Szárnyasoltárok töredékein kívül a két templomban is vannak bronz keresztkútak. Leibiczon gyönyörű középkori stallumok is fönnmaradtak. Van itt még négy XVII. századbeli epitáfium s a mai szent sír-kápolna bejárata fölött egy szép kovácsolt vaskonzol. Leibiczon a szűz Máriának szentelt plébániatemplom valamikor állítólag a Johannitáké volt. Hiteles adat nincs erre, valamint a város másik középkori eredetű templomáról is csak sejtjük, hogy ispotálylyal kapcsolatos templom volt. Ennek a hajójában barokká átalakított Szentlélek-templomnak egyenes záródású keresztboltozatos szentélye van. Két XVI. századbeli szárnyasoltára ornamentikájával a szepesszombati oltárokra emlékeztet.

A menhárdival azonos szerkezetű volt a ruszkini és durándi templom. Az előbbi háromszakaszos hajóval bír, szentélyét s kettős hajójának szentélyelőtti szakaszát nemrégiben újból beboltozták. Déli kapuját bélletében öt pár oszlop tagolja, ezek szőllőlombos fejezeteit vastag vakolatréteg fedi. A ruszkini templom bronz keresztkútja a legérdekesebb ilynemű XV. századbeli emlékek egyike. A templom jobboldali barokk mellékoltárán XV. századbeli Madonna-szobrot látunk, XVIII. századbeli Úrmutatója Szilassy löcsei muhelyéből való. Duránd plébániatemplomát egészen barokkizálták, de van csúcsíveskori húsvéti gyertyatartója, XVI. század elejéről való bronz keresztkútja, tornyában három régi harangja, a minővel a XV—XVII. századból a Szepesség csaknem valamennyi templomtornyában találkozunk. A templom egyik kelyhe szép Szilassy-féle mű.

A nagyobb kéthajós templomok közé tartozik a szepesbélai Remete szent Antal-templom, a melynek régi főoltárából csak az igen érdekes szárnyképek maradtak fönn. Ezek a mai barokk főoltárt díszitik. A templomról általában az a hiedelem, hogy még a XI. században alapitották. Szentélye s toronyalatti kapuja a XIII. századra vall, a hajót azonban alighanem csak a XV. században boltozták be. A szentély egyik gyámkövét igen primitiv, kardot és pajzsot tartó ember dombor-művű képe dísziti. Érdekes s a XVI. század elejéről való a szentségtartófülke, a melyet erősen kiugró, keretén pálczatagokkal váltakozó hornyok tagolnak s a melyet három, formátlan keresztrózsában végződő toronycsúcs tetőz be. A bronz keresztkút a XV. századból való, a következő elejéről származik a templom szép kelyhe, pacificaléja és egyik miseruhája. A plébániaépület homlokzatán látható Madonna-szobor hajdan alighanem a templom egyik szárnyasoltárát díszitette. Szepes-Bélán túl a régi templomok egész sora következik, a melyekről gyökeres átalakitásuk miatt ma már bajos eldönteni, kéthajós templomok voltak-e, vagy csak a barokk korában boltozták be famennyezetes hajójukat?

Keresztfalván a templom régiségére csak a keresztboltozatos szentély vall s a sekrestye XV. századbeli vaspántokkal díszitett ajtaja, valamint szintén e korból való bronz füstölője. Ugyanily átalakitást szenvedett a busóczi szent Lőrincz-templom, a melynek csaknem minden zugában találkozunk középkori szárnyasoltárok töredé-

15. A. Ó-falvi templom.

keivel, a melyek a Szepesség egyéb templomainak használatlanul heverő és romladozó szerelvényeivel együtt ugyancsak méltók volnának arra, hogy muzeumot alapítsanak kedvükért. Kis-Lomnicz egészen barokkizált középkori templomában a szép miseruha, a sekrestyében korhadó domborművű szárnyképek, a csúcsívesstilü Úrmutató s a déli kapu nehány fönnmaradt bélletoszlopocskája hirdeti, hogy a templom a XV. században már létezett s valamikor pompás felszerelése is volt. Alsó- és Felső-Ruzsbach régi templomát szintén gyökeresen barokkizálták. Az előbbinek ajtaját XV. századbeli vasalások díszitik, kőből faragott keresztkútja szintén ez időből való s a nagylomniczihoz hasonlit. Felső-Ruzsbach templomában egy összetört Úrmutatót a XVI. század elejéről s ezzel egykorú kelyhet láthatunk.

Szepes-Béla környékén még két figyelemreméltó templom van. Tóthfalu Mária-temploma hajójában barokká átalakított XV. századbeli épület. Barokk főoltárán a Madonna szobra a XVI. század elejéről való. Ezenkivül régi hímzései, XV. századbeli bronz füstölője s a Svábyak ősének 1579. évi alakos vörösmárvány sírköve teszik nevezetessé. A landoki templomot a szentsír kanonokjai, magyarán a keresztesvitézek épitették, a kiket Kakas mester a sárosvármegyei Komlós-Keresztesről 1313-ban telepitett át ide. A templom kétszakaszos kettős hajójával, egyenes fallal záródó két keresztboltozatos szentélyével a XIV. századra vall. Műemlékei, XV. századbeli kő keresztkútja, igen restaurált szárnyas főoltára, egy szép ciborium s Szilassy-féle kehely. A kéthajós templomok legészakibb fekvésű példája Ó-Falu Mária mennybemenetelének szentelt plébániatemploma volt, mely monumentális hatás tekintetében vármegyénk legkiválóbb falusi templomai közé tartozik (45. kép). Támasztóívekkel megerősített tornyának, hajójának és szentélyének tömege helyes arányainál fogva oly ritmikusan olvad össze, hogy ehhez fogható harmoniát templomaink különböző részeinek egymással való összefüggésében talán még csak a lőcsei gimnáziumi templomban találunk.

A templom háromoldalú apszisos szentélyének két keresztboltozatos szakasza, ablakainak mértani műve XIV. századbeli jellegű, a kettős hajó is akkor épülhetett; sajnos, pár évtized előtt régi boltíveit kosárboltozatokkal pótolták s a régi kettős hajó pompásan faragott mészkőtagozatai most a templom környékén hevernek. A belsejében 23 m. hosszú, szentélyében közel 7 m., hajójában 11 m. széles templom vörösmárványból faragott keresztkútja a XVII. századból való s szent György alakjával ékes, szép, fából faragott fedéllel bir.

De máris hosszúra nyult kéthajós templomokkal szegélyezett s e templomok egyformaságánál fogva az olvasóra nézve bizonyára nem kis mértékben fárasztó utunk. Mielőtt folytatnók, változatosság okáért talán helyénvaló, ha közben két kisebb falusi templomot mutatok be, a mely már a középkorban egyetlen boltozott hajóval épült.

Nagy-Eőr 17 m. hosszú s a hajóban 8·5 m. széles szent Anna-temploma kisebb falusi templomaink közül való s a környéken ép ugy, mint a falu várkastélya, nagy régiségéről híres. A várkastélyról azt vélik itt, hogy az 1000. évben már fönnállott, holott mai alakjában a XVI. század végén épült. A templom jóval régibb. Két keresztboltozatos, háromoldalu apszisban záródó szentélye a XIV. században már fönnállott, két keresztboltszakaszos osztatlan hajója sem sokkal későbbi. Az ablakok mértani műve azonban XV. századi jellegű. A XIV. század végén, vagy a következő elején templomunk már szárnyasoltárokkal is föl volt szerelve. Ezekből csak egy szárnykép s a sekrestyében heverő fából faragott Madonna-szobor maradt ránk, mely a matheóczi feszülettel egyetemben alighanem a Szepesség legrégibb fafaragványa. Ma is ép három szárnyasoltára a XVI. század elejéről való, valamint pompás áttörtművű szövétnektartó rúdjai, a szentély égetettdíszű padja s a diadalívének leszedett primitiv kalváriája is. Igen szép a templom kehelyalakú, renaissancestilü, vésettművű vörösmárvány keresztkútja a protestáns korból, a mire fölirata is vall: EPHES · S · CHRS MVNDAT EAM · LAVACRO · AQVAE · IN · VERBO · VITAE · EPVS · SEMB · I · I · [illegible].

A másik kisebbfajta egyhajós csúcsíves templom Lőcse mellett Görgőn van. A görgői szent Simon és Juda-templom belső hossza 24 m., a minek fele a szentélyre, másik fele a hajóra esik, szentélye 8 m., hajója 10 m. széles. Háromoldalú apszissal záródó szentélye két álorczás konzolon nyugvó keresztboltozatos, hajója két csillagboltozatos szakaszszal bir. A szentély XIII., a hajó XV. századbeli jellegű, a torony renaissancestilü. Igen érdekes itt a torony alakjában kiugró, formás gyámkövön nyugvó szentségház, a melynek oldalait fiálés ormok, keresztrózsában végződő csúcsát levélcsomók díszitik (46. kép). Szép a templom XVI. századbeli renaissance-stilü kelyhe, a Görgey-czímerrel ékes későbbi kehely s a pacificale 1701-ből.

46. A görgői templom szentségháza.

S most tovább sorolom föl, helyesebben nyomozom azokat a kéthajós templomokat, a melyek hajdan a Hernád völgyében épültek. A zsegrai templomon kívül ilyen volt Szepeshely környékén a görög katholikusok olsaviczai és alsórépási egyháza, valamint Felső-Répás római katholikus temploma. Ma mind a három templomban barokkhajó van s csak két keresztboltozatos, egyenesen záródó szentélyük régi. Olsaviczán az ablakokon szép XIV. századbeli jellegű mértani műveket látunk, a boltozat bordái is ilykorú lóherivekkel ékes, formásan tagolt, megforditott háromoldalú gúlaformájú konzolokon nyugosznak. A legszebb négyszögletes falusi szentségfülkével szintén Olsavicza dicsekedhetik. Ennek formásan tagolt kerete élein levélcsomókkal, mezőjében domború rozettákkal és lóherivekkel ékes háromszögletes orommal birs helyes arányaival is kiválik. Sajnos, a fülkét a barokkoltár deszkái takarják el s így le nem fotografálható. Az olsaviczai templomnak a mátyásfalusihoz hasonló festői hatású falkerítése is van. Az olsaviczai templomot Wagner szerint Sigray Miklós szepesi főispán a XIV. század elején építtette.

17. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna.

Felső-Répás római katholikus temploma ismét a fából faragott középkori szobrok gazdag tárháza. A még meglevő két szárnyasoltáron kívül, a templom különböző részeiben fölállitott szobrok három szétszedett szárnyasoltár maradványai. Tehát templomunknak öt szárnyasoltára volt.

A legérdekesebb falusi templomok egyike a ragyóczi Szepesváralja mellett. Hajdan négyszögletes szentélylyel biró kicsiny, egy- vagy kéthajós templom volt hatalmas toronynyal. E keletnyugati irányban elterülő templommal keresztben a XVIII. században új templom épült, a mely szélességével az egész régi hajót elnyelte s a melynek barokkboltozatai kedvéért ez utóbbi csúcsíves boltozatait is eltávolították.

Régi fölszereléséből e templomunk csak csúcsíveskori réz Úrmutatóját őrizte meg; a mai barokktemplom jobb oldalán álló torony hajdan a felsőmagyarországi renaissance stiljében pompázott. A csúcsíves boltozatú régi szentély ma sekrestye.

A barokká átalakított kéthajós templomok egy másik csoportjával Igló környékén találkozunk. Ide tartozik Kurimján, Odorin, Domán, Jamnik, Vitfalu, Körtvélyes. E falvak templomaiban a háromoldalú apszison s részben a szentély csúcsíves boltozatain kívül csak egy-egy kisebb műemlék vall az épületek középkori eredetére. Így Kurimjánon a csúcsíves izlésű kő keresztkút s a régi főoltár szekrénye szobraival. Körtvélyesen a vésettművű szögletes ciborium s a barokktalppal megtoldott csúcsíves pacificale. Bethlenfalván a gót kehelyen kívül nyoma sem maradt fönn annak, hogy a templom már a középkorban is létezett. Káposztafalván a háromszakaszos csúcsíves szentélyben még három szárnyasoltár látható. A hajdan kéthajós templom egy Szilassy-kelyhet is őriz.

48. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna alsó része.

Sümegen viszont a régi fölszerelésből nem maradt semmi, de maga a templom, bár ablakait átalakították, még ma is kéthajós alakjában van meg s egyenes záródású szentélyének keresztboltját szőllőlombokkal ékes zárókő díszíti.

Az átmeneti stilü részletei révén már említett dénesfalvin kívül aránylag jókarban maradt fönn a daróczi templom is, mely hajdan a kereszteseké volt. A keresztesek itteni kolostora a régi krónikák szerint 1288-ban már létezett. Perjelei okmányokban 1313-tól a XVI. század derekáig szerepelnek. Templomuk is a XIV. században épülhetett, de semmivel sem mulja felül a többi kéthajós falusi templomokat. Csak szentélyében van még ma is két ötüléses XV. századbeli vésett ékítményekkel biró stallumsor. A sekrestyében hasonló stilú kettős stallum van, azonkívül egy gót kehely s egy a XVI. század elejéről való roskadozó szárnyasoltár látható itt, a melyen már restaurálás nem segíthet. Arányain kívül régi följegyzések is azt bizonyítják, hogy a csütörtökhelyi templom szintén kéthajós volt. Tornya és egyenesen záródó

szentélye a XIII. században már önnállhatott. Ez utóbbiban egy igen érdekes Pietát ábrázoló XVI. századbeli fadomborművet látunk. Szép a kápolnába került s Mária halálát ábrázoló festmény is, mely egy XV. századbeli oltár maradványa. A sekrestye egyik boltozati záróköve cserfakoszorúba foglalt emberi arczot ábrázol, szájában cserfalevéllel. Hírét a csütörtökhelyi templom a hajója déli oldalához épített gyönyörű kettőskápolnának köszönheti, a melyet Zápolya István nádor 1473-ban alapított. A csütörtökhelyi kápolna így korábban épült, mint a szepeshelyi székesegyházhoz fűzött párja

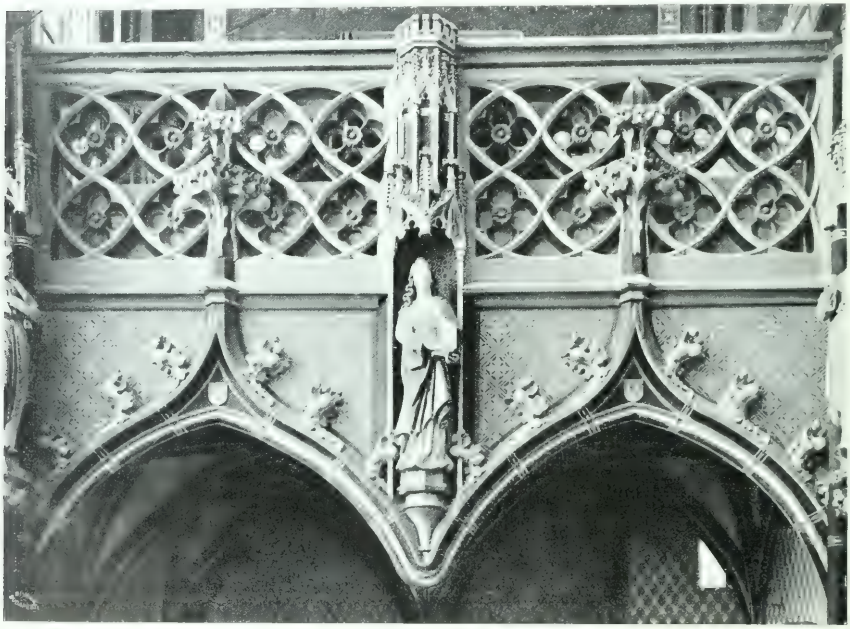

49. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna karzata.

s eredetileg Zápolya István alighanem ezt szánta temetkezési helyének. A csütörtökhelyi kápolna ugyanis két egymásfölött épült kápolnából áll, a melyek közül az alsó a tulajdonképeni temetkezési kápolna, a melyet azonban a Zápolya-család e czélra nem használt föl. A mintegy talapzatául szolgáló altemplom nagyban fokozza kápolnánk karcsúságát s ugyancsak elősegíti szinte légiesen könnyed, fölfelé törő tagozatainak érvényesülését (47. kép). A csúcsíves építészet tagozásának égfelé törő iránya sehol sem éri el nálunk azt a lendületet, mint itt. Maga a tagozás is díszesebb, mint a szepeshelyi kápolnán. A négy sorban fiálékkal ékes támasztópillérek középső

részükön karcsú oszloppal megtámasztott mennyezetes fülkét alkotnak, a melyet hajdan alabastromszobrok díszítettek. A legfelső hálósor alját csak egyszerű lécz-alakú párkány köti össze, de a gazdagabb alakítás hiányáért itt bőven kárpótol a pillérek közeit egész szélességükkel áttörő ablakok pompás mértani műve, a mely e kései korban ritka s még a régi jó iskolából származó mesterre valló jóizlést és technikai tökéletességet mutat. A felső kápolna belseje a szepeshelyiével nagyjában azonos. Innen csigalépcső vezet a kicsiny, háromkarélyos ívben záródó ablakokkal bíró altemplomba, a melynek hálószerűen egybefonódó csillagboltozatai otpár attikai lábú, sima törzsű s fejezetnélküli, zömök féloszlopon nyugosznak (48. kép). A csúcsíveskori díszítőművészet valóságos remeke az altemplom pompás karzata (49. kép), a melynek kettős árkádíve a kései gótika szellemének megfelelően középső két ívvégződésével szabadon csüng alá. A keresztrózsában végződő, széleiken levélcsomókkal ékes szamárhátalakú ívekkel három, mennyezetes és oszlopos fülke váltakozik, a melyek szobrai azonban újak. Szép a karzat áttörtművű korlátja is, a melynek egymást metsző köríveit részarányosan váltakozva négyes karélyokba foglalt rozetták töltik ki. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolnát az idő viszontagságai ugyancsak megviselték. Egy buzgó minorita-barátnak, néhai Gmitter Alfonznak köszönhetjük, hogy régi fényében helyreállítva áll ismét helyén. Az ő lelkes biztatására s nagyrészt az általa megindított gyűjtés árán a Műemlékek Országos Bizottsága végeztette a helyreállítást. Ennek mestere Steinhausz László, a lőcsei születésű jeles építész volt, a ki nem akart többet tudni, mint a kápolna régi mestere s épp azért alig van műemlékünk, a melynek építészeti helyreállítása kifogástalanabb s jobban sikerült volna, mint a csütörtökhelyi kápolnáé s az ezzel egyidejűleg kiegészített templomtoronyé.

VI.

A renaissance építészet. Első nyomai, részletek. A lőcsei városháza. A felsőmagyarországi renaissance. A középkori várak és a renaissance. Kastélyok. Városi lakóházak Lőcsén. Barokk és rokokó stílű átalakítások. Harang- és templomtornyok. A késmárki fatemplom. Befejezés.

Itália művészete a XV. században teljesen szakít a középkor hagyományaival s a rég letűnt klasszikus világ emlékein fölbuzdulva, ezek utánzására tör. Mestereiben azonban jóval több az önállóság, semminthogy puszta utánzásra képesek lennének s miközben arra törekednek, hogy az antik művészetet romjaiból föltámasszák, új művészetet teremtenek. Ennek alkotásain az antik hatás nyilvánvaló, jelentősebb szerepe azonban alig van, mint az esthajnal világába merülő szépséges táj érvényesülésében a rőt fénynek. A renaissance-épületek arányainak modern harmóniája önmagában véve is szép s szépségének csak járulékai a klasszikus művészet reflexfényeként érvényesülő díszítés szintén erőteljesen átalakított antik motivumai. Hogy a renaissance-művészet nem az antik rómainak utánzása, azt szobrászata és képírása is bizonyítja. A korai renaissance szobrászai rajongtak az antik szobrokért, meg is csodálták ezeket, de sohasem utánozták. Csak izlésük finomodott tanulmányozásuk közben s ez alkotásaiknak a harmónikus hatás tekintetében ugyancsak előnyére vált; motivumaikat, formáikat azonban, a festőkhöz hasonlóan, éles szemmel mindenkor a körülöttük lüktető életből merítették.

A középkori képzőművészet az anyagnak rendeli alá a természet formáit s stiljének fejlesztésében egész nemzedékek vesznek részt, miközben még az önállóbb egyéniségnek sem nyílik alkalma a szabadabb érvényesülésre. A renaissance fejlődésének egyes lánglelkű egyéniségek adnak lökést; bár törvényeiről az igazi művész sohasem feledkezik meg, az anyag korlátai meglazulnak s a formák kezelése így szabadabbá válik. Ez az oka annak, hogy míg a középkorban, különösen az egyazon célra szolgáló épületek szinte úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egy tojás a másikhoz, addig a renaissance alkotásai sorában rendkívül nagy a változatosság. Még a másodrangú mester is elsősorban a maga egyéniségének érvényesítésére törekszik, a mire korának szabadabb szelleme tüzeli föl s az a körülmény is készteti, hogy az újkor közönsége elsősorban profán föladatokkal halmozza el s ezek megalkotásánál maga

50. Renaissance-stilu ajtókeret Lőcsön.

is arra törekszik, hogy sajátos egyéniségét és izlését érvényesítse. A középkor embere anyagi erejének javát templomok építésére fordította. Az újkor gyermeke is megadja Istennek, a mi Istené, de nem elégszik meg többé olyan csak találomra díszített sötét zugokkal, mint a minőkben ősei laktak. Igényei növekedésének megfelelően a profán építészet csak most lesz igazán monumentális művészet.

A renaissance-művészet hazája Itália, a modern szellem hullámai is onnan csaptak ki Európa többi országaiba s ragadták magukkal mindenfelé a művelt lelkeket. Magyarország régi kulturális fejlettségére semmi sem vet élénkebb fényt, mint az, hogy sehol Európában nem honosodott meg korábban a humanisztikus műveltséggel kapcsolatban a renaissance művészet, mint nálunk. S e művészet nálunk nem volt mesterségesen átültetett üvegházi virág. Már a XV. században erős gyökereket vert hazánk talajában s bármily viharos idő járt fölötte, első istápolói letünte után magára hagyatva is pompásan fejlődött tovább. E fejlődésben a középkori művészetben viseltnél Szepesvármegye még jelentősebb szerepet töltött be. Ha renaissancekori emlékeivel mégis rövidebben foglalkozom, ennek oka csupán az, hogy többnyire profán épületek lévén, nagyobb pusztulásnak is voltak alávetve, mint a középkori templomok. Ez utóbbiakat ugyanis már a köveikhez nemzedékről nemzedékre fűződő kegyelet is oltalmazta, míg viszont a lakóház, tulajdonosának változásával ma rendesen alakot is cserél.

31. Késmárk, címere az ottani városházán.

A renaissance építészet kezdete nálunk Mátyás király uralkodásának korába esik. Első művelői hozzánk vándorolt olaszok, a kik azonban a hazai mesterek közreműködését aligha nélkülözhették. S a XVI. század elejéről már olyan renaissance emlékeink is vannak, a melyekről elvitázhatatlan, hogy hazai mesterek alkotásai. A renaissance szellemének rohamos hódítására a Szepességen a lőcsei szent Jakab-templomban szent János és szent Anna oltára példa, a mely ornamentális fölszerelésével már egészen az új stílben pompázik s a mellett az eredeti fölfogásnak sincsen hijával. Ez oltárok a XVI. század második tizedéből valók.

A legrégibb ránkmaradt renaissancestílü építészeti részlet a Szepességen a lőcsei körtér 42. számú házának egyik elsőemeleti szobájában látható. Az 50. képünkön ábrázolt, kemény homokkőből faragott, pompás kőajtókeret ez, a melynek kezelésén kívül két vésett mívu, orsóformájú tagozatokból összerótt s kissé barbár izü külső

52. A lőcsei városháza emeleti előcsarnoka.

foglalata is arra vall, hogy nem itáliai mester művével van dolgunk.

Az ajtó keretét egy sima és egy hornyolt lécczel váltakozva babérfűzér és gyöngysor díszíti. A sima lécz felső vízszintes részén az 1530. évszámot látjuk. — Az ajtókeret párkány alatti frizén két stilizált delfin domborművét látjuk; maga a párkány, alján tojássorral kiugró léczén pikkelyszerűen egymáshoz rótt levélsorral ékes. Az ajtó félkörű ormát a négyszögleteshez hasonlóan tagozott keret övezi, az ívmezőt szabadon leomló szalaggal ékes czímer tölti ki, a melynek képe balra forduló ágaskodó griffet ábrázol, magasra emelt karmaiban koronával. Az ajtófelek alján a következő betüket véste mesterünk: M · I · L · L · F · H · O. A kezdőbetükkel jelzett föliratot értelme ez: Magister I... L... lapicida fecit hoc opus. Hogy ki volt az I. L. monogrammos mester, annak nyomára jutnom nem sikerült. Ha az L betü Leutschoviensist jelent is, 1530 körül mesterünk sok foglalkozást e városban még aligha talált. Lőcse házai a XV. században mai terjedelmükben már mind fölépültek. Régi takarékos polgáraink pusztán újítási kedvből sohasem építkeztek. A régi épületnek előbb el kellett pusztulnia, csak aztán emeltek helyén ujat vagy egészítették ki új részlettel. Czímere után ítélve, az imént ismertetett ajtókeret sem készült polgári ház számára. A városi polgárságot a XIV. és XV. század nagy építkezései is alighanem kimerítették. Valami nagy elemi katasztrófának kellett jönni, hogy újabb építkezés s új szellemben induljon meg. Ez a katasztrófa az 1550., majd az 1599. évi tűzvész képében be is következett s főleg e tűzvészeknek köszönhetjük, hogy egy-két csúcsíves kapu és ajtó keretén kívül Lőcse világi épületeit illetőleg kivetkőzött középkori jellegéből s műemlékeinek újabbkori pusztulása ellenére is még mindig a legérdekesebb renaissancekori városaink egyike.

Késmárkon alighanem már az 1521. évi nagy tűz tört a renaissance nagyobbmérvű érvényesülésének utat. Mint Genersich Keresztélynek Késmárk nevezetességeiről irott német művében olvashatjuk, e tűzvész után sokat építettek itt; a templomot és tornyát 332 forint árán újra betetőzték, a plébános házát, az iskolát és fürdőt nagyrészt újonnan építették. Az 1461-ben mai helyén épült városháza átalakítására csak 1541-ben került rá a sor, mikor is Kuncz mester a fönnmaradt szerződés

szerint a következőkre kötelezte magát: a nagy szobában három nagy ablakot, a mellette levő szobában egy nagy ablakot, a díszterem várfelé néző oldalán egy s a felsőkapu felé néző oldalán ismét egy nagy ablakot készít, valamennyi egyforma hármas ablak legyen. A földszinti boltozott előcsarnokba nyiló szoba számára két «sváb» ablakot s egy ajtókeretet is faragott, oldalt ismét egy ajtó készült. Lépcsőt is rakott itt, még pedig kétágút, téglával fedett korláttal, végül egy kandallót is faragott.

Mindezért sörön és élelmen kívül 200 forintot kapott. A késmárki városháza tornyát 1642-ben építették, 1799-ben az egész épület leégett s mai érdekes rokokó alakját akkor nyerte. 1542-ben készült renaissance-részleteiből csak egyetlen faragott kő maradt fönn. A kimélyített félkörű fülkében a város czímerét tartó angyal remek homokkő domborműve ez, melyet a városháza déli rokokó kapuja fölé falaztak s a mely hajdan alighanem az 1542-ben készült ajtókeretek egyikének ívmezőjét töltötte ki (51. kép).

A mint ezt Demkó Lőcse történetében kimutatta, ennek városházát mai alakjában 1551-ben építették. Az épület magva, különösen a földszinten még ma is középkori s arról tanuskodik, hogy a lőcsei városháza a XV. században már fönnállott. Csak a tűzvész után alakitották át, fűzték nyugati és déli homlokzatához az árkádos folyosókat, a minők a város tágas, négyszögletes piaczát, a Ringet hajdan mind a négy oldalán szegélyezték.

A városháza árkádjainak arányai és oszlopai ismét nem vallanak olasz mesterre. A földszint dongaboltozatai, ha régiek is, művészi vonás nélkül szükölködnek s minden bizonynyal későbbiek, mint az itt látható csúcsíveskori ajtókeretek. Az emelet mai alakjában a XVI. században épült ujjá. Hatalmas, három pillérrel két hajóra osztott előcsarnokában (52. kép) még csúcsíveskori reminiszczencziák érvényesülnek. Az előcsarnok boltozatai azonban keresztboltok s csak a rájuk faragott élek kölcsönöznek ezeknek csillagformát. Az előcsarnokból egyszerűbb renaissance kerettel biró ajtó vezet a tanácsterembe. Párkányát allegorikus festmények közé foglalt régi, de csak később idehelyezett czímer disziti. A tanácsterem (53. kép) élénken tagolt gerendákból összerótt famennyezetét alighanem csak az 1549. évi tűzvész után nyerte.

53. A lőcsei városháza tanácsterme. 9*

Az épület déli homlokzatát XVII. századbeli jellegű, többször megújított, festett allegorikus alakok díszítik. Második emeletét a városháza restaurálásával kapcsolatban a múlt század végén nyerte; tervezője Schulek Frigyes építész volt, a kinek német renaissance-stílben tervezett toldaléka nem igen bír ugyan műtörténelmi jogosultsággal, de arányaival szerencsésen olvad össze az épület alsó részének tömegével (55. és 56. kép).

Még mielőtt a lőcseiek a XVI. századbeli tűzvészek nyomában lakóházaik újjáépítéséhez fogtak volna, Szepesvármegyében, várakon, kastélyokon és tornyokon a renaissancestil új változata terjedt el, a mely nagyban elüt az olasz, a német vagy akár a franczia renaissancetól s a melyet bizvást felsőmagyarországi renaissancenak nevezhetünk. Ez új stil keletkezésének körülményeit eddig még nem sikerült

71. A szepesi vár.

pontosan kideríteni. Legrégibb emlékei Lengyelországban maradtak ránk, a hol az olasz renaissance jóval később honosodott meg, mint nálunk s terjesztői a hazánkban a XV. században tevékeny toszkánai mesterekkel szemben jórészt velenczeiek voltak, a kik a XVI. századtól kezdve nálunk is sűrűn fordulnak meg. Stílünk is a velenczei renaissanceból fejlődött, a mely a középkori művészet elemeiből a legtöbbet tartotta meg. Szerkezeti lényege azonban azon vidékek viszonyainak megfelelően alakult ki, a melyeken leginkább elterjedt. Fejlődésének is első rugója a gyakori tűzvészek korlátozására irányuló törekvés volt. Felvidéki városaink középkori krónikái csakúgy hemzsegnek a minduntalan kitörő tűzvészekről szóló adatoktól. A gyakori tűzvésznek a középkori házak óriási tetői ugyancsak sok táplálékot adtak. Az olasz renaissance általában mellőzi a magas tetőszerkezetet, a felsőmagyarországi renaissance egy lépéssel még tovább ment. Az árkot formáló kettős féleresz tetőt mind

55. A lőcsei városháza restaurálása előtt.

56. A lőcsei városháza mai alakjában.

a négy oldalról emeletnyi magas tűzfalakkal zárta körül s ezeknek a főhomlokzatra eső oldalát keleties pompával gazdag hatású oromfallá fejlesztette.

Az imigyen oromfalakkal körülzárt háztetőre a legrégibb ismert példát a pozeni városházán látjuk, melyet egy olasz mester 1536-ban épített. Az oromfalat már itt is festett alakokkal ékes fülkék, párkányát egymás mellé rakott s Velencze középkori palotáira emlékeztető fantasztikus ormok díszitik. Ugyanily stilben s szintén velenczei mester terve után 1558-ban épült ujjá a krakói posztócsarnok, 1592—1603. közt építették Przemysl mellett a Krasiczyn-kastélyt, a melyen kívül Lengyelországban elszórtan még több ily stilü városi ház és kastély van. Mindezen épületeken azonban kevés a változatosság, oromfalaik tagozása is nehézkes s inkább a henye szerkezeti elemek halmozásából áll s nem az óriási fal síkjával szervesen összeolvadó díszités. A magyarországi emlékeken a szerkezeti elemek e henye halmozása nem fordul elő. Kezdettől fogva a dekorativ szempont az uralkodó. A sík oromfal nem hazudja azt, hogy árkádos folyosó is lehetne s a hol az arkaturás tagozás megvan, az játszi módon könnyed és rendkívül változatosan díszitett fülkékből áll, a melyek szerepe ismét csak az, hogy a homlokzatot végig elborító sgraffito-díszités főbb elemeinek keretéül szolgáljanak. A sgraffito-díszités XV. századbeli eredetü olasz technika s lényege az, hogy a díszitendő falra sötét szinü vakolatréteget borítanak, ezt lesimitása és megszáradása után vékony világos vakolatréteggel vonják be. Ez utóbbiba karczolják a díszitést, mely ilyformán az alsó vakolatréteg színében tünik elő s plasztikus hatások előidézésére szerfölött alkalmas. A Szepesség XVI. századbeli emlékein az oromfalak arkaturás díszitése merőben sgraffitókból áll, a melyeket többnyire csak a XVII. században pótol a sgraffitókkal párosuló plasztikus tagozás. Ez utóbbi a leghatásosabban Sárosvármegye emlékein érvényesül. Maga a stil emlékei és ezek nyomai után itélve Felső-Magyarországon Nagy-Szombattól Sárospatakig mindenütt elterjedt s mind-

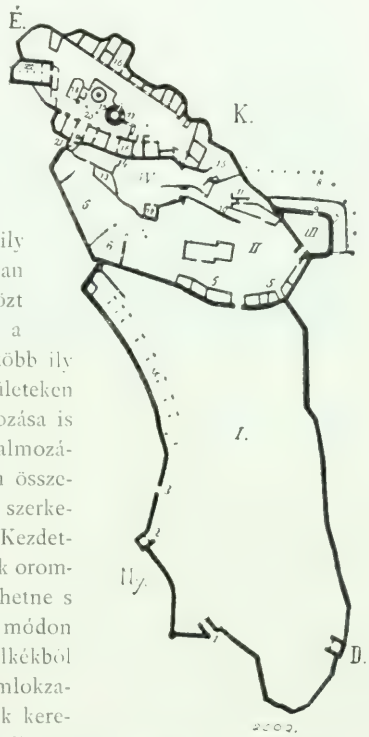

57. A szepesi vár helyszínrajza.

I. Huszárvár. 2. [illegible]. 3. Kiskapu. 4. Istálló.
II. Második udvar. III. Felsőkapu előudvara. [illegible]. 7. Sánczárok. 8. Palliszád-pillérek. 9. Felső [illegible]. 11. [illegible]. 12. Bástya.
IV. Fellegvár külső udvara. 13. Szirazmalom. 14. [illegible]. 16. Bástya. 17. Lakások. 18. Öreg torony. 19. Kápolna. [illegible]. 21. [illegible]. 22. Palota.

58. A szepesi vár öreg tornya, árkádos folyosója és kápolnája.

azon vármegyéinkben virágzott, a melyeket kulturális fejlődésükben a török hódítás meg nem akasztott.

Szepesvármegyében a felsőmagyarországi renaissance-építészet legrégibb ránkmaradt emléke a bethlenfalvi Thurzó-kestély. Mielőtt azonban ezzel megismerkednénk, néhány nagy vonással a Szepesség várait mutatom be, melyek romjaikban is arról tanúskodnak, hogy még a renaissance idején is nagy építészeti tevékenység folyt falaik között. Minden jel arra vall, hogy a felsőmagyarországi renaissancestil is várainkon jelentkezett először.

Terjedelmével, érdekes részleteivel Magyarország legnevezetesebb ilynemű emlékeinek egyike a szepesi várrom (54. és 57. kép). Bástyás falakkal körülzárt területén a Szepesség egyik-másik kisebb városa is elférne. Körfalai a XV. században mai terjedelmükben már megvoltak és sem az ötszögletes bástyáiról nevezetes XVI. századbeli ó-olasz, sem az új-olasz erődítési rendszer szerint nem alakíttattak át. A falakon belül levő épületek különböző korból valók s még a vár legrégibb udvarában, a legfelsőbben sem épültek egy időben. A fellegvár közepén álló hengeres öreg torony: a donjon a XIII. században már fönnállott. Az ettől északra eső várkápolna fönnmaradt ékítményes tagozatai után ítélve a XV. századból való. Ugyanekkor épülhetett a palota, németesen lovagterem, a melynek északi homlokzata a várfalból kiugrik s a melynek alsó-csarnoka kéthajós és négy zömök pilléren nyugvó dongaboltozattal bir. A XVI. században a várpalota alighanem renaissance díszítést nyert s egy emelettel és azon alighanem felsőmagyarországi renaissancestilü oromfalakkal is

59. A szepesi vár [illegible] kapuja.

magasabbra emelték. Ugyanekkor fűzték egymáshoz a fellegvár nyugati falára könyöklő épületeket, még pedig olyformán, hogy a még ma is meglévő s kelet felé néző árkádos folyosót falazták ezekhez (58. kép). A várnak négy udvara volt és három kaputornya, mely utóbbi mind a XV. századból való. A legkönnyebben hozzáférhető keleti kapunak kicsiny előudvara is van (59. kép), ezt sánczárok keriti s a külső szélén a félkörben húzódó falazott oszlopok a XVII. századbeli palliszád pillérei. A vár, mint Szepesvármegye örökös főispánjainak székhelye, 1465-től 1528-ig a Zápolyák kezén volt, majd a Thurzók s 1638-ban a Csáky grófok birtokába került. 1780-ban tűzvész pusztította el a várat, mely azóta lakatlan rom. Megmentett műkincseit, nagyobbára a XVII. és XVIII. századból, a vár tövében épült Szepes-Ujvár kastélyában őrzik, a melynek jelenleg özv. gróf Csáky Kálmánné a tulajdonosa.

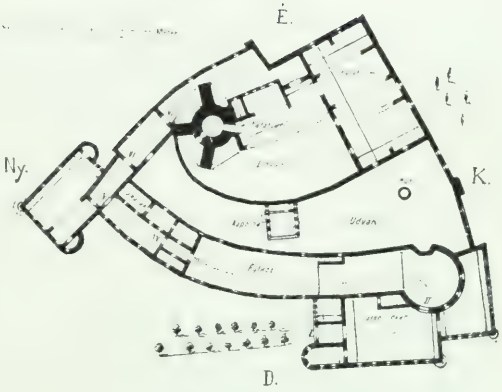

60. A lublói vár alaprajza. Posevitz nyomán.

A lublói vár négy egymásfölött terraszszerűen emelkedő udvarból áll (60. kép). Ezek közül a XIII. században csak a legfelső lehetett beépítve. Ez utóbbi egyetlen ránkmaradt XIII. századbeli emléke a később hatalmas támasztóívekkel megerősített hengeres öregtorony. A vár falaiból régi alakjában alig maradt ránk valami, az ezekből kiugró vagy ezekre könyöklő s inkább palota, mint bástyaszerű XV. századbeli épületek szabályos elrendezésükkel már a renaissancera emlékeztetnek s lakásul szolgáltak (61. kép). Néhány későbbi faragott czímeren kívül az elzálogosított szepességi városok starostáinak székhelye semmiféle művészi részletet nem őrzött meg. A régi falai közé rakott XVIII. századbeli épületben

61. A lublói vár észak felől.

őrzött festmények jelentéktelenek. A vár legérdekesebb részlete a legalsó udvarba vezető kapu, a mely mint 62. képünkön látjuk, hajdan a felsőmagyarországi renaissance stiljében pompázott s a melyet az udvarral egyetemben Weber Sámuel adatai szerint 1634 körül Lubomirszky Szaniszló starosta építtetett. A lublói vár a XVII. század folyamán többször leégett. 1883-ban Raisz György állíttatta helyre. Lubló városától Zamojszky gróf vásárolta meg, ki mindmáig kegyelettel gondozza ősei egykori székhelyét.

A legjobb karban Nedecz vára maradt reánk, a melynek eredete a XIV. század elejéig nyulik vissza s melyet Palocsai Horváth György 1601-ben felsőmagyarországi renaissance stilben gyökeresen ujjáépittetett. Bár falai aránylag épek, régi díszitéséből csak kevés maradt fönn. A középkori várkápolna apszisfalán egy XV. századbeli freskó töredéke maradt meg; a mai várkápolna az egyik bástya emeleti helyiségében van s egészen modern. Felsőmagyarországi renaissance stilü részleteiből a vár csak nyugati falának és északnyugati bástyájának fantasztikus oromsorát őrizte meg (63. kép) s díszes kapuját, a melynek már barokk izű, kagylós keretbe foglalt, czimerrel megtoldott négyszögletes vörösmárvány ormában a következő felirat van: Georgius Horvath de Palocha Dunajec et Landek Dominus ac Haeres hoc Castrum virtute sua acquisivit, ornavit amplificavit anno Dei 1601. A nedeczi vár ma is lakott részeit Alapi Salamon Aladár 1857-ben alakittatta át. A vár mai tulajdonosai Alapi Salamon Tódor örökösei.

62. A lublói vár kapuja.

A göllniczi vár csonkakúpalakú hegyfok tetején állott, köralakban emelt falaiból s kaputornyából már alig látszik valami.

A márkusfalvi régi vár dombtetején épült, sarkain kiugró-hengeres bástyákkal megerősített négyszögletes épület, két udvarral, a melyek közül az épületekkel körülzárt lakásul szolgált, az alsó a déli oldalán levő épülettel a várőrség tanyája volt. A márkusfalvi régi vár mai alakjában a XV. századból való s a XVI. és XVII. században épült kastélyokhoz szolgál átmenetül, a melyek a völgyek ölén elterülve szintén négy saroktoronynyal birnak, de udvaruk többnyire nincsen. Ilyen a ma is lakott újabb márkusfalvai várkastély, mely hengeres bástyaalakú saroktoronyaival

a XVI. században felsőmagyarországi renaissancestilben épült; a rokokó korában azonban gyökeres átalakításon esett keresztül. A renaissance-kastélyok egy másik tipusa a saroktornyok nélkül szükölködő derékszögű négyszög alapján emelt épület, a melynek csak ormokból összerótt, koronázattal ékes oromfala kölcsönöz élénkséget. Ilyen volt a hollólomniczi kastély, a melynek csak rombadőlt kopár falai maradtak ránk s oromfalának koronázatából egyetlen csonka orom.

A nélkül, hogy a föntebbi csoportosítást követnők, nézzük az aránylag még jókarban ránkmaradt felsőmagyarországi renaissancestilü kastélyokat és várkastélyokat építésük időrendjében. A bethlenfalvi Thurzó-kastély az ajtó párkányába vésett évszám szerint 1561-ben épült. Az emeletes palota külsejü emlék szépen tagozott renaissance stilü, homokkőkeretbe foglalt ablakokkal és sima oromfalakkal bir, a melyeket négyszögletes és félkör alakú lapokkal piramisszerűen összerótt ormok koronáznak (64. kép). Hajdani sgraffito-díszitéséből csak nyomok maradtak ránk. A kőkeretén gyöngy- és tojássorral ékes ajtó fölött sgraffito-czimert s a falba karczolt 1568. évszámot látjuk, mely a sgraffitó-díszités korát jelzi. Két kőből faragott későbbi czimer is van az ajtó fölött, az egyikben P. F. monogramm. A földszinti termek egyikében 1675-ben készült, fülkésen tagolt gerendamennyezet van, az emeletet a XVIII. században beboltozták s a boltozat nyomása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a ma Koósch Róbert birtokában levő épület ugyancsak rászorult a restaurálásra. 1580—1590 között s alighanem a régi vár helyén épült Nagy-Előr kastélya, gradeczi Horváth Stansith György híres főiskolájának egykori épülete, a melyet nagytudományú alapitója Wittembergából való visszatérése után emeltetett. A kastély 50—60 m. hosszú szárnyaival nem egészen szabályos négyszöget formál s négy kiugró saroktoronynyal bir. Mint összes régibb ilynemű emlékeinken, az oromfalon itt sem találunk plasztikus tagozást. Ezt hajdan sgraffito-díszités pótolta, a melynek azonban itt nyoma sem maradt ránk. A félkörű lapokkal megtoldott, négyszögletes ormokból álló koronázat is csak az angolpark felé eső homlokzaton maradt fönn csorbitatlanul s a saroktornyok párkányán.

63. A nedeczi vár.

A nagyeőri kastélyt belsejében a XVIII. században gyökeresen átalakították.

64. A bethlenfalvi Thurzó-kastély.

Az udvarát szegélyző árkádos folyosó s a szobák ekkor nyerték kosárboltozataikat. Az épület mai tulajdonosa Czóbel Istvánné, szül. Mednyánszky bárónő. A nagyeőrinél nem kisebb pusztuláson esett keresztül a Thökölyiek késmárki várkastélya, hajdan a legpompásabb művészi alkotás, mely vármegyénkben felsőmagyarországi renaissance-stilben épült.

A várkastélyt (65. kép) az itt állott régi vár helyén s ennek falait részben fölhasználva Thökölyi Sebestyén építette, a ki Késmárkot egy bonyolódott zálogművelet révén Laszky Alberttól szerezte meg. Horváth Stansith György a XVI. század végén már az újonnan fölépült várkastélyban járt vitatkozni kalvinizmussal gyanusított késmárki ellenfeleivel. A kastélyon azonban Thökölyi Sebestyén utódai tovább építenek. Thökölyi István újíttatja meg a ma is fönnálló kaputornyot, a melyet a Thurzó- és Thökölyi-czímer díszit s a melynek fölirata ez: Turris fortissima Nomen Domini. Stephanus Theökely de Késmárk Anno Salutis 1628. Hanc renovari curavit. A várkastély tojásdad alakú körfalához simuló régi épületekből eredeti díszitésével csak a kápolna maradt fönn s egy külsején sgraffitókkal ékes bástya. A várkápolna a pongyola-formájú, barokk szabású kapuján levő évszám szerint 1658 körül nyerte mai díszitését. Belsejének gyönyörű domborművű stuccói 1657-ből valók s újabb restaurálással tönkretett falképek keretéül szolgálnak. Maga a kápolna falai és háromoldalú apszisa után itélve már régebben is fönnállhatott.

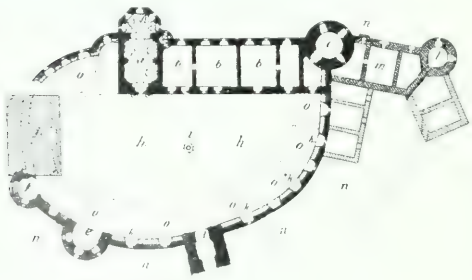

65. A késmárki Thökölyi várkastély alaprajza.

Kevés régi épületünk van.

66. A késmárki Thokolyi-várkastély bástyatornyai

67. Részlet a késmárki Thokolyi-várkastély sgraffitós bástyájáról.

68. A fridmani kastély főhomlokzata.

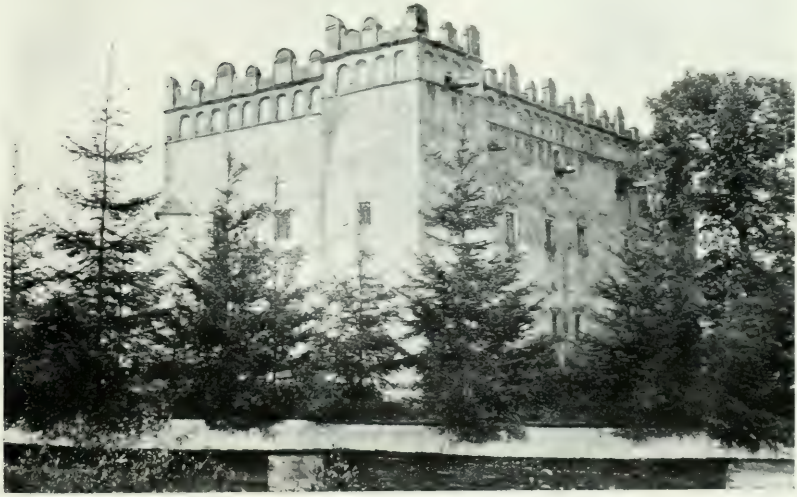

69. A fridmani kastély oldal- és hátsó homlokzata

a melynek fényéről régi krónikások nagyobb elragadtatással emlékeznének meg, mint a Thökölyiek késmárki várkastélyáról. E leírások szerint a várkastélynak hajdan sánczárka, kettős körfala, öt bástyatornya volt. Udvarának közepén díszkút állott. Az udvart szegélyező épületeket árkádos folyosók kötötték össze, a stuccomennyezetes termeket hatalmas, magyar és antik történelmi tárgyú falképek, szőnyegek, a kétszáz ember befogadására alkalmas ebédlőt faragott márványlapok díszitették. A pinczék egyrészében istállók voltak márványjászlakkal s ezek fölött óriási tükrökkel. A várkastély értékesebb ingó műkincseit Thökölyi Imre javainak elkobzása nyomában a császári udvar tizenhat társzekéren szállíttatta Bécsbe.

70. A sósvnyiki várkastély.

Az ekkor gazdátlanná lett várkastélyt 1706-ban Késmárk városa váltotta magához, a melynek lakossága az olasz kényurakhoz hasonlóan viselkedő Thökölyiektől sokat szenvedett. Talán azért nem törődött senki fényes fészkükkel s ez elhanyagolva pusztulásnak indult. — A várkápolnán kívül, mint említettem, már csak a kaputoronytól balra eső bástyának koronázata és sgraffito-diszitése vall arra, hogy e várkastély felsőmagyarországi renaissance stilünk legszebb alkotásai közé tartozott. — A bástya oromfalát (66. és 67. kép) igen eredeti, óriási stilizált liliomokból összerótt friz diszíti, hajdan szintén sgraffitókkal ékes koronázata a nagyeőrihez hasonló.

71. Grót Csáky Vidor háza Lőcsén. 10*

Még egy érdekes ily stilü kastély van a Szepességen, de már szintén igen elhanyagolt állapotban. A fridmanni kastély ez, a mely hajdan a palocsai Horváthoké volt s a mely alighanem a XVII. század elején épült. Az 1623-ban emelt sárosmegyei fricsi kastélyhoz való hasonlósága s a nedeczi váréra emlékeztető kapuja vall erre. Maga a kastély derékszögü négyszög alapján épült, főhomlokzatának közepén (68. kép) kiugró tornyot, sarkain egy-egy ablakos zárt erkélyt látunk. Hátsó homlokzatát két saroktorony határolja (69. kép). A darabos kőből épült kastély

72. Renaissance lakóház Lőcsén.

73. Renaissance kapu Lőcsén.

oromfala már arkaturás tagozással bir. Ez utóbbi félköríves fülkéit, maradványai után itélve, emberi alakokat ábrázoló sgraffito-díszités töltötte ki. A szintén élénken tagolt ormokat hajdan sgraffito-virágok díszitették. — A fridmanni kastély ma lakatlan s gazdasági lomtárul szolgál. A vakolat lemállott falairól s maguk a falak is [illegible]doznak. Belsejében néhány egyszerűbb stuccodíszitésü boltozat van s a főhomlokzat [illegible]rnya mellett az emeleten egy kicsiny, rokokó festésü, igen kedves hatású kápolna, helyesebben oratoriumfülke. A kastély mostani tulajdonosa Alapi Salamon Aladár.

Szintén arkaturásan tagolt oromfalakkal birt a scsavnyiki várkastély, a melyet az elpusztult czisztercita-kolostor köveiből Thökölyi István 1619-ben építtetett.

74. Renaissance-udvar Lőcsén.

75. Renaissance-udvar Lőcsén.

A kastély kápolnáját 1669-ben avatták fel. Thökölyi Imre bukása után Szelepcsényi György püspök az egri jezsuiták számára veszi meg. 1703-ban II. Rákóczi Ferencz foglalta el s száműzött mostohaapjának adományozta, a ki két év mulva végrendeletileg ismét Rákóczira hagyja. A sesavnyiki várkastély Mária Terézia adományából került a szepesi püspökség birtokába. A mult század folyamán e hajdan impozáns felsőmagyarországi renaissance stilü épületet egészen kivetkőztették régi alakjából s erre ma csak tornyainak és hátsó homlokzatának arkaturás tagozása vall (70. kép).

A kastélyokhoz hasonlóan a XVII. században városi épületeink is mind sajátos stilünkben épültek újjá. Podolintól kezdve a bányavárosokig mindenütt voltak ilyen városi lakóházak. Podolin utolsó ilynemű épületét pár év előtt bontották le s az egész vármegyében csak Lőcsén maradt fönn két ilyen renaissance stilü városi lakóház hírmondónak.

Az egyik a tévesen Thurzó-háznak nevezett épület (71. kép), a melyet újabban a Bágya-családtól Csáky Vidor gróf vásárolt meg. Belseje még a csúcsíves stil korából való. Toronyalatti földszinti része szép keresztboltozatokkal biró oszlopos terem, a melyet régi alakjában 1903-ban állíttatott helyre mai tulajdonosa, a ki a homlokzat elenyészett sgraffito-díszitését is új sgraffitókkal pótolta. Ezeket Gróh István tanáruk vezetése alatt a budapesti országos iparművészeti iskola növendékei készítették. Az épület balszárnya kétemeletes, toronyszerűen kimagasló s félköríves frizen nyugvó párkányán oromfal nincs, csak az emeletes szárny arkaturásan tagozott oromfalán levőkhoz hasonló fantasztikus ormok sorakoznak rajta. Az ormok kétfélék s szimmetrikusan váltakoznak, minden csúcsos oromba egy-egy vas-zászló formájú szélkakast tűztek, a mi ily stilü épületeink díszitésének rendes járuléka volt, de csak elvétve maradt fönn. A gróf Csáky-féle ház udvara is érdekes, de mielőtt általában a lőcsei házak renaissance udvarait ismertetném, nézzük a másik homlokzatot, a melyen stilünk egy újabb fejlődési mozzanatával ismerkedünk meg.

A körtér 47. számú, Hermann-Spillinberger-házon már nyoma sincsen az arkaturás tagozásnak s a fantasztikus ormoknak (72. kép). A magas oromfal azonban itt is megvan s kagylók és barokk izlésü félpillérek díszitik. A pillérek között zömök vakablakok vannak, fölöttük oroszlánfejes vállköveken nyugszik a párkány, a melyet négy tekealakú gomb díszit. Az épület homlokzatát tagozó félpillérek és ablakok is barokk-stilüek. Ilyen elemeket a felsőmagyarországi renaissance-építészet a XVII. században vesz föl. A következő században már régi tetőszerkezetét is mellőzik, sőt a régi oromfalakat is ablakokkal törik át s az oromfal mögé új emeletet építenek. Ez az oka ily stilü lakóházaink nagymértékü pusztulásának, a melyet még inkább fokozott az a körülmény, hogy régi tetőszerkezetüktől megfosztott állapotukban házainkat a tűzvész is nem egyszer rongálta meg.

A régi oromfal fölhasználásával kétemeletessé bővített épületek példája

Lőcsén a Bobst-Szkicsák-féle ház, a melynek szép XVII. századbeli kapuját 73. képünkön látjuk s a melynek udvarát csak egyemeletes árkádos folyosó övezi, a minthogy az épületnek is csak egy emelete volt hajdan. Ez az árkádos udvar egyike Lőcse legszebb udvarainak (74. kép). Földszinti részének lapos boltivei formátlan pilléreken nyugosznak, a melyek csigás fejezetéből azonban sajátságos módon cserfalevelek hajtanak ki. Az emelet félkörű árkádivei kecses toszkánszabású oszlopokon nyugosznak és valósággal Itália derűjét varázsolják elénk.

76. Renaissance folyosó Lőcsén.

Igen szép volt hajdan a körtér 57. sz. házának udvara is (75. kép). Az előtérben az udvari szárny loggiáját látjuk. Ezzel szemben az utczai szárny emeletén az udvarra hasonló loggia nyilt, a melyet azonban a mult század hetvenes éveiben valami tudákos kontár csúcsíves ablakokkal pótolt. A másodemeleti oszlopos folyosó változatlan maradt, valamint az oldalsó szárnyak kiugró eresze s egyszerűbb gyámköveken nyugvó vasrácsos folyosója. Pompás kovácsolt folyosórácsai teszik nevezetessé a homlokzatánál fogva már említett Hermann Spillinberger-ház udvarát, a melynek utczai szárnyán az udvar felé szintén kétsoros loggia van (76. kép).

77. [illegible] udvari folyosója Lőcsén.

Ehhez hasonló megoldásokkal a körtér keleti házsorának udvaraiban is találkozunk. A már említett gróf Csáky-féle házon kívül a 7. számú ház udvara érdekes s folyosókorlátainak arkaturás tagozásával s hosszanti szárnyának szép oszlopos folyosóival igen festői képet nyujt (77. kép). A kapualj belső végén itt formás kovácsolt vasból készült XVII.

78. A késmárki harangtorony.

79. A fridmani templom.

századbeli záradékrácsot találunk, a minővel a 15. számú ház s a Hermann-ház kapuja is ékeskedik.

Loggiás udvarokat még a 18., 19. és 21. számú házakban találunk. Lőcse egyéb említésreméltó renaissance-részletei még a 13. számú ház gazdagon tagolt kapuja, a 15. sz. ház oszlopos lépcsője és a 31. számú ház kagylós díszitésü kapuja s még néhány stuccomennyezet, mely magánosok lakásán hozzáférhetetlen.

Szepesvármegye egyéb városai közül csak Szepesváralján, Szepes-Szombaton és Késmárkon találkozunk hasonló művészi részletekkel. A legtöbb ház kapu- és ablakkereteit a rokokó korában alakitották át. E stilben a legszebb részletek egyike a szepesszombati 38. számú ház rokokó kapuja és boltajtóból átalakitott ablaka, a melynek vasrácsozata még XVII. századbeli jellegü. A rokokódiszités nagyobbszabásü példájával az iglói provinciaház homlokzatán találkozunk, a melyet emeletén stucco-domborművü allegorikus képek diszitenek.

A felsőmagyarországi renaissance-épitészet harmadik csoportja templom- és harangtornyokból áll. A harangtornyok hazája Itália. Nálunk az olasz hatáson kivül az is elősegitette épitésüket, hogy érczöntőink a XV. századtól kezdve oly nagy harangokkal remekeltek, hogy ezek befogadására a középkori templomtornyok gyöngéknek bizonyultak. Késmárkon, Genersich szerint, a mai harangtornyot már 1525-ben falazták, ma is meglevő sgraffito-diszitését azonban ez épület koronázatával együtt csak 1591-ben nyerte. Aránylag jókarban fönnmaradt sgraffito-diszitésénél fogva e campanile legnevezetesebb ily stilü emlékeink egyike. Itt tanulmányozhatjuk

80. A jamniki templom tornya.

81. A görgői templom.

leginkább, mint pótolja a díszités a hiányzó architektonikus tagozást (78. kép). A torony sarkait sgraffito-kváderezés dísziti. Félköríves frizen nyugvó, kiszökő felsőrészén hármas ablakai pompás sgraffito-kerettel ékesek; falbakarczolt s növényi ékítményekkel kitöltött arkaturák díszitik az oromfalat. A koronázat középső ormán a kétfejű sas sgraffito-képét látjuk; e motivum ornamentikánkban a XV. századtól kezdve gyakran fordul elő s semmiféle politikai vonatkozása nincsen. A késmárki harangtorony díszitésének egyes motivumait hajdan mérsékelt aranyozás is kiemelte. Ez a javításra nagyon is rászoruló tornyon már rég elenyészett, de azért a késmárkiak még ma is arany toronynak nevezik legérdekesebb épületüket. A harangtorony fölött kissé bizarr hatást tesz a templomtorony sajátságos, piramisszerűen a magasba törő, ormokkal koronázott teteje, a mely körül ma primitiv bádogtetővel fedett folyosó fut végig az alsó rész falvastagságában. Tagadhatatlan, hogy templomtornyokon e stil nem mindig fest jól, mindazonáltal széltében ezeken is elterjedt. A késmárkihoz hasonlít a dunajeczkrempachi templom tornya, valamivel szélesebb s már ugyancsak omladozó ormokkal bir a fridmanni templomtorony (79. kép).

Ez utóbbinak csaknem szakasztott másával Malduron találkozunk. Ismét más tipust mutat Jamnik templomtornya (80. kép). Zászlóalakú szélkakasait is megőrizte a görgői templomtorony (81. kép). — Az ily formájú tornyok legegyszerűbb példájával Grancs-

82. A grancs-petrőczi templom

Petróczon találkozunk s ez talán ép egyszerűségénél fogva a legharmónikusabban olvad össze a templom testével (82. kép).

A campanilék sorában a késmárkihoz legközelebb a nagyeőri áll, a mely oromfalán sgraffito-díszítését is megőrizte (83. kép). Keleti oldalán ez a felirat van: Soli Deo — HB · 1629 — Gloria. — A késmárki campanile sgraffito-díszítésén szintén előfordul a H. B. monogramm s bár közel negyven év választja el egyiket a másiktól, nincs kizárva, hogy mind a kettőnek egy volt a mestere.

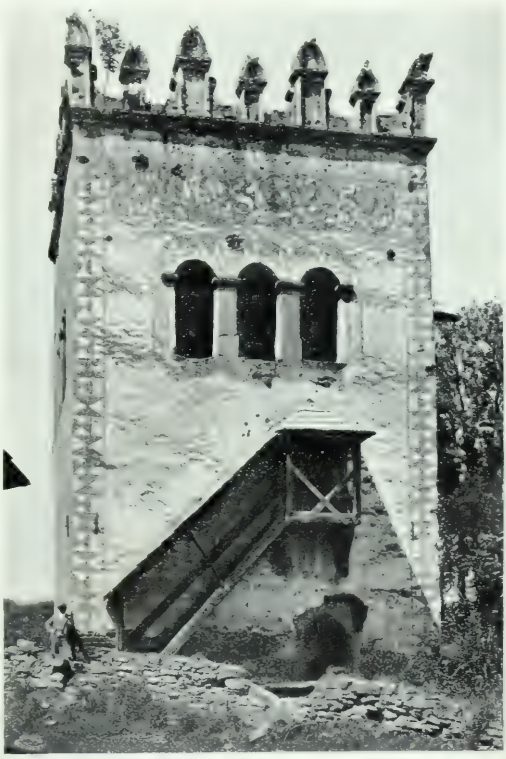

83. A nagyeőri harangtorony.

Oromfalán plasztikus tagozással bir a poprádi campanile, a melynek félköríves fülkéit az evangélisták, más szentek s allegorikus alakok díszitik. Ez emlékünk 1658-ban júniustól augusztusig épült, a mit már alig olvasható chronostikonja bizonyít: IVnIVs apposIte posVIt fVnDaMIna tVrrIs prospere; at aVgVstVs ContInVaVIt opVs. A poprádi campanilénak Podolinon csaknem szakasztott másával találkozunk (84. kép). Itt azonban a sgraffitókat pár év előtt bemeszelték.

Sgraffitók nélkül szükölködik a szepesbélai és menhárdi harangtorony, a mely utóbbi a legegyszerűbbek egyike (85. kép). A XVIII. században barokk-, illetve czopfizlésű díszitést nyert a szepesszombati és matheóczi harangtorony. A szepesszombatit felsőmagyarországi renaissance stilben 1598-ban Matern Ulrik késmárki mester épitette, ablakait Arloth Henrik faragta. Az egész harangtorony az ácsmunkával együtt Weber közlése szerint 805 frtba került.

Felsőmagyarországi renaissance stilü volt hajdan Lőcsének a városházával összekötött szép harangtornya is, mely 1661-ben épült s melyet 1824-ben alakitottak át.

Mindezek a tornyok abból az időből valók, a mikor templomaink a protestánsok kezén voltak. De hogy a katholikusok sem zárkózhattak el stilünk varázsa elől, azt a szepeshelyi székesegyház tornyai bizonyítják, a melyek sajátos koronázata szintén felsőmagyarországi renaissance stilü.

Az imént emlitett tornyokon kívül a XVI. és XVII. században a protestánsoknak egyházi téren épitkezésre nem nyilt alkalmuk. A katholikusok középkori templomai teljesen megfeleltek czéljaiknak. Csak a midőn ezek visszaszállottak a katholikusokra, csak akkor nyilik alkalmuk épitkezésre. A XVIII. században csupán

84. A podolini harangtorony.

85. A menhárdi harangtorony.

fából volt szabad templomot épiteniök, de hogy e silány anyaggal is mily monumentális hatást értek el, erre a késmárki fatemplom példa.

A késmárki fatemplomot az ágostai hitvallású evangélikusok a maguk költségén és Németországban, Svédországban, valamint Dániában gyüjtött adományokból 1717-ben épitették. A görög kereszt formájában emelt épület 34·5 m. hosszú, 30 m. széles s 20·5 m. magas. Központi részét óriási keresztboltozatformájú famennyezet fedi, a kereszthajó ennek folytatásában épült dongaboltozatai belső sarkukkal csavarttörzsű s babérfűzérrel ékes faoszlopokon nyugosznak (86. kép). A gerendákból összerótt falakat kívül vakolat, belül deszkák burkolják, a mely utóbbiakat

hajdan véges-végig bibliai és allegorikus tárgyú festmények díszitették. Festményekkel ékes deszkamellvédek díszitik a kereszthajó négy ágába iktatott karzatokat. A templom fölszerelése, oltára, szószéke semmiben sem különbözik az egykorú katholikus templomok belső fölszerelésétől. Maga a templom primitiv, de érdekesen naiv festményeinek maradványaival, hatalmas központi csarnokával oly eredeti s szinte mesés módon szokatlan varázszsal van a nézőre, hogy e tekintetben a Szepességen egyetlen barokk kőtemplomunk sem versenyezhet vele. A késmárki fatemplomot, mint Linberger István leírásában olvashatjuk, Müttermann mester épitette, faragványai Lerch János szobrász művei. A templom belső fölszerelésével együtt 5000 forintba került, falképei jó részt Weisz kereskedő özvegyének, Várady Szakmáry Mártának költségén 1748-ban készültek.

A Műemlékek Országos Bizottsága pár év előtt Sztehlo Ottó épitész tervei alapján igen sikerülten restauráltatta ez építészeti emlékünket, a mely Szepesvármegye építőmestereinek utolsó nagyobbszabású eredeti alkotása volt. Sajátságos véletlen, hogy vármegyénk építészetének története fatemplomok emelésével kezdődik s egy lényegében véve kőarchitekturát utánzó faépülettel nyer befejezést.

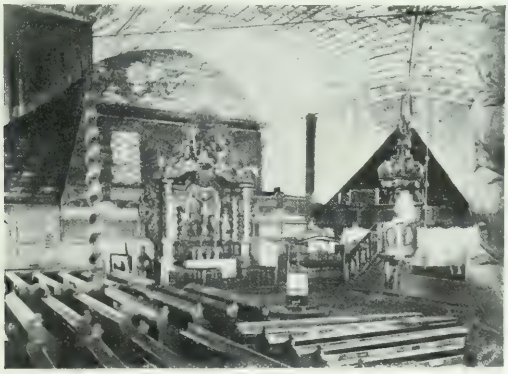

86. A késmárki fatemplom belseje.

IRODALOM

Archaeologiai Értesítő, 1869., 1871., 1872., 1873. évfolyam.

Bardossy J. — Schmauk M.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Leutschoviae 1802.*

Demkó Kálmán: *Löcse története.* I. rész. A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak V. kötete.

Divald Kornel: *A felsomagyarországi renaissance építészet.* Budapest, 1900.

Genersich Christian: *Merkwürdigkeiten der k. Freistadt Kasmark.* I—II. Kaschau, 1804.

Henszlmann Imre: *Löcsének régiségei.* Magyar Régészeti Emlékek. III. k. Budapest, 1878.

— *Magyarország ó-keresztény román és átmeneti stílú műemlékeinek rövid ismertetése.* Budapest, 1876.

Hradszky Josephus: *Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis.* Szepesváralja, 1902.

Hradszky József: *A mongolok betörése és a Menedékkő.* Kárpátegyesület Évkönyve. 1875.

— *Szepesvármegye a mohácsi vész előtt.* Szepesváralja, 1888.

Korabinszky M. J.: *Geographisch-historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn.* Pressburg, 1786.

Linberger István: *A késmárki fatemplom leírása.* Késmárk, 1892.

Merklas Wencel: *Die katholische Pfarrkirche St. Jakob zu Leutschau. Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* Wien, 1858.

Die Zipser Kathedralkirche. U. o. 1861.

Munnich Sándor: *A Szepesség oskora.* A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak I. k.

Myskovszky Viktor: *Löcse sz. kir. város középkori műemlékei.* Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve. 1869.

Pasteiner Gyula: *Felsomagyarország építészeti emlékei.* Osztrák-magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. V. kötete.

Posevitz Tivadar: *Reisehandbuch durch Zipsen.* Budapest, 1898.

Pirhalla Márton: *A szepesi prépostság története.* A Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak IV. kötete. Löcse, 1892.

Steinhauser László: *A löcsei városház.* Épitő Ipar. 1898.

Weber Samuel: *Geschichte der Stadt Leibitz.* Késmárk, 1896.

Geschichte der Stadt Béla. Igló, 1892.

— *A lublói vár.* Századok. 1886.

Jegyzet. A [illegible] a Szepesvármegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványainak [illegible]

KÉPEK LAJSTROMA

	Lap
1. A tribsi templom	6
2. A jurgói templom belseje	7
3. A krighi templom	7
4. A haraszti templom	9
5. A «leo albus» Szepeshelyen	11
6. A szepesi székesegyház átmeneti stilü része	12
7. A szepesi székesegyház alaprajza	13
8. A szepesi székesegyház szentélye	14
9. A szepesi székesegyház hajója	15
10. A szepesi székesegyház főhomlokzata. Melléklet	16
11. A szepesi székesegyház Zápolya-kápolnája. Melléklet	16
12. A dénestalvi templom szentélye	18
13. A lőcsei szent Jakab-templom dél felől	22
14. A lőcsei szent Jakab-templom alaprajza	23
15. A lőcsei szent Jakab-templom belseje. Melléklet	24
16. A lőcsei szent Jakab-templom északi kapuja	25
17. Részlet a lőcsei szent Jakab-templom déli kapujából	26
18. A lőcsei szent Jakab-templom déli kapuja. Melléklet	26
19. A lőcsei szent Jakab-templom lavabo-fülkéje	27
20. A lőcsei szent Jakab-templom szentségháza	28
21. A régi minorita-templom Lőcsén	29
22. A lőcsei régi minorita-templom szentélye. Melléklet	31
23. Részlet a lőcsei régi minorita-templom szentélyéből. Melléklet	31
24. A lőcsei régi minorita-templom és kolostor alaprajza	32
25. Az iglói plébánia-templom hajója	37
26. Az iglói templom déli kapuja	38
27. A szepesolaszi plébánia-templom	39
28. A szepesolaszi plébánia-templom belseje. Melléklet	40
29. A szepesolaszi pretorium	41
30. A göllniczbányai templom belseje	42
31. A göllniczbányai templom szentségháza	43
32. A késmárki plébánia-templom belseje	44
33. A podolini plébánia-templom szentélye	45
34. A márkusfalvi templom alaprajza	46
35. A márkusfalvi templom belseje	47
36. A jekelfalvi templom belseje	50
37. A vibornyai templom hajója	51
38. A mátyásfalvi templom	52
39. A zsegrai templom alaprajza	52
40. A zsegrai templom	53
41. A zsegrai templom belseje	53
42. A felkai templom hajója	55
43. A leibiczi templom belseje. Melléklet	56
44. A menhárdi templom belseje. Melléklet	56
45. Az ó-falvi templom	58
46. A görgői templom szentségháza	59
47. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna	60
48. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna alsó része	61
49. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna karzata	62
50. Renaissance-stilű ajtókeret Lőcsén. Melléklet	65
51. Késmárk czimere az ottani városházán	65
52. A lőcsei városháza emeleti előcsarnoka	66
53. A lőcsei városháza tanácsterme	67
54. A szepesi vár	68
55. A lőcsei városháza restaurálása előtt. Melléklet	68
56. A lőcsei városháza mai alakjában. Melléklet	68
57. A szepesi vár helyszini rajza	69
58. A szepesi vár öreg tornya, árkádos folyosója és kápolnája	70
59. A szepesi vár felső kapuja	70
60. A lublói vár alaprajza	71
61. A lublói vár észak felől	71
62. A lublói vár kapuja	72
63. A nedeczi vár	73
64. A bethlenfalvi Thurzó-kastély	74
65. A késmárki Thökölyi-várkastély alaprajza	74
66. A késmárki Thökölyi-várkastély bástyatornyai. Melléklet	75

Lap

69. A fridmani kastély oldal- és hátsó homlokzata. Melléklet 76
70. A segvnyiki várkastély ... 75
71. Gróf Csáky Vidor háza Lőcsén ... 75
72. Renaissance lakóház Lőcsén ... 76
73. Renaissance kapu Lőcsén 76
74. Renaissance udvar Lőcsén. Melléklet ... 78
75. Renaissance udvar Lőcsén. Melléklet ... 78
76. Renaissance folyosók Lőcsén 78

Lap

77. Renaissance udvari folyosók Lőcsén 78
78. A késmárki harangtorony és a templom tornya. Melléklet 80
79. A fridmani templom ... 79
80. A jamniki templom tornya ... 79
81. A [illegible]rgői templom 80
82. A granicspetrőczi templom 80
83. A nagyeőri harangtorony ... 81
84. A podolini harangtorony ... 82
85. A menhárdi harangtorony ... 82
86. A késmárki fatemplom belseje ... 83

TARTALOM

Lap

I. Általános jellemzés. Őskori maradványok. Az első templomok. A tribsi és jurgói fatemplom. A krighi fatorony. A mindszenti templom tornya és temetői kápolnája. A haraszti templom. A kéthajós templomokról általában . . . 3—10

II. A szepesi székesegyház. Régi átmeneti stílű alakja s ennek maradványai. Kibővítése a XV. században. A Zápolya-kápolna. Régi oltárok, sírkövek s egyéb műemlékek. A székesegyház restaurálása korunkban. Átmeneti stílű részletek Dénesfalván és Szepes-Olaszi-ban. A szerzetesrendek és a román építészet. Szepesvármegye középkori klastromai Stólán, Scsavnyikon. A Lapis refugii. Vörösklastrom. Szerzetesek Göllniczbányán, Szepesváralján, Landeken és Daróczon . . . 11—20

III. Szepesvármegye a tatárjárás után. Várak, városok és templomok építése. Lőcse középkori templomai. A szent Jakab-templom. Mai sekrestyéjének XIII. századbeli részletei. A XIV. századbeli hármashajó s ennek XV. és XVI. századbeli toldalékai. A templom műkincsei. A minoriták szent László-temploma és kolostora. A kórházi Szentlélek-templom. A karthauziak kápolnája és kolostora. A máriahegyi kápolna . . . 21—34

Lap

IV. Középkori építőmesterek. Kőfaragó jelek. A csúcsiveskori bazilika és a csarnoktemplom. A lőcsei kőfaragó-iskola. Az iglói plébániatemplom. Szepes-Olaszi, Göllniczbánya, Késmárk, Podolin és Márkusfalva plébániatemplomai s ezek régi fölszerelése. Elenyészett nagyobb arányú csúcsiveskori templomok . . . 35—48

V. A famennyezetű csúcsiveskori templomok. Újabb példáik a Poprád és Dunajecz völgyében. A kéthajós boltozott templomok falusi tipusa: a zsegrai templom, városi tipusa: a felkai templom. A kéthajós csúcsives templomok általános jellemzése. Fönmaradt és átalakított emlékek a Poprád völgyében. Az ó-falvi templom. A nagyeőri és görgői templom. A Hernádvölgy kéthajós templomai. A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna . . . 49—63

VI. A renaissance építészet. Első nyomai, részletek. A lőcsei városháza. A felsőmagyarországi renaissance. A középkori várak és a renaissance. Kastélyok. Városi lakóházak Lőcsén. Barokk és rokokó stílű átalakítások. Harang- és templomtornyok. A késmárki fatemplom. Befejezés . . . 64—83

Irodalom . . . 84

Képek lajstroma . . . 85

SZEPESVÁRMEGYE
MŰVÉSZETI EMLÉKEI

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA TÁMOGATÁSÁVAL
KIADJA A SZEPESVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI
Dr. VAJDOVSZKY JÁNOS

MÁSODIK RÉSZ:

SZOBRÁSZAT ÉS FESTÉSZET

IRTA
DIVALD KORNÉL

Hatvonegy melléklettel és nyolczvanöt szövegképpel

BUDAPEST
A STEPHANEUM R. T. NYOMÁSA
1909

I.

[illegible]
László legenda Zsegrán, Svábóczon és Vitfalún. A poprádi falképek. Kevésbbé jelentős és lappangó emlékek.

Előkelő helyét, a melyet Magyarország művészettörténetében betölt, Szepesvármegye nem annyira építészetének köszönheti, mint inkább azoknak a művészeti kincseknek, a melyeket templomaiban évszázadok folyamán napjainkig megőrizett. Vármegyénk szobrászatának és festészetének fejlődéséről még sincs módunkban oly áttekinthető képre szert tenni, mint a minőt építészetéről már akkor is nyerünk, ha ez utóbbinak emlékeit pusztán keletkezésük valószinű sorrendjében csoportosítjuk.

A régi épületek még romjaikban is elég kimerítő módon tájékoztatnak a művészet azon korszakáról, a melyben keletkeztek, stíljükről, arányaikról s töredékesen bár, faragott diszítésük mértékéről is. A monumentális építészet emlékei sokkal szivósabban állnak ellent az idők viharainak, mint azok az alkotások, a melyekkel a testvérművészetek mesterei gyöngédebb eszközeikkel a templomok vagy főúri várak fényét gyarapitották. Az épületek azonfelül gyakorlati czélokra is szolgálnak, épp azért nincsenek annyira alávetve az emberek izlésének és a korszellem változásával meg-megújuló rombolásnak, a mely a szobrászat és festészet alkotásait évszázadonként ismételten is megtizedeli. A Szepességnek századok viharai folyamán elenyészett községei közül még ma is van néhány, a melynek helyét, mint valami ugyancsak beszédes sírkő, a falu föld alá temetett törmelékei fölött messze kimagasló templom- vagy toronyrom jelzi. A Szepesszombat határában álló sztójánföldi templomrom, a Körtvélyes határában égnek meredező csúcsíveskori torony: a hajdan való Milajfalu templomtornyának lerombolása századok folyamán senkinek sem jutott eszébe. Az izlés és korszellem változása azonban rendszerint pusztító hatással volt a régi rendeltetésükben meghagyott épületek faragott, de főleg festett diszítésére. S a mit az idő mindent megőrlő aczélfoga, az emberek romboló kedve meghagyott, abból ugyancsak sokat korunk restauráló törekvései tettek tönkre.

Szepesvármegye művészeti emlékeit ismertető munkánk első részéből nyilvánvaló, hogy az építészet terén a középkorban itt mintaszerű remekművek csak elvétve

keletkeztek. A mikor határszéli vármegyéinkben az építészet monumentálisabb föladatokhoz fog, Magyarország csúcsives izlésű építőművészete virágjában áll. Székesegyházaink újjáépítése és díszítése, java királyi és főúri váraink alapítása ez időbe, a XIII. és XIV. századba esik. E nagyszabású alkotásokból jórészt hirmondónak is alig maradt ránk néhány kő. De bizonyos, hogy művészetünk java erőit ezek kötötték le. Kiválóbb mesterekből, az emberöltőkön át egyazon monumentális épület körül foglalatoskodó népes kőfaragóműhelyekből a vidéknek nem sok jutott. Ez az oka annak, hogy a csúcsiveskori szobrászat első virágzásának technikája: a kőfaragás

1. Az utolsó vacsora. Falfestmény Zsegrán. 186 cm. magas. XIII. század.

kiváló emlékeket a felvidéken alig mutathat föl s Felső-Magyarországnak abból az időből, a midőn a szobrászat az építészet gyámsága alatt oly pompás virágzásnak indult, jóformán a kassai dóm az egyedüli számottevő monumentális emléke.

A XV. század a csúcsiveskori építészetnek s az ezzel egybeforrt kőfaragó szobrászatnak hanyatló kora. A szobrászat önállóbb föladatokat keres s a kőfaragással szemben Közép- és Észak-Európában a fafaragást karolja föl. Ennek stílje tükröződik vissza azokon a díszítő rendeltetésű kőszobrokon is, a melyek a XV. század második felében, templomaink egyes újonnan épült részletein elvétve még előfordulnak, mint például Lőcsén az orgonakarzat oszlopainak két kőszobrán.

De ha Szepesvármegyében oly értelemben, mint a középkori nagy székes-

egyházak kapcsán, monumentális szobrászatról beszélni sem lehet, helyi építésziskolánk egyszerű eszközökkel készült alkotásai távolról sem nélkülözték a szivetlelket megragadó művészi fényt. Ez utóbbit azonban nem a kőfaragók, hanem a festők varázsolták ide, a kik kevésbbé voltak helyhez kötve, mint vésővel és inkább csak többedmagukkal szövetkezve dolgozó társaik. — Ujabb kutatásaink eredményeiből mindinkább nyilvánvaló, hogy a csúcsives építészet korában a képírás külföldön sem jutott nagyobbszabású feladatokhoz, mint Magyarországon. A ránk maradt emlékek bizonysága szerint kisebb jelentőségű templomokon építészeti tagozással nálunk nem igen aprózták föl a nagy falsikokat. Pompakedvelő természetükből, a szertelenségektől ment, de annál oszintébb vallásos buzgóságukból azonban szinte önként következett, hogy a régi magyarok Isten házának belsejében nem hagytak «tenyérnyi parasztot» sem.

2. Krisztus ostorozása. — Falkép Zsegrán. 184 cm. magas. XV. század.
Forberger rajza után.

Henszlmann, Rómer és Ipolyi korszakos föllépése óta egész sor igénytelen falusi templomban hámoztak ki a mészréteg alól számottevő középkori falképeket, a melyeket sok helyen nem annyira vallási türelmetlenségből meszeltek be, mint inkább azért, mert idővel megrongálódtak s igy elcsufitva és nagyrészt érthetetlenné is válva, a későbbi nemzedékek izlésének nem igen feleltek meg. A Szepesség középkori falképeit csaknem mind, szintén csupán a legutóbbi évtizedekben hámozták ki az évszázados meszelés alól.

3. Mária koronázása. — Falfestmény Zsegrán. XIV—XV. század.
Forberger rajza után.

Templomaink számához mérten az eddig föltárt falképek száma vajmi kevés. Ám még napjainkban is csaknem évről-évre bukkannak templomok javitása közben

ilynemű emlékekre. Ez a körülmény bizvást enged arra következtetést, hogy miként Magyarország-szerte, e vármegyénkben is általános volt a középkori templomok kifestése.

De nemcsak a templom belsejét diszítették festményekkel, hanem a külső falakra is jutott ezekből, mint Csütörtökhelyen a Zápolya-kápolna déli homlokzatán, a hol azonban a kálváriát ábrázoló XV. századbeli falképet teljesen modernizálták, avagy Szepes-Olasziban, a hol a déli hajó félereszű teteje alatt a főhajó külső falán lappang egy terjedelmes falképtöredék. Ez utóbbi Krisztust ábrázolja a keresztfán stilizált virágok között, a melyek indáin angyalok lebegnek s kehelybe gyűjtik a Megváltó tenyeréből kiszivárgó vért. Stiljét tekintve, e falkép a XV. század első feléből való s annak is bizonysága, hogy a szepesolaszi templom mai alakjában e századnak ugyancsak korai szakában épült.

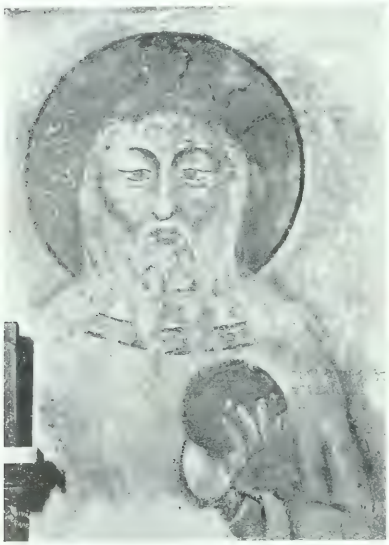

A Szent László. Falkép Zsegrán. XIII. század.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy középkori templomaink építését rendszerint nyomon követte ezek falképekkel való diszítése. Aquila János a neve kapcsán ismert dunántúli templomokban nemcsak festett, hanem ezeket maga építette is. Különösen akkor követte nyomon az építkezést a diszítés, ha a templomot egy-egy gazdag főúr alapította, a ki kellő anyagi eszközökkel rendelkezett s összeköttetéseinél fogva művészeti központjaink mesterei közül is válogathatott.

A zsegrai templomot a szepeshelyi káptalan levéltárának oklevele szerint Sigray János comes 1270-ben alapította s nem 1245-ben, a mint ezt az első részben Hradszky nyomán állítottam. A falképekből, a melyekkel e templomunkat minden bizonynyal már a XIII. század végén diszítették, napjainkig fönmaradt néhány s több mint valószinű, hogy az újabb festmények, a melyekkel a megrongált régieket még a középkorban pótolták, tárgyuk tekintetében azonosak az elpusztultakkal. A zsegrai templom falképeiről 1870-ben Duchon János akkori plébános hámozta le a meszelést, a mely alatt emberöltőkön át lappangtak. Első ismertetőjük Vajdovszky János volt, a kinek adatait Rómer Flóris is fölhasználta.

A zsegrai templom Magyarország középkori kisebb templomainak diszítési rendszerére nézve legkitünőbb példánk. A diszítés tárgyait tekintve, elsősorban

Krisztus életét öleli föl. Ennek egyes jelenetei a templomhajó északi falának nyugati szélénél kezdődve húzódnak tova a szentélyen s itt a déli fal nyugati sarkában végződnek. A hajó északi falának legalsó képsora az angyali üdvözletet, Krisztus születését, a körülmetélést és a három napkeleti szent király imádását ábrázolta. Ezek a festmények már annyira megrongálódtak, hogy művészettörténelmi szempontból véve szinte teljességgel hasznavehetetlenek.

3. Szent László. — Falkép Zsegrán, 70 cm. széles. XIII. század.

A hajónál alacsonyabb szentély alsó képsorában az utolsó vacsorával kezdődik Krisztus kínszenvedésének ábrázolása. A Passió képsorozatában ez az egyetlen festmény, a melynek korát bizvást a XIII. századba helyezhetjük. A kompozició ugyan talán még fejlettebb, mint későbbi ily tárgyú képeinké. De le kell mondanunk arról a balhiedelemről, hogy székesegyházainkban is csupán oly kaliberü mesterek dolgoztak, mint a minő nálunk a XIV. századbeli falusi templomok festőinek átlaga. Sigray Jánosnak ugyancsak módjában lehetett kiválóbb festőre szert tennie s a zsegrai mester az is volt. S ha elenyészett székesegyházaink valamelyikében már elfogadott minta után dolgozott is, mintáját minden izében meg is értette; nem úgy, mint XIV. századbeli falusi piktoraink zöme, a kik munkáikon lépten-nyomon jóval régibb mintáik félreértéséről tanuskodnak. A zsegrai kompoziczió (1. kép) Máté és szent János evangelista nyomán az utolsó vacsorának azt a fenséges mozzanatát ábrázolja, a midőn Jézus elárultatásáról nyilatkozik. Az utolsó vacsorának ily módon való ábrázolása a nyugati egyházban a román épitészet korában kezd általánossá válni; de a legtöbb képen Krisztus kenyérdarabot nyujt Judásnak s így bélyegzi meg az árulót. A zsegrai falképen Krisztus János

Forberger rajza.

evangelistával keblén, jobbját fölemelve ül az asztal mellett. Judás alakja igen megrongálódott. Az áruló a kép balsarkába került s kezével az előtte levő halastálba nyult. A többi apostol elég ügyesen csoportosítva Krisztustól jobbra-balra látható. Csak ketten szorultak a mustrásan szött abroszszal letakart asztal innensö részére s nehogy a túlsó oldalon levőket eltakarják, alacsony zsámolyon ülnek.

A mi már most a kompoziczió egyes alakjait illeti, művészi fölfogásukat tekintve ezek még szinte testetlenek; arczuk hagyományos tipusokat tár elénk, a melyet a bizanczi mozaikképekig vezethetünk vissza. A kifejezéstelen alakok sorából fejének tartásával csak az egyik apostol válik ki. A harmadik ez Krisztustól jobbra, a ki félvállra vetett, karikásan mustrázott palástot visel, a mely a nálunk akkoriban általánosan divatos XII—XIII. századi bizanczi selyemszövetekre emlékeztet.

Az utolsó vacsora után a zsegrai templom szentélyében Judás csókja, illetve Krisztus elfogatásának kompoziczióját következik, tovább a keleti falon Pilátus kézmosásának és Krisztus kicsúfolásának egybeolvadó kompoziczióját, majd ismét Krisztus ostorozását látjuk. A kettő között az ablak alá a Corpus Domini képét festették: Krisztust, a mint meggyötörten, térdig a koporsóban áll. A szentély déli falának alsó képsora a kálváriát: Krisztust a keresztfán ábrazolja s igen mozgalmas kompoziczióban levételét a keresztfáról. Ez utóbb fölsorolt képek és az utolsó vacsora festménye között legalább is egy évszázad a korkülönbség. Erre vallanak az alakok arányai, ezek tipusa és viselete, továbbá a mennyiben még érvényesül nyugtalan szinezésük, valamint az előadásban nyilvánuló drámai vonás s a szentély déli falán levő gótbetűs felirat, mely az Oltáriszentséget dicsőíti s Rómer közlése szerint arról is értesít, hogy templomunk János pápától húsz napos bucsút nyert.

A leonini rímes versekből olvasható állapotban ma csak a következő sorok vannak meg:

Mutatur specie panis mediante priore
Sed non est talis qualis sentitur in ore
Res occultatur qualis quia si videatur
Forsitan horreres et manducare timeres
Fit Christus in missa quoties audis que Maria
Et flectis genua dat Johannes tibi papa . . .

XXII. János pápa 1316-ban, XXIII. János pápa 1410-ben uralkodott. Itt bizonyára az utóbbiról van szó s a temploma számára nyert bucsú örömére pótolhatta újakkal a szentély megrongált képeit az akkori plébános, a ki a Krisztus ostorozását ábrázoló festményen (2. kép) mint donátor önmagát is megörökíttette. Ekkor készülhetett a szentély északi falának ívmezőjében a Mária koronázását ábrázoló festmény (3. kép), valamint a keleti és déli szentélyfal ívmezőjének szinte a fölismerhetetlenségig megrongált két kompozicziója. Ezek közül az utóbbi, a megmaradt nyomok után itélve, a falu akkori földesurát és nejét ábrázolta, szintén térdeplő donátor képében, mindegyiket a maga védőszentjével s alighanem a fölfeszített Krisztust imádva. XV. századbeli festőnk, a ki e képeken dolgozott, korának minden bizonynyal csak másodrangú mestere volt; de már csak azért is nagy hálával tartozunk neki, hogy a szentély legérdekesebb XIII. századi képeit nem rontotta el, a mint ez ma a modern templomi festők általános szokása. Ezek a képek a diadalív belső felületét s a szentély boltozatát diszítik.

A diadalív két felén egymással szemben szent István és szent László királyunknak embernyi nagyságban ábrázolt alakja áll. Az előbbi csak derékon felül maradt meg (4. kép) s fején immár alig látható, zömök arányú s inkább keresztes, mint liliomos nyilt aranykoronát viselt. Szent László hasonló szabású, nyulánk, merev alakja (5. kép) csak alján rongálódott meg nagyobb mértékben; baljában országalmát, jobbjában immár alig érvényesülő bárdot tart. Himzett szegélyű barna ruhája bizanczi szabású s hajdan alighanem vörös volt, palástjának kihajtott sárgás bélése a kép kellő árnyalása hiján, bizarr alakot ád az alatta levő tunikának. Szent László arczának tipusa ezen a képen szinte azonos az utolsó vacsora

Szepesvármegye művészeti emlékei. II. [illegible]

7. Próféták. — Falkép Zsegrán.
60. cm. széles. XIII. század.
Forberger rajza.

8. Az utolsó ítélet. — Falkép Zsegrán. XIV. század.

kompozicziójának Krisztus-arczával; de kétágú kúnszakálla is van, a mely a magyar viseletben Kún László királyunk korában vált divatossá. Művészi fölfogását, rajzát és szinezését tekintve, a zsegrai utolsó vacsora s szent István, de különösen szent László festménye talán a veszprémi Gizella-kápolna töredékesen ránk maradt s apostolokat ábrázoló falképeivel tart legtöbb rokonságot, mely utóbbiak szintén a XIII. századból valók.

Szent László és szent István feje fölött Zsegrán a diadalív csúcsives nyilásának belső lapját tíz próféta mellképe diszíti (6. és 7. kép). A románkori izlésű, egybeolvadó lombos keretbe foglalt festmények szinezése az utolsó vacsoráéhoz hasonlóan rég megfakult. Az eredetileg túlnyomóan vörös és sárga szinek ma egyazon piszkos rőt árnyalatot mutatják. A próféták közül, a kik itt Krisztus ó-szövetségi tanúiként szerepelnek, csak Dávid királyt ismerjük föl a kezében levő hárfáról. A többi mondatszalagot tart kezében; erről azonban lekopott az irás. A legtöbb arczon az utolsó vacsorán ábrázolt apostolok tipusa ismétlődik. Hogy a diadalív nyilásának a zsegraihoz hasonló diszítése Magyarország egyéb templomaiban is előfordult, erre a harasztin kívül az abaujvármegyei Csécs temploma példa. A csécsi falképeket Huszka József az Archeologiai Értesitőben 1899-ben ismertette. A diadalív két felén itt is

A zsegrai templom szentélyének festett boltozata. 370 cm. széles. XIII. század.
Forberger akvarell másolata után.

szent László és szent István alakja látható. Fejük fölött a csúcsives nyilás belső lapján a zsegraival csaknem azonos elrendezéssel a próféták következnek. E képek a zsegrainál gyöngébb festő alkotásai, jellegük azonban a XIV. századra vall.

Krisztus életén s ennek ó-szövetségi tanúin kívül középkori falképeink a templom védőszentjének, az utolsó itéletnek s mint már a zsegrai diadalív két felén láttuk, nemzeti szentjeinknek ábrázolására is kiterjeszkednek. A zsegrai templomot fölszenteléskor a Szentlélekről nevezték el. A szentély boltczikkelyeire festett XIII. századbeli képek ennek megfelelően szintén a Szentlelket dicsőítik. A hivő emberiség előtt való megnyilatkozását érzékítik meg ránk nézve már szinte érthetetlen, régies fölfogással, a melynek alábbi magyarázata azonban, Vajdovszky János találó fejtegetései alapján, szinte kizár minden kétséget. A boltozat négy boltczikkelyében természetfölötti nagyságban egy-egy merev fölfogású alakot látunk derékig ábrázolva, két-két lebegő angyal egész alakja között (I. melléklet). A diadalív felé eső alak már annyira megrongálódott, hogy csak a könyvről ismerhetünk rá, a melyet balkezében tartott. Az Atyaistent vagy Krisztust ábrázolhatta az élet könyvével.

A sekrestye felé eső boltczikkely háromfejű, de egyazon szakálltalan arczú alakot ábrázol. A Szentháromság ez, a melynek képét évezredünk első két századá-

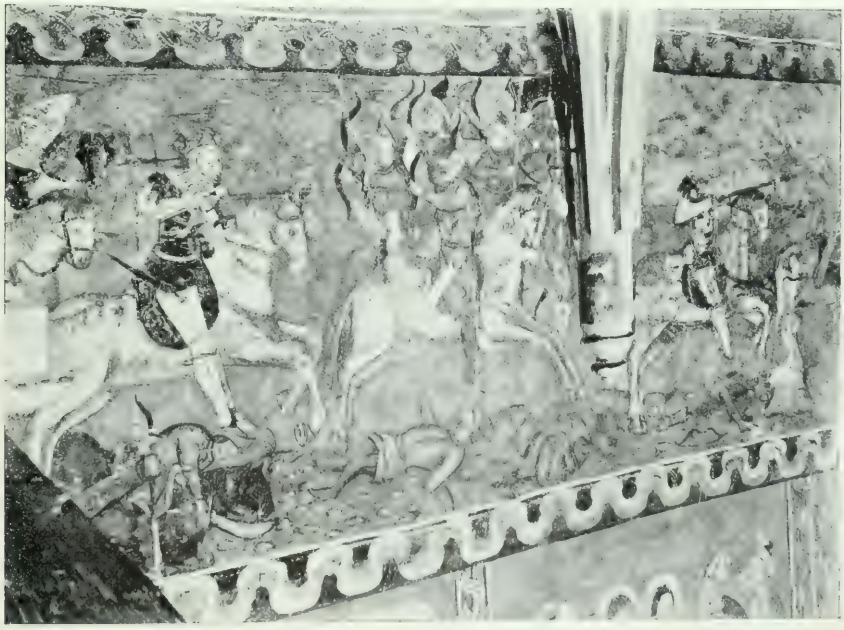

9. A cserhalmi utkozet — Falkep Zsegran, XIV. század.

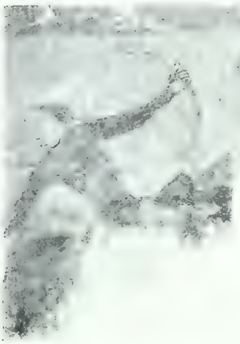

10. Töredékek a szent László legendából. Falkép Szalóczon. — XIV. század.

ban elvétve azért ábrázolták így, hogy a Szentháromság három személyének egyazon lényegét a népnek annál kézzelfoghatóbb módon magyarázza.

Egyházi írók már a XIII. század elején is kárhoztatják a Szentháromság ábrázolásának e szörnyűséges módját. A II. laterani zsinat 1274-ben kiátkozás terhe alatt meg is tiltja. Hogy egyes félreeső vidékeken ezután is így festették a Szentháromságot, erre későbbi írók kifakadásai vallanak, mint a XIV. századbeli Johannes Molanus könyve is, a mely a szentképek történetével foglalkozik s új kiadásban Párisban 1861-ben jelent meg. A zsegrai templom azonban a szepesi székesegyháznak ugyancsak közeli szomszédságában épült s így alig hihető, hogy a szepesi káptalan közbe nem lépett volna, ha a Szentháromságot itt a föntmondott zsinati határozat kihirdetése után festik meg tilos alakjában.

A zsegrai templom szentélyboltozatának harmadik képe Máriát ábrázolja kitárt karokkal, keblén a gyermek Jézussal, a ki a katholikus hitvallás szerint «fogantaték a Szentlélektől».

A negyedik kép a műtörténelemben eddig szinte páratlan fölfogással a Szentlelket mutatja be dicsfényes, szakállas ember képében, két kézre fogott kendőben kilencz gyermekkel. Ezek itt a Szentlélek működésének kilencz gyümölcsét jelképezik, a melyet szent Pál apostol a korintusiakhoz intézett első levelének 12-ik részében a 8—10. versekben sorol föl.

A zsegrai templom diadalíve fölött, a hajó boltozatainak zárófalán az utolsó itélet falképét látjuk. A kép erősen megrongálódott, a XVII. században erősen át is festették. Az alakok arcza csak azért emlékeztet a szentély XIII. századbeli képeire, mert a szinezés és rajz nagyrészt lekopott róluk (8. kép). Valójában itt minden izében már csúcsiveskori festménynyel van dolgunk. Krisztus jobbját sujtólag fölemelve ül a mandorlaalakú dicsfényben, a melynek két felén angyalok lebegnek; jobbról-balról Mária és Ker. szent János könyörög irgalomért a bűnös emberiség számára. Mögöttük egyfelől szent Péterrel, másfelől szent Pállal élükön az apostolok sorakoznak féloldalt fordulva s élénken Krisztusra szegzett tekintettel. Legalul a holtak föltámadását látjuk a korhoz képest primitiv formában. A harsonás angyalok, a jók

és gonoszak elkülönítése szintén nincs meg e képen. E hiányosságok is másodrendű festőre vallanak, a ki alighanem a templom északi falának középső képsorának, a cserhalmi ütközet egymásba olvadó jeleneteinek is mestere volt. Römer a zsegrai falképekről szóló ismertetésében egy gótbetűs föliratot közöl, a melyet a diadalív jobb felén talált.

E szerint a zsegrai templomot 1375-ben újból szentelték föl. Ez valószínűleg a templom hajójának beboltozása után történt, a mely előtt az utolsó ítélet képét már csak azért sem festhették ide, mert a bolthajtások határolta csúcsos ívbe komponálták.

A zsegrai templom hajójának falképeit, a rajtuk levő föliratbizonysága szerint is, 1638-ban csunyán átfestették. Mindazonáltal szinte bizonyos, hogy az északi fal alsó és középső képsora az utolsó ítélet festményével egy időben készült, az ívmezők festményei pedig már a XV. vagy a XVI. század elejéről valók.

Ez utóbbiak Mária halálát s tájképi háttérrel Mária koronázását ábrázolják. Mindkét kompozición az alakok a legalsó képsorhoz hasonlóan csaknem teljesen elmosódtak.

Valamivel jobb karban maradt ránk a középső képsor, mely szent László legendájának legbájosabb epizódját, a cserhalmi ütközetet tárja elénk, a XIV. században Magyarország-szerte szinte konvencionálissá vált kompozicióban. Középkori festőink előadása nagyban különbözik a szent László legenda ez epizódjának legrégibb ránk maradt leírásától, a melyet a Képes krónikában olvashatunk. Ennek nyilván olasz szerzője, udvari körök számára írván, olaszos léhasággal minden alkalmat fölhasznál, hogy érdekesebbé tegye művét. A szent Lászlótól megmentett

11. Részlet a csatári templom szent László legendájából. Falkép, 100 cm. magas. XIV. század.

13. A kún és szent László. Falkép a poprádi templomban. A festmény 210 cm. magas. XIV–XV. század.

magyar leányt is azzal vádolja, hogy a kún legyőzetése után ennek életéért konyörög, «mivel alighanem buja szerelemből akarta megszabadítani». Középkori falképeinken a leány ellenkezőleg megszabadítójának a hősiességben méltó társaként jelenik meg. Maga rántja le lováról a kúnt, maga vágja el a bárddal lába-inát, miközben szent Lászlóval birkózik, maga fejezi le a karddal, a mire ez leteríti. Végül ölébe vonja megszabadítója fejét s így virraszt az alvó hős fölött, a ki már a csata folyamán sebet kapott s még sem röstelt ennek végeztével megmentésére sietni.

Mint majdnem minden ily tárgyú falképsorozatunkon, Zsegrán is magával a cserhalmi ütközet ábrázolásával kezdődik az imént fölsorolt mozzanatok előadása. — Szent László lovascsapat élén előreszegzett lándzsával vágtat ki a várból, a megfutamodó kúnok lovaikon hátrafordulva, nyílzáporral fogadják; a földön holtak: egy kún és egy magyar vitéz s néhány levágott testrész (9. kép). A második boltszakasz alatt már a párosviaskodást látjuk lóháton. A leány lerántja lováról a kúnt, a kit szent László lándzsájával éppen átszúrt. Hogy mennyire sikerült a zsegrai mesternek a mozgalmas kompoziczión alakjainak jellemzése, arról a falképek XVII. századbeli átfestése miatt már fogalmat sem szerezhetünk. A svábóczi templom

északi hajófalának csak töredékekben ránk maradt festett szent László legendája ebből a szempontból sokkal tanulságosabb. A kún, balkezében ijjával, szinte fölüvölt, a mikor szent László lándzsája éri (10. kép).

Itt az egyes mozzanatok a lovasharcz, a párbaj s a birkózás kerettel elkülönítve következnek egymás után, a mint ezt a legutóbbinak kevésbbé mozgalmas képén láthatjuk. Svábócz lapos mennyezetű egyhajós templomában a hajó északi falán, a szent László legenda fölött még két sorban voltak falképek. A leg-

13. Az utolsó ítélet. Falkép a poprádi templomban. XIV—XV. század.

felső képsor fölismerhetetlen; a középső, a szentély falképeihez hasonlóan szintén annyira megrongálódott, hogy éppen csak kompozicziójának tárgyát állapithatjuk meg. A hajóbeli kompozicziók a kálváriát, Krisztus levételét a keresztfáról, föltámadását, Krisztust a pokol tornáczában, végül mennybemenetelét ábrázolták; a szentélybeliek valamelyik apostol, talán a templom védőszentjének, szent Fülöp és Jakabnak életét.

Kétségtelen, hogy ezek a falképek is a XIV. századból valók, ám távolról sem jelzik képirásunk akkori fejlettségének szinvonalát. Mint a zsegrai templom hajójában, itt is másodrendű, faluról-falura vándorló festőkkel van dolgunk, a kik Magyarország művészeti főhelyein szerzett mintájukhoz néha emberöltőkön át is

ragaszkodtak, a mire vármegyénkben a vitfalusi templom szent László legendája a legérdekesebb példa.

Vitfalu templomának tornya átmeneti stílű, mint a legtöbb falusi torony a Szepességen. S ha a templomot a szepesi káptalan egyik oklevele szerint ünnepélyesen csak 1440-ben szentelték is föl, több mint valószínű, hogy a XIV. században deszkamennyezetes alakjában már fönnállott. Az egyhajós s szentélyében egyenes záródású templom mostani boltozatai XVIII. századbeliek, diadalíve csúcsíves. A hajó északi falának képeit Hanula József festőművész 1905 tavaszán fedezte föl s hámozta ki a meszelés alól. Több, mint bizonyos, hogy ha e falképeink csak a templom fölszentelésének ideje táján készültek is, a minta, a mely után festőjük dolgozott, legalább is másfélszáz éves volt. Egy XIII. századbeli festett szent László-legendának szinte népies travesztálássá vált másolatával van itt dolgunk, a melyhez foghatót kutatásunk eddigelé nem ismer. A képsor első festménye: a lovascsata nagyon megrongálódott s az orgonakarzat falépcsője is eltakarja. Am a mészkőporral gondosan lesimított vakolatra festett többi jelenet aránylag igen jó karban maradt ránk s primitiv, de szerfölött beszédes, szinte mindent a néző szájába rágó előadással tárja elénk a birkózás, a kún leteritése és a pihenés mozzanatait. Szent László tipusa élénken emlékeztet a zsegrai templom XIII. századbeli szent László képére. Fején, szertelenül megnőtt alakban, ugyanazt a koronát látjuk, arczán ugyanazt a kétágú szakállat. Szinte azt hihetnők, hogy ez a kompozicziő diszitette eredetileg a zsegrai templomhajó északi falát s a vitfalvi festő innen másolhatta le. A legrégibb zsegrai falképek monumentális hatását a vitfalviak ugyan meg sem közelitik; mozgalmas jelenetek ábrázolásáról lévén azonban szó, ezek kompozicziójában a zsegrai mester is ugyancsak esetlen lehetett. A vitfalvi piktor mégsem másolt gépiesen. Már van érzéke a lokális színek harmóniája s a szabad természet iránt is. Szent László ruhája vörös, a kúné sárga, a leányzóé kék. A természetet a mennyire tőle kitelt, furcsa hatású sárgazöld és pirosfehér szinű stilizált levelű fákkal jelzi. Ez utóbbiak egyikén gólya költ, miközben a fa tövében a magyar leányzó a leteritett kúnra emeli szent László kardját (11. kép). Már egyszer lesujtott s a kún meztelen ember képében ábrázolt lelkét lábainál fogva már el is viszi az ördög, a kit jobb felől látunk. A következő képen festőnk a kún fejetlen holttestét ábrázolta, a melyen hollók és egy róka lakmározik. A naiv fölfogás, mely kisebb kaliberű mestereink művein a középkor végeztéig nem egyszer bájol el, a legszebben az utolsó képen érvényesül, a melyet egy legújabban ideállított oltár takar el. Itt a leány a földbe szúrt lándzsa tövében ül, a melyre a kún levágott fejét tűzték diadalmi jelnek. Szent László feje ölében pihen s fölöttük két, koronát tartó angyal lebeg. A kompozicziő körül az üres helyeket, mint valami szőnyegen, stilizált virágok töltik ki.

Szepesvármegyének Magyarországgal való művészeti közösségét bizonyítják a poprádi templom falképei is, a melyeket azonban 1877-ben erősen átmázoltak.

A hajó északi falán a három szent király utazásának és imádásának egybeolvadó kompozicióját látjuk (12. kép). Ez a vastagon újból átfestett kép szinte szakasztott mása Aquila János azonos tárgyú veleméri falképének, mely valószínűleg 1378-ban készült s a melyet Römer Flóris szines másolatban is közölt. Römer a kompozicziót a középkori olasz egyházi szinjátékokra, vagyis karácsonyi miszteriumokra vezeti vissza, a melyek alighanem Magyarország ilynemű miszteriumaira is nagy hatással voltak. A poprádi kompozicziót jóval népesebb, mint a veleméri, de úgy látszik, hogy nem egy alakja egészen modern. A mindkét falképen előforduló alakok, a lovak szerszámján kezdve a rajtuk ülők tipusáig oly egyformák, hogy a poprádi falképet is bizvást Aquila Jánosnak tulajdoníthatnók, ha biztosan tudnók, hogy Poprádon 1878-ban nem Römer publikáczióját nyomán restauráltak. Abból a körülményből, hogy ugyane templom diadalívének kevésbbé elrontott falképe nem igen vall Aquilára, bizvást következtethetünk arra, hogy a három szent királyok kétrendbeli képének mestere nem volt ugyanaz, hanem csak egy forrásból merített.

A poprádi utolsó ítélet (13. kép) még a zsegrainak is mögötte áll. Mestere a XIV. század vége felé vagy a XV. elején már fejlettebb minta után dolgozott, ezt azonban ugyancsak félreértette. Krisztus szájába a jók jutalmát jelentő zöld babérág s a gonoszokat sujtó pallos helyett lángpallost adott. A dicsfény két oldalán Mária és Keresztelő szent János mandorlát tartó s itt ugyancsak fölösleges két angyallá vált: A nagyfejű apostoloknak is csak tért kitöltő szerepük van; egyedül a holtak föltámadása mutat frissebb elevenséget s pusztán az angyal, a ki balfelől az üdvözülteket a mennyország lépcsőjéhez vezeti, vall arra, hogy a minta jó lehetett, de kontár keze alatt ellaposodott.

Az eddig fölsoroltakon kívül Szepesvármegyében a XIV. századból még Jekelfalván, a templom sekrestyéjében maradtak fönn egy női szent, valószínűleg szent Katalin vértanúságát ábrázoló igen halvány falképek, a melyeket harmincz év előtt, a mennyire lehetett, Römer ismertetett. Minthogy e képek azóta még jobban elhalványodtak, bizvást mellőzhetem száraz leirásukat. A XIV. századbeli provinciális falfestészetről, a melynek az eddig tárgyalt emlékek képviselői, ezek ismereteinket már úgy sem gyarapíthatják. Csupán néhány adatot sorolok még föl, a melyek elpusztult vagy csak meszelés alatt lappangó falképekről szólnak.

A kősisakos és középkori oromsorral biró tornyánál fogva nevezetes szlatvini templom hajójának északi falán a hagyomány szerint szintén volt egy festett szent László-legenda, a melyet, minthogy «templomba nem illő borzalmas csatát ábrázolt», a hivek kívánságára a mult század elején levertek a falról. A kubachi templomban állitólag a meszelés alatt egy történelmi tárgyú középkori falkép lappang, a mely a templom fölszentelését ábrázolta, a papság élén a cseszneki ciszterczita apáttal. Minthogy a többszörösen átalakított templomot, a melynek csupán

ajtókeretei vallanak csúcsiveskori eredetére, legújabban kifestették, e falkép föltárására egyhamar nem igen lehet reményünk.

A nedeczi vár rombadőlt kápolnájának szentélyfalán még ma is láthatók a XV. századbeli falképek elmosódott maradványai, a melyek Krisztus kínszenvedését ábrázolták. Falképek lappangnak a lechniczi Vörösklastrom csúcsives boltozatú ebédlőjében a déli fal meszelése alatt. Legújabban a haraszti templomban Hanula József talált s szabadított ki a meszelés alól falképeket. Ezek véges-végig a mai szentély keleti apszisát borítják el s igen megrongált XV. századbeli másodrangú festmények. A diadalív nyilását, mint Zsegrán, tiz próféta mellképe diszitette egymás fölött sorakozó négyszögletes keretekben. A félkupolát öt medaillonban Krisztus alakja, mint a világ birája, az élet könyvével kezében s négy angyal mellképe töltötte ki. A félköralakú zárófal felső képsora Mária és Jézus életét, az alsó egy szent vértanúét ábrázolta.

A legérdekesebb dolog azonban Haraszton az, hogy az imént ismertetett képek vakolata alatt még egy jóval régibb falképciklus is lappang. Minthogy az előbbiek maradványait a Műemlékek Országos Bizottsága Huszka Józseffel már lemásoltatta, megsemmisitésük árán is kivánatos volna, ha már most a régibb falképek föltárása kerülne sorra. Ismeretük alighanem a templom épitésének homályos multjára is vetne fényt.

II.

A [illegible] Károly koronázása Szepeshelyen. A lőcsei szent Jakab templom falképei. A szentélybeli festmények. Szent Dorottya legendája. Az irgalmasság cselekedetei s a hét főbűn. Későbbi falképek.

Vidéki templomok vidékies műemlékei alapján sehol sem írtak művészettörténelmet. A korszakalkotó művészeti emlékek pusztulása azonban nem is volt sehol oly nagy mértékű, mint Magyarországon. Épp azért nálunk a jelentéktelenebb emlékeknek is van művészettörténelmi fontosságuk. Jórészt falusi templomaink régi falképeinek ismerete alapján már most is valószínű, hogy XIV. századbeli képírásunk csirái egyetlen vagy csak nagyon kevés művészeti központban fakadtak, de ennek hatása keleten, nyugaton s északon egyaránt, az ország legszélsőbb határszéli zugáig kiterjedt. Más szóval régi festészetünk a középkori művészet nemzetközi voltának megfelelően a nyugateurópai képírás kereteiben mozgott ugyan, de talán korábban, mint bárhol egyebütt, nemzeti tárgyakat is dolgozott fel, amelyekhez külföldről nem igen kapott mintákat. E tárgyaknak a magyarság szellemében való földolgozása kölcsönöz középkori képírásunknak nemzeti vonást, a mely nagyobb székesegyházainknak elsőrangú mesterek festette falképein bizonyára szembetűnőbb volt, mint azokon a másod- és harmadrangú festményeken, a melyek a XIV. században falusi templomokban ránk maradtak s mint minden utánzat, a mintákhoz képest a művészi ábrázolás eszközeiben is hanyatlást mutatnak fel. Művészettörténelmünk úttörői azt tanították, hogy a ránk maradt emlékek bizonysága szerint a művészet fejlődésének egyes korszakai nálunk a külföldhöz képest emberöltőkkel késnek. A külföldi országok legtöbbjének műtörténetírói minden bizonnyal ugyanerre az eredményre jutnak, ha hazájuk művészetének történetét elsősorban falusi emlékek alapján írják meg. Érdemes úttörőink tanítása tehát csak relative áll meg. S ha így fogjuk fel, már másodrangú emlékeink tükrében is, homályosan ugyan, de oly kép tárul elénk régi művészetünkről, hogy erre méltán büszkék lehetünk. Büszkeségünk jogos voltát még inkább megerősítik azok az emlékek, a melyek egy-egy főpap vagy főúr bőkezűségéből, távol művészeti főhelyeinktől, de ezek egy-egy kiváló mesterének keze alól kerültek ki.

mint például a szepeshelyi székesegyház falképe, mely Róbert Károly koronázását ábrázolja s 1317-ből maradt ránk.

Ez a tárgyánál fogva külföldön is párját ritkító emlék két, sőt három emberöltővel korábban készült, mint az előző fejezetben ismertetett szepességi falképek zöme. Művészi fejlettségénél fogva azonban úgy fest, mintha korát tekintve az utóbbiakhoz való viszonya fordított volna. A szepeshelyi falfestmény művészi fejlettségét tekintve a külföld e korbeli művészetének színvonalán áll; fölfogásával, nemzeti tartalmával régi művészetünk nemzeti jellegére vet káprázatos fényt. Szepes vármegye későbbi emlékeinek ismertetése kapcsán is nem egy sugár villan majd föl s vet világot arra, hogy középkori képírásunk és szobrászatunk fejlődésében jóval több az önállóság, mint a hogy ezt eddig csak szórványosan ismertetett emlékeink alapján hittük.

A szepeshelyi székesegyház egyetlen ránk maradt falképét a mult század ötvenes éveiben hámozták ki az évszázados meszelés alól. Merklason kívül 1864-ben Ipolyi ismertette behatóan egyik legszebb akadémiai beszédében. A kép a többszöri meszelés alól természetesen csak megrongálva kerülhetett elő s alsó széle csonka. Kijavítására Storno vállalkozott, a ki itt jól meg is felelt föladatának, csak egyes hiányos föliratok kiegészítésében nem volt szerencsés. Képünk (II. melléklet) szinte embernyi nagyságú alakjaival, történelmi jelképes fölfogással Róbert Károly királyunk koronázását ábrázolja s eddigi ismertetői szerint az 1312-ben lezajlott rozgonyi csata emlékére készült, amelyben Róbert Károly, főleg a szepességi bandérium segítségével, legyőzte Csák Mátét s e győzelme nyomában és most már szent István koronájával, harmadszor is megkoronáztatta magát. A rozgonyi csatában tanusított hősiességének jutalmául Róbert Károly nem egy szepességi hivét tette nemessé. A még ma is élő szepességi családok közül a Görgeyek és Svábyak szintén akkor kerültek a nemesek rendjébe. Maga Henrik szepesi prépost, a kinek megbizásából a szepeshelyi falkép készült, mint Tamás primás kanczellárja, már a tronvillongások korában is sokat buzgólkodhatott Róbert Károly érdekében. Épp azért nem szabad csodálkoznunk, hogy a koronázását ábrázoló szepeshelyi falképen ennek tanúiként a Szepesség világi és egyházi hatalmának képviselői szerepelnek. Balfelől az ország kardjával Semsey Ferencz szepesi várnagyot és kamarást, jobbfelől az ország almával Henrik szepesi prépostot látjuk. A koronázást a szent István király legendájában gyökerező fölfogásnak megfelelően maga szűz Mária végzi. Fejedelmi alakja tele méltósággal ül, a kezét áldásra emelő gyermek Jézussal ölében, régies szabású, drágakövekkel kirakott trónusán. Jobbfelől Tamás érsek nyujtja feléje a koronát, a melyet festőnk nagyobb érthetőség okáért ugyanekkor a király fejére is tétet.

A kompoziczió az ünnepélyes jelenetnek megfelelően egyszerű, a bő ruhák redőzése a korhoz mérten mesteri, az alakok rajza biztos. Az arczokon már az

Róbert Károly koronázása. Falkép a szepeshe

egyénítésre való törekvés nyomai is jelentkeznek s szinte megható a naiv igyekezet a melylyel mesterünk alakjait jellemezni s az ünnepélyes esemény keltette érzéseket rajtuk visszatükröztetni akarta. E törekvését szolgálja a kissé aránytalanul nagy kezek bátortalan játéka. Ez ugyan ép oly keveset mond, mint a térdeplő alakok s a Madonna egy azon pontra meredő arczának kifejezése. Korához képest azonban ez is elég s a kompozicziő ünnepélyes hatását hajdan alighanem nagyban növelte egyszerű, harmonikus szinezése. A szinezés vörös, zöld, sárga és kék árnyalatai ma egy kissé rikítóak. De ne feledjük el, hogy a falkép eredetileg az átmeneti stilű székesegyházat diszítette, a melyben kicsiny ablakai miatt, átalakítása előtt csak félhomály derengett. Azért kellett festőnknek rikítóbb szinekkel élnie. Hogy igazán mester volt, erre művének biztos, széles kezelése vall.

A széles kezelés a freskó technikára emlékeztet. Valójában összes eddig ismert falképeinkhez hasonlóan, Ipolyi vizsgálata szerint, a szepeshelyit is száraz falra festették.

Az elnagyolások, a melyek a falkép mellékes részletein, főleg a trónus gondos megfestésével szemben feltünők, szintén nem a freskónál szükséges gyors munka, hanem valószinűleg annak a következményei, hogy a kép mestere nem fejezte be teljesen művét. A korai gót ornamentális keretbe foglalt kompozicziő hátterén is alighanem más festette a növényi elemekből összerótt friz alá a három emblemát. Semsey Ferencz alispán és Imre prépost háta mögött kezdőbetüs koronggokat látunk, a melyek se nem czimerek, se nem pajzsok; de valószinű, hogy a föladatával tisztában nem levő s kevésbbé biztos kezű második festő ilyen hadi emblemákat akart ott megörökíteni, a mire a prépost kalap formájú papi sisakjából lehet következtetni. A király háta mögé festendő micsodával szintén nem volt tisztában. Ez voltaképen czimerrel diszített pajzsnak indult, heraldikailag véve bal felén az Anjou-ház aranyliliomait, jobb felén a magyar czimer pólyáit látjuk. Ám falra való másolása közben a pajzsból ablak lett, a milyet az egykorú, de a régibb épitészetnek sem várain, sem templomain nem ismerünk. Említettem, hogy a restaurálás folyamán a föliratok eltorzultak. Ipolyi az első alak feje fölött ezt olvasta: «Flos juventutis c(a)m(era)rius, castellanus Franc(iscus) de...»

Egykorú irott oklevelekből tudjuk, hogy a hiányzó szó Sempse volt. Az érsek feje mellett Ipolyi ezt olvasta: Thomas Archi(episco)pus. A mögötte levő Mária-himnusz alatt, a mely az 1317 évszámmal végződik, ez volt: He(n)ricus p(re)p(o)situs fecit istud op(us) inpingi. Mint képünkön is látható, ma a föliratok több helyen módosult alakban vannak csak meg s a módosításoknak alig van kibetüzhető értelmük. A legutóbb idézett föliratszerint Henrik szepesi prépost volt a kép megrendelője. Hogy mestere ki volt? Erről a föliratok nem nyujtanak fölvilágositást. A Szepességen ez emlékünk társtalan s igy minden bizonynyal valamelyik központibb városunk mesterével van dolgunk. Ha a Madonna némi közvetett olasz

hatásra is vall, a többi nem kevésbbé sikerült alakra aligha talált mintát. Ez is festőnk és iskolájának nem csekély önállóságára vall. Ép azért fölösleges a falkép mesterét külföldiek sorában keresnünk.

Több mint valószínű, hogy a szepeshelyi székesegyház mellett, a városi élettől szinte teljesen elszigetelt helyzeténél fogva, sohasem keletkezett hosszabb életű művészeti iskola. A káptalan s ide temetkező főúri családaink, mint később látni

14. Krisztus születése és a Kálvária. Falkép a Lőcsei szent Jakab templom szentélyében. XIV. század.

fogjuk, még a XV. században is budai vagy más központibb fekvésű városaink művészeit foglalkoztatták. Ezek itt csak mint vendégek fordultak meg. Csak a hol egy-egy nagyobb templom körül fejlettebb városi élet is lüktetett, csak ott telepedhettek le állandóan mestereink, a kiket többnyire egy-egy központibb székesegyházunk műhelye, a fabrica nevelt föl. Lőcse ép azért nagyobb számot tesz Szepes vármegye művészettörténelmében, mint Szepeshely, jóllehet ez utóbbi székesegyházában a művészet minden ágában átlag jóval kiválóbb emlékek maradtak ránk, mint ott.

Láttuk, hogy a lőcseiek óriási plébánia-templomukat a XIV. században fejezték be. A falképek, a melyek itt ránk maradtak, jórészt a templom befejezése nyomában a XIV. század második felében készültek.

A templom diszítését minden bizonynyal a szentélyben kezdték el, a hol a falképek korát *Fajdovszky János* közvetett adatok alapján szinte évszámnyi pontossággal állapította meg.

A lőcsei szent Jakab templom szentélyének oldalfalait és az apszis három oldalát négy sorban diszitik falképek. Sajnos, ezek az 1863-ban felfedezett fest-

15. Corpus Domini. — Falkép a lőcsei szent György kápolna ajtajának ivmezejében 1515-ből. 100 cm. széles.

mények oly rongált állapotban kerültek elő, hogy a hívek iránt való tekintetből csak erősen restaurálva maradhattak helyükön. A restaurálást a Szepesmegyei Történelmi Társulat kezdeményezésére Storno végezte, a ki kényszerűségből egész sor régies szellemben, de ujonnan festett alakkal pótolta a képsorozat hézagait. A szentély északi falának legfelső képsora két-két vértanú szent szűz között korai gót úrmutatóban a három vérző szent ostyát ábrázolja, a melynek csodája a brüsszeli szent Gúdül templomban 1370-ben történt meg. Az esemény hire gyorsan terjedt el Európában s így ábrázolása Lőcsén alig tehető későbbre, mint a XIV. század hetvenes éveibe. A festett úrmutató alatt lehetett templomunk régi fülkealakú szentségháza, a melyet a XV. század végén a mai toronyalakú szentségházzal

pótoltak. A régi szentségház két oldalán a második sorban ismét egy-egy szent s ezek mögött egy-egy donator apró alakja imádkozott. A befalazott szentélyfülke helyén ma Melkizedek áldozatát, a szentmise előképét látjuk. A harmadik sorban balfelől a Szentháromság képe, jobbfelől Krisztus születésének s a kálváriának egybeolvadó kompozicziója díszítette a falat (14. kép). Krisztus születésén legalul Máriát látjuk két szolgálatára sietö angyallal s mint a XIV. századbeli azonos tárgyú itáliai domborműveken és festményeken: félig ülő, félig fekvő helyzetben. Feje fölött a kis Jézus játszik az angyalokkal, a kik könyvet tartanak előtte. Szent József vigyáz rá s botjával épp a hagyományos ökröt piszkálja hátrább, mert nyilván kelleténél előbbre tolakodott, mint szerényebb társa, a szamár. Ily humoros vonások később is sűrűn vegyülnek vallásos kompozicziónkba, de sohasem oly vaskos útszéli fölfogással, mint a hogy annak német festők munkáin nem egyszer lehetünk tanúi. A festett domborműre emlékeztető képet csak egy fantasztikus szikla választja el a kálváriától, a melyen Krisztust látjuk a keresztfán. Feje körül gyöngysoros dicsfény ragyog. Kétfelől anyja és evangelista szent János megtört alakja áll. A nagyon modernizált Longinusz épp oldalába szúrja lándzsáját. Jobbfelől a királyi trónus mögött ismét egy egészen modern színű alak hány fittyet a megváltás magasztos tényének: a zsidóság képviselője ez. Falképeink eddigi ismertetői azt hiszik, hogy a trónuson Pilátus ül, a ki alatt a katholikus hitvallás szerint Krisztus kínzaték.

Az ó- és újszövetség hőseinek szembeállítása a középkori képírásban általános szokás. Ez a tipologikus fölfogás jellemzi a szentély többi festményeit, a melyek a szentély északi falának legalsó sorában és az apszis falain az apostoli hitvallást jelképezik. A Credo tizenkét ágazatát mondatszalagra írva egy-egy apostol tartja. Mindegyikkel szemben egy-egy próféta ül, szintén mondatszalaggal kezében, a melyre a prófétáknak az illető hitágazat eszméjével összhangzó jövendöléseiből írtak föl egy mondást. Tamás apostol mondatszalagán például a Credo hatodik ágazatát olvashatjuk: Inde venturus est judicare vivos et mortuos. Ezzel szemben a próféta mondatszalagján: accedam ad vos in judicio. A többi képek Krisztus föltámadását, mennybemenetelét, a Szentlélek eljövetelét, az utolsó ítéletet ábrázolják, még mindig a hitvallásra való utalással. A gerinczhordozó oszlopok felületét a vir dolorum, Mária, szentek, köztük szent István és szent László alakja díszíti. Mindezen képek művészettörténelmi méltatása erős átfestésük és kiegészítésük miatt ma már kockázatos vállalkozás. Épp azért nagy vonásokban is pusztán azért ismertetem a lőcsei szentély falképciklusát, hogy fogalmat szerezhessünk arról, mily pompás, a festmények dús aranyozásánál fogva mily káprázatos fényű háttere volt itt s alighanem valamennyi XIV. századbeli templomunkban a főoltárnak, abban az időben, a mikor a szárnyas oltárok használata még nem terjedt el, vagy legalább is nem voltak oly nagyszerű szárnyas oltáraink, mint a minőkkel a következő század mesterei remekeltek.

16 17. 18. 19. 20.

11. 10 8. 7. 6.

9. 12 13. 14 15.

Szent Dorottya legendája. Falképsorozat a lőcsei szent Jakab templomból. Egész hossza 9·14 cm. XIV. század

A lőcsei szent Jakab templom északi előcsarnokában látható töredékek szintén annak a bizonyságai, hogy e templomunk díszítésében a XIV. században a falfestésnek jelentős szerepe volt. Ha falusi templomainkban is megtaláljuk, szinte bizonyos, hogy a lőcsei plébániatemplom óriási falmezőin a templom védőszentjét szintén dicsőítette falképsorozat, valamint hogy szűz Mária életét is ábrázolták itt falképek. Ezek azonban nem maradtak ránk. Annál inkább figyelmünkre méltók azok a falképsorozatok, a melyek a templom északi hajójának a sekrestye és a szent György kápolna melletti falát díszítik. Ezeket sohasem meszelték be. Minthogy így kevésbbé rongálódtak meg a szetélybelieknél, a restaurálást is kevésbbé sinylették meg.

Ezeket a falképsorozatokat Merklason kívül Vajdovszky János, utóbbi ikonografiai magyarázatát fölhasználva Henszlmann Imre és újabban Graus ismertette. Szent Dorottya húsz képben ábrázolt legendája a lőcsei templomban nem egyéb, mint annak képekben való átültetése, a mit e szentről az arany legenda néven ismert szentek élete a középkorban följegyzett. A felső sor jobbról balfelé, az alsó balról jobbfelé tárja elénk a szent életének és vértanúságának főbb mozzanatait. Ez utóbbiak sorrendjét helylyel-közzel mesterünk összetévesztette. Bontsuk föl az arany legenda idevágó fejezetének tartalmát a képeknek megfelelően versekre. Ha ezek magyarázata kapcsán nézzük az egyes jeleneteket, a melléjuk leírt számok szerinti sorrendben logikusabb lesz összefüggésük.

Legendánknak, a melynek falképét a III. mellékleten két részre osztva közlöm, Jacobus de Voragine művében ez a tartalma:

1. Dorus, előkelő római szenátor család sarja, de a keresztényüldözések korában is megveti a bálványozást. (Festőnk fölfogása szerint a császár ezért palotájába hivatja s megfeddi.) 2. Dorus ekkor mindenét eladja s feleségével, Theával és két leányával, Krisztennel és Kalisztennel Cappadociába, Caesarea városába vándorol. 3. Itt születik harmadik leánya, szent Dorottya. 4. Egy ismeretlen szentéletű püspök titokban megkeresztelí. A név, a melyre keresztelték, atyja és anyja nevének összevonásából keletkezett. 5. Alighogy Isten kegyelmével eltelten folserdül, szemet vet rá Fabricius, Cappadocia helytartója, ki maga elé idézi s «fényes nászajándék igéretével törvényes ágya hitvestársának» kéri meg. Ám szent Dorottya azzal utasítja vissza, hogy ő már Krisztus jegyese. 6. Fabricius erre dühében forró olajba dobatja: de a szent szűznek semmi baja, mit látván a pogányok, sokan megtérnek. 7. Fabricius bűbájosságnak véli a csodát s börtönbe záratja Dorottyát, hol kilencz napon át hagyja étlen-szomjan sinylődni. 8. A szentet angyalok táplálták s a mire Fabricius ismét maga elé vezetteti, virulóbb szinben van és szebb, mint valaha. 9. Fabricius ekkor arra kényszeríti, hogy az oszlopra helyezett bálványt imádja; ám Dorottya fohászára az Úr angyalai ledöntik a bálványt s ez fölkiált: Dorottya, miért üldözöl engem? a mire ismét sokan megtérnek. 10. A helytartó erre gerendára kötteti, testét

vashorgokkal tépik, keblét fáklyákkal égetik; azután börtönbe zárják az elaléltat. 11. Itt maga Krisztus gyógyítja be sebeit s a midőn Fabricius megtudja, hogy már semmi baja, mintha megkönyörült volna rajta, kibocsátja börtönéből. Nővéreihez küldi Dorottyát, a kik félelmükben megtagadták Krisztust. 12. Krisztent és Kalisztent Fabricius arra akarta birni, hogy Dorottyát is eltántorítsák hitétől. 13. A mire azonban a szent szűz haza ér, visszahódítja hugait Krisztusnak. 14. Fabricius elölötti dühében arczát botoztatja, a nélkül, hogy az ütések nyoma meglátszanék ezen. 15. Krisztent és Kalisztent a helytartó parancsára egymás hátához kötözve máglyára vetik. (Fabricius ezután azzal fenyegette Dorottyát, hogy lefejezteti, ha nem áldoz a bálványoknak. A szent szűz így felelt: Kész vagyok szenvedni Krisztusért, jegyesemért, kinek gyönyörűséges kertjében almát és virágot szedhetek időtlen időkig.) 16. Fabricius ekkor ismét börtönbe veti, hogy másnap lefejezzék. 17. Miközben Dorottyát a vesztőhelyre viszik, Teofil, a helytartó jegyzője gúnyosan rákiált, hogy küldjön neki azokból a rózsákból és almákból, a melyeket jegyese kertjében szedni fog. 18. A vesztőhelyen szent Dorottya buzgón könyörög azokért, kik vértanúsága emlékét meg fogják őrizni, közbe szózat hallatszik az égből: «Jövel jegyesem, minden beteljesedik, a mit óhajtottál». S a mire a hóhér pallost ránt, angyali gyermek jelenik meg kezében kosárkával, ebben három alma s három rózsa. Küldd el ezeket, Uram, Teofilnak! kéri a szűz. 19. Télvíz ideje van, Teofil a pretoriumban írással foglalkozik s a hirtelen előtte termő angyali gyerek láttára, a ki szent Dorottya mennyei ajándékát hozza, megtér. 20. Legendánk azzal végződik, hogy Krisztus megdicsőíti szentjeit, a falkép-cziklus szintén szent Dorottya megdicsőülésének képével záródik, a kinek vértanúsága a 287. év február havában történt.

A lőcsei szent Dorottya legenda régi művészeti emlékeink közül a képes krónika miniatur festményeivel tart legtöbb rokonságot. Szinezése természetesen nem oly ragyogó, rajza sem oly biztos. Előadása azonban jóval elevenebb, mint az utóbbi képeié. Ez elevenség különösen az alakok szerfölött beszédes mozdulataiban nyilvánul; de arczvonásaikban is annyi a kifejezés, hogy ehhez képest Márk krónikájának miniatur festményei szinte élettelenek.

A szent Dorottya legenda alakjainak viselete nemzetközi. Ez a viselet a falképeken látható olaszos szakáll- és hajviselettel együtt az Anjouk korában nálunk úri körökben általánosan divatos volt. Feltünő falképeinken, hogy az alakok aránytalanul hosszúak. Ez a hiba a másik lőcsei falképcziklusón alig van meg, holott a kettőnek minden bizonnyal egy volt a mestere. Szent Dorottya legendáján az alakok aránytalanságának oka alighanem az, hogy festőnk kompoziczióinak többnyire álló alakjaival egészen ki akarta tölteni a cziklus egyes mezőit s ezek egyenletességével az aprólékosan részletező festményeknek egészben való nagyobb monumentális hatására törekedett.

Lőcse szent Jakab templomának másik hires falképcziklusa két sorban egymás

fölött a hét főbűnt s az irgalmasság cselekedeit ábrázolja. A felső sorban jobbról balra az irgalmasság cselekedeteinek jelképes ábrázolásai így következnek egymásután: 1. Szomorúakat vigasztalni. 2. Hajléktalan utasoknak szállást adni. 3. Éhezőknek ételt adni. 4. Szomjúhozóknak italt adni. 5. Meziteleneket ruházni. 6. Foglyokat kiváltani. 7. Holtakat eltemetni.

A szűkölködők képviselőjeként itt maga Krisztus szerepel. A jóltevőket egy-egy jómódú s igen ügyesen jellemzett házaspár jelképezi, mely többnyire mustrásan szőtt s immár itáliai stilű selyembrokát palástot visel. A jelenetek színhelyét, mint a Dorottya-legendán, a korhoz képest elég ügyes távlattal kivülről ábrázolt épületek jelzik a háttérben. A főszereplők fölött egy-egy angyal irányítja ez a irgalmasok cselekedeteit. Mindkét képsorban az egyes kompozicziók fölött magyarázó verses föliratokat olvashatunk a nép nyelvén. A börtönjelenet fölött például ez a minuszkulás föliratáll: Dein gevenknvs tvt vns ve — ach got cvldes tv myt vns gen. Magyarul: Fogságod fáj nekünk, ah Istenem, bár jöhetnél velünk. A képeket magyarázó többi felirat, jobbról balra olvasva így szól:

1. vns · ist · levt · di · kran
heyt · deyn · gehabe
dich · wol · in
dyser · peyn

Fáj nekünk a
te bajod,
Bár javulna
állapotod.

2. gank · her · yn · das
havss · meyn
durch got · dv · ellend
ir · pylgerym

Jer házamba Isten
nevében,
Te táradt zarándok
testvérem.

3. dvrch · gotis · libe
speisē · wyr · dych
das · her · uns · gebe
seyn · hymmelrich

Isten szerelméért
táplálunk téged,
Az Úr minket azért
mennyégbe vezet.

4. eya · no · bist · dv
also · krank
dvrch · got · so
trynk · desm · trank

Bizonyára szomjas vagy.
Ime ital, ezt igyad.

5. ach · do · naktir · krankyr
man · dorch · got
so · ci · evch
dy · cleydir · an

Oh te szegény meztelen,
Ime húzd föl köpenyem.

7. dvrch · got · wyr
dich · begraben
got · mvs · deyne
sele · haben

Temetünk az Úr nevében.
Lelkedet hadd bírja Isten.

Az alsó képsorban a bújaság fölött olvasható fölirat magyarázza legjobban a kompoziczió értelmét: vn kevsheit var vnsirs beider will — des mosen wir brinnen an endes czyl. Vagyis: bújaság volt akaratunk s azért (pokol) tüze a végczélunk. A többi felirat és fordítása a falképeken jobbról balra következő sorrendben ez:

1. hoch vart · w̄ · tribt · czv · aler
stvt · des · mos · w · i · der · hellegrvt

Mindig kevélyek voltunk,
S most pokolba vonulunk.

2. i · geycheit · so · stvd · vsir · myt
darme · lis · w · das · ebige · gvt

Fösvénység volt természetünk,
Örök jótól így elestünk.

4. mit · vras · v · mit · tranke · vol · besest
de · armē · hat · w · gar · vorgesse

Evés-ivással beteltünk,
A szegénnyel nem törődtünk.

5. wir · wori · beyde · neides · vol
des · leide · v · ebiclychy · qvol

Irigységgel tele voltunk,
Azért örök leszen poklunk.

6. der · czer · vns · obirwndy · hot
das · v · nicht · bildy · gots · gebot
[illegible]
Eg parancsát azért szegők.

7. reyt · her · nach · v · sit · vorlori
an · gotis · diste · v̄ · trege · vori
Jer utánam, elvesztünk,
Istent tisztelni rösteltünk.

A hét főbűn festmény cziklusán a poklot tüzethányó tátott szájú szörnyeteg képében a bal sarkon látjuk (IV. melléklet). Ide vonulnak megfordított sorrendben egymás után, a hét főbűnt jelképező állatok hátán, a bűnös párok. A szamár hátán a jóravaló restség képviselői ülnek a lustaság párnájával vállukon. A medvén öngyilkos férfi és gyermekgyilkos asszony képében a haragot látjuk. A konczán rágódó kutya az irigység képviselőit viszi s az asszony ezek közül pompásan jellemzett alak. A torkos rókán puffad testű férfi iszik s az asszony bögréből nyalakodik. A bújaságot jelképező disznó hátán az emberpár még a pokolba menet is ölelkezik, valaminthogy a fösvénység képviselői a béka hátán még szintén kincseket gyüjtenek, nem kutatva ezek eredetét. Az utolsó kép oroszlán hátán ábrázolja a hiú kevélység megszemélyesitőit. Mindketten vakolatba rakott valódi tükröt tartanak festett keretben. A felső képsor angyalaival szemben itt már helylyel-közzel vaskos humorral is jellemzett fantasztikus ördögök röpködnek a pokolba nyargalók feje fölött. Bármily rajzbeli fogyatkozásoknak lehetünk tanúi az egyes alakokon, ezek jellemzése, valamint a kompozicziókban nyilvánuló élénk előadás oly pompás, hogy ez nálunk a falképet eddig ismert XIV. századbeli emlékeink sorában szinte páratlanná teszi. Bár mintaképét ott hiába keresnők, Merklas s az ő nyomán Graus a cseh iskolának tulajdonitja a föntebbiekben ismertetett két lőcsei falképcziklust. Henszlmann mesterét Aquila Jánossal hasonlitja össze s fejtegetéseiből ma még inkább nyilvánvaló, hogy a lőcsei és a dunántúli mester egy vagy legalább is egymással rokon festőiskolából került ki, de távolról sem egyazon mester. Ilyformán nincs kizárva, hogy a két lőcsei falkép-cziklus festője szepességi volt.

A XV. századból az előző fejezetben ismertetteken kivül számottevő falkép a Szepességen nem igen maradt ránk. A lőcsei szent Jakab templom szent György kápolnájának az ajtó ivmezőjében látható falfestménye fölirata szerint már 1515-ből való (15. kép). Több mint valószinű, hogy a festészet további fejlődésében a XV. században a falképeknél nálunk a táblaképeknek jóval fontosabb szerepük volt. A lőcsei szent György kápolna ajtajának falképe a Corpus Dominit ábrázolja, vagyis Krisztust koporsójában Mária és szent Jánostól támogatva. Fölfogását, szinezését és tájképi hátterét tekintve, ez az emlék élénken emlékeztet egykorú oltáraink predella vagy szárnyképeire s bár mint falkép figyelemreméltó, szárnyképeink sorában nem egy arról tanuskodik, hogy e korbeli képirásunknak jóval kiválóbb mesterei is voltak, mint ennek festője.

III.

A középkori szárnyasoltárokról általában. Szepesség [illegible]. Festett szárnyasoltárok. A [illegible] oltár. A [illegible]helyi szent Mihály oltár. Lőcsei Miklós művei Poprádon, Jánosfalván, Arnóthfalván, Lőcsén és Késmárkon.

A CSÚCSÍVES építészet virágzásának korában a szobrászat és festészet java alkotásai az épületekkel szerves egészszé olvadnak össze. Ám, a mire a keresztesháborúk idején lángra lobbant vallásos rajongás csökken, a középkor embere mindinkább belefárad azoknak a szertelen arányú és pompájú dómoknak az épitésébe, a melyeket még ősei kezdtek el, a melyek befejezését mindazonáltal az egymást nyomon követő nemzedékek egész sora sem tudja megérni.

Az építészet, a melynek addig a szobrászat és festészet is csaknem kizárólagos szolgálatában állott, a XV. században nem igen jut többé oly nagyszabású föladatokhoz, mint a minők az előző századok óriási székesegyházai voltak. Az emberöltőkön át épülő dómok is nagyrészt befejezetlenül maradnak s a szobrászok és festők, a kik eddig ez épületek falainak diszitésével foglalkoztak, önállóbb föladatokat kénytelenek keresni. A kapuzatok, párkányok, áttört művű karzatok és pillérek szobrokkal és dombormüvekkel való diszitése helyett a szobrászat a templom belsejében talál munkát, a melynek fölszerelésében a hivek annál inkább keresik a művészi fényt, minél jelentéktelenebbé válik ezután épülő templomaik architekturája. Az épületek belsejében a szobrászat alkotásai nincsenek annyira kitéve az idő viszontagságainak, mint a szabadban. Ép azért technikája is más lesz. Az addig szinte kizárólagos, sok anyagi erőt és időt fölemésztő kőfaragás helyett a fafaragás lép előtérbe s a XV. században Közép-Európa szobrászata a festészettel szövetkezve ennek jegyében aratja a legnagyobb és legszebb diadalait.

A festészettel szövetkező fafaragás főfeladata a XV. század derekától kezdve a szárnyasoltárok készitése. Ezek alapformája az antik konzuláris diptichonok, illetve a bizanczi elefántcsont triptichonok mintájára keletkezett. Már a román építészet korában szokás volt, hogy az oltárokra helyezett ereklyetartók mögé ötvösművű vagy festett táblákat állitottak föl. Az utóbbiakhoz idővel mozgatható szárnyakat fűztek, a melyekkel az oltárképet hétköznap, de főleg nagyböjt idején elfedték.

A festett oltárképet a XIV. század dereka táján szobrokkal kezdik pótolni, a melyeket szekrényalakú keretben állítanak föl. Teljesen kifejlett állapotában a középkori szárnyasoltár szekrénye festményekkel ékes vagy szoborfülkés alacsony polczon: a predellán áll, szárnyait belső lapjukon festmények helyett gyakran domborművek díszítik; a szobrokat tartalmazó szekrény tetején gazdag ékítésű faragott oromdísz tornyosul ég felé. A szekrény és a predella nyilását s a szárnyképeket felső részükön

16. A matheóczi főoltár. 300 cm. széles. XV. század.

áttört művű ékítmények koszorúzzák. A szekrényben álló szobrok és domborművek hatását színezés, az alakok ruháját s a szerkezeti és ékítményes részeket gazdag aranyozás emeli ki. A csúcsíves építészet ornamentikája, a melyet a kőfaragó-mesterek teremtettek, ezek működésének háttérbe szorulásával a szárnyasoltárokon összpontosul s ezek anyagának megfelelő módosulásával a XVI. századig szebbnél-szebb virágokat hajt.

Bár általános a hiedelem, hogy a szárnyasoltárok hazája Németország, valójában ezek mindenütt elterjedtek, a hol a csúcsíves építészet gyökeret vert. A ránk maradt közvetett adatok s a történelmi katasztrófáknak kevésbbé kitett vidékek nagyszámú

emlékei alapján bizvást állithatjuk, hogy a szárnyasoltárok használata Magyarországon a XIV. század derekától kezdve szintén általános volt. Erzsébet királynénak, Nagy Lajos anyjának híres ezüst házioltára, a mely a budai, majd a pozsonyi klarisszák birtokából sok viszontagság után külföldre került s ma a párisi Rothschild Alfonz báró tulajdona, ötvösművészetünk és zománczfestészetünk e pompás emléke alig tekinthető egyébnek, mint egy egykorú fából faragott szárnyasoltár kisebbített utánzatának. Régi székesegyházaink s ezek műemlékeinek tömeges pusztulása miatt a szárnyasoltárok XIV. századbeli fejlődéséről Magyarországon sohasem lesz módunkban tiszta képet szerezni. Valószinű azonban, hogy szárnyasoltárokat akkoriban nálunk is csak szórványosan állítottak föl s csakis oly templomokban, a melyek jelesebb ereklyékkel dicsekedtek. A külföldön ránk maradt XIV. századbeli oltárok szobrai többnyire ereklyéket is foglalnak magukban. A hol jelesebb ereklyék nem voltak, a szárnyasoltárokat nálunk egyelőre fölöslegessé tették az aranyozástól ragyogó festmények, a melyek, mint Lőcsén, az oltár körül a szentély falait véges-végig ellepték. Csak a mire e falképek megfakultak, vált észszerűvé a szárnyasoltárok fölállítása, a melyek faragott és festett képei ugyanazt az eszmekört ölelték föl, a melyet az előző századokban a templom falképeivel igyekeztek a hivek lelkéhez és szivéhez közelebb hozni.

17. Szent István mellképe Szepeshelyen. ⅔ eredeti nagyságban. XV. század.

A Szepességen a XV. század második felénél korábbi időkből szárnyasoltár nem maradt ránk. Egyes töredékekből azonban bizvást lehet arra következtetnünk, hogy a szárnyasoltárok használata a XV. század első felében már itt is általános volt, de a régi kezdetleges és megfakult szárnyasoltárokat még ugyane század végén és a következő elején újakkal pótolták.

A ránk maradt szárnyasoltárok csaknem mind a XV. század utolsó s a következő első negyedéből valók. Ez alig félszázadnyi időből pedig pusztán a Szepességen napjainkig 75 ép, vagy legalább szekrény alakjában meglevő szárnyasoltár

maradt fönn s 102 töredék, mely szigorú csoportosítása után 58 szárnyasoltár maradványának bizonyult. Van azonkívül hét teljes és négy hiányos kálváriát ábrázoló szoborcsoportozatunk s temérdek irott adatunk, mely szárnyasoltáraink pusztulásáról szól.

Művészettörténelmi kutatásunknak eddig egész Magyarországon mindössze 80 fönmaradt szárnyasoltárról volt tudomása. Töredékek és irott adatok alapján Felső-Magyarország egykor létezett szárnyas-oltárainak számát 600-ra becsülik. Alapos átkutatásából nyilvánvaló, hogy magában a Szepességen egyazon félszázadból, a kálváriákat ideszámítva, körülbelül ugyanannyi szárnyasoltár maradt ránk, mint a hánynak létezéséről eddig az egész országban tudomásunk volt. A töredékek és az egészen elpusztultakról szóló közvetett adatok alapján pedig bizvást állíthatjuk, hogy alig félszázad alatt a Szepességen legalább is annyi szárnyasoltárt állítottak föl, mint a hánynak egykori létezését eddig egész Felső-Magyarországon föltételeztük.

18. Szent Mihály oltára Szepeshelyen. — 160. cm. széles. XV. század.

Ha meggondoljuk, hogy a német birodalomban még az egyes országok sorában is csak kevés van, a mely több ilynemű emlékkel dicsekedhetnék, mint nálunk pusztán a Szepesség, ugyancsak indokolatlan nagylelkűség szárnyas-oltárainkat német mestereknek tulajdonítani. A középkori művészet nemzetközi jellegéből következik, hogy szárnyasoltárainkon is érvényesül az idegen hatás; különösen másodrendű ilynemű emlékeink mutatnak német befolyást. De ha java szárnyaoltárainkat behatóbb figyelemre méltatjuk, ugyanarra az eredményre jutunk, mint a falképek tárgyalásánál, jóllehet szárnyasoltáraink mestereiről sem tudunk többet, mint a mennyit róluk maguk az emlékek beszélnek. Csak néhány művész neve maradt ránk. Ezek közül művészettörténelmi szempontból egy-kettőnek van ugyan értéke; de a legtöbbet művészi alkotással kapcsolatba hozni, levéltáraink műtörténelmi irányú átkutatása hiján, eddigelé lehetetlenség.

A XIV. században a templomok díszítésében a festők szerepe az uralkodó.

A XV. századbeli szárnyasoltárokon a szobrászati elem lép előtérbe s a festő is a szobrásznak alárendelve dolgozik, holott nem egyszer kiválóbb mester, mint az utóbbi. Ez a körülmény az oka annak, hogy a festészet további fejlődésének képe szárnyasoltárainkon nem oly világos, mint a XV. és XVI. századbeli szobrászatunké. A műhelyek élén, a melyekben szárnyasoltáraink készültek, alighanem túlnyomó részben szobrászok állottak, a kik emlékeink bizonysága szerint nálunk csak ritkán voltak egy személyben festők is. A festők, a kiket az oltár szárnyainak díszítésével megbíztak, egyazon műhelyben is mindvégig változatlan változtak és túlnyomó részben alighanem vándorlólegények voltak. Kizárólag festett szárnyoltáraink alapján mindazonáltal egy helybeli festőről is szerezünk tudomást, aki nyilván szintén népes műhely élén állott s a kinek kezenyoma nem egy faragott oltárunk szárnyképein is meglátszik.

19. Madonna. – Lőcsei Miklós festménye Poprádon. 62 cm. széles. 1484.

Mielőtt erről szólnék, nézzük milyen volt kizárólag festett szárnyasoltáraink alakja, a melyek nálunk szinte mind csak csonkán maradtak ránk. Erre vonatkozólag a matheóczi templom szárnyas oltára tájékoztat a legjobban. A matheóczi főoltárt ugyan gyökeresen megujították. Két szélén homorúan befűződő predelláját csúcsíves ízlésű léczekkel czifrázták; oromdísze azonban eredeti s a hármas kép felső léczén sorakozó háromszögletes ormokból áll, a melyek mezőjében egy-egy próféta mellképe látszik (16. kép). Az oltár főrésze, nyilván hagyományos típusok alapján, szent István magyar királyt és fiát szent Imrét ábrázolja. A csaknem embernyi nagyságú alakok viselete a mult század végén történt erős és önkényes átfestésük előtt alighanem azonos volt azzal az öltözettel, a melyet Hunyadi János aranypénzein, szent László király alakján látunk. Előadás és jellemzés szempontjából a matheóczi oltár főképe nem sokat nyujt. Háttere is

sima brokátkárpit, a melyet három angyal tart a két szent mögött. A nagyméretű alakokkal festőnk úgylátszik, szepességi kortársaihoz hasonlóan, még nem igen tudott mihez fogni s hogy előadásbeli fogyatkozásai kevésbbé tünjenek szembe, nyugodt helyzetben ábrázolta ezeket. Térbe komponált cselekményt, de itt is fogyatékos jellemzéssel, csak a szárnyképeken látunk. Balfelől Szent István az orgyilkosnak kegyelmez meg, lenn halálát festette meg mesterünk. Jobbfelől a felső kép szent Imre szüzességi fogadalmát ábrázolja, az alsó halálát, a melyen a körülötte siránkozó királyi szülők és a királyné háta mögött félorczáját kezébe temető lány naiv jellemzése aránylag még a legjobban sikerült.

20. Mária, szent Katalin és szent Erzsébet. A jánosfalvi szárnyasoltár főképe Lőcsei Miklóstól. 116 cm. széles. XV. század.

A matheóczi oltár zárt állapotában a főkép ormait a szárnyakon levők elfedik s ez utóbbiak hátsó lapján szintén próféta-mellképek vannak. A szárnyak hátsó lapján a Mater Dolorosa, a Vir dolorum, lenn szent Kristóf és szent Ferencz álló alakja látható.

Nagy vonásokban a matheóczi főoltárra emlékeztet a szepesi székesegyház szent István mellképe, mely új keretbe foglalva ma a sekrestye ajtaja fölött függ (17. kép). Zsigmond királyunk arczképeihez való hasonlatosságából bizvást következtethetünk arra, hogy ennek a szent István képnek a tipusa is a XV. század első felében keletkezett. A viselet azonban: az abroncsos zárt korona s főleg a trónkárpit brokátmustrája Mátyás király korára vall, a melyből a Szepesség legszebb festett szárnyasoltára is ránk maradt. A szintén Szepeshelyen levő Szent Mihály oltár ez, a mely a székesegyház fölszentelési okmánya szerint 1478-ban már megvolt.

Az oltár főrésze a lelkeket mérlegelő szent Mihály arkangyalt ábrázolja (18. kép) szinte klasszikus rajzzal s ragyogó szinezéssel. Kissé nyulánk alakja tele van földöntúli bájjal, mely a németalföldi Memling danzigi Utolsó ítéletének szent Mihály alakjával vetekedik. Szepeshelyen szent Mihály tartása nyugodtabb, de kifejezése,

főleg azonban pompásan rajzolt kezeinek mozdulata nem kevésbbé beszédes. Az angyal hófehér ruhájának redőzése klasszikus, bársonybrokát palástja, de különösen szárnyai a szivárvány színeinek élénkségével hatnak. Figyelemre méltó anatomiai tudás nyilvánul a mérleg egyik serpenyőjében térdeplő meztelen alakon, a mely a lelkeket jelképezi s a melylyel szemben a másik serpenyőben fekete szörnyeteg képében a gonoszt látjuk. A háttér itt is lapos, a márványkoczkás padozatot faragott deszkaburkolat, e fölött brokátmustrás aranyozás zárja el. Hasonló a szárnyak félakkora

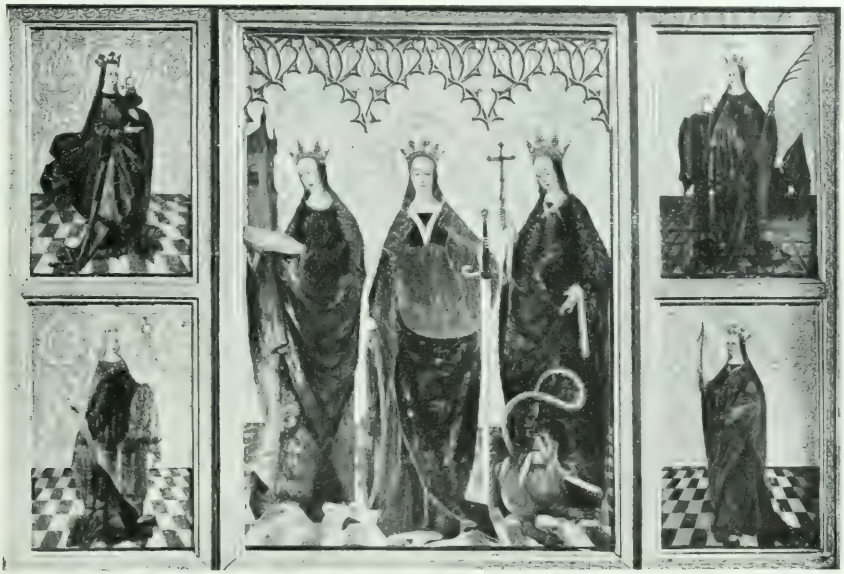

21. A szentáld szűzek oltára Késmárkon. Szélessége 230 cm. XV. század

nagyságban ábrázolt alakjainak a háttere, a melyek balfelől szent Jeromost és szent Ambrust, jobbfelől szent Gergelyt és szent Ágostont ábrázolják.

A szepeshelyi Szent Mihály oltár szárnyai duplák s a képünkön ábrázoltak bezárása esetén a mozgatható szárnyakon a négy evangélistát, az ezek mögött levő mozdulatlan szárnyakon a következő négy szentet látjuk: szent Balázst, szent Miklóst, szent Egyedet és szent Erazmust.

Dupla szárnyú oltárok külföldön sem fordulnak elő 1474 előtt. Ez a körülmény is arra vall, hogy ez oltárunk festője, a kinek keze nyomával Szepeshelyen kivül egyebütt nem találkozunk, nem idevaló mester. De, hogy XV. századbeli városi

mesterein). a Szepességen művészi fejlettségük tekintetében nem álltak messze Magyarország központibb városainak mesterei mögött, ennek Lőcsei Miklós a bizonysága, a kinek poprádi Madonna-képén a keret alján ez a minuszkulás felirat olvasható: nicolaus de leutsa anno d. 1484. h. (o. f.) A zárójelbe foglalt betük lekoptak s az előzővel ezt jelentették: hoc opus fecit. Mária dicsfényében ezt olvashatjuk: Ave regina coelorum mater regis angelorum; Jézus dicsfényében: ego sum *a* et *o* — vagyis alfa et omega, a kezdet és vég. A poprádi falképek restaurálása alkalmával ezt a munkát is átfestették, innen formáinak az eredetinél nagyobb keménysége (19. kép). Hogy ki volt Lőcsei Miklós, arról ékesebben beszélnek azok a festmények, a melyeken neve nem maradt ránk, a melyeket azonban a poprádi Madonna felfogásával, tipusával, arczvonásaival, tartásával és viseletével való azonosságuk miatt csakis neki tulajdoníthatunk.

Három ilyen oltárkép maradt fönn a Szepességen. A legjobb karban ezek közül a jánosfalvi festmény van, a mely egy szárnyasoltár maradványa (20. kép). Itt Máriát trónuson ülve látjuk, karján a gyermek Jézussal, kétfelől szent Katalin és magyarországi szent Erzsébet álló alakjával. A szent szűz feje fölött szivárványos szárnyú angyalok tartanak koronát. Az alakok rajza jóval keményebb, mint a szepeshelyi Szent Mihály oltáron; szinezésök, különösen a bársonybrokát ruhák s az egyszinű bársonypalástok árnyalatai azonban csak valamivel kevésbbé mélyek és ragyogók, mint ott. Ép azért a brokátmustrás aranyozott háttérről a magában véve egyszerű kompozicziő jóval plasztikusabban válik el, mint azt képünkön a festmény szintelen mása mutatja. A jánosfalvi oltárkép szent Erzsébet alakja más helyzetben ugyan, de szinte vonásról-vonásra ismétlődik az arnótfalvi szárnyasoltár főrészén, a melyen a Madonna magas támlájú trónuson ül (V. melléklet 1. képe). A balja felől álló szent ibolyaszin ruhában, sötétzöld palástban, fején fátyolos koronával s kezében templommintával Arnóthfalu védőszentjét: szent Ilonát ábrázolja. A koronát tartó angyalok itt hiányzanak. Mária tipusa, bár az arcz kissé megrongálódott, szebb, teltebb és derüsebb, mint az előző képen; a gyermek Jézus is kevésbbé esetlen. A szögletesen megtört ruharedők a faragás hatására vallanak, a szárnyakon ábrázolt szentek ruhái és az egymást kiegészítő, de különböző szinre festett brokát hátterek arra a szinpompára, a melyben a magyarságnak mindenkor, de különösen Mátyás király korában kedve telt. A Mátyáskori viselet kitünő példája a prémes gallérú bársonybrokát subában ábrázolt szent Sebestyén, nyilakkal kezében, a kivel egy táblán szent Luczián látjuk könyvén kiszúrt szemeivel; balfelől szent Rókus mutatja az angyalnak pestisdaganatait, kivüle szent Ágnest látjuk itt.

A szárnyak külsején is vannak, helyesebben voltak festmények s ezek szürke háttérrel szent Istvánt, szent Imrét, szent Adalbert püspököt s szent Miklóst ábrázolták. Az arnóthfalvi templom a deszkamennyezetes jánosfalvihoz hasonlóan csúcsíveskori, de szentély nélküli egy hajós épület, három keresztbolttal s három oldalú

1. Mária szentekkel Arnóttalván. 260 cm. széles.
2. Szent Erzsébet, István vértanú és szent Flórián Lőcsén. 307 cm. széles.

Szárnyasoltárok Lőcsei Miklóstól. XV. század.

apszissal. Régi főoltára ma a hajó északi falán függ s ennek nedvessége nemcsak a hátsó szárnyképeket pusztította el, de a főkép deszkáit is rothasztja.

Az arnóthfalvi szárnyasoltárhoz hasonlóan meleg és brilliáns színezésű a lőcsei szent Erzsébet oltár (V. melléklet 2. képe), a mely a szent dicsfényében olvasható főlirat szerint 1493-ban készült. Lőcsei Miklóst e festménye fejlődése tetőpontján mutatja be. Szent István vértanú és szent Flórián kétfelől álló alakjában ugyan kevés a bensőség; szent Erzsébet arcza annál inkább kifejező s tele van jóságos komolysággal, tartása nőies méltósággal. Nehéz brokátruhájának redőzése nincs minden nagyszerűség nélkül s a faszobrok tört redőinek hatását itt már alig látjuk.

A szárnyképeken, ha kompoziczióikban nagyobb ügyességet nem is mutat, Lőcsei Miklós úgy mutatkozik be, mint a ki végig járta a fejlődés egész útját, a melyen a szepességi képirást a faragott szárnyasoltárokon egy félszázadon át nyomról-nyomra követhetjük. Hogy műhelye mily régi tradicziókból indult ki, erről a kézsmárki templom két festett szárnyasoltára tanuskodik, a mely hátterének a lőcsei oltáréval azonos brokátmustrájával, a rajta ábrázolt szentek arcztipusával s egyéb külsőségeivel szinte kétséget kizáró bizonyságot nyujt arról, hogy műhelyében valamelyik legénye készítette.

A lőcsei Szent Erzsébet oltár főrészén az alakok még szintén szertartásos nyugalommal válnak el az aranyozott háttérről, de már egészen hús és vérből való embereket ábrázolnak, a melyeket csak a festő vallásos fölfogása nemesít meg. A szárnyképeken a térbe komponált jelenetek, minden fogyatkozásuk ellenére már a szabad természet élénk megfigyeléséről is tanuskodnak. A hol szent Istvánt a zsidók bevádolják, építészeti hátteret látunk; vértanúsága képén, ha nem is hibátlan, de mély távlatú, szinpompás tájképet. A szent Erzsébet életéből merített jelenetek belsőségekben, interieurben játszódnak le. A felső képen azt látjuk, mint talál szent Erzsébet férje feszületet az ágyban, a melybe neje egy beteg koldust fektetett volt. A thüringiai herczeg itt élénken emlékeztet Mátyás király egykorú arczképeire. Az alsó festmény, melyen szent Erzsébet szegényeit vendégeli meg, tele van távlati hibákkal, de jól megfigyelt részleteivel már szinte valóságos zsánerkép s e tekintetben ugyancsak emlékeztet azokra az életképszerű kompozicziókra, a melyekkel a flandriai festészet első virágzása véget ér. Mint a faragott szárnyasoltárok kapcsán nem egyszer látni fogjuk, festészetünk jobb alkotásai a XV. században és a következő elején gyakran emlékeztetnek az egykorú németalföldi képirásra. S ha miniaturfestészetünk emlékeit szem előtt tartjuk, e korbeli képirásunk, művészi eszközeit tekintve, csaknem ugyanazt a fejlődést mutatja, mint a flandriai. A fejlődés képe nálunk természetesen távolról sem oly világos, mint a németalföldi vagy német festészeté, a melynek fejlődését válogatott s java alkotásain tanulmányozhatjuk. Különösen akkor nem, ha csupán egyetlen vármegye emlékeire kell szorítkoznunk.

A maga egészében véve s alkotásai zömében a Szepesség művészete a XV. században voltaképen szintén csak provinciális művészet. Mesterei ugyan általában dicséretes igyekezettel tartottak lépést koruk művészeti törekvéseivel, de hogy a mesterembereikéhez hasonlóan berendezett festőműhelyeinkből épp úgy, mint külföldön is, néha maradi munkák is kerültek ki, erre a legutóbb említett két kézsmárki szárnyasoltár is példa. Az egyik (21. kép) főrészén szent Borbálát, Katalint és Margitot, szárnyain balfelől szent Dorottyát, Apollóniát, jobbfelől Ágnest és Orsolyát ábrázolja. A másik oltár az apostolok oszlásának emlékezetére készült s főrészén Krisztust látjuk szent Péter és Pál között, a szárnyakon hármasával csoportosítva az apostolokat. Az alakok mindkét oltáron laposak s különösen a vértanú szüzek oltárán aránytalanul hosszúak. Az utóbbi festményeit bizvást a XIV. századba helyezhetnők, ha a gipszbe préselt aranyozott mustrás háttéren szent Katalin dicsfényében nem olvasnók a következő gót betűs föliratot és évszámot: sancta . Katherina . ora . pro . nobis . deum . aº mº 493.

Tehát ez a kép a lőcsei Szent Erzsébet-oltárral egy esztendőben s minden bizonnyal egy műhelyben is készült; de jobb hiján valami régi minta után. Hasonló maradiságnak lehetünk tanúi Dunajecz-Krempach szárnyasoltárán, a mely szétszedve az itteni szent Bálint kápolnában látható. A barokk oltárba foglalt főkép szent Bálintot ábrázolja szent Ágoston és szent Miklós között. A kápolna falain függő szétfűrészelt szárnyképek egyik passiójelenetén az 1516. évszámot látjuk, egy másik képen szent István, szent Imre és szent László álló alakját, a legutóbbi pajzsát a magyar czimer díszíti. Ez utóbbi kép fényes jele annak, hogy magyar városokban nevelkedett papjai s magyar földesurai révén a magyar szentek tisztelete és a magyar kultura hajdanában az ország legtávolabbi idegenajkú falvaiban is elterjedt.

1. A nagyeőri Madonna. 100 cm. magas.

2. A matheóczi feszület. Krisztus alakja 110 cm. magas.

3. A szlatvini Madonna. 125 cm. magas.

Lából faragott szobrok a XV. század első felébol.

IV.

[illegible] rok. Lőcse legrégibb szárnyasoltárai.

Fafaragó szobrászatunk legrégibb reánk maradt szepességi emlékeinek a matheóczi feszületet, a nagyeőri és a szlatvini Madonnát tarthatjuk (VI. melléklet). A matheóczi feszület a templomhajó északi falán függ, $2^1/_2$ m. magas, a miből 110 cm. Krisztus alakjára esik. Méretei után itélve ez emlékünk alighanem hordozható körmeneti kereszt volt, a melyet évszázadokon át használtak s több izben átfestettek. Mai festése: a testet szabályosan elrendezett pettyek alakjában elborító vérfoltok alighanem XVIII. századbeli kontár festő mázolásai. Maga a feszület azonban legkésőbben a XV. század első felében készult. Villa alakú keresztjét legalyazott faágak mintájára faragták. A testen még vajmi kevés anatomiai tudás nyilvánul, különösen a végtagok és az ujjak merevek. A törzs a csipőnél oldalvást megtörik, a mi a csúcsíveskori kőfaragás hagyománya. A kötény, a mely a csipőt övezi, térdig ér s itteni alakjában szinte még románkori reminisczenczia. Figyelemreméltó a matheóczi feszületen Krisztus arczának kifejezése, a mely a halálos kimerültséget későbbi mesternek is becsületére váló közvetetlenséggel tükrözteti vissza.

A csúcsíveskori kőszobrok stiljének hatása a nagyeőri és szlatvini Madonnán is nyilvánul. Az előbbi a templom sekrestyéjének egyik zugában rothadt, a másikat a templom padlásán találtam. Mind a kettő a XV. század korai szakából való s alighanem e templomaink legrégibb szárnyas főoltárának szobra volt. A régi nagyeőri főoltárból, a melyet a XVI. század elején a mostani szent Anna oltárral pótoltak, az orgona-karzat fölött még ma is függ egy 120 cm. magas és 1 m. széles szárnykép, a mely a szoborhoz hasonlóan, korának ugyancsak értékes alkotása. A nagyeőri Madonna és a balkezén ülő Jézus, különösen arczában, még merev; a ruharedőzésben nyilvánuló széles kezelés azonban már a kőfaragás hagyományaival való szakítást jelzi. Még egészen kőjellegű a szlatvini Madonna, a mely szertelen karcsúságával a lőcsei szent Dorottya falképek alakjaira emlékeztet, de a melynek

arczán a merev mosolylyal mesterünk már nagyobb elevenség visszatükröztetésére is igyekezett. Am a míg ez a faragásnak sikerül, a fejlődés hosszú útját kell bejárnia. Egyelőre a valóság gondosabb megfigyelésére törekszik, a mire a Szepességen számos érdekes példánk van. Ide tartozik a lőcsei szent Jakab templom északi előcsarnokának kálvária szoborcsoportozata, a mely eredetileg alighanem a templom diadalivébe rakott keresztgerendán állott. Alighanem még a mai főoltár fölállításakor a kálváriát a mostani keresztelő-kápolnának ívnyilásába helyezték át, a honnan az északi előcsarnokba a XVIII. század végén került (22. kép). Krisztus embernyi ruhátlan alakja még nagyon stilizált, de jóval több anatómiai tudásra vall, mint a matheóczi feszület, arcza is emberibb s bár inkább rút, fájdalmas kifejezése a mellékalakokéhoz képest ugyancsak jelentős. Mária és szent János evangelista alakján a széles kezelés már a faragás sajátos stilusa. A ruhák bő, természetesen elrendezett redőkben omlanak alá s ez utóbbiak csak Magdolna drámaibb helyzetben ábrázolt alakján elnagyoltak (23. kép). Ez a szobor, mely a kálváriához tartozik s a diadaliv gerendáján térdepelve a feszületet karolta át, ember emlékezet óta a templom padlásán hevert. Bármily kevésbbé sikerült mesterünknek a bonyolultabb helyzetben ábrázolt szent alakja, arczán nyilvánvaló, hogy eleven minta után faragta. Csak a hullámosan vésett haj vall régies modorosságra.

22. Kálvária szobrai a lőcsei szent Jakab templom előcsarnokában. A mellékalakok magassága 145 cm. XV. század.

A farkasfalvi Mária-oltár főrésze. Szélessége 195 cm. XV. század.

Ilyen mesterkélt a haj azon a felsőrépási szoborcsoportozaton is, a mely az Atyaúristent ábrázolja ölében a halott Krisztussal (24. kép). Ezen a szentmise-áldozatot jelképező munkán Krisztus ruhátlan alakja végtagjaiban még esetlen, a törzs megmintázása azonban ismét egy fokkal nagyobb anatómiai tudást mutat. Bár az Atyaúristen arcza kevésbbé kifejező; bátor, széles kezelésénél fogva ez az emlék XV. századbeli fafaragásunk java alkotásai közé tartozik. Az alakok arányaiban, tartásában s a haj stilizált kezelésében nyilvánuló középkori reminiscencziákkal egész sor szárnyasoltárainkon találkozunk, a melyekről tudjuk, hogy a XV. század utolsó negyedéből, sőt egyesek a XVI. század elejéről valók. Elrendezésüket tekintve szinte bizonyos, hogy ezek jóval fejlettebb mintaképek után készültek. Különösen a Szepességen gyakori kisvárosi és falusi Mária- és szent Miklós-oltárokról áll ez, a melyek mintáját azt hiszem sikerült megtalálnom.

23. Szent Magdolna szobra. A lőcsei kálvária térdeplő alakja. Magassága 115 cm. XV. szá[illegible]

Az egyik a farkasfalvi egyház főoltára, a melyet a templom XVIII—XIX. századbeli újjáépítésekor szedtek szét. Az oltár szekrénye ma a baloldali mellékoltáron áll. Szárnyai a papiszék hátteréként szerepelnek; predellája elveszett, oromdísze is csonka.

Ránk maradt részletei alapján ítélve a lándzsások hajdani székéhez tartozó Farkasfalu régi főoltára kisebb szárnyasoltáraink sorában egyike volt a legpompásabb emlékeknek. Aranyozástól ragyogó szekrényének középső fülkéjében (VII. melléklet) a Madonna embernyi nagyságú alakját, a baloldali fülkékben félakkora nagyságban szent Katalin és Margit, a jobboldaliakban Borbála és Dorottya szobrát látjuk. Valamennyi szobor fölött remekül stilizált, áttört művű lombos mennyezet van. A szobrok, különösen azonban Mária, nagy redőkben megtört brokátmustrás bő ruhájával, részleteiben természetes, de arczában idealizált bájos alakjával, a fafaragó szobrászat fejlődésének nevezetes határpontján áll. Oltárunk mestere már elvetett minden, a középkori kőfaragás örökségeként még ezután is föl-föltünő modorosságot, de bár a részleteket tekintve, éles szemmel figyeli meg a természetet, felfogásával még nem egyezik meg az az erőteljes, a fafaragással járó kezelésnek oly kitünően megfelelő realizmus, a mely Németországban könyörtelenségével gyakran a karrikaturába

csap át, de nálunk, akárcsak Itália XV. századbeli szobrászatában, legszebb diadalait aratja.

A farkasfalvi oltárszekrény Madonnája tele van ideális bájjal, a melyet ugyancsak fokoz arczának eredeti állapotában ránk maradt, lebeletszerű, finom, rózsás színezése. A mellékalakokra jóval kevesebb gondot fordított mesterünk, a minek az is élénk jele, hogy valamennyit egyazon arczczal ábrázolta.

24. Az Atyaisten Krisztussal ölében.

Jóval változatosabb tipusokkal s az egyénítésnek jóval nagyobb és ugyancsak figyelemre méltó mértékével találkozunk ez oltárunk szárnyképein, a melyek minden bizonynyal más mester alkotásai s talán később is készültek, mint a szobrok. A szárnyképek nyitott állapotban a felső sorban az angyali üdvözletet s Mária látogatását, az alsóban Krisztus születését és a három szent király imádását ábrázolták. Zárt állapotban a szárnyképeken Judás csókja, Krisztus Pilátus előtt, az Ecce Homo és a kereszthordozás volt látható. A szárnyak mindkét oldalán az erőteljes realizmussal festett alakok háttere a nagyobb pompa kedvéért aranyozott. A Passióképeken a négy-öt alakból álló kompozicziók nem sok eredetiséget mutatnak. Ez utóbbi hiányának azonban a külföld azonos tárgyú képeinek zöméhez hasonlóan alighanem az az oka, hogy az alakok csoportosításában a festők a középkori misztériumok egyes jeleneteit követték. A középkor e vallásos szinjátékai, a melyeket sokáig az egyház is pártolt, ez utóbbi szertartásaihoz hasonlóan nagyjában alighanem mindenfelé egyformák voltak, a minthogy a szereplők is egyazon hagyományossá vált maszkot viselték. Csak így magyarázhatjuk meg a középkori Krisztus és más szent tipusoknak Európaszerte ismétlődő egyformaságát, a mely csak akkor szünik meg, a mire az újkor derengésével a festők egyénisége mindjobban érvényesül. A hagyományos tipusok azonban a kisebb tehetségű festők alkotásain még ezután is sokáig tovább élnek. Ez a körülmény a mi másod- és harmadrangú mestereinket is mind olyan szinben tünteti föl, mintha valamennyien hasonló kaliberű német festők lettek volna.

A farkasfalvi templomot Mária tiszteletére szentelték föl s azért a főoltárbeli

szárnyképek tárgyának kiegészítéseként az oromdíszben alighanem Mária koronázását ábrázoló apró szoborcsoportozat volt. Ez azonban elenyészett s az oromdíszből is csak egy egymást metsző szamárhátalakú ivekből összerótt térkitöltés maradt ránk. Ez a motivum a gánóczi szárnyasoltárszekrény középső nyilásának áttört művű mennyezetén szinte vonásról-vonásra ismétlődik (25. kép). Hogy a gánóczi oltár legalább főalakjában szintén a farkasfalvi mester alkotása, erre a nagy szobor technikája s ruhája redőinek kezelése vall. A gánóczi oltár főalakja szent Miklóst ábrázolja s csak újabban keresztelték el szent Szaniszlónak, miután az elenyészett oromdísz egyik apró alakját, a passiójelvények oszlopát tartó angyalét, ideállították. A szent arczán az egyénítésnek már jóval nagyobb mértéke érvényesül, mint az előbb tárgyalt Madonnán.

25. A gánóczi szent Miklós oltár. 180 cm. széles. XV. század.

Faragásunk egész fejlődésének folyamán azonban a férfi-alakok mindig fejlettebbek, egyéni fölfogás és jellemzés dolgában sikerültebbek, mint a női-alakok. Ennek természetes oka a nők középkori elzárkózott életmódjában s régi városaink erkölcsi fölfogásában rejlik, a mely a művészek számára lehetetlenné tette a női-alakok eleven mintáinak oly beható megfigyelését, mint a minőre a férfiakkal szemben alkalmuk volt.

A gánóczi főszobor szinezése az arczban már egészen tönkre ment. Az oltárszekrény két felén a kisebb fülkékben fönn szent László és szent István királyunk, lenn István vértanú és szent Márton kissé elnagyolt szobrocskája áll. Az ágas-bogas nyilt korona a két szent király fején ugyanolyan, mint a minőt a farkasfalvi oltár vértanú-szentjein látunk.

A farkasfalvi oltár mesterére emlékeztet Felsőrépás templomának apró szárnyasoltára is, a melynek szekrényében szent Katalin alig egy méternyi magas szobra

a farkasfalvi oltár Katalin szobrocskájának szinte szakasztott mása, de jóval gondosabb munka, mint ez.

Brilliánsabb technikával, mint a legutóbb ismertetett három falusi emlékünkön, XV. századbeli oltárainkon nem igen találkozunk. Talán az a nagy gond, a melylyel mesterünk a külső csinre s a kivitel pontosságára ügyelt, volt az oka annak, hogy az alakjain nyilvánuló ideális fölfogás kissé üres s nem egy mesterünk, a ki minden valószínűség szerint őt utánozta, a középkorban gyökerező fölfogásával, nagyobb bensőséget lehelt alakjaiba, a mivel tartalmasabbá is tette ezeket.

[illegible] Mária oltár. Szélessége 210 cm. XV. század.

A farkasfalvihoz hasonló elrendezésű Mária-oltár Nagy-Szalókon, Felkán, Szepeshelyen a püspöki lomtárban s Busóczon és Felső-Erdőfalván kívül még Mühlenbachon, Szepesszombaton, Leibiczon, Nagy- és Kis-Lomniczon maradt ránk. A legprimitivebbek egyike ezek közül a mühlenbachi, a melyen a szekrény két felén az apró szobrokat festett alakok pótolják (26. kép) s a melynek a csúcsiveskori ablakok mértani műveinek mintájára összerótt oromdísze, a XV. század harmadik negyedéből ránk maradt szárnyasoltárok ornamentikájára vet fényt. Hogy ez oltárunk akkor már meg volt, ennek az azonos elrendezésű és hasonló oromdíszű, de szoboralakjában és festményeiben egyaránt fejlettebb nagylomniczi Mária-oltár a bizonysága, a mely a Madonna-szobor talapzatán levő gót betűs fölirata szerint 1474-ben készült.

A szekrény-felek szobrai helyett féldomborművű alakok voltak, a hajdan szárnyain is domborművekkel ékes kislomniczi Mária-oltáron. Ennek szekrénye elenyészett. Madonna-szobra a mai barokk oltárt díszíti, a szárnyak domborműveiből a három királyok imádására és Krisztus körülmetélésére a sekrestyében akadtam, a

27. Sz. Katalin és Margit.
(Féldombormüvek a kislommezi főoltárról. Magasságuk 38 cm. XV. század.)

másik kettő elveszett. A Mária-szobornál félannyival kisebb s vértanúszüzeket ábrázoló féldombormüvek mind meg vannak s bő ruháik V-alakú redőzésétől eltekintve, még a csúcsiveskori kőszobrokra emlékeztetnek (27. és 28. kép). A farkasfalvi oltár hatása nyilvánul Dénesfalu főoltárán, a mely szent Magdolna szobrát foglalja magában s szárnyain a szent életének négy főbb mozzanatát tárja elénk (29. kép). A főalaknál felényivel kisebb vértanúszüzek féldombormüvű alakját itt ülő helyzetben látjuk; fejükön itt is ugyanaz az ágas-bogas nyilt korona van, mint Farkasfalván.

A dénesfalvi oltár minden bizonynyal csak a XV. század végéről való. Bár ez irányban nálunk még senki sem folytatott kutatásokat, számos analógiából azt következtetem, hogy a Madonnát, karján az isteni gyermekkel a főoltárról, a helyi szentek csak akkor szorították le, a midőn az egyes községekben a templom védő szentjének ünnepével kapcsolatos bucsúk elnyerése után ez utóbbinak helyi tisztelete egyre fokozódott. Dénesfalván van a mostani főoltárnál egy jóval régibb Mária-oltár is. A templom baloldali mellékoltára ez, a melynek szekrényében a Madonna szobra áll, szárnyai belső lapját négy vértanúszűz festett alakja diszíti. A Mária életéből merített négy jelenet a szárnyak külső felületére került, a mely csak az oltár zárt állapotában látható. Minthogy ez volt itt az első szárnyasoltár, szinte bizonyos, hogy eredetileg ez diszítette a főoltárt. Csak a Magdolna-oltár fölállítása után szorult mai helyére s párjaként a dénesfalviak, vagy ezek földesura a XVI. század elején még egy oltárt rendelt. Szent Miklós jobboldali oltára ez, a mely-

28. Sz. Dorottya és Borbála.
(Féldombormüvek a kislommezi főoltárról. Magasságuk 38 cm. XV. század.)

nek szárnyain szent Antal és szent Farkas féldomborművű alakját látjuk. Az oltár ékítményes részeiben már a renaissance érvényesül, stilje is arra vall, hogy lőcsei műhelyből került ki.

A dénesfalvi eset szakasztott másával találkozunk Szepes-Szombaton. Több mint bizonyos, hogy az itteni templom szentélyének baloldali mellékoltára eredetileg a templom főoltára volt s csak a mostani szent György-oltár fölállításakor szorult második helyre.

A Mária-oltár (VIII. melléklet 1. kép), stiljét tekintve, a többi szepesszombati oltárnál legalább is egy emberöltővel régibb s elrendezésénél, művészi szinvona-

20. A dénesfalvi Magdolna oltár. — Szélessége 300 cm. XV. század.

lánál fogva a legközelebb áll a farkasfalvi oltárhoz. Korát megközelítőleg szintén megtudjuk állapítani. Ábel a «Történelmi Tár» 1884. évfolyamában egy levelet közöl, a melyben György szepesszombati kőfaragómester Bártfára ajánlkozik az ottani templom boltozására. 1464-ben kelt levelében fölsorolja, hogy Lőcsén az iskolának s a kórház templomának, Késmárkon a városházának, Leibiczon a szép toronynak ő volt mestere s most a szepesszombati templomhoz építi a szentélyt: «eyn heimlich Kar». Több mint valószínű, hogyha már Bártfára ajánlkozott, a kar (a szentély középkori magyar neve) 1464-ben befejezéséhez közeledett s egy-két éven belül a főoltár is meg volt. A midőn az utóbbi mai helyére került, a bolthajtások s az apszis sarka útját állta, hogy a falhoz támaszszák. Ezért, mint képünkön is látható, predelláját megcsonkították. Ez utóbbin Krisztus, valamint

1. Szűz Mária oltára. Szélessége 320 cm. XV. század.

2. Szent Miklós oltára. Szélessége 340 cm. XVI. század.

Szárnyas oltárok Szepes-Szombaton.

az apostolok egészen el nem fűrészelt tíz alakja csak félig van meg. A predella csonkaságától s a szobor újabb átfestésétől eltekintve azonban a szepesszombati Mária-oltár szinte egyetlen régibb formájú oltárunk, mely ékítményeit mind megőrizte. A Madonna és a mellékalakok tartása derékban kissé megtört; Mária arcza bájos és tele van derüvel. Az alakját övező faragott sugaras fénykoszorú, levélsora után itélve, csak a XVI. század elején került ide s nyilván a predella megcsonkításáért kárpótlásul. A fő- és a mellékalakok fölött levő áttörtművű mennyezeteket, a fialékból, szamárhátivekből összerótt s áttört levélékítményekkel kitöltött oromdíszt s a szárnyak levélcsomós háromszögletes ormait szinte építészeti szigorúsággal faragták. Az oromdíszben szent Péter és Pál dombormművű alakja Veronika kendőjét tartja. A szárnyképek ormaiban egy-egy próféta festett mellképe látható. A szárnyfestmények mellső lapjukon Mária életéből ábrázolnak négy jelenetet, hátsó lapjuk a passióból meríti tárgyát. Ime, kicsire összezsugorítva ugyan, ismét a középkori falképek tárgyainak eszmekörével találkozunk itt s e körülmény ismét csak arra vall, hogy ez az oltár eredetileg főoltárnak készült.

30. A lőcsei szent Katalin oltár töredéke. Szélessége 130 cm. XV. század.

A festmények sorában naiv fölfogásával az angyali üdvözlet a legérdekesebb. Az angyal itt lege artis kiállított középkori diplomából olvassa föl üdvözletét, a melyről három piros pecsét csüng le a Szentháromság emblémáival, jeléül annak, hogy az angyal az Atya, Fiú és Szentlélek nevében szól. Ugyanez a motivum a svábóczi templom egyik padlásajtóvá átalakított szárnyképén jóval fejlettebb előadásban ismétlődik.

Legalább külsőségeikben a Szepességen ránk maradt szent Miklós oltárok a gánóczi oltárral ép úgy tartanak rokonságot, mint az imént tárgyalt Mária-oltárok a farkasfalvival. Ilyen szárnyasoltárok Nagyszalókon, Mühlenbachon, Nagylomniczon, továbbá csonkán, barokk-oltárba foglalva, Felsőrépáson és Zsegrán, igen rongált állapotban Busóczon és Felsősunyaván maradtak reánk. Szárnyasoltárokból származó szent Miklós szobrokat Jekelfalu, Szentandrás, Szlatvin, Felső-Erdőfalva és Leibicz temploma mutathat föl. Van ezeken kívül a Szepességen még számos csonka püspökszobor is, a mely alighanem szent Miklóst ábrázolta, a kinek tiszteletét a Felvidékre még ennek első telepesei, valószinüleg Flandriából ültették át.

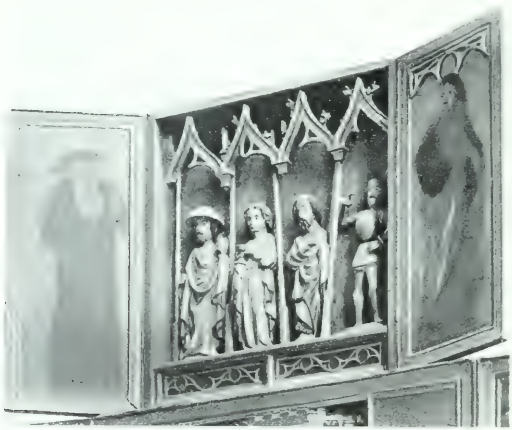

31. A régi szent Jakab oltár Löcsén. — A szekrény szélessége 92 cm. XV. század.

A fölsorolt templomok szent Miklós oltárai általában nem emelkednek felül a mühlenbachi Mária-oltár szinvonalán. Elrendezésük tekintetében is csak annyiban különböznek ettől, hogy a szekrény két felén, így Nagylomniczon a vértanúszüzek helyét négy szent püspök festett alakja foglalja el, a szárnyakat pedig négy szent Miklós életéből merített jelenet diszíti. A gánóczi mester borotvált képpel ábrázolta szent Miklóst, a mi szintén arra vall, hogy nem volt szepességi ember. Az idevaló mesterek, ha tanultak is tőle, szent Miklós régibb szakállas tipusához még a XVI. század elején is ragaszkodtak. A szepesszombati szent Miklós oltár is példa erre (VIII. melléklet, 2. kép). Szekrényében a mellékalakok az immár általánossá vált realisztikus fölfogásnak megfelelően a főalakkal egyformán nagyok. Szent Miklós mellett kétfelől itt szent Jeromost és szent Szaniszló püspököt látjuk. A predellát szent Orsolya vértanúságának képe diszíti, a szárnyakat négy jelenet szent Miklós életéből. Az oromdísz mennyezetes fülkéiben István vértanú, Remete szent Antal és szent Sebestyén szobrocskáival már azokra a pompás, égfelé törő oromdiszekre emlékeztet, a melyekkel szárnyasoltáraink virágzása korának nagyobb városi emlékei büszkélkednek. Mielőtt ezekről szólnék, néhány példa kapcsán még egyszer vissza kell térnünk a multba. A dolog természetéből következik, hogy kellő irott adatok s más vármegyéink összehasonlító anyagának ismerete hiján csak tapogatózva kereshetjük a fejlődés útját. Mindenekelőtt az igen sok helyen ránk maradt s nagy-

1. Szlatvin. 145 cm. magas.

2. Lcibicz. 175 cm. magas.

3. Tóthfalu. 100 cm. magas.

4. Nagy-Iőr. 90 cm. magas.

5. Felső-Répás. 126 cm. magas.

6. Szepeshely. 120 cm. magas.

Madonna szobrok fából. XV—XVI. század.

részt gondozatlanul heverő Madonna szobrok közül mutatok be néhányat, a mely típusai változatosságával még másodrangú mestereinknek is figyelemreméltó önállóságára vall (IX. melléklet). A szlatvini és a pompás Jézus alakjánál fogva nevezetes felsőrépási Madonna még a XV. századból való s a XVI. századbeli tóthfalvihoz hasonlóan szekrény nélkül maradt ránk. A leibiczi Madonna, mint a tóthfalvi is szintén lőcsei hatásra vall, a mai barokk főoltárba foglalt szekrénye azonban még a XVI. században is a farkasfalvi oltár, illetve a lőcsei Mária-hó oltár mintájára készült: a szekrényfelek fülkéiben egymást metsző szamárhátívekből összerótt mennyezetek alatt négy vértanúszűz szobrocskája áll.

Arányaiban elhibázott, kezdetleges munka a IX. mellékleten látható nagyeőri Madonna, de feje valóságos arczkép. Ez a szobor a fölfeszített latrokkal együtt öt alakból álló kálvária-csoportozathoz tartozik, a mely a XVI. század elején készülhetett s a nagyeőri templomban ma szétszórtan hever. Egy kálvária-csoportozat maradványa az ugyane képünkön látható szepeshelyi Mária-szobor is, a melyet még 1903-ban az itteni magtárépületben egymás tetejére hányt oltártoredékek alatt találtam. Nincs kizárva, hogy ez a szobor a szepeshelyi székesegyház 1478-i szent kereszt oltárának maradványa, a melyet Hosszuthory László prépost a XVII. század derekán barokk-keretbe foglaltatott s a melyet székesegyházunk restaurálása alkalmával barokk-formája miatt számos más oltárhoz hasonlóan középkori szobraival együtt eltávolítottak.

Mielőtt a szepeshelyi székesegyház ma is használt szárnyasoltárait ismertetném, Lőcse legrégibb ránk maradt oltárait mutatom még be. A lőcsei szent Katalin oltár (30. kép) főalakját, ennek tartását, típusát és kifejezését tekintve a szepesszombati Mária-oltár mesterére vall. A szent feje fölött levő mennyezet, a szárnyak tetején levő háromszögletes ormok Sámuel és Izaiás próféta mellképével, szintén a szepesszombati oltárra emlékeztetnek. A szekrényfelek deszkáját azonban szent Margit és Borbála aranyozott háttérre festett alakja tölti ki. A túlságosan karcsú szentek, valamint a szent Katalin életéből merített szárnykép négy alakjának ruháját fából faragott drágakőutánzatok díszítik. A szárnyak külsejét a Mater Dolorosa és a Vir dolorum álló alakja ékesíti. Az oltár eredeti predellája elveszett, a mostani, a melynek párkányán mesterjelet látunk, nem illik a szekrényhez. A predellához szögezett négyszögletes deszka egy allegoriát, talán az isteni bölcseséget: egy tiarás nőt három apró koronás nővel, a hit, remény és szeretet alakjaival, továbbá a Szentháromságot s Jákob álmát ábrázoló tempera képeivel szintén nem ide való. Merklas ezt a képet még a XIII. századba helyezi; bár nagyon megrongálodott, a Szentháromságot körülrajongó bájos angyalok sokban emlékeztetnek azokra az erősen restaurált angyalokra, a melyekkel a szentély XIV. századbeli falképein találkozunk. Nincs kizárva, hogy ez a képes deszka a lőcsei főoltár XIV. századbeli retabulumának maradványa, a minthogy a szent Katalin-oltár oromdíszét pótló kicsiny

szárnyasoltár a XV. század derekáról, eredetileg alighanem szintén a főoltárt díszítette. Ez a szekrényében alig egy méternyi széles oltár elrendezésével még a XIV. századbeli ilynemű külföldi példákra emlékeztet (31. kép). Predellája nincs, e helyett a szobrok a szekrény nyilásába foglalt mértani művekkel ékes polczon sorakoznak oszlopos mennyezeti íveik alatt. Az első szent az idősebb Jakab apostolt, a templom védőszentjét, a második szent János evangelistát ábrázolja, a többi kettő Keresztelő szent János és szent György pánczélos alakja. A szárnyakon balfelől szent Jeromos, jobbfelől Bertalan apostol festett képét látjuk. Kívül, mint a Katalin-oltár szárnyain a fájdalmas szűz Máriát s a szenvedő Krisztust. A kicsiny oltárnak oromdísze itt hiányzik, de ha nem csalódom, még ma is megvan s templomunk Nepomuki szent János koporsóját díszíti. Az arányainál fogva is szekrényünkre illő oromdísz négyszögletes fülkében kezdetlegesen faragott feszületet mutat, a kis oltár szekrényében levőhöz hasonló gránátalma mustrás háttérrel. Szamárhátív alakú baldachinon kívül a fülkét csúcsán a följebb bemutatott mühlenbachi Mária-oltárhoz hasonlóan öt fiálé, oldalán két-két ívekkel összekötött fiálé díszíti.

V.

A szepeshelyi szárnyasoltárok. A székesegyház restaurálása kapcsán történt rostálásuk. A megmaradt emlékek. Mária halála a szobrászatban és a képírásban. A Stoss kérdés. A XV. századbeli tatarágás és testőrzet klasszikus emlékei Szepességben. A bécsi Vir dolorum oltár. Az iglói kálvária. A késmárki főoltár. A csütörtökhelyi Pieta.

A szepeshelyi székesegyház 1478. évi fölszentelési okmánya tizenegy oltárt sorol föl. Minthogy az oltárok tömeges alapítása a XV. században sem annyira az egyház kezdeményezésére, mint inkább egyesek buzgóságából kifolyólag történt, szinte ki van zárva, hogy a templom fölavatásakor üres s csupán az illető szentekről elnevezett oltárasztalokat szenteltek volna föl. A menynyiben a régi átmeneti stilű templom apszisai a nagyszabású XV. századbeli átalakító munkálatok áldozatául estek, az 1478-ban fölszentelt oltárok mind újak lehettek s tekintve alapításuk idejét, szárnyasoltárok voltak. Alapítóik minden bizonynyal a szepesi káptalan tagjainak és Szepesvármegye legelőkelőbb nemzetségeinek sorából kerültek ki s így mestereiket is központibb városaink java szobrászai és festői sorában kereshetjük. Erre a följebb ismertetett festett szent Mihály oltáron kívül a többé-kevésbbé ép állapotban ránk maradt három faragott szárnyasoltár is enged következtetést.

Bizonyára nem lesz érdektelen, ha kutatjuk, mi lett a hiányzó hét szárnyasoltár sorsa.

A XVII. században a szepeshelyi kanonokok oltárainkat rendre átalakították, a nélkül azonban, hogy alkotórészeiket eldobták vagy megcsonkították volna. Boldogult Hradszky József kanonok jóvoltából 1903-ban egy csomó vázlatos rajzot volt alkalmam látni, a mely a szepeshelyi oltárokat a székesegyház restaurálása előtti állapotukban ábrázolta. A főoltár XVII. századbeli alakjában portálformájú volt: de a portál oszlopai között az eredeti szekrényt, felső sorában, helyesebben emeleti részében a két püspök és ezek között Mária magasabb fülkében álló szobrával meghagyták. A szekrény alsó felébe, hol eredetileg szent Márton lovas szobra állott, hatalmas tabernakulumot illesztettek. Szent Márton lovas szobra ekkor úgy látszik összetört s azért a régi mintájára újat faragtak (32. kép) s ezt a régi szekrény tetejére barokk-oszlopos fülkében állították föl. A fülke két oldalát és tetejét a

szárnyasoltár régi s nagyrészt fából készült oromdíszével toldották meg. A régi oltárszárnyakat a barokk-stílben faragott deszkafalba illesztették, a mely az oltár két felén földig ért s a melynek kettős ajtajára Mózes és Áron alakját festették. Az oromdísz csúcsíves fülkéiben az eredeti szobrok egy részét meghagyták. A hiányzókat más oltárok szobraival pótolták. A mult századbeli restaurálás alkalmával az egész főoltárt szétszedték s alkotórészei közül csak a három főszobrot és a szárnyképeket tartották meg, de ezeket is erősen átalakították. A mai főoltár így egészen új. A réginek három főszobrát egy harmadnyival megtoldották s gyökeresen átfaragták. Minthogy a szentély arányainak megfelelő szekrénybe még így sem illettek s szent Mártonnak eredetileg a tabernakulum helyén volt szobrát is kiküszöbölték, az új predellát szabták a rendesnél nagyobbra. Ám most már a szárnyak nem illettek, a réginél csaknem egy harmadnyival alacsonyabb új szekrényhez s azért a szárnyképeket fönn is, lenn is megcsonkították. Így enyészett el a Szepesség egyik legnagyobb szabású, nyolcz méter széles s közel 16 méter magas szárnyasoltára, a mely alighanem a legkiválóbb s szobrászati részében a leggazdagabb elrendezésű emlékünk volt. Művészi kiválóságáról a mindkét sorukban megcsonkított szárnyképek ma már csak halvány fogalmat nyujtanak. Viselettörténelmünk és nemzeti ikonografiánk szempontjából is rendkívül érdekes alakjaik balfelől fönn szent Lászlót, Imre herczeget és István királyunkat, lenn szent Apolloniát, Margitot és magyarországi szent Erzsébetet ábrázolják (33. kép). Jobbfelől Edvárd király, szent Lajos érsek és szent Lajos király, az Anjou-ház szentjei, továbbá szent Katalin, Borbála és Orsolya látható.

32. Szent Márton szobra a szepeshelyi székesegyház régi főoltáráról. Magassága 210 cm. XVII. századbeli másolat.

A magyar szent királyok a hagyományos tipust mutatják, de nem minden egyéniség nélkül. Mátyás korabeli viseletük legérdekesebb részlete szent István itáliai aranybrokátból szabott palástja s szent Imre hermelinprémes subája, a melynek

szövete, szent László palástjához hasonlóan, bársony alapon aranyvirágokkal mustrázott olasz selyemszövet. Ilyen vagy legalább ehhez hasonló szövetből egy XV. századbeli miseruha a szepesbélai templomban maradt ránk. A női szentek bájos arcza merőben tipikus, szintén aranynyal átszőtt bársonyruhájuk merész redőzése azonban nem nélkülözi a nagyszerű vonást.

Néhai Hradszky kanonok rajzai alapján még négy szepeshelyi szárnyasoltárról valószínű, hogy a később hozzátoldott barokk keret miatt 1888-ban a restauráló építész eltávolította a székesegyházból. Ezek az oltárok az előző fejezetben említett szent kereszt oltárán kívül a Szentháromság oltára, szent Péter és Pál oltára és a vértanú szüzek oltára. Ez utóbbinak szekrényébe 1687-ben Szentmarjay kanonok szent Anna képét rakatta. Már 1888 előtt is hiányzott három középkori szárnyasoltár. De távolról se higyjük, hogy ezeket a barokk korban teljesen megsemmisítették.

53. Szárnykép a szepeshelyi főoltáron. Szélessége 173 cm. XV. század.

Általános szokás ezt a kort izléstelenséggel vádolni; pedig annyi jó ízlése mindig volt, hogy a régi művészet emlékeinek értékét fölismerte. Ennek megfelelően jobban is becsülte meg ezeket, mint a mi korunk, a melyet avatatlan restaurátorok a «nem stilszerű» jelszavával megtévesztettek s a mely középkori templomainkban szinte elvakult szenvedelemmel ront neki minden művészi emléknek, a mely nem a középkorból való s mint a szepeshelyi példa is bizonyítja, nem egyszer a középkor java emlékeit is elpusztítja, mert barokk foglalatukban régiségüket és művészi értéküket nem ismeri föl.

A magyar szent királyok külön oltárát Szepeshelyen a XVII. században szedték ugyan szét, de főszobrait a nyilván ugyanakkor átalakított főoltár oromdíszébe foglalták. Ezek a szobrok a székesegyház restaurálása folyamán a püspöki palota lomtárába kerültek, a hol újonnan átfestve ma is megvannak. Nyom nélkül elenyészett szent Lőrincz és szent Bertalan középkori oltára. Nyilván ezek helyén s nincs kizárva, hogy egyes részleteik fölhasználásával állították föl a XVIII. században szent Rókus és Sebestyén s az őrangyal oltárát. A két oltárt barokk stilje miatt

1888-ban a szepeshelyi magtárépületbe száműzték, holott alighanem még mindig művésziesebb munkák voltak, mint a székesegyház mostani új oltárai.

Szepeshely ránkmaradt középkori faragott oltárai közül a három királyok imádásának oltára a legegyszerűbb. Szekrényében modern mennyezeti díszítés alatt a három királyok hódolatát ábrázoló szoborcsoportozat van (34. kép). Ez a kompozicziő s alakjainak típusa a középkorban Európaszerte ismétlődik. A Madonna ruhája a szepeshelyi oltáron kissé gyürött s a szintén átfestett három királyéhoz hasonlóan arcza sem sokat mond. Csak a gyermek Jézus göndörfürtű feje beszédesebb. Annál értékesebbek az oltár festményei. A szárnyakon erősen renoválva

34. A három szent király oltára Szepeshelyen. Szélessége 3·46 cm. XV. század.

Krisztust, mint a világ megváltóját, szent Pétert; jobbfelől Keresztelő szent Jánost és szent Pált látjuk, nagy virágos brokátmustrás aranyozott háttérrel. Az oltár zárt állapotában, dupla szárnyain szent Márton és Miklós, Remete szent Antal, szent István király, jobbfelől Alamizsnás szent János, szent László, Imre herczeg és szent Ferencz alakja sorakozik. A predella festménye a Corpus Dominit ábrázolja: Krisztust a koporsóban két angyal s Mária és szent János evangelista között (35. kép). A megújítást ez a festmény sínylette meg a legkevésbbé s ha képét a szent Mihály oltáréval összehasonlítjuk, mindakettőt bizvást egyazon mesternek tulajdoníthatjuk.

Mária halála oltárának szárnyképeit szintén a szent Mihály oltár mestere festette. A szárnyképek külsején szent Mihály arczának típusa az előbbi oltáron levővel azonos, csak helyzetének megfelelően komolyabb, férfiasabb; a haj kezelése, a

A szepeshelyi Mária halála oltár főrésze. 105 cm. széles. XV. század.

35. A szepeshelyi három szent király oltárának predellája. — Magassága 50 cm. XV. század

kezek finom rajza szintén ugyanaz (36. kép). E mozdulatában kissé bátortalan, de egyébként pompás alakhoz képest szent Kristófé kevésbbé sikerült, mert az utóbbi valószinüleg hagyományossá vált minta után készült (37. kép). A vállán trónoló Jézus arcza azonban ismét tele van azzal a bájos derüvel, a mely a festett szent Mihály oltár fő képén lebilincsel. Mária halálának külső szárnyképei közül kettő az angyali üdvözletet s Mária látogatását ábrázolja, a Mária-legendából meritett másik két szárnyképet itt úgy látszik a restauráláskor egy másik szárnyasoltárból származó s szent Borbálát és szent Donátot ábrázoló festménynyel cserélték ki. A többi szárnykép mind magyar szenteket ábrázol. A szárnyak külsejét még szent Erzsébet és szent Adalbert képe diszíti; mellső lapjukon aranyozott szőllőgerezdes háttéren szent Istvánnak, szent Lászlónak és szent Imrének a főoltár szárnyain levőhöz hasonló alakján kívül még Alamizsnás szent Jánost látjuk itt, a kinek holttestét Mátyás király hozatta Budára s a kit ép azért a magyarság ez időben nemzeti szentjeinek sorába iktatott. Oltárunk predellája új. Az erősen restaurált oromdisz szobrocskái közül csak Mária koronázása s Keresztelő szent János és Sebestyén alakja régi. A szekrény nyilásának mennyezeti diszítése szintén új s eltakarja Krisztus féldomborművü alakját, a ki itt két lebegő angyal között szűz Máriának gyermek képében ábrázolt lelkét tartja (X. melléklet).

Maga a főszoborcsoportozat kicsiny térre zsúfolt alakjainak sajátságos kompozicziójával a részletekben annyi kiváló művészi vonást mutat, hogy a német *Daun* Veit Stossról irott művében a németországi fafaragás ez egyik legkiválóbb mesterének tulajdonitja.

Stoss családja, Lepszy Lénárt lengyel műtörténetiró szerint, alighanem Stoószról származik, a mely régen a szepességi bányavárosok egyike volt. Stoss öcscse 1482-ben az erdélyi Harró-ból szakadt Krakkóba, a hol bátyja Veit, a Nürnbergből idevándorolt hires mester 1477-ben a krakkói Mária-templom főoltárának faragásához fogott, a mely azonban csak 1489-ben készült el. Ennek az oltárnak főrésze szintén Mária halálát ábrázolja s a két kompozicziő között igen nagy a hasonlatosság. Stoss

krakkói művc nagyobb szabású, gazdagabb és jóval kiválóbb alkotás, mint az ezzel egyidejűleg, de csak mellékoltárnak készült szepeshelyi Mária halála oltár. De ha ez utóbbinak szobrait restaurálásukkor helylyel-közzel át is faragták, nem igen valószinű, hogy itt Stoss művével van dolgunk s Daun sem tartja vala annak, ha nem azzal a meggyőződéssel jön Magyarországra, hogy az itteni szárnyasoltárokat csak németországi mesterek faraghatták; illetve, hogy ezek mind a német iskolába sorozandók. A haj parókaszerű kezelése Stossra emlékeztet ugyan, de a technikában

36. Szent Mihály. 37. Szent Kristóf.

A M[illegible] szárnyképeiről, S[illegible]

gyökerező fogásokból kifolyólag más mestereknél is előfordul. A ruhák redői a szepeshelyi szobrokon nem oly élesek, mint Stoss szobrain; a kompoziczióban s az egyes alakokban sincs meg az a szertelen nyugtalanság, a mely Stosst általában jellemzi.

Egyes tipusok nagy hasonlatosságot mutatnak ugyan a szepeshelyi és krakkói oltáron. Igy a tömjénfüstölőt leheletével élesztő s a kezét feje fölött összekulcsoló apostolé. E tipusok Európaszerte csaknem valamennyi XV. századbeli hasonló tárgyú kompoziczión ismétlődnek és közös eredetük alighanem valami Mária életét el[illegible] misztériumra vezethető vissza. Oltárunk festményei azt bizonyitják.

hogy ez emlékünk Stossnak még műhelyéből sem kerülhetett ki. Oly nemes formájú és fölfogású festményekkel, mint a minő ezen szent Mihály alakja, Stoss-féle szárnyasoltárokon sehol sem találkozunk. Hogy a szepeshelyi oltár mestere még a kompoziczióban sem szorult rá Stoss utánzására, ezt egész sor hasonló tárgyú faragott és festett emlékünk bizonyítja, a mely mind egyazon s alighanem jóval régibb mintára vezethető vissza. Minthogy azonban mestereink művészi eszközei idők folyamán egyre tökéletesedtek, a hagyományos mintát sem utánozták szolgai módon. Alkotásaik, mint például a pozsonyszentgyörgyi, vagy dobronyai faragott Mária halála épp azért oly közvetlen hatásúak, mintha mesterük a kompozicziót is maga eszelte volna ki. Ha való a lengyel műtörténetírók sejtelme s Stoss hazánkból szakadt Nürnbergbe, úgy nem is akkora lehetetlenség, hogy a krakkói szoborcsoportozat kompozicziójánál a magyarországi emlékek hatása alatt állott. Hogy mestereink ezt a tárgyat a Stossénál jóval művésziesebb kompoziczióban is földolgozták, azt a csütörtökhelyi festett Mária halála is bizonyítja (38. kép).

38. Mária halála. — A csütörtökhelyi Zápolya kápolna oltárképe. Szélessége 105 cm. XV. század.

Ha az ezen látható ágy és térdeplő helyére a mögötte álló apostolokat képzeljük, a szepeshelyi faragott kompozicziónak szinte szakasztott másával van dolgunk. A csütörtökhelyi kép, nyilván egy festett szárnyasoltár főrésze, alighanem a Zápolya-kápolna befejeztével, tehát még a XV. század hetvenes éveiben került a felső kápolna oltárára. A XVII. században igen szép barokk oltár keretébe foglalták. Ez utóbbit a kápolna restaurálásakor

more patrio kidobták s a gyönyörű festményt újboli firniszelése után uj gót czikornyás és modern festményekkel megtoldott retabulumba illesztették.

A csütörtökhelyi Mária halála kép, a mennyire új, de már is megsárgult firniszelésén át megítélhetjük, ragyogó színezésével, a kompozicziójában nyilvánuló lendülettel, alakjait athato ideális bájjal és nemes fölfogással a középkor hagyományaiban gyökerező festészetünknek a legszebb és legfejlettebb emléke a Szepességen s ugyanarra az iskolára vall, a melyből a szepeshelyi szárnyasoltárok festményei is kikerültek. Mária már-már élettelenül lehanyatló, félig összekulcsolt kezekkel térdeplőjére roskadt. Szent János támogatja, miközben szent Péter a térdeplő polczára tett könyvben lapozgat, mintha a haldoklók imádságát keresné. A bal sarokban egy apostol a tömjénező serpenyőjébe fúj, egy másik szentelt vízzel hinti be a haldokló Istenanyát. A többiek aranyszarvasokkal átszőtt selyemtakarós ágy köré csoportosulnak s ki könyvből, ki önmagába mélyedve imádkozik. A kép felső részén aranyozott sugaras háttérről két virágot szóró lebegő hófehér angyal alakja válik el. Fölöttük hanyattszegzett fejjel s merész rövidüléssel ábrázolt angyalok fogják föl Krisztus biborszin palástját. A Megváltó ideálisan szép szakállas arcza tele van méltósággal s mennyei jósággal. Balját a haldokló Szűz felé tárja, jobbjában koronát tart. Feje fölött hófehér angyalok vonnak aranyszövetből mennyezetet, a melynek elmosódott föliratából Mária-himnust betűzhetünk ki.

39. Mária halála. — A szepesváraljai főoltár szárnyképeiből. 140 cm. széles. XVI. század.

Ennek a kompozicziónak szinte szakasztott másával nem egy szepességi oltár szárnyképein találkozunk; de valamennyinek festője jóval józanabb fölfogással dolgozott s nem minden önállóság nélkül utánozta a csütörtökhelyi kép mesterét.

A szepeshelyi püspöki palota ebédlőjében egy ismeretlen eredetű oltár szárnyképeiből kifürészelt festmények sorában is van egy ilyen Mária halála. Jóval érdekesebb azonban a lőcsei Mária-hó oltár szárnyképe, a melynek kompozicziója ügyetlen ugyan s az apostolok egy részét csak fejük egymásba olvadó fény-

koronggjaival jelzi; ám Mária s a körülötte levő négy apostol erősen egyénített arcának jellemzése kitűnő s a mozdulataikban is rendkívül kifejező kezek rajza, szinte klasszikus. Zsánerképpé laposodó kompozicióban tárja elénk Mária halálát a szepesváraljai festmény (39. kép), a mely a templom régi főoltára ma is meglevő tizenkét szárnyképének sorozatában maradt ránk. Az ágy terítője itt már a XVI. század elejére valló brokátmustrát mutat. A füstölőbe fújó apostol s szent Péter pápai koronával fején, naiv közvetlenségével csak valami egykorú miszterium szereplői sorából kiragadott alak lehet. A szepesváraljai haldokló Szűz tipusa, kezeinek tartása és rajza szinte vonásról-vonásra ismétlődik a szepeshelyi Zápolya-kápolna oltárának egyik külső szárnyképén (40. kép). Ezek a képek, duplaszárnyú nagyobb oltáraink zöméhez hasonlóan, az oltár zárt állapotában Krisztus kínszenvedésének következő mozzanatait ábrázolják két sorban: Jézust az Olajfák-hegyén, Judás árulását, Krisztust Pilátus előtt, Krisztus ostorozását, a töviskoronázást, Pilátus kézmosását, a kereszthordozást és a kálváriát. Valamennyi kép háttere alsó felében tájképi, felső felében aranyozott. Az alakokban azonban az újkori realisztikus fölfogás már egészen diadalra jut. A realizmus itt kissé tartalmatlan s festményeink kétségtelenül így a német iskolára emlékeztetnek. Valószínűleg ez a körülmény birhatta rá Daunt, hogy ezt az oltárunkat is Veit Stossnak tulajdonítsa.

40. A kálvária. — A szepeshelyi Mária koronázása oltár külső szárnyképeiből. 83 cm. széles. XV—XVI. század.

Mária koronázása oltárát minden bizonnyal 1493-ban a Zápolya-kápolna befejezése nyomában állították föl. Predellájától eltekintve, ékítményes részeiben, pompás oromdiszében s külső szárnyképeiben Szepeshelyen aránylag ez az oltár maradt ránk a legjobb karban (41. kép). Szoborcsoportozatát azonban a restaurálás nagyon megviselte. A Mária halála oltár oromdiszében levő azonos tárgyú kicsiny szoborcsopor-

tozatból arra következtethetünk, hogy a két oltár szobrásza egy mester volt. A Mária koronázása művészi értékéről azonban, restaurálása óta, csak a késmárki hasonló tárgyú dombormű (42. kép) nyujt felvilágositást, a mely egy elenyészett XV. századbeli szárnyasoltár szekrényéből maradt ránk. A dombormű a szepeshelyi szoborcsoportozatnak nyilván csak másodrendű utánzata, mindazonáltal szinvonalával megközelíti Stoss azonos tárgyú és kompozicziójú domborművét, a mely a nürnbergi Germán Muzeumba került. A restaurálásuk miatt sokat szenvedett s műtörténeti szem-

41. Mária koronázása. – Szárnyasoltár Szepeshelyen. 450 cm. széles. XV. század.

pontból véve így kevésbbé értékes szepeshelyi szárnyasoltárainkhoz a Szepességen egész sor művészi alkotás csatlakozik, a mely mind más-más mester egyéniségére vall, de faragásunknak egyazon értékü klasszikus emléke. Ez alkotások élén a lőcsei Vir dolorum oltára áll. Predelláján (43. kép) pompás, már-már renaissance izlésü dombormüvü ékitményt látunk Mátyás király és Beatrix királyné czimerével, mely korát határozza meg. A czimerek felett mondatszalagban a következő gótbetüs föliratok vannak: Clinodium Matie regis — Clinodium Beatricis regine. Fejérpataky László legkiválóbb történetiróink egyikének szives közlése szerint a Clinodium középkori okmányokban

A lőcsei Vir dolorum oltár főreszei. 200 cm., széles. XV. század.

is előfordul a czimer szó jelentésében. Semmi okunk tehát ezt az oltárt Mátyás király ajándékának tartanunk; mert hisz ha szárnyasoltárainkon sűrűn előforduló czimereik alapján többi emlékünket is királyainknak tulajdonítjuk, királyaink udvarát a XV. században valósággal oltáregyesületeknek kellene tartanunk. Ilyen egyesületekben régi városaink maguk is bővelkedtek. Lőcsének is meg volt a maga vallásos társulata: a Fraternitas Corporis Christi, a melynek ránk maradt számadásaiban egész sor művészeti kiadás is előfordul. — A számadások kapcsán fölsorolt mesterek neveit Nyáry báró nyomán Henszlmann is közli. Sajnos, maguk a számadások művészettörténelmünk pótolhatatlan kárára azóta elvesztek s hogy az ott fölsorolt mesterek 1437-től 1529-ig min dolgoztak a lőcsei templomban, azt ilyformán valószínűleg sohasem fogjuk megtudni. Ép azért fölöslegesnek tartom, hogy nevüket Henszlmann nyomán itt is fölsoroljam. Valószínű, hogy a Vir dolorum oltárt nem Lőcsén faragták s a város polgárai készen hozatták Budáról vagy valamelyik más központibb fekvésű városunkból, még pedig oly időben, a midőn Beatrix királynő nálunk még nem játszotta el népszerűségét, a mely megérkezésekor Magyarországon mindenfelé fogadta: tehát nem sokkal 1476-ban Mátyás királylyal kötött házassága után.

42. Mária koronázása. — Fadombormű Késmárkon. 120 cm. széles. XV. század.

Az oltár szobrai és festményei tekintetében egyaránt társtalan a Szepességen. Embernyi nagyságu alakjai: Mária, továbbá Krisztus, mint a fájdalmaktól meggyötrött férfi s szent János evangelista, szinte azt mondhatnók, az első modern szobrok nálunk (XI. melléklet). A korai renaissance szobrászat törekvése, a melynek főczélja az embernek természetes mivoltában s egyéni fölfogással való ábrázolása, szepességi

43. A lőcsei «Vir dolorum» oltár polcza Mátyás király és Beatrix címerével. — 206 cm. széles.

emlékeinken úgy látszik itt jutott először diadalra. Mária egy egykorú úri asszony egyszerű, de remek valószerűséggel ábrázolt képmása. Krisztus rendkívül egyéni fölfogással ábrázolt alakján sincsen semmi magasztos vonás; de ruhátlan testének anatomiája a természet tüzetes és czéltudatos tanulmányozására vall. Szent János evangelista alakján még érzik a hagyományos tipus, de már ő sem törülgeti sablon-

44. Krisztus születése.

45. A három szent király hódolata.

A lőcsei «Vir dolorum»-oltár szárnyképeiből. 85 cm. széles. XV. század.

szerűen könyeit. Nyugodtan, szinte közömbösen áll helyén s ruhája Mária köntöséhez hasonlóan nagyszerű elrendezéssel omlik alá. Redőinek látszólagos motiválatlansága távolról sem tekinthető modorosságnak, hanem egyszerűen oly fogásnak, a melyet a fafaragás technikája nemcsak megenged, de meg is követel.

Gyönyörű szárnyasoltárunk szekrényének díszítése is, a nyilásába foglalt oszlopos mennyezet s a 13 méternyi magasságig égfelé tornyosuló, fülkés oromdísz, a melynek szobrai azonban a templom ablakainak szinte átlátszatlan új üvegfestményei miatt ma már sohasem láthatók.

46. A szepesolaszi templom diadalkeresztje.
Krisztus alakja 145 cm. magas. XV. század.

A szárnyak mellső lapján még régies fölfogással, aranyozott háttérrel, de már az élet lüktetésétől áthatott finom formákkal a következő szentek sorakoznak kettesével: Szent Sebestyén, szent Kristóf, Keresztelő szent János, szent Jakab apostol; az alsó két képen négy szent vértanú szűz. E ragyogó öltözetű, idealizált arczú alakok után ítélve, festőnk még a régi iskolában nevelkedett, de a külső szárnyképeken már annak is bizonyságát adja, hogy tud haladni korával. A Mária életéből merített négy jelenet, mély távlatú tájképi hátterével, kissé kemény s különösen a ruharedőzésben bátortalan rajza ellenére, legalább is az egykorú flandriai breviariumok miniaturképeinek szinvonalán áll s nyilván ilyen breviárumbeli képek hatása alatt készült is (44. és 45. kép).

A XV. században a miniaturokkal pazar módon ékes zsolozsmakönyvek használata a világi előkelőségek sorában is általános volt. Ilyen miniaturákkal díszített

kódex a Szepességen a XV. századból a nagyeőri kastélyban maradt ránk s ez annyival is inkább érdekes, mert a szebbnél-szebb szentképekkel és humoros lapszéli díszítésekkel ékes könyvbe a szöveg beírására nem került rá a sor. A gradeczi Horváthok és örököseik a báró Mednyánszkyak a kódexet később családjuk krónikájának használták. — Bár Czóbel István úr és neje Mednyánszky bárónő asszony szivességéből láttam ezt a kódexet, tüzetesebb tanulmányozása eddigelé nem volt módomban. S csupán annyit jegyezhetek meg, hogy gyönyörű képei közül a passiót ábrázolóknak kompozicziói nem egy szárnyasoltárunkon ismétlődnek.

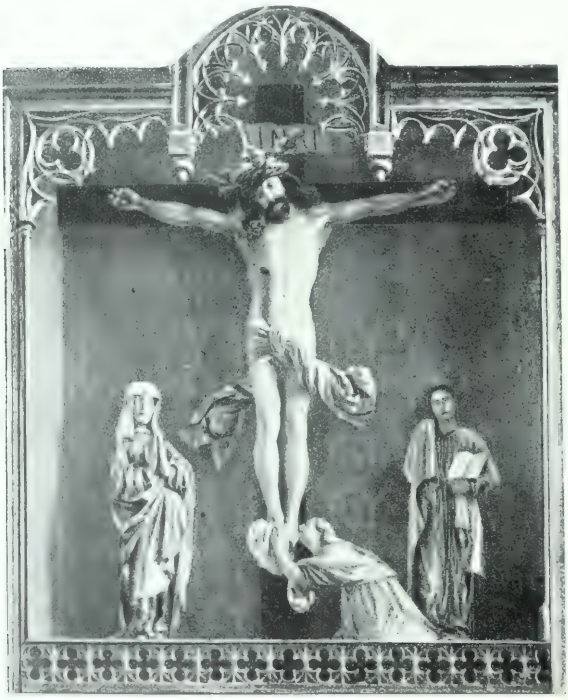

17. A késmárki főoltár Kálvária csoportozata. — Szélessége 300 cm. XV. század.

A lőcsei Vir dolorum szoborhoz hasonlóan feltünő egyéni fölfogás jellemzi az iglói diadalkereszt fölfeszített Krisztusát (XII. melléklet). Mellékalakjai, a melyeket 1903-ban az iglói plébánián láttam, tartásukban még a hagyományos mintára vallanak, de újonnan való befestésük előtt a renaissance jegyébe lépő szobrászatunknak ugyancsak remek emlékei lehettek. A két szobor ruháját pár év előtt kék alapon aranyozott csillagokkal tarkították s az arczokat is vastagon átfestették.

A feszület ma az iglói templom északi kápolnájának falán függ s szerencsésen elkerülte a «restaurálást». Krisztus alakja sovány, de szinte klasszikus anatómiai tudás nyilvánul rajta. A kiállott szenvedések fájdalmával teli hosszúkás arczán megható közvetetlenséggel tükröződik vissza a halál nyugalma.

Arczának tipusával az iglói feszülethez a legközelebb a szepesolaszi diadalkereszt áll, a templom diadalívbeli kálváriájának maradványa (46. kép). A fejtege-

téseim folyamán már említetteken kívül, három szoborból álló XV—XVI. századbeli kálváriák még Szepes-Bélán, Szepes-Szombaton és Arnótfalván láthatók. Toporczon csak a két mellékalak maradt ránk. Landeken viszont pusztán a diadaliv csúcsives izlésben faragott gerendája, a melyen hajdanában a szobrok állottak. A podolini szárnyasoltárokat Pirchalla Márton plébános szives közlése szerint a Lubomirszky grófok a XVII. században a galiczíai Wisniczre szállíttatták. Így igen szép XV. századbeli feszület pár év előtt Wisniczről a krakkói Nemzeti Muzeumba került. Nincs kizárva, hogy ez is Podolinról való s hogy a templom diadalkeresztje volt.

A legszebb feszület, a mely nálunk a XV. századból fönmaradt s külföldön is párját ritkítja, a késmárki főoltár híres keresztje, a mely miatt a város protestáns lakossága a XVII. században szinte föllázadt, a midőn Thököly Sebestyén puritán érzésű udvari prédikátora kedvéért el akarta innen távolítani. A XVIII. században az oltárt mégis szétszedték s töredékeit Vajdovszky János közbenjárására csak a templom múlt századbeli restaurálása után, 1869-ben állították ismét össze (47. kép). A mai főoltár Myskovszky terve alapján újonnan készült s csak predellájának dombormüve, a szekrény, továbbá Krisztus és Magdolna szobra, valamint a szárnyképek régiek.

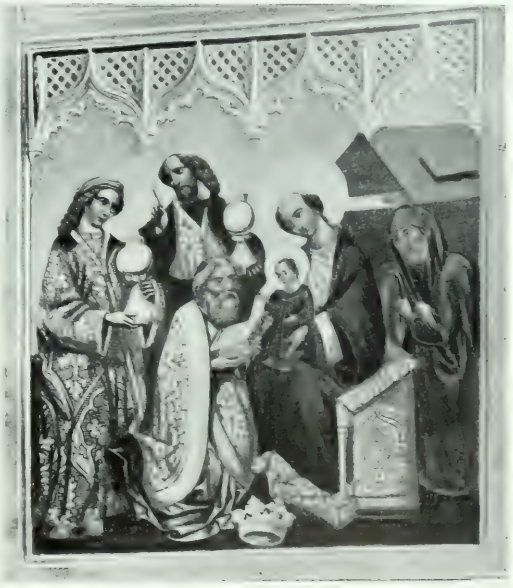

48. A három szent király hódolata. – Szárnykép a késmárki főoltárról. 150 cm. széles. XV. század.

Az iglói feszület sovány formájú s megnyujtott testu Krisztusához képest a késmárki valósággal úgy fest, mint valami keresztre szögezett Apolló. Ha kissé tagbaszakadt is a ruhátlan test, arányai pompásak, a pontos anatomiai tudással elrendezett izmok egymásba való átmenete rendkívül természetes és finom; ennek megfelelően a bőr fölszínének ábrázolása, az alatta kivillanó erekkel szinte megdöbbentően valószerű. A végtelenül nemes fölfogás s a mester jó izlése azonban ugyancsak művésziessé teszi Krisztus alakjának realizmusát; a minthogy a csöppet sem idea-

lizált, dúsfürtű és sűrű szakállas fej, fantasztikus töviskoronájával, fájdalmas arcázatával szintén ele van megrázó művészi tartalommal. A középkorban gyökerező fafaragás végczélja a drámaiság volt, a minek keresésére a kőfaragásnál szabadabb technikája késztette. A német fafaragást ez a törekvés csakhamar merő festőiségbe és modorosságba sodorta. A késmárki feszületen a Krisztus csipőjét övező kendő lobogása szintén nyugtalan, de hogy mesterünk tehetségét nem merítette ki az ilyen külsőségek merőben festői ábrázolása, azt Magdolna nem kevésbbé klasszikus alakja bizonyítja. A feszület tövében térdeplő szent, Krisztus lábait csókolja. Arczában és alakja drámai mozdulatában határtalan imádat és háborgó indulat tükröződik vissza.

Hogy fafaragásunk, a nélkül hogy a némethez hasonlóan torzító modorosságba tévedt volna, mennyire vitte a drámai hatás terén, ennek legszebb példája a csütörtökhelyi dombormű. Mielőtt erről szólnék, nézzük a késmárki főoltár szárnyképeit.

Az oltárszárnyak mellső lapján Mária életének szokásos négy jelenetét látjuk aranyozott háttérrel s a szobrokhoz képest ugyancsak régies fölfogással. Ez a körülmény arra vall, hogy a régi késmárki főoltár szobrait a templom bőkezű pártfogója Zápolya Imre nádor alighanem az ország fővárosából s a szentély 1486-ban történt befejezése nyomában küldte a késmárkiaknak, maga az oltár azonban és szárnyképei a Szepességen készülhettek. Az utóbbiak mestere Lőcsei Miklóssal rokonlélek, de alighanem idősebb festő volt. Rajza jóval keményebb, ecsetkezelése miniaturszerűen finom, színezése élénk, de még inkább dekorativ, mint az előbbié s a fő rajta az aranyozás, a melytől a háttér s az alakok brokátmustrás ruhája egyaránt szinte szikrázik (48. kép).

A külső szányképeken, a melyek nagybőjt idején voltak láthatók, az anyagi pompa jóval kevesebb lehetett s az aranyozásnak is alig volt nyoma. Hogy milyen volt Krisztus passiójának képsorozata a késmárki főoltáron, arról ma már bajos itélni. A dupla szárnyak középső négy képét a XVII. században és szinte Rubens modorában egészen újból festették. A szélső négy képet később mázolták át. A mozdulatlan szárnyak hátsó felületén levő képeket soha sem restaurálták. Ezek Krisztus siratását, temetését, Krisztust a pokol tornáczában és föltámadását ábrázolják.

A szárnyasoltárainkon ritkán előforduló kompozicziók nagyon megrongálódtak. Felfogásuk szintén régies, technikájuk is a tempera.

Az imént említett csütörtökhelyi fadombormű fafaragásunk történetében a megalkuvást nem ismerő realizmus diadalát jelzi. Krisztus siratását ábrázoló kompozicziója mesteri (XIII. melléklet). A térdig ábrázolt alakoknak a szűk keretben való beillítása szinte zseniális. Az idősebb asszony képében ábrázolt Mária s Krisztus meggyötrött teste és nyitott szájú arcza távolról sem szép. Még sem tagadhatjuk el a mester nemes fölfogását, a melylyel megrázó drámai tartalmat lehelt kompozicziójába. Nemes fölfogása mentette meg attól, hogy Mária és Krisztus arczában s a szinte dur[illegible]nak ábrázolt kezek mozdulatában megnyilatkozó fájdalom merész

A csütörtökhelyi Pieta. Fadombormű. 68—85 cm. XV—XVI. század.

visszatükröztetése nem sodorta a karikatura világába, a melybe a német mesterek legmagasztosabb tárgyaik földolgozása közben is, akaratlanul ugyan, de nem egyszer elkalandoznak.

A csütörtökhelyi dombormű ma a templom szentélyében a keresztkút fölött befalazva látható. Eredetileg ez emlékünk alighanem egy kisebb szárnyasoltár főrésze volt, a mely talán a Zápolya-kápolna sírhelynek szánt alsó csarnokában a főoltárt díszítette s Zápolya István nádor özvegye révén a XVI. század elején kerülhetett ide.

49. Lőcsei Pál szobrász utódainak kőcpitáfiuma Lőcsén 1600-ból.

VI.

Lőcsei Pál és munkái. A Krisztus születését ábrázoló szobrok. A szent Jakab templom kisebb oltára. Márvány oltára, szent Péter és Pál oltára, szent Miklós oltára és festményei. A fooltár.

A LŐCSEI szent Jakab templom deli előcsarnokának külső keleti falán kőből faragott emléktábla van (49. kép), a melynek oszlopok közé foglalt főrészén egy szakállas férfi domborművű mellképe tekint alá s ez alatt a következő fölirat olvasható:

ANNO 1621 MARTINVS VRBANOVITZ STATVARIVS LAPICIDA ET MVRATOR CIVIS HVIVS REIPBVBLICAE LEVTSCHOVIEN. EXC. SIBI CONJVGI CHARISSIMAE MARGARETHAE, FILIAE OLIM WOLFFGANGI LAPICIDAE ITEM ET MVRATORIS ET MARGARETHAE QVONDAM DNI PAVLI SCVLPTORIS FILIAE, QVI SVPREMV. ALTARE ECCLAE HVIVS SCVLPSIT: QVACVM HVCVSQVE VIXI ANNOS 32. NECNON LIBERIS SVAVISSIMIS, CASPARO, FILIAE ABORTIVAE MELCHIORI, BALTASSARO, MARGARETAE OMNIBVS HIS TEMPORE PESTIS ANNO 1600 DEFVNCTIS, ET ANNAE ELOCATAE JOANNI ABSCHEIN SVPERSTITI: HOC MONVMEN. IN VITIS EXISTENS IPSE EREXI ANNO ALTATIS MEAE 57.

A korához képest elfogadható latinsággal, de kissé homályosan fogalmazott föliratot Steinhausz László műszaki tanácsos lekapcsolással nyert pontos másolata nyomán közlöm.

A fölirat fordítása ez: «Urbanovicz Márton kőfaragó-szobrász és kőmíves Lőcse városában faragta magának, legdrágább feleségének Margitnak; — ez néhai Farkas kőfaragó és kőmívesnek és Margitnak az egykori Pál úr leányának gyermeke

volt, ki (már mint Pál) ennek a templomnak főoltárát faragta. — Élt pedig vele (Margittal) 32 évig. Továbbá a törvényes gyermekeknek Gáspárnak, halva született (névtelen) lányának, Menyhértnek, Boldizsárnak és Margitnak, kik mind 1600-ban a pestisben haltak meg, valamint az életben maradt Annának, férjezett Abschein Jánosnénak ezt az emléket még életemben 57 éves koromban magam állítottam».

A főlirat elején levő évszám 1621, később került ide s mint már Henszlmann is megjegyezte, alighanem Márton mester halála évét jelzi. Henszlmann azonban a főliratot tévesen fordította le s így akaratlanul kétnejűséggel vádolja Urbanoviczot, holott hogy még csak egymásután sem nősült kétszer, ezt a «quacum hucusque vixit» bizonyítja. Urbanovicz Mártonné, Margit asszony tehát Pál mesternek nem leánya, hanem unokája volt s így fölösleges az erőszakos magyarázat, a melylyel művészettörténelmünk atyamestere a főoltár készítésének idejét a lőcsei krónika kétségbevonhatatlanul hiteles adatával szemben csaknem tíz évvel későbbi időre, magának Pál mesternek valószínű születési évét csaknem egy emberöltővel későbbre teszi.

50. Krisztus születésének szoborcsoportozata Lőcsén. — 185 cm. széles. XV—XVI. század.

A lőcsei krónikában azt olvashatjuk: Anno 1508 hat man das grosse Altar zu Leutsch mitt der Tafel zugedeckt. A Tafel alatt itt a középkori retabulum értelmében csak magát a szárnyasoltárt érthetjük, melyről krónikánk 1522-ben Messinslaer, alias Polirer, volt főbíró halála kapcsán azt említi, hogy mikor templomatya volt, ő aranyozta meg: Ligneam Altaris summi tabulam totam deauravit. A szárnyak külső felületét díszítő festmények, a melyek Henszlman szerint Schongauer 1509-ben kiadott Passió-metszetei után készültek, szintén az aranyozással kapcsolatban kerülhettek ide. Magát a főoltárt azonban összes faragott részleteivel Pál mester a krónika kétséget kizáró adata szerint okvetlenül 1508-ban fejezte be s állította föl. Henszlmann a sirkőfelirat hibás értelmezése alapján azt következteti, hogy a főoltárt 1508-ban csak megrendelték s Pál mester ekkor legföljebb huszonhárom éves

volt, tehát 1485 körül született. Tudva azt, hogy Urbanoviczné unokája és nem leánya volt, bizvást 30 évvel idősebbnek tarthatjuk s így alighanem 1455 körül született.

A síremlék föliratán kívül más irott adat Pál mesterről nem igen maradt ránk. De ezzel hitelesített műve alapján többi munkáit is kinyomozhatjuk s valamennyin oly erősen érvényesül minden izében eredeti, izmos egyénisége, hogy pályájáról a neki tulajdonítható alkotások jóval határozottabb képet adnak, mint a síremlék sovány adatára épített találgatások.

51. Szent Péter és Pál oltárának főrésze Lőcsén. Szélessége 130 cm. XVI. század.

Pál mester első műve, a melyet Lőcse város megbizásából alkotott, a Krisztus születését ábrázoló szoborcsoportozat volt, a mely mai helyén a templom Csáky-oltárának barlangszerű fülkéjében szinte láthatatlan (50. kép). Templomunk eddigi ismertetői talán azért nem méltatták behatóbban figyelmükre. A szobrokat Wagner szerint, egy elveszett okmány keresése közben szinte csodás módon 1698-ban a lőcsei városháza falainak egyik rejtett üregében találták meg s ugyanakkor harangzúgás közben ünnepélyes körmenetben a főtemplomba vitték át.

Az emberek akkor azt hitték, hogy a város katholikus lakossága a XVI. században a protestánsok elől rejtette el a gyönyörű szobrokat s hogy ezek akkoriban a jezsuiták templomának, vagyis a mai minorita-templom ékességei voltak. Tekintettel arra, hogy a XVI. században Lőcsén a reformáczió elterjedése után alig volt katholikus s legalább a városházán mindenesetre a protestánsok uralkodtak, szinte ki van zárva, hogy a mázsás szobrokat lopva ide hurczolták volna s a lutheránusoktól féltvén ezeket, holott a protestánsok a kezükbe jutott

templomok régi oltárait is mind bántatlanul helyükön hagyták. — Több mint valószínű, hogy ezek a szobrok nem templom számára készültek. Hogy a városháza falainak egyik óriási almáriummal elfedett vasajtós üregében találták meg ezeket, szinte biztosra veszem, hogy a szoborcsoportozatot Lőcse városa a középkori karácsonyi misztériumok czéljaira rendelte meg, a melyeknek ez ép oly fontos kelléke volt, mint a karácsony idején Felső-Magyarországon még ma is sokfelé járó betlehemesek előadásánál a Krisztus születésének papirosból kivágott képeit tartalmazó kis templom: a betlehem.

52. A lőcsei szent Miklós oltár főrésze. 145 cm. széles. XVI. század.

Hogy a középkori misztériumok színhelye a városháza volt, ezt ép a Szepességen városainknak régi okmányokban fölsorolt utcza nevei is bizonyítják. Theatergassénak a középkorban, Pirchalla szerint, nálunk azt az utczát nevezték, a mely a városház azon része felé nyilt, a hol a miszteriumokat előadták.

Hogy a lőcsei Krisztus születése szoborcsoportozatot már eredetileg, köröskörül szabad helyen való fölállításra szánták, erre alakjainak minden oldalról s a legapróbb részletekig pontos kidolgozása vall. Több mint valószínű, hogy az alakok távolról sem voltak úgy összezsúfolva, mint mai helyükön. Mozdulataik után ítélve tágas félkörben sorakoztak s így alig képzelhető o'y óriási szárnyasoltár, a melynek szekrényében a csoportozatot elhelyezhették volna.

Bármint volt is, a hét szobor a legapróbb részletekig befejezett s egyazon mester kezére vall és nemcsak a Szepesség, de egész Európa fafaragásának legkiválóbb emlékei közé tartozik. Ha technikáját behatóan vizsgáljuk, szinte látjuk, mint támadnak az alaktalan fatuskón a mester fakalapácsesal vert szélesfokú vésője alatt azok az egymásba olvadó síkok, a melyekkel, átmeneteiket finomabb szerszámaival kidolgozva, a

faragó-szobrászat sajátos stiljének, formái széles kezelésének mintaszerű példáit alkotta meg.

A csoportozat térdeplő szobrai technikai szempontból véve mind önállóak, művészi tartalmuknál fogva azonban szorosan összefüggnek egymással s tágas félkört alkotva, kompoziciojuk középpontja a gyermek Jézus volt, a kinek eredeti alakja nem maradt ránk.

A gyermek Jézus feje fölött kitárt karokkal egy apró angyal énekelte a glóriát, kétfelől Mária és szent József térdepelt. Az alább fölsorolandókhoz hasonlóan mindketten egy pontra merednek szemükkel: a gyermek Jézusra. Mária valamennyinél

53. Krisztus az ínségben segítő szentekkel. Részlet a lőcsei szent Miklós oltár predelláiából. 50 cm. magas.

nagyobb, fejedelmi alakja térdeplő helyzetben is másfél méter magas, lábaira omló uszálya merész redőkbe vonva nyulik hátrafelé s a Csáky-oltáron egy ennek deszkafalába vágott nyilás rejti el. Tartása, ruhája, a vállain általvetett kendő, haja szinte szakasztott mása a Stoss krakkói nagy oltárán levő haldokló Szűznek, de tipusa más s szeliden lehajló arcza, ha mint női szobraink általában, kissé üres is, valósággal képmás hatásával van ránk (XIV. melléklet). Arczképszerű, de jóval erőteljesebb jellemzés érvényesül a férfialakokon. Szent József kissé balfelé hajlik, mintha a fejét előrenyujtó két hagyományos baromnak akarna egy kis helyet engedni, a mely Jézust lehelletével melegítette. Szakállas arcza tele van csöndes áhitattal, szája félig énekre nyilt, bő ujjú bibliai ruhát visel; vállán zsák. Az ökör és szamár feje ma a Csáky-oltár hátterére van szögezve, de nincs kizárva, hogy mint a zsegrai hasonló tárgyú töredéken, itt is a mester eredetileg egész alakban ábrázolta. Az egy-

Egy pásztor és Mária. Részletek a Krisztus születését ábrázoló szoborcsoportozatból Lőcsén. Koralbelül ⅓, illetve ¼ nagyság. XV—XVI. század

mással szemben térdeplő pásztorok jellemzése a legjobban sikerült. Mindkettő ruhája gatyaszerű, bő nadrág, a vállon skapuláré.

A XIV. mellékletünkön látható pásztor csuklyát visel. Sasorrú északitáliai tipusa után ítélve, nyilván egy lőcsei olasz kalmár arczképe. Néma áhitattól sugárzó beszédes arcza tele van közvetetlenséggel. Haja pompás fürtökben omlik alá s a klasszikus arcznak remek keretéül szolgál. S miközben mellét veri, kezeinek tartása rendkivül jellemző. A kézfejek megmintázása pedig fölülmulhatatlanul finom.

A másik igénytelenebb megjelenésű s nem minden humor nélkül jellemzett kecskeszakállas pásztor arcza szláv tipusra emlékeztet. Fején fölhajtott karimájú

54. Krisztus apostolokkal. — Részlet a svábóczi predellából. XVI. század.

szalmakalap van, kezét szinte görcsösen összekulcsolja s közben egész odaadással énekel. A kompozicziót a két gyermekiíjú képében, hosszú ingben és dalmatikában ábrázolt angyal zárhatta el, a kinek imádkozó szobrát a Csáky-oltáron is a csoportozat elején kétfelől látjuk.

Stoss krakkói főoltárának s a lőcsei Krisztus születésének Mária-szobra között annyi a rokonvonás, hogy Pál mesternek Stosshoz ugyancsak sok köze lehetett. A bensőségnek oly mély, mégis oly előkelő kifejezése, a formának és tartalomnak, az imént ösmertetett szobrokéhoz fogható gyönyörű harmoniája azonban Stoss egyetlen művén sem fordul elő. A nagy német mester szenvedélyes alakjai jellemzésénél rendszerint túloz s ilyenkor torzit, ha pedig tud magán uralkodni, alakjai rendszerint üresek, néha szinte azt mondhatnám, hülyék. Bár irott adatunk erre nincsen, alkotásai alapján bizvást föltehetjük, hogy Pál mester Stossnak Krakkóban

nem annyira tanítványa, mint inkább jobbkeze volt. Stoss, a ki még nagyobb vállalkozó volt, mint művész, nem egy szobrának kifaragását bizhatta rá. A krakkói oltár 1477—1484 között készült, de befejezése előtt Stoss két évig Nürnbergben időzött. Több mint bizonyos, hogy ezalatt segédei Krakkóban tovább dolgoztak nagy művén s ha Pál mester is segédje volt, alighanem csak ennek befejeztével vagy még később került Lőcsére. Stoss 1496-ban hagyta el végkép Krakkót s telepedett le ismét Nürnbergben.

5. A lőcsei szent Jakab templom főoltára. Lőcsei Pál műve. XVI. század.

Tudásával, művészi temperamentumával Pál mester bizonyára művészetünk főhelyein is tudott volna boldogulni, de nyilván lőcsei ember volt s azért akart itt letelepedni, a hol egyébiránt nagyszabású munkákra is nyílt alkalom. A város urai akkor tervezték főtemplomuknak oltárokkal való fölszerelését. Ennek hire bizonyára messzire elterjedt. S mikor Pál mester jelentkezett, alighanem csak próbaként bizták meg a miszteriumokhoz szükséges szoborcsoportozat elkészítésével, a melyet az év nagyobb részében úgy is a városház egyik ablaktalan helyiségében elzárva tartottak. Pál minden bizonynyal várakozásukon felül felelt meg a legjelentékenyebb jelentőségű feladatnak s ők nyugodtan bizhatták rá a szent Jakab-templom óriási főoltárát. Végtelen kár, hogy szerződésük, a melyet a jeles mesterrel kötöttek, nem maradt ránk s az embert valósággal elönti az indulat, ha meg-

gondolja, hogy holmi marhalegeltetésekre vonatkozó okleveleket a legrégibb időkből is tucatjával őriznek városaink levéltáraiban, míg a művészettörténelmi szempontból megbecsülhetetlen okmányok közül még azok is elvesztek, a melyeket napjainkban, fölületesen ugyan, egyes történetíróink már fölhasználtak.

Hogy a Krisztus születésének csoportozata s a lőcsei főoltár egyazon jeles mester alkotása, azt az utóbbinak fölépítésében és ékítményeiben nyilvánuló nagyszerűsége és befejezett volta, főleg azonban az oltár természetfölötti nagyságú Madonna-szobra bizonyítja. Ez szakasztott mása az előbbi szoborcsoportozatban terdeplő Szűznek, csak az arcza teltebb s alakja asszonyosabb, mint a Krisztus szüle-

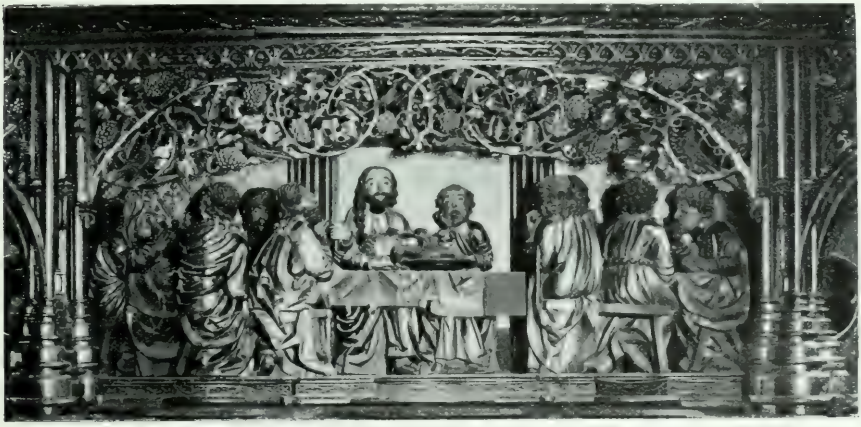

56. Az utolsó vacsora a lőcsei főoltár predellájában. — A fülke szélessége 280 cm. XVI. század.

tése Mária-szobrán; nyilvánvaló jeléül annak, hogy pár év is elmulhatott, a míg mesterünk egyazon mintája után a főoltár Madonnájának szobrát kifaragta.

Első dolga alighanem a szekrény ornamentális fölszerelése volt, a melylyel a lőcsei templomban még három — illetve egynek régi oromdísze és eredeti predellája elenyészvén — csak két szárnyasoltár ékítése rokon s vall lőcsei Pál műhelyére. Ezek a szárnyasoltárok a Mária-hó, szent Péter és Pál s szent Miklós-oltára. Valamennyi fölépítésében s ékítményei finomsága és elrendezése tekintetében mesteri; szobrai és festményei azonban egy-egy emléken is különböző kezekre vallanak. Ebből arra lehet következtetni, hogy miközben a főoltáron dolgozott, Lőcsei Pál is népes műhely élén állott s Stosshoz hasonlóan segédei közreműködésének tág teret nyitott. Mellékoltárainkon műhelyében a főoltárral egyidőben dolgoztak, de kisebbek lévén, mint az, ezekkel hamarabb készültek el.

A Mária-hó oltára, elrendezésében még régibb mintákra emlékeztet. A Madonna

embernyi nagyságú alakja a leibiczihoz hasonlóan, két apró angyal közt áll. A szekrény két felén apró fülkékben négy vértanúszűz alakja látható. A leibiczi, de még a tóthfalvi Madonna is (l. IX. melléklet) inkább emlékeztet Pál mesterre, mint a lőcsei itt s azért ezt is csak legénymunkának tarthatjuk.

A predellát, lombékitmények közé szőve, a Vir dolorum s kétfelől Lőcse város czimerének s egy a Jagellók sasát ábrázoló czimernek domborművű képe diszíti. A szekrénynyilás áttört mennyezeti diszítése és a három tornyocska alakjában csoportositott fiálékból összerótt s közel 13 méternyi magasságig törő oromdisz igen izléses. Oltárunk főékességei azonban Mária életét ábrázoló szárnyképei, a melyekért már Henszlmann is lelkesedett. A lőcsei Vir dolorum oltár külső szárnyképeinél fejlettebb festmények újabb firniszelésük alatt igen megbarnultak, úgy hogy pompás szinezésük s finom formáik már nem igen érvényesülnek. A mellső szárnyképek azonban így is arra az iskolára vallanak, a melyből Szepeshely szárnyasoltárai zömének a festője került ki.

A szent Péter és Pál oltárán a merev arczú szobrok (51. kép), ruhájuk pompás redőzésétől eltekintve a szárnyképekhez hasonlóan másodrendűek. Az előbbivel egyformán magas, de jóval keskenyebb oltár ornamentális fölszerelése azonban itt is szép. A predellát, madarakkal átszőtt faragott lombékitményű kitöltések között, a Vir dolorum domborművű képe diszíti s két felől Mária és szent János. Az oromdisz egyetlen toronyba olvadó fiáléi keretében itt is apró szobrok vannak.

A szent Miklós oltár eredeti oromdísze nem maradt ránk, főszobra sem ide tartozik (52. kép). A balfelől álló Alamizsnás szent János azonban kitünő technikájával, pompás szakállával bizvást Pált vallhatja mesterének; a jobboldali, szent Bernát vagy Benedek, szintén ügyes munka. Figyelemreméltók itt a szárnyképek is, a melyek közül kettőnek tárgyát a festő Alamizsnás szent János legendájából merítette. A jobboldali szárnyak egyik jelenete a másik szentre vonatkozik, a ki alvó fegyveresek közül foglyot szabadít ki; az alsó kép azonban itt szent Lipót életéből tárja elénk azt a mozzanatot, a midőn neje elrepült fátyolát megtalálja, a melynek helyén aztán Klosterneuburgot alapította. A predella renaissance kerete után ítélve ismét nem ehhez az oltárhoz tartozik, festménye azonban a szárnyak mesterének műve (53. kép). A Salvator Mundi oldalán az inségben segítő tizennégy szent sorakozik itt térdképben. Az aranyozott háttérről plasztikusan elváló alakokat az éles rajz és élénk szinezés is kiemeli.

Ugyanez a mester festhette a csonkán ránk maradt svábóczi szárnyasoltár predelláját (54. kép), a mely Krisztust a tizenkét apostol között ábrázolja. Keze nyomát látjuk ugyanitt a padlásajtóvá átalakított szárnyképen, a melynek angyali üdvözletén az angyal hárompecsétes diplomát olvas föl. Jóval modernebb fölfogással mutatkozik be mühlenbachi, szepes-szombati és bélai alkotásain, a melyekről később lesz szó.

Szent Jakab lefejezése. Dombormű a lőcsei főoltár szárnyképeiből. Szélessége 113 cm. XVI. század.

A lőcsei szent Miklós oltár szent Lipótot ábrázoló szárnyképén az 1507. évszámot látjuk. A következő évben állították föl a főoltárt, a Krisztus születése csoportozatán kívül az egyetlen ránk maradt munkát, a melyről bizonyos, hogy Pál mester sajátkezűleg is dolgozott rajta.

A lőcsei szent Jakab templom tizennyolcz és egyharmad méternyi magasságban égfelé tornyosuló főoltára Európa régi szányasoltárai sorában nagyságát tekintve is, az elsők között áll (55. kép). Predelláját, duplaszárnyú szekrényét, nemcsak mellső lapján, de halántékdeszkáin, sőt részben hátsó lapján is, a legapróbb részletekig tervszerű, üde fantáziára valló, friss hatású faragott ornamentumok lepik el, a melyek pazar gazdagsága ellenére oltárunk mestere ugyancsak finom izléssel kerülte ki a hasonló szabású külföldi emlékeknek gyakran túlterhelt hatását.

A predellában (56. kép), kissé torzító módon ujból befestve, az utolsó vacsora szoborcsoportozatát látjuk. Kompozicziója szinte szakasztott mása a schwabachi oltár predellájában lévő utolsó vacsorának. Ezt az oltárt Daun szerint Stoss szintén 1508-ban fejezte be. Mennyezeti diszítése azonban a lőcseihez képest ugyancsak sivár s merőben száraz galyakból áll. A lőcsei predellán, pompásan elrendezett csigavonalban, egymásba fonódó szőllőlombok zárják el a predellanyilás felső részét. A lombok indáin madarak hintáznak s csipegetnek az aranyozott szőllőgerezdekből. A gnezeni székesegyházban Olesniczky érsek vörösmárvány siremlékén, a melyet Daun Stossnak tulajdonit, csaknem ugyanazt a mennyezeti diszitést látjuk s ki tudja nem-e Pál mester rajza után készült-e itt is?

A szárnyképeken ismét találkozunk Stossra emlékeztető motivummal, a mely azonban ismét azt bizonyítja, hogy Lőcsei Pál a rajznak kiválóbb művésze volt, mint mestere.

Daun közli Stossnak szent Jakab lefejeztetését ábrázoló metszetét, a melyen több rendbeli modorosságától eltekintve a hóhér alakjában alig van több elevenség, mint Lőcsén a XIV. századbeli szent Dorottya eziklus kivégzési jelenetén. Pál mester a Stoss metszetével azonos kompozocziójú domborművén (XV. melléklet) a hóhér alakja tele van duzzadó élettel; szinte látjuk, mint feszülnek az izmok ruhája alatt, miközben áldozata nyakára meredve ütésre emeli hatalmas pallosát. Stoss metszetén csak ezt a két alakot rajzolta meg, egy esetlen szikla tövében. Pál mester széles tájképi szinhelyen tárja elénk az eseményt, a melynek kissé elhibázott távlattal ábrázolt tanúi jobbfelől nagyban fokozzák a kompozicziő egyensúlyát.

Hasonlóan festői fölfogással készültek a szárnyak többi domborművei és a bennük nyilvánuló távlati hibák s az egyes alakok hibás arányai itt is csak azt bizonyítják, hogy Pál mester izig-vérig szobrász volt s alighanem csak azért diszitette tárgyuk miatt festői fölfogású domborművekkel oltára szárnyait, mert magához méltó festőre nem tudott szert tenni, vagy mert Lőcse urai, a nagyobb hatás kedvéért, úgy kívánták.

A szent Jakab vértanúsága fölött levő dombormű az apostolok oszlását ábrázolja festői hegyoldalban s kompozíciójának primitív utánzatával a Szepességen az egyik majerkai szárnyasoltár szekrényében találkozunk. A lőcsei főoltár jobb szárnyán szent János evangelista jelenését Pathmos szigetén s az olajba főzését ábrázoló domborművet látjuk. A szárnyképekhez hasonlóan oltárunk hősei a szekrényben, Mária két oldalán szintén idősebb szent Jakab apostol a templom védője és szent János evangelista. A többi apostolok a légies könnyedséggel ég felé törő oromdísz mennyezetes fülkéiben sorakoznak, a melyek fiálé erdeje öt toronyalakú s egymáshoz levélfüzérekkel kapcsolt csoportban kapaszkodik lépcsőzetesen, egymáshátán a magasba. Az oltár három részének: a predellának, szekrénynek és oromdísznek arányaiban nyilvánuló ritmus pompás s a mellékes ékítmények még jobban kiemelik ezt. A két oldalt homorúan befűződő s halántéklapján csúcsíves ízlésű festett díszítéssel s II. Ulászló királyunk és Lőcse város czimerével ékes predellából S-alakú legalyazott faágakon fából faragott áttört művű pompás virágtartó kosarak csügnek alá. Ezek eredeti rendeltetése rég feledésbe merült.

De hogy oltárunk ékítményes részeivel végezzek, a szekrény mozdulatlan szárnyának halántékdeszkáján mennyezetes fülkékben szintén van egy-egy közel embernyi nagyságú szobor: az egyik, szent Tamás apostol, nyílvesszőt és könyvet, a másik, ifjabb szent Jakab, kallófát és könyvet tart kezében. A külső szárnyképek két sorban a Passió következő jeleneteit ábrázolják: Krisztust az Olajfák hegyén, megostorozását, tövissel való koronázását, az Ecce Homot, Pilátus kézmosását, a kereszthordozást, a kálváriát és a föltámadást. A rendkívül megfeketedett festmények, mint már Henszlmann is kiemelte, Schongauer hasonló tárgyú metszetei nyomán készültek: azonban szinezésüket, alakjaik tipusát és formáit tekintve nagyban elütnek mindennemű német festménytől s inkább olasz hatást mutatnak. A festmények behatóbb tanulmányozása, sajnos, nem volt módomban. A lőcsei főoltár ugyanis már annyira korhadt, hogy keretükben megdagadt s azért nehezen járó szárnyai nyitogatása esetén összeomlással fenyeget. Szúette voltáról különösen a szekrény hátsó, szinezetlen lapján győződhetünk meg, a hová eredetileg szintén festményeket terveztek. A szekrény hátsó oldalát léczek nyolcz mezőre osztják, valamennyi mezőn áttört művű mennyezeti díszítést látunk. Az egyik mezőben a következő kronosztikon formájú felirat olvasható: RenoVato eX pIa LargItate IgnatII CraCzer abbatIs De Monostor VrbIs paroChI. 1727-ben tehát helyreállították oltárunkat. Oromdíszéből a lombfüzérek korhadt részeit eltávolították, aranyozását kijavították, a szobrok és domborművek festését felfrissítették. A helyreállítás azonban korunkban ugyancsak [illegible] mérséklettel és körültekintéssel történt s csak a predella szobrainak ártott meg.

A szekrény (XVI. melléklet) mennyezeti díszítése fiáléi tömött sorával úgy fest, [illegible] stilizált miniatur fenyves. Négy fülkéjét egyházatyák apró szobrai díszítik. Az egymást metsző ékítményes ívekkel kitöltött fiálé-sor alatt két pikkelyes testű

A lőcsei főoltár szobrai. Szekrény szélessége 280 cm. XVI. század

szeráf lebeg s tart koronát a Madonna feje fölött. Mária bájos alakja boldog mosollyal ajkán, jóságosan letekintve áll nagyszerű redőkben aláomló aranyozott ruhájában, balkarján a gyermek Jézussal, jobbjában jogarral, a minthogy a mennyek királynéjához illik. Lába hold sarlóján nyugszik s az emberi maszk képében ábrázolt gonoszt tiporja. A gyermek Jézus alakja kissé elnagyolt, mintha befejezetlen volna; mozdulata azonban, amelylyel áldásra emeli kezét s arcza tele van gyermekded bájjal. Máriának leomló hajfürtök keretébe foglalt fátyolos feje, széles homlokával, hosszúkás arczával, szája finom metszésével, mintha flammand-típus volna. De mintáját távolról sem kell Flandriában keresnünk. Történeti igazság, hogy a Szepesség első telepesei onnan szakadtak hazánkba s kulturképesebb faj létükre városaink vezető elemei is a flandriaiak ivadékainak sorából kerülhettek ki. Ha nem csalódom, Lőcsének a Máriahegy felé eső részében, a hova a városnak minden bizonynyal régi eredetű, de elszegényedésével kapcsolatban eltótosodott lakossága szorult, a nők sorában még ma is találkozunk ilyen típusokkal.

Mária alakjánál kevésbbé sikerült, de még mindig kiváló alkotás szent Jakab apostol szobra, a kit zarándokruhában hosszú szakállal ábrázolt mesterünk. Jobb kezével a főalakra utal, baljával botjára támaszkodik. Szent János evangélista, modorosan faragott parókaszerű hajával, minden motiválás nélkül szűkölködő ruhájával, keze ügyetlen mozdulatával s édeskés sima kezelésével a legtávolabbról sem vall Pál mesterre. S ha ismét Krisztus születésének szobraira gondolunk, lehetetlen föltennünk, hogy ő faragta ezt a szobrot, a melyre egyébként elhelyezésénél fogva szüntelenül jótékony árnyék borul. Valamelyik gyöngébb tanítványa készíthette Stoss modorában szent János szobrát. Valószínű, hogy Pál mester Stoss példáját követve ekkor népes műhelye élén alighanem már inkább csak a vállalkozó szerepét töltötte be. Mint alább látni fogjuk, neve még 1523-ban is fölmerül, sőt a lőcsei Corpus Domini testvériség számadásaiban még 1534-ben is szerepel egy Pál nevű mester. Hogy ő volt-e, nem tudjuk. Kellő írott adatok híján kétséget kizáró módon a stiljére emlékeztető többi munkákat sem tulajdonithatjuk neki. Épp azért a következő fejezetben ezekről az emlékekről csak mint iskolája alkotásairól lesz szó.

VII.

Lőcsei Pál iskolája. A műhelyéből kikerült több munkák Lőcsén. Tanítványai a Szepességen. A [illegible] szent Lőrincz oltár. A mühlenbachi, szepesszombati és bélai oltárok. A renaissance ornamentika szárnyasoltárainkon. [illegible] Nagy-Őrön, Lőcsén, Káposztafalván. Theophilus mester. A faragás a XVII. században.

Bármily sűrű homály borul is Lőcsei Pál mester életére, kétségtelenül hitelesnek mondható két nagy alkotása működéséről elég kimerítő fölvilágositást ad. A fafaragás emlékeinek egy igen érdekes sorozata pedig arról a hatásról tanúskodik, a melyet a jeles mester a Szepesség művészetére gyakorolt. Több mint valószinű, hogy Pál mesteren kívül Lőcsén a XVI. század elején számottevő fafaragó műhely nem volt s így a szent Jakab templomnak ez időből ránk maradt szobrait mind, legalább is a mester műhelyéből származtathatjuk, a melyben azonban más helyeken tanult segédek is megfordulhattak.

A mikor Stoss krakói műhelyét föloszlatta, nem egy szobrász kerülhetett onnan Lőcsére is s talált Pál mesternél foglalkozást. Stoss stiljét minden modorosságával tükrözteti vissza a lőcsei szent Jakab templom déli előcsarnokának kálváriája, a melyet az oratórium áttört művű korlátján állítottak föl. A négy szoborból álló óriási szoborcsoportozat szinte fantasztikusan merész ruharedőzésével, brutálisan széles formáival, túlzott jellemzésével akár magát Stosst is vallhatná mesterének. Ennek a kálváriának a mestere faraghatta a főoltár szent János szobrát is s ugyancsak ez tölthette be Pál mester műhelyében, az első legény szerepét. A lőcsei szent Anna- és szent János-oltár szobrai szintén reá vallanak.

Mielőtt ezekről szólnék, azokat az emlékeket mutatom be, a melyek Pál mester stiljéhez állanak közelebb. Ide tartozik a lőcsei szent György szobor, a mely a szent Jakab templom szent György kápolnájának egyik sarkában áll, egy csúcsíves ékitésű falra függesztett predellán, tárgyának megfelelő falképpel a háttérben (57. kép). Formai szempontból a sárkányt ölő szent György vitéz szobra szinte tökéletes, a ló és lovas arányai pompásak, a kompoziczió is kifogástalan, de nincs benne semmi [illegible]. szent Györgynek remekül elrendezett leomló hajfürtjei keretébe foglalt arcza üres. Csak a főoltár Madonnájának méla kifejezése ismétlődik rajta, de jóval álmosabb alakban, mint Pál mester művén. E szoborcsoportozatunk mestere, a ki később

drámaibb hatásokra is törekszik, úgy látszik a lőcsei szent Miklós oltár predellájának festőjével szövetkezve, a Poprád völgyébe teszi át működése színhelyét. Az egymással szövetkezett két mester fejlődését itt egész sor emléken szinte nyomról-nyomra követhetjük. A festőnek úgy látszik még a lőcsei szent György kápolnában is maradt ránk egy műve. A három szent királyok utazását és hódolatát ábrázoló predella ez, a mely alighanem a kápolna régi oltárának maradványa s emberemlékezet óta a szent György szobor predellája alatt a falra akasztva függ.

57. A lőcsei szent György szobor. 200 cm. széles. XVI. század.

A három királyok utazását ábrázoló részen a pompás távlatú táj keretében az egyik ló szinte szakasztott mása a szent György szobor-csoportozat lovának; a rajta ülő király arczának tipusával s szinte szálankint festett szakállával a svábóczi predella apostolain találkozunk. A lőcsei predella közepén a Madonna elbájolóan kedves alakja szalmafödeles kunyhó előtt ülve fogadja a jobbfelől elébe járuló három szent király hódolatát. Benn a kunyhóban a tűzhely körül szent József sürög-forog és a serpenyőben főzött ételt kavarja nagy igyekezettel.

A lőcsei szent György szobor és a szent György kápolnabeli predella mesterének közös munkája a káposztafalvi főoltár (58. kép). Szekrényének áttört művű mennyezete a lőcsei szent Miklós oltárra emlékeztet, a Madonna ruháinak redőzése a lőcsei főoltár Mária szobrára. Az arcz tipusa azonban itt más; de álmos kifejezése ismét arra vall, hogy a szobrász a lőcsei Madonna hatása alatt állott. Ugyanilyen a jobbfelől álló szent Lőrincz arczkifejezése, a ki rostélyt tart kezében, a melyen megsütötték.

A másik férfi szent István vértanú; a szárnyakon azonban csupán szent Lőrincz életéből láthatunk négy mozgalmas jelenetet. A szárnyak külső festményei Krisztus kinszenvedését ábrázolják. A kissé sovány oromdísz mennyezetes fülkéi-

ben szent László, szent István és szent Adalbert püspök szobrocskája áll, a középső fölött szent Mihály arkangyal.

S ettől fogva a fejlődés egyre magasabb fokán tárul elénk az egymással karöltve dolgozó két mester. Mühlenbachon, mely akkoriban Zápolya-birtok volt, a templom mai főoltárát készítik (XVII. melléklet). A predellán itt a lőcsei szent

78. Részlet a káposztafalvi szent Lőrincz oltárból. A szekrény szélessége 220 cm. XVI. század.

Miklós oltárához hasonló kompoziczióban Krisztust látjuk az öt eszes és az öt esztelen szűzzel. A szekrényben szent Margit szép, de arczában ismét kevésbbé kifejező szobra áll. Jobbjában feszületet tart, lába a sárkány és ember képében ábrázolt ördögön nyugszik, a kit mindét alakjában leigázott.

A szekrény két felén balfelől szent Ida és magyarországi szent Erzsébet, jobbfelől kortonai szent Margit és Borbála festett alakját látjuk. A festmények a szárnyak mellső lapján még mindig részben aranyozott háttéren, szent Margit életéből tárnak elénk négy pompás elbeszélő tehetséggel előadott jelenetet. Balfelől fönn, szent Margit nevelőanyjának juhait legelteti; Olybrius, Antiochia prefektusa, ki

1. A mühlenbachi főoltár. Szélessége 300 cm. XVI. század.

2. Tízezer vértanú és szent Orsolya halála a mühlenbachi főoltár külső szárnyképeiből.

fehér lován, a lőcsei szent György szobor lovának szakasztott másán, arra jár, szerelemre lobban iránta.

A másik kép jobbfelől börtönében ábrázolja a vértanút, a hová Olybrius azért záratta, mert keresztény volt s kezét is visszautasította. Az ördög, a ki sárkány képében kisértésére jött, a kereszt jelére meghunyászkodik. Lenn balfelől szent Margit kínzatását látjuk. Olybrius parancsára, miután tüzes fáklyákkal égették, hideg vízzel teli kádba dugták, hogy annál jobban érezze a fájdalmat. Ám a szűznek semmi baja, sőt földindulás támadt s a mennyből alázúduló kövek leteritik kínzóit. A negyedik kép jobbfelől szent Margit lefejezését ábrázolja. A bal sarokban a magyar úri nők XVI. század elejére való viseletében apró donátori alak térdepel: talán Hedvig tescheni herczegnő, Zápolya István nádor özvegye.

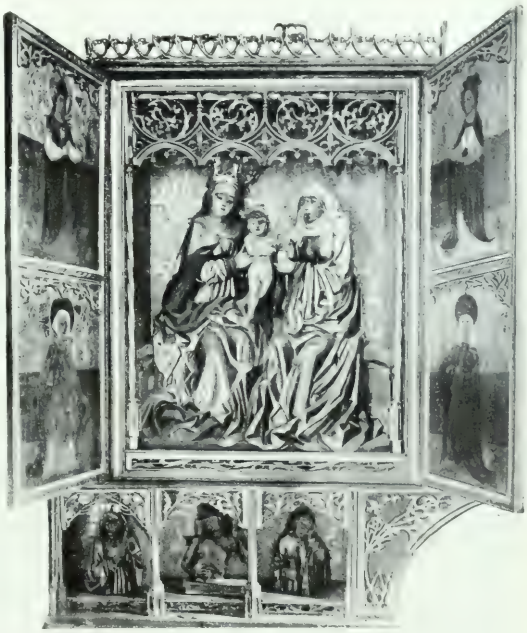

50. A szepesszombati szent Anna oltár. A szekrény szélessége 220 cm. XVI. század.

Nem kevésbbé érdekes a mühlenbachi főoltár zárt állapotában. Külső szárnyképeit a felső sorban szent Magdolna, Krisztina, Lucza, Apollonia, az alsóban szent Márta és Regina között a tizezer vértanú és szent Orsolya halálának festménye disziti (XVII. melléklet). A tizezer vértanún festőnk némi anatómiai tanulmányokról is ad számot. Szent Orsolya vértanúsága, a hajóban imádkozó szüzekkel s a viselet szempontjából érdekes nyilazó pogányokkal, nyilván hagyományos s a Szepességen is gyakran ismétlődő minta után készült. Sokkal szabadabb és élénkebb fölfogás jellemzi a szepesszombati főoltár festményeit, a melyek ugyanerre a mesterre vallanak.

A szepesszombati oltárokról a város régi számadás-könyvében megrendelésükre vonatkozó adatok is voltak. Sajnos, ez a számadáskönyv is elkallódott s így csak az oltárok árát ismerjük, a melyet a plebánián őrzött Liber Domus-ban e szám-

adási könyv nyomán jegyeztek föl. Az 1503-ban megrendelt oltárok közül szent Miklós oltára 70 forintba, szent Anna oltára 80 forintba, a főoltár 160 forintba, remete szent Antal oltára 40 forintba került. Mai értékben ez összegek a régieknek körülbelül tizszeresét teszik ki. Szent Miklós oltárát a IV. fejezetben már bemutattam (lásd VIII. melléklet) s itt csak azt jegyzem meg, hogy alighanem szintén

60. A szepessomhati szent Anna oltár külső szárnyképei. — XVI. század.

Lőcsei Pál tanítványának alkotása. Ugyanennek műhelyéből került ki a többi imént fölsorolt oltár is.

Szent Anna oltárának predellája a lőcsei szent Péter és Pál oltárának szakasztott mása, szobrai azonban nem tőle valók (59. kép). Mária és szent Anna ruhájának rendkívül modoros, gyürött redőzése, valami, nálunk akkoriban bizonyára nem ritka, német vándorló legény vésőjére vall.

Jóval érdekesebbek ez oltárunk külső szárnyképei (60. kép), a melyek mély

tájképi háttérrel és zsánerszerűen csoportosítva. Krisztus őseit ábrázolják, többnyire felemás viseletben. A magyar, német és lengyel viselet sajátságos keveréke ez, mely akkoriban talán a Szepesség Lengyelországnak elzálogosított városaiban volt divatos. A szepesszombati főoltár (61. kép) fafaragásunk java emlékeinek egyike s fejlődése tetőpontján mutatja be Lőcsei Pál névszerint nem ismert tanítványát, a kit a lőcsei szent György kápolna szobrán kezdve, munkásságában nyomon követtünk. A szepesszombati oltárokat, mint láttuk 1503-ban vállalta el, nyilván akkor szakadt is el mesterétől. A főoltárt azonban, közbe eddig fölsorolt s bizonyára más munkáin is dolgozva, csak 1516-ban fejezte be, a mint ezt az évszám is bizonyítja, a melyet a predella jobboldali halánték-deszkájának homorú lapján olvashatunk.

61. A szepesszombati főoltár. 840 cm. magas.

Az oromdísz ezen a főoltáron már nagy visszafejlődést mutat. Ez azonban mintha csak azt jelentené, hogy az idejét multa csúcsives ízlésű ornamentika egy új ornamentikának, a renaissancenak enged helyet, a mely nálunk szárnyasoltárokon Itáliából csak Buda közvetítésével terjedhetett el.

Tiszta renaissance stilus jellemzi oltárunk többi ékítményes részeit, a szekrény és a predella mennyezeti díszítését. Az előbbin áttört naturalisztikus lombok fölött stilizált babérfüzért látunk, a melyen egy-egy angyal nyargal. A szekrény alját s a predella felső részét stilizált delfinek ékesítik. Az oromdíszben az utolsó ítéletre emlékeztetve, Krisztus, mint a világ birája s az emberiségért könyörgő keresztelő szent János és Mária szobrocskája látható. A predella fülkéjét (62. kép) az utolsó vacsora tölti ki, a mely itt szinte szakasztott mása a lőcseinek, de nincsen bemázolva s azért hatása még jelentősebb, mint azé.

62. Az utolsó vacsora. — A szepesszombati főoltár predellája. Nyilásában 180 cm. széles. XVI. század.

Oltárunk legnevezetesebb s e nemben páratlanul szép része a szekrény drámai hatású szoborcsoportozata, mely szent György vitézt ábrazolja, a mint Libiában Sziléna városa alatt a pestist lehelő sárkánynyal viaskodik s megmenti a király leányát, a kit a lakosság, a maga gyermekeinek hosszú sorát föláldozván, szintén a szörnyeteg martalékául szánt (XVIII. melléklet).

A kompozicziő rendkívül beszédes, beállítása a szekrény fülkéjének merev keretébe, pompás. Szent György lándzsájával már keresztül döfte a sárkányt s most a legenda régibb változatának megfelelően fejét vágja le. A háttérben a megmentett királyleány térdeplő alakját látjuk aggódó arczkifejezéssel, összekulcsolt kézzel; mellette bárány, mögötte a város. Jobb felől a szekrénynek amúgy is szüntelen árnyékba boruló részén a domboldal kopár. A ló és pánczélos lovasának mozdulata kissé fáradt, de formái klasszikusak. A ló tipusa, szerszáma, szent György pánczélja ugyanaz, a melyet a lőcsei lovasszobron láttunk. A hős arczának tipusa azonban más; képe jóval fiatalabb, szakálltalan s az elmélázó kifejezés visszatükröztetése, a mely úgy látszik Lőcsei Pál alkotásain leginkább ragadta meg, a mesterhez méltó tanítványnak most már teljesen sikerült.

S hűséges társa, a ki előbbi oltárait is festményekkel diszítette, szintén kitett magáért. A szárnyak mellső lapján aranyozott háttérrel keresztelő szent Jánost, szent Flóriánt, Kristófot és Szaniszló püspököt látjuk. Ezeken a festményeken még megelégedett a Szepességen általánosan elfogadott minták, egy-két esetben Lőcsei Miklós alakjainak másolásával. A szárnyak külsején azonban egész szabadon komponál és nyolcz képén valóságos odaadással magyarázza szent György vér-

Előadása hevében elkövet ugyan egy-egy rajzolási vagy távlati hibát. Azon

A szepesszombati szent Gyorgy oltár torésze. Szelessége 100 cm. XVI. század.

a festményen, a mely lófarkára kötve ábrázolja szent Györgyöt (63. kép), az egyes alakok közt nincs meg a helyes arány s régi ismerősünk, a pejkó is inkább modellt áll és nem rohan, a hogy kellene. A következő festményen azonban, szent György lefejeztetésén, festőnk hatalmas lépéssel vitte előbbre művészetét. Alakjai ugyan ismét régi ismerőseink, de ha kompozicziója a lőcsei főoltár egyik domborművére emlékeztet is, az összeállításában fantasztikus, de részleteiben természetes, mély távlatú tájkép, szent György igen kifejező, térdeplő alakja, a többi szereplőnek az élet közvetlenségével ábrázolt bámész csoportja ugyancsak figyelemre méltó munka. Még fejlettebbek ugyane művészünknek remete szent Antal életéből merített festményei, a melyekkel Szepesszombaton a szentély jobboldali mellékoltárát, Szepes-Bélán a régi alakjában elenyészett főoltár szárnyait díszítette.

A szepesszombati oltár szekrényében remete szent Antal nem épen tartalmas, de formailag befejezett szobra áll (64. kép). A szárnyakat kívül-belül a szent életének, főleg azonban kisértésének tizenkét mozzanatát ábrázoló kompozicziók díszítik.

A XV. század végén és a XVI. elején szent Antal élete a képírásnak, főleg Közép-Európában, kedvelt tárgya. Lucas van Leyden, Schongauer ilynemű metszetei

63. Szent György vértanúsága. — A szepesszombati főoltár szárnyképéről. XVI. század.

Itáliában is népszerűek. Bár valószínű, hogy a mi mesterünk Európaszerte elterjedt minták után dolgozott, önállóságát nem szabad elvitatnunk; különösen, ha bélai festményeire vagyunk tekintettel, a melyeken ugyanazt a tárgyat ismét más és jóval szabadabb fölfogással dolgozza föl.

1. A szepesszombati szent Antal oltár főrésze. 81 cm. széles. XVI. század.

Szepesszombaton a belső szárnyképeken szent Antal és szent Pál remeték találkozásával kezdődik a ciklus, a melynek külső képeit (XIX. melléklet) az arany legenda nyomán így magyarázhatjuk:

A felső sor első képén szent Antal az ördögöktől való gyötörtetése nyomában az éghez fohászkodik s Krisztus, a ki a felhőkből alá hajlik, hogy megvigasztalja, jobbjában mondatszalagot lobogtat. A minuszkulás fölirat ezen az: in toto orbe te faciam nominari. A következő képen szent Antal a látogatására jövő szerzeteseket oktatja. Majd az aranyröggel látjuk, melyet az ördög rakott útjába, hogy megkisértse, a mely azonban a kereszt jelére füstté vált. A következő kép az angyallal való találkozását ábrázolja, a ki az üdvösség elnyerésének eszközeit tárta föl előtte; a mondatszalagon ez a fölirat: sic fac et salvus eris. Az alsó sorban szent Antalnak angyaloktól való elragadtatását látjuk, miközben alatta a démon háborog. A következő festményeken az ördög vadász és nők képében kisérti meg. Az utolsó kép kettős kompozicióján lenn az ördögtől való marczangolását látjuk, a melyet Szepes-Bélán mesterünk egészen Schongauer mintájára külön képen

A ciklus nagyon megrongálódott, de a legenda naiv előadása még ma is friss

A szepesszombati Szent Antal oltár külső szárnyképei. Szélessége 104 cm. XVI. század.

közvetetlenséggel tükröződik vissza valamennyi képen. A tájképi háttér itt is mély, színezése természetes, vonal- és levegőtávlata szinte kifogástalan. Az ég kék palástján könnyedén odavetett bárányfelhők úsznak, a melyek itteni sajátságos stilizált alakjával már a mühlenbachi főoltár képein is találkoztunk. Kraus Baden műemlékeit ismertető könyvében négy Schafnernek tulajdonított, szent Antal legendájából merített szárnyképet mutat be, mely Kirchbergben 1507-ből maradt fönn s élénken emlékeztet a szepesszombatiakra. Ezek mindazonáltal nem sokkal állnak mögötte a jóval jelesebb német mester alkotásainak, különösen szepesbélai változataik nem.

65. Hordozható oltár Szepesszombaton. XVI. század.

Maga szent Antal legendája pedig, ily terjedelmes, tizenkét képből álló festményciklusban e korból a külföldi művészetben eddigelé nem ösmeretes.

A szepesszombati oltár predelláján még a Corpus Domini festményét látjuk, mely színezésével és kompozicziójával a szepeshelyi három szent királyok oltárának predellájára emlékeztet s ismét arra vall, hogy mesterünk, ha vándorútjában járt is külföldön, a Szepességen tanult s mintaképeit is Magyarországon kereshette, a hol szent Antal tisztelete a magyar eredetű pálosrendű remeték révén bizonyára mindenütt elterjedt.

A szepesbélai régi főoltár szárnyképei, mint említettük, szintén szent Antal remete életét ábrázolják. A mai barokk oltár keretébe foglalt festmények erősen megbarnultak. Az előbbieknél felényivel nagyobb 65—93 cm.-nyi képek a szent életének következő mozzanatait ábrázolják: találkozását szent Pál remetével; láto-

mását az égből alá hajló Krisztus alakjával; a szerzetesek látogatását a háttérben a tevékkel, a melyeken a pusztába jöttek; az ördögnek vad ember képében való megjelenését; szent Antalt az aranyröggel; találkozását az angyallal; a szentet az ördögök karmai között a Schongaueréhez hasonló kompozicióban; végül egy templomjelenetet, nyilván a prédikációt, mely szent Antalt a remeteéletre késztette.

A szepesszombatiaknál előadásában jóval bátrabb, kompozíciójában gazdagabb, ecsetkezelésében szélesebb nyolcz kép mesterünk fejlődésének bizonyára nem utolsó állomása volt. Hogy mennyire vitte ezután, annak nyomára a Szepességen nem juthatunk, mivel itt több műve nem maradt ránk. Hogy azonban képírásunk a reformáczió elterjedése előtt a Szepességen még tovább is fejlődött, ennek egy másik mesterünk a bizonysága. Mielőtt erről szólnék, két alakjánál fogva feltünő szárnyasoltárt mutatok be.

66. A nagyeőri Mária oltár. — 230 cm. széles. XVI. század.

Az egyik a szepesszombati templom kicsiny, hordozható szárnyasoltára (65. kép), a melynek szekrényéből a feszület Császka püspök idejében Szepeshelyre került. A feszület hátterébe Jeruzsálem városát festették, a szekrényfelekre és szárnyakra Krisztus gyötörtetésének különböző s szinte vad szenvedélylyel ábrázolt mozzanatait, a jobb szárny alsó felére szent Gergely pápa miséjét. A formai szempontból durva, de igen érdekes kompozíciójú képek, alakjaik éles körvonalaival úgy festenek, mintha valami fametszetsorozat nyomán készültek volna s a szepesszombati szárnyasoltárok zömével egy időből valók. Ugyancsak a XVI. század első negyedéből maradt ránk a nagyeőri mellékoltár, a melynek szekrényében, két püspöknek a ferde szekrényfelekre festett érdekes alakja között, a Madonna igen kedves hatású szobra áll (66. kép). A szárnyakat Mária életének szokásos négy jelenete diszíti; a predellán a szent szűz halálát látjuk jóval eredetibb fölfogással. Az oromdísz festménye a Szent-

háromságot ábrázolja, fönn még csúcsíves, két felén már renaissance stilű faragott ékítmények keretében.

Tiszta renaissance stilű a lőcsei szent Anna- és a szent Jánosok oltárának ékítményes része. A két oltár mesteréről azt gyanítom, hogy Stoss krakói műhelyéből került Lőcsére s itt Pál mester műhelyében jutott vezető szerephez. A Szepességre való jövetele előtt azonban Sáros vármegyében is dolgozott. Kis-Szebenben szent Anna és az angyali üdvözlet oltárát faragta, a mely újabban a budapesti iparművészeti múzeumba került s a melyet Daun, minden bizonynyal tévesen, Lőcsei Pálnak tulajdonít. Az előbbi oltár faragott ékítményei még merőben csúcsíves stilűek, nyilvánvaló jeléül annak, hogy ez a Stoss-tanítvány csak nálunk ismerkedett meg a renaissance formáival, a melyekkel azonban még az angyali üdvözletet ábrázoló kisszebeni oltárán is csak a szekrény nyilását és a szárnyképek keretét diszítette.

67. A lőcsei szent Anna oltár. Részlet. 205 cm. szeles. XVI. század.

Tiszta renaissance ornamentika jellemzi a lőcsei szent Anna-oltár diszítését (67. kép). A predella talapzatán kerubfejek sorakoznak, két sarkát faragott lombékítmény tölti ki. A predella fülkéje üres, hajdan alighanem az angyali üdvözlet szoborcsoportozata diszítette. A szárnyakon renaissance konzolokon s kettős csigák alakjában stilizált delfinek mennyezete alatt szent Pál és szent Antal remeték domborművű alakját látjuk. A szekrényben szent Annát harmadmagával ábrázolta szobrászunk, háta mögött angyal tart kárpitot. Ezek az alakok kissé eltérő kompoziczióban Káposztafalván a barokk keretbe foglalt régi oltárszekrényben ismétlődnek (68. kép). A lőcsei szekrény nyílásának mennyezeti diszítése a szepesszombati főoltár mintájára készült, itt is babérfüzéren nyargaló angyalokat látunk. A kettős szárnyak külsején, a szepesszombati szent Anna oltárhoz hasonlóan, Krisztus rokonságát látjuk. Egy külső szárny itt már hiányzik.

A lőcsei szent Anna oltár oromdiszét még a műhelyben a szent Jánosok oltárának oromdiszével cserélték föl, mely 69. képünkön eredeti helyén látható. A szent János oltár hasonló szabású oromfülkéjét egyiptomi Mária domborművű képe disziti, tetején sugaras fénykörben a lelkeket mérlegelő szent Mihály szobrocskája áll.

A szent Jánosok oltárát Henkel János, Lőcse akkori plébánosa, Mária királyné későbbi gyóntatója és udvari papja alapította, a kinek életrajzát Fraknói Vilmos irta meg. Az oltár ékítményeinek elrendezése a szent Anna oltáréval azonos, csak a predellán pótolják a lombos sarokkitöltéseket czimerek: balfelől Magyarország II. Lajos korabeli czimere, jobbfelől Lőcse városáé. A predella fülkéjét Krisztus siratásának rendkivül mozgalmas drámai kompoziciója tölti ki (70. kép), a mely nagyjában az egykorú olasz «Mortarii» szoborcsoportozatokra emlékeztet s a melynek szertelenül jajgató, siró alakjai még mindig távol állnak attól a torz hatástól, a mely hasonló esetben a német faragás emlékein szinte általános. A szárnyak domborművei s a szekrény szobrai alamizsnás, keresztelő, az evangelista és aranyszájú szent Jánost ábrázolják. A szárnyak külsején hét festményen az oltár szekrényében álló szentek életéből merített jeleneteket látunk; a nyolczadik magát az oltárt ábrázolja elcserélt oromdiszével s az oltár elé helyezett koporsó (talán alamizsnás szent Jánosnak akkor a budai királyi vár kápolnájában őrzött koporsója) előtt balfelől kisérete élén egy püspök, jobbfelől maga Henkel János térdepel ötödmagával. Hogy csakugyan ő az, ennek az a kép a bizonysága, a mely az oltár szentély felőli mozdulatlan szárnyának hátsó lapját diszíti s a melyen térdeplő alakját pompás tájkép ölén feszület tövében látjuk. Szája előtt itt «Sursum corda» föliratú szalag lebeg. A kép alján ezt a gót betűs feliratot olvashatjuk: In honore sanctoru(m) Joannis, bap-

68. A Láposztafalvi szent Anna oltár. 100 cm. széles. XVI. század.

tiste, evangeli, elemosinary, crisosthomi et hujus Gersonis Joannes Henckel anno millesimo 520.

Mint az oltárt ábrázoló festményen, Henkel János itt is kitünően jellemzett arczképe alakjában jelenik meg, a mint hogy mesterünk a többi kompoziczióját is nagyrészt merőben az életből kiragadott alakokból állitotta össze. A szárnyak külső képei közül négy Keresztelő szent János életének főbb eseményeit beszéli el. Krisztus keresztelését mély távlatú, sziklás háttérrel ábrázolta mesterünk s hagyományos, úgy látszik németalföldi eredetű minta után. A többi három kép tárgya: Salome táncza, szent János lefejezése és Heródes lakomája. Evangelista szent Jánost festőnk a méregpohárral kezében, az öreg asszony föltámasztása közben és egy viziójával kapcsolatban ábrázolta. A festmények kompozicziójában sok a hiba, drámai jellemzésük is fogyatékosabb, mint a predellában levő domborműé. Mindazonáltal alig vannak a Szepességen ezeknél érdekesebb szárnyképek. A lőcsei szent János oltár a festészetnek azt a szinvonalát tárja elénk, a melyet ez hazánkban a mohácsi vész előtt elért. Szó sincs róla, festőnk, a ki neve kezdőbetűjével is jelölte művét, nem volt elsőrangú mester; de képei annak a bizonyságai, hogy e korbeli festészetünk már korlátlanul rendel-

69. A lőcsei szent János oltár eredeti oromdiszével. 500 cm magas. XVI. század.

[illegible] mindenben művészi eszközökkel, a melyekkel a renaissance képirás Itáliában a XVI. század folyamán a műtörténelemben páratlan diadalait aratta.

A közbejött politikai viharok és történelmi katasztrófák azonban megakasztották művészetünket fejlődésében. A középkorban gyökerező képirásunk így szintén azzal végezte, a mivel a németalföldi festészetnek az Eyck-testvérekkel kezdődő első virágzása véget ért: vallásos színű, de voltaképen amúgy nyersiben az életből kiragadott zsánerképekkel.

A Szalome tánczát és Heródes lakomáját ábrázoló, nagyjában egyforma, részleteikben mégis rendkívül változatos festményeken (71. és 72. kép) a mi

70. Krisztus siratása. A lőcsi szent János oltár predellájában. 50 cm. magas. XVI. század.

mesterünk is egy lőcsei patricius-család asztalához vezet bennünket. A nyilt tornácz és a szoba lőcsei patriczius-ház tornácza, illetve szobája; a félig magyaros, félig németes viselet szepességi városaink akkori divatja. A kék pamuttal átszőtt asztalterítő helyben szőtt mustrás vászon, a drága művű arany és ezüst edények is lőcsei ötvösök munkái. De szemenszedett lőcsei típusok az arczképszerűen jellemzett alakok is: Heródes, a ki prémes szegélyű aranybrokát-subát visel, a minő akkoriban minden szobrász és festő műhelyében kéznél lehetett, Heródiás az egykorú patriczius nők fátyolával fején; a szolgák és Szalome tánczán a muzsikáló lantos diák, mind eleven minták után készültek. Az utóbbi kép hősnőjét mesterünk hamisítatlan középkori fogással, hihetetlenül apró alakban festette meg, mert különben eltakarta volna a lakoma fölött jóizűen diskurálók csoportját. Festőnk távolról sem volt fegyelmezett lélek; de éles volt a szeme s biztos a keze, korához képest ugyancsak

jelentős tudása. Ha ezt nem fejtette ki szabadon, ennek oka alighanem pusztán az, hogy faragó mesternek alárendelve és alighanem sovány bérért dolgozott. Bármily befejezettek is egyes alakjai, a kompozicziók elnagyolt voltán nyilvánvaló, hogy sietett. De mindenképen rendkivül rokonszenves, értékes és érdekes művészi egyéniséggel van dolgunk, a ki többnyire a maga lábán járt s itteni munkáinál alighanem

71. Szalome tánca.

72. Heródes lakomája.

különb dolgokat is produkált. Ezeket most még nem ismerjük; de idővel talán nyomukra jövünk s azért bizonyára nem lesz érdektelen, ha a szent János lefejezése képén látható monogrammja alapján kilétét kutatjuk. A monogramm [illegible]; vagyis, mivel mestereink akkoriban, különösen olyankor, ha nem volt közkeletű keresztnevük, egy névvel is beérték: Th.

Már most a lőcsei Fraternitas Corporis Christi számadásaiból Henszlmann művében is közölt művésznévsorban 1512-től 1523-ig szerepel Theophilus mester.

A föltevés helyességéről csak az elveszett számadások megtalálása esetén szerezhetünk ugyan meggyőződést, de szinte bizonyosnak tartom, hogy a Th. ennek a Theophilus mesternek a jegye. Bártfán 1509-ben egy Theophilus nevű festő az akkoriban befejezett városházát diszíti. 1510-ben festi a tanácsterem utolsó ítéletét. Ezt a falképet iszonyúan megrongált állapotban a bártfai városháza helyreállításakor 1904-ben Sztehló Ottó restauráló építész gondoskodásából hámozták ki újjnyi vakolatréteg alól. Theophilus mester a festmény utolsó részlete fejében 1511-ben

73. és 74. Kariatida angyalok a lőcsei gimnáziumi templom oltáráról. Magasságuk 213 cm. XVII. század.

10 forintot kap s azután úgy látszik egyenesen Lőcsére utazott. Hogy az itt és ott dolgozó Theophilus csakugyan egy ember, ezt levelei bizonyítják, a melyeket többnyire Bártfán lakó nővéréhez intézett s a melyeket Abel Jenő 1884-ben a Történelmi Tárban ösmertetett.

A bártfai városházán ma is meglevő levelek egyike Lőcsén 1523-ban vasas szent Péter napján kelt s a bártfai főbirónak szól. Festőnk így írja alá nevét: Theophilus Stanczel eyn moler zu der lewtsch. A levélben arról értesülünk, hogy Theophilus mester tizenkét font aranyenyvet küld Bártfa városának 2 forintért, s többek közt azt írja, hogy a midőn itt a nagy vásár előtt egy házban festett, kifogyott

ebből és Pál mestertől (Paul schniczer) kellett kolcsonoznie. A vásár alkalmából azonban egy mázsával hozatott aranyenyvet. Ebből Lőcse urai is vásároltak 8 fontot s szivesen szolgál belőle a bártfaiaknak máskor is. Theophilus mester nevével 1523-on túl a lőcsei Corpus Christi testvériség számadásaiban nem találkozunk. A bártfai városházán őrzött levelei azonban további sorsáról is értesítenek. Szüntelen vándor életet él. 1528-ban Bietschből ír egy letiltás érdekében. 1530-ban, vízkereszt táján nővérének szemrehányást tesz, hogy érte vállalt jótállása mily nyomorba sodorta. 1530-ban Lasselből írja, hogy egy évvel előbb, hushagyó táján, Bártfán járt, hol nővére a főbíró előtt elismerte tartozását s minthogy nővére meghalt, kéri követelését biztosítani. Lasselből Jaroslawba megy négy hétre. Innen Lembergbe készül. Utolsó levelét Jaroszlawból 1530-ban november 5-én írta. Itt is Stanczelnek nevezte magát. Ily nevű családok Szepes és Sáros vármegyében ma is élnek.

S ezzel, a rendelkezésemre álló térhez képest, kimerítettem, a mi szárnyasoltárainkról említésre méltó. A protestantizmus terjedése a szárnyasoltárok készitésének véget vet. De a fafaragás régi jó technikája a Szepességen ezután sem veszett ki egészen. A lőcsei gimnáziumi templom XVII. századbeli oltárainak kariatid formájú, oszlopokat tartó angyalai is ezt bizonyítják (73. és 74. kép), a melyekhez hasonlóan a följebb már bemutatott szepeshelyi szent Márton szobor is pompás széles kezelésével válik ki. Az ellenreformáczió korában, a midőn az evangelikus templomok ismét a katholikusok birtokába kerülnek, az új oltárok fafaragó mesterei gyakran egész kompozicziókat is másolnak a régi szárnyasoltárokról. Ilyen középkori szobrok és domborművek másolataival többek között a lőcsei gimnáziumi templom főoltárán, Podolin és Lubló plébániatemplomában találkozunk. A középkori emlékek és ujabbkori másolataik között a különbséget csak iskolázott szem ismeri föl. Ez volt az oka annak, hogy napjainkban, a mikor a régi oltárokat ismét rendre újakkal pótolták, a kimustrált barokk emlékekkel együtt, tömérdek ezek keretébe foglalt középkori szobor és dombormű is elveszett. S ha nem gondoskodunk muzeumról, a melyben többnyire szüette és korhadt szárnyasoltáraink menedéket találhatnának, egy-két évtized mulva ezek javarészének kiválóságát s a Szepességnek régi muvészetünkben viselt fényes szerepét is csak jelen méltatásuk fogja hirdetni, a mely pedig a dolog természeténél fogva kisérletnél egyébnek nem tekinthető.

VIII.

Középkori síremlékek. Vilbachi György sírkövei Lőcsén. Zapolya [illegible] István sírkövei Szepesbelyen. A [illegible] emlékei Lőcsén. Alakos sírkövek Márkusfalván, Késmárkon, Tóthfalun, Toporczon és Lublón.

Avallásos élettel a halotti kultusz mindig szoros kapcsolatban volt; semmi sem természetesebb, mint hogy ez utóbbi művészi emlékeit szintén a templomokban kell keresnünk. Az egyház, főleg gyakorlati okokból, már a középkorban is nem egyszer tiltotta meg a templomokban való temetkezést. A halottak iránt való kegyelet, a hivek búzgósága és becsvágya mindazonáltal szinte a mult század derekáig mindenkor a templomot tartotta a halottak legméltóbb örök nyugvóhelyének.

A szent helyeken való temetkezésnél még régibb s már az őskori népeknél is általános szokás a halott nyugvóhelyének megjelölése. A középkorban a templomban eltemetett holtak fölé kezdetben egyszerű kereszttel jelölt kőlapot raktak a padozatba, a melyre idővel a halott nevét vagy monogrammját pótló mértani jelét, később czímerét vésték. A sírkőnek a halott vésett, majd domborművű alakjával való diszítése szintén már a román korban terjedt el. A templomban járókelők léptei alatt a sírkövek hamar elkoptak. Azért a csúcsives építészet korában az antik szarkofágok mintájára a templom padozatából kiemelkedő kőkoporsók alakjában faragták a halott képével ékes síremlékeket, a melyek fölé, többnyire csak a fejedelmi családok, díszesen faragott oszlopos mennyezeteket is emeltek.

Az örök időre szánt diszesnél diszesebb síremlékek közül csak vajmi kevés maradt fönn napjainkig. A középkori templomok hamar teltek meg síremlékekkel s mihelyst egy-egy család kihalt és síremlékeihez senkit sem fűzött többé kegyelet, ezeket a templomból úgy látszik már a középkorban is egyszerűen kiküszöbölték s a templom falához támasztották. Azt hiszem ez az oka annak, hogy a középkori kőfaragók a halott alakját felemás helyzetben ábrázolták: rendesen oroszlán hátán állva, de párnával feje alatt s hol nyitott, hol behunyt szemekkel. A Szepességen alakos sírkövek a XV. század végénél korábbi időkből nem maradtak ránk. A XIV. és XV. századbeli síremlékek is ritkák itt, jeléül annak, hogy mint mindenfelé, a középkori síremlékeket az újkorban nálunk is többnyire kidobták a templomból s

gyakran ugyancsak profán czélokra használták föl. Vannak városaink, a hol az utcza kövezetén ugyancsak sűrűn síremlékekre lépünk. Régibb fűszeres boltokban nem egyszer láthatunk festéktörő márványlapokat, a melyek alsó lapján a faragott czímer és fölirat arról tanúskodik, hogy sírkövek maradványai. A lőcsei Szent Jakab templomban a Thurzók híres síremlékei eredetileg a főhajó közepén díszes vasrácsozattal elkerítve voltak fölállítva. A XVIII. században, minthogy a hivek egy része a síremlékek miatt kiszorult a templomból, a kőkoporsókat szétszedték, szebb alkotórészeiket a keresztelő-kápolnában állították föl s mint Henszlmann művében olvashatjuk, a kevésbbé érdekeseket símára faragták s a templompadozat és az utcza burkolására használták föl.

75. Velbachi György síremléke Lőcsen. († 1473.) 153 cm. széles. Forberger rajza után

Ugyanily sorsra jutottak a szepeshelyi székesegyház Zápolya-síremlékei s nyilván a káptalan és a prépostok középkori síremlékei is, a mely utóbbiakból Zápolya István özvegyének, Hedvig tescheni herczegnőnek síremlékéhez hasonlóan egyetlen kő sem maradt ránk.

A XIII. és XIV. századból a Szepességen mindössze hat sírkő maradt fönn. A legrégibbnek ezek sorában a haraszti látszik, a mely ma a templom jobboldali mellékoltárának lépcsője. A derékszögű négyszög alakjában faragott fehér mészkőlap egyszerű, laposan kiemelkedő léczkeretében ugyanily szabású keresztet látunk, mely lenn villaszerűen: Λ ily alakban végződik. Zsegrán a templom padozatában a Römer könyvében is közölt sírkövön keresztvégű kereszt van, szárán körrel, melyet kereszt oszt négy részre. A lapos dombormüvű kereszt tövében a Sigrayak román szabású lóherivbe foglalt szarvasos czímere díszíti a sírkövet.

A sesavnyiki várkastély templomában, a melyet 1834-ben a Lapis Refugii templomának ide hurczolt faragott kövei fölhasználásával épitettek, szintén van egy

fehér mészkőből laposan faragott XIV. századbeli sírkő, a melyre lóherívekben végződő keresztjének felső szára mellé kétfelől félholdat és csillagot is vésték. A kereszt alján lóherívbe foglalt s jobbra dőlt síma czímerpajzsot látunk fölfelé néző sarkán stilizált liliommal. Mantuai szabású: végein kiszélesedő kereszt diszíti s immár gótstilű lóherívben a svábóczi sírkövet, a melynek keretén olvashatatlanná lekopott föliratis van s a melyhez hasonló fehér mészkőből faragott sírkötöredéket itt a templom orgonalépcsőjének egyik fokán is láthatunk. A XIV. századból a szükebb értelemben vett czímeres sírkövek egyetlen példája a Szepességen Velbachi György síremléke, a lőcsei Szent Jakab templom szent György kápolnájában (75. kép).

76. Zápolya István síremléke XVII. századbeli barokk keretében.

A sírkő föliratán levő Vlebach szót Merklas a plébános szó rövidítésének vélte s innen a hagyomány, a mely Velbachi Györgyöt Lőcse egykori plébánosának tartja. Demkó szerint a lőcsei szent György kápolna alapítója lőcsei, majd kassai polgár volt s nevét a Szepes-Olaszival szomszédos Velbach falutól kölcsönözte.

Kitünő technikával faragott vörös márvány sírkövének síma mezején a lapos domborművű czímer jobbra dőlt pajzsában W monogrammból kiinduló megfordított kettőskeresztet látunk. A czímer csőrös sisakjáról orrdísznek nevezett kendő csüng alá; oromdisze kiterjesztett szárnyú, jobbfelé forduló sas. A sírkő léczes keretén ez az erősen rövidített minuszkulás föliratis húzódik végig: anno millesimo CCCXCII in octava corporis christi obiit georgius vlebach fundator huius capelle orate pro eo — 1392-ben Krisztus testének nyolczadán meghalt Velbachi György, e kápolna alapítója, imádkozzatok érte.

Több mint bizonyos, hogy Szepes vármegyének és városainak a következő században is nem egy kiváló emberük volt, a kinek emlékét a Velbachi Györgyénél kiválóbb sírkővel is megörökítették. A XV. századból azonban vármegyénkben

1. Zápolya Imre nádor síremléke Szepeshelyen. (¼ 1487.) 144—270 cm.

2. Zápolya István nádor síremléke Szepeshelyen. († 1499.) 140×254 cm

mindössze két síremlék maradt ránk: Zápolya Imréé és öcscséé, Zápolya Istváné, János király apjáé. Mindketten Szepes vármegye főispánjai s az ország nádorai voltak. Zápolya Imrét a szepesi székesegyház szentélyében temették el, öcscsét a székesegyház Zápolya-kápolnájában. Hradszky szerint síremlékük kőkoporsó formájú volt. Ezt azonban még a XVII. században szétszedték.

Zápolya Imre nádor síremlékének a halott alakjával ékes fedőlapját ekkor a székesegyház szentélyének déli falába illesztették, a hol később a kanonoki stallumok takarták el s a honnan a székesegyház restaurálásakor a Zápolya-kápolnába vitték át s István kőkoporsójának alakos lapjával szemben a Mária koronázása oltár evangeliumi oldalán állították föl. Hogy Zápolya István síremlékét szintén a XVII. században bontották széjjel, erre ránk maradt főrészének barokk kerete vall (76. kép.), a melynek ormán két bádog czimeren verses latin föliratot hirdeti a halott érdemeit.

77. Máriássy István sírfedve Márkustalván († 1516). 126 × 235 cm.

A szepeshelyi székesegyház Zápolya-sírkövei Magyarország legkiválóbb ilynemű emlékei közé tartoznak. Mind a kettő esztergomi vörös márványból, egyforma elrendezéssel, egyazon pompás technikával készült, de a korkülönbség ugyancsak szembetünő közöttük (XX. melléklet). Zápolya Imre féldomborművű páncélos alakjának oroszlán hátán nyugvó lábán még hegyesorrú páncélsarut látunk, a czimereket és a háta mögött szőnyeget tartó angyalok még igen stilizáltak, csak a halott csukott szemmel ábrázolt feje realisztikus, sőt minden bizonynyal arczkép. Középkori reminiszczencziának kell tartanunk a karcsú oszlopokon nyugvó ívkörű ívekből össze-

rótt keretet, a mely fölött renaissance izlésű levelekből összerótt sarokkitöltéseket látunk; ezek egyikére a lándzsa kétágú lobogója borul. A sírkő fölirata ez: Hic jacet illustris ac excellens Dominus Emericus comes perpetuus *Sepesiensis* et pallatinus regni Pannoniae, qui obiit MCCCCLXXXVII. — Itt nyugszik a jeles és nagyméltóságú úr Zápolya Imre szepesi örökös főispán, Magyarország nádora, ki meghalt 1487-ben.

78. Thurzó Elek halotti emléke († 1543). 113 cm. széles

Zápolya István nádor 1499-ben követte bátyját a halálba. Magas domborművű síremléke szintén teljes hadi fölszereléssel s behúnyt szemmel ábrázolja a halottat. (XX. melléklet 2. kép). Ezen az emléken jóval kevesebb a részletezés, technikája is szélesebb. Hatása erősebben kidomborodó formáinál fogva is nagyobbszerű; mindazonáltal művészi értékével nem mulja felül az előbbit, csak díszesebb. Az alsó angyalpár kezében levő címereket hajdan nemes fémből készült berakott címerképek díszítették, a melyeket később kiszedtek innen s ma csak helyük van meg. A halott hadi fölszerelése, a realisztikus kamaszok képében ábrázolt angyalok ruhája, szintén díszesebb mint Zápolya Imre sírkövén. A lándzsa gazdagon himzett címeres lobogója mögül a bal sarokban félkörives renaissance fülke részlete tárul elénk. Fölirat e sírkövön nincsen, de a későbbi barokk keretére illesztett pajzsok verseit alighanem a kőkoporsó elenyészett oldallapjairól másolták le. A fölirat szabadon lefordítva a következő: Ez a koporsó István szepesi főispánt zárja magába, ki a haza díszére számos diadalt aratott, a ki méltó volt királyi vérből származó feleségre, királyát tisztelte s nádor egyben a királyság üdve, védője és disze vala, a kinek erényeinél fogva örök lesz a hírneve. — A ki hír és dicsőség nélkül viselte évei terhét, súlyos csetnek véli a halált; én nagy tetteket vittem véghez s nádori méltóságomban a

hiresség végső határához értem, vidáman követem az erényeikre büszke lelkeket, a hová a nagylelkű férfiaknak menniök illik; mert jóllehet e márványkő alá temették el, István dicsősége a magyarok közt mindig élni fog. 1499 — deczember 25-én.

79. Töredék egy Thurzó síremlékből. 92 cm. széles. XVI. század.

A Zápolya-sírkövek mesteréről semmiféle adat nem maradt ránk. — A sírkövek anyaga és technikája, valamint renaissance formáik arra engednek következtetést, hogy mind a két emléket Budáról készen szállitották Szepeshelyre. A szepeshelyi síremlékekkel nem egy rokonvonást mutatnak a budapesti belvárosi plébániatemplom nagyrészt vörös márványból faragott pastoforiumai: szentségtartó fülkéi, a melyek a XVI. század elejéről maradtak ránk s a melyek a Mátyás király udvarában járt márványfaragó olasz szobrászok hatása alatt dolgozó budai vagy pesti kőfaragó műhelyek egyikéből kerülhettek ki.

A szepeshelyi székesegyház többi síremlékei mind a XVII. és XVIII. század-

80. Thurzó és Zápolya czimer. Töredek egy Thurzó síremlékből. — 113 cm. széles. XVI. század.

ból valók. Az 1548-ban elhunyt váraljai Szaniszló prépost síremlékéből csak a kőkoporsó egyik oldallapja maradt ránk, a melyet a szentély északi apszis falába illesztettek. A pompásan tagozott s gazdag renaissance díszítésű mészkőlap talapzati párkányának horonyában csúszómászó állatok domborművei sorakoznak. A díszes koronázó párkány alá domborművű groteszk-ékítmények keretében a püspök címerét, ez alatt két búsuló oroszlánt faragtak; kétfelől az utóbb ismertetett Zápolya-síremléken levőkhöz hasonló szellemű verses föliratokat vésték.

21. Thurzó Elek szepesi főispán síremléke († 1594). 160 cm. széles.

Mint már említettem, több mint valószínű, hogy a szepesi prépostok és kanonokok már a középkorban is gondoskodtak arról, hogy emléküket méltó sírkő is hirdesse. A régi síremlékeket azonban itt is a későbbiek szorították ki s Szepeshelyen csak a XVII. és XVIII. századból maradtak ránk főpapi sírkövek, de ezeket is nagyrészt csak címerekkel díszítették. A halott domborművű alakjával csak Hethesi Pethe Márton prépost († 1605) és Sigray püspök († 1718) vörösmárvány-síremlékén találkozunk. Az előbbi a nagyszombati barokkstilű főpapi síremlékek mintájára készült s gyámköveken nyugvó, kariatidás keretben, püspöki díszben, állva, de behúnyt szemmel ábrázolja a halottat. Sigray sírköve művészi szempontból véve még jelentéktelenebb.

A Zápolya-sírkövekhez korát, stiljét és művészi értékét tekintve, a legközelebb a márkusfalvi templom vörös márványból faragott alakos sírköve áll (77. kép), a melynek féldomborművű képe, legalyazott fatörzszsel lábai alatt, bal kezében címerrel, feje alatt párnával, Máriassy Istvánt ábrázolja. A sírkő erősen rövidített föliratа így szól: Stephanus hac tumba positus Mariassi jaceo: hoc generi statuens monumentum perpetuum ut sit posteris

ossa tegendi. Gratus eram patriae atque domui Zapolyanae: ast jam mortale reddens telluri corpus, animam Magne quaeso suscipe Pater, et Coeli optata parte repone. MDXVI. sepultus XXX. April. — E kőkoporsóba zárva fekszem én Máriássy István, örök emléket állítván ezzel utódaim számára s hogy csontjaimat védje. Hű voltam a hazához s a Zápolya-házhoz; de immár a földnek visszaadva testem, vedd lelkemet teremtő Atyám és tedd óhajtott mennyországod részesévé. Eltemették 1516-ban április 20-án.

82. Varkócz Kristóf síremléke Kesmárkon († 1570) 100 cm. sz.

Hogy hatalmasabb főuraink mint változtatták át néha a temetkező helyüknek kiszemelt templomot családjuk valóságos pantheonjává, erről a lőcsei Szent Jakab templomra vonatkozólag maradt ránk a legtöbb adat, a mely a XVI. század elejétől kezdve a Zápolyák nyomában hatalmassá vált szepesi dinaszták: a lándzsás eredetű bethlenfalvi Thurzók ősi temetkező helye volt.

A hatalmas templom főhajójának javarészét elfoglaló s vasrácsokkal körülzárt kőkoporsókon kívül az oldalfalakba illesztett kőepitáfiumok, az ezek fölött függő fából faragott halotti czímerek s a halottas zászlók a templom minden zugában a Thurzók emlékét hirdették s ezek árnyékában bizonyára csak szerényen húzódtak meg azok a nagyrészt fából faragott epitafiumok, a melyek a templomnak sajátos varázst kölcsönözve, még ma is megvannak s Lőcse egykori patricius-családainak emlékét hirdetik.

A Thurzók kőkoporsó alakú síremlékeit 1753-ban szedték széjjel, a halotti czímereket és zászlókat a templom 1774-ben történt bemeszelése alkalmával távolították el s ez utóbbiak javarésze nyom nélkül elveszett. A szarkofágokból is csak

négy alakos sírkő s néhány úgy látszik főrészében ránk nem maradt kőkoporsó töredéke látható ma a keresztelő kápolnában, a melynek rácsfala szintén a Thurzók temetkező helyét elrekesztő vasrácsozat maradványa.

76. Sz[illegible] Bálint sírköve Tóthfalun († 1507). 95 cm. széles.

A Thurzók lőcsei halottas emlékeinek sorában a legrégibb és legművésziesebb az 1543-ban meghalt Thurzó Elek epitáfiuma. Ez finom szemcséjű sárgás mészkőből készült, úgynevezett kehlheimi kőből (77. kép). A négyszögletes dombormüvü táblán a félkörű renaissance fülkében balfelől a halott térdepel pánczélban a feszület előtt. A feszület mögött második neje és három leánya imádkozik. Az epitáfium fölirata és ennek fordítása a következő: Spectabili ac magnifico domino domino comiti Alexio Thurzoni a Bethlenfalva, inclyti Hungariae regni iudici curiae, serenissimique Romanorum Hungariae Bohemiae etc. regis Ferdinandi locumtenenti et clarissimo eius gentis marito dilectissimo ac affinibus suis carissimis, generosa et magnifica Domina Magdalena Zekel ab Ormosd pia moestissima coniunx f(ieri) f(ecit). O(biit) Comes Alexius Thurzo anno Salutis humanae MDXXXXIII aetatis suae LIII. Ipso die conversionis Pauli apostoli. — Tekintetes és nagyságos Bethlenfalvi Thurzó Elek gróf úrnak, a jeles magyar királyság országbirájának, Ferdinánd római, magyar, cseh stb. király ő felsége nádorának és nemzetsége legjelesebbjének, a legkedvesebb férjnek és legdrágább övéinek állíttatta nemes és nagyságos Ormosdi Székely Magdolna

úrnő, kegyes és szomorú felesége. Thurzó Elek gróf meghalt 1543-ban, 53 éves korában, Pál apostol fordulása napján.

A Thurzó Elek epitáfiumával azonos anyagból, négy ezzel azonos technikájú domborművű, négyszögletes kőlap is hever a lőcsei főtemplom keresztelő kápolnájában, a mely az ugyanitt befalazott mészkőből faragott s renaissance pilaszterkitöltésekkel ékes félpillérek foglalatában alighanem egy főrészében elveszett kőkoporsót díszített. A kisebb kőlapokat sima czimerpajzsot tartó apródok s ezek között egy bányászapród (79. kép) díszíti, a nagyobbak egyikén, a melyet az ívközben és félpillér alakú tagozatain berakott sárga márványkorongok díszítenek, a Thurzó- és Zápolya-czimert látjuk (80. kép). Az első Thurzó, a kit a lőcsei Szent Jakab templomban eltemettek s a kinek nagyobb szabású és főrészében napjainkig fönmaradt síremléket is emeltek, Thurzó János, a család hatalmának megalapítója és Magyarország bányászatának lángeszű reformátora volt, a ki 1508-ban halt meg. Síremlékét azonban csak Elek fia végrendeleti intézkedésére s jóval ez utóbbinak 1543-ban bekövetkezett halála után faragták. Attól eltekintve, hogy az egyiken az oroszlán balra, a másikon jobbra s a czímerek is egymással ellenkező oldalon vannak, az idősebb Thurzó János alakos sírköve szakasztott mása hasonló nevű fia sírkövének, a ki pedig csak 1558-ban halt meg. Az idősebbik János sírkövén ez a főlirat: Hic situs est magnificus dominus Joannes Thurzo de Bethlenfalva, ille quinque filiorum parens, duorum episcoporum: Stanislai Olmucensis, Joannis Wratislavensis, trium magnatum: Georgii Praefecti universae rei metallicae in Pannonia, Alexii locumtenentis potentissimi regis Ferdinandi et Joannis comitis comitatus Scepusiensis. Obiit anno Domini 1508. Itt nyugszik nagyságos beth-

84. A Görgey testvérek sírköve Toporczon 1600-ból. 130 – 205 cm.

lenfalvi Thurzó János, öt fiú apja, ezek közül kettő püspök volt: Szaniszló Olmüczben, János Boroszlóban; három főúr: György magyarország összes bányáinak felügyelője, ifjú a leghatalmasabb Ferdinánd király nádora és János Szepes vármegye főispánja. Meghalt 1508. — A czímert tartó bányászapród alapján a följebb ismertetett töredékeket idősebb Thurzó János síremléke maradványainak tarthatjuk. Fiát, Thurzó György körmöczbányai kamaragrófot, a kinek felesége a dúsgazdag augsburgi Fugger Anna volt s a ki 1521-ben halt meg, nem Lőcsén temették el. Szaniszló és János is püspöki székhelyén nyugszik, a másik János sírkve Lőcsén, az apjáé mellett látható (XXI. melléklet, 2 kép). A XVI. századbeli pánczélt viselő robusztus alak még arczában is szakasztott mása az idősebb János síremlékén levőnek. A sírkövön ilyformán bajos arczképi hasonlóságot keresni. Az egyéb részleteiben is egyforma két emlék technikája pompás, ám művészi fölfogása valamelyik vidéki városunkra vall, a hol a török hódoltság korában, de ennek határain kívül, gyárilag foglalkoztak síremlékek készítésével. Az alább ismertetendő s nagyrészt még a viseletben is XV. századbeli mintákat utánzó sírköveink is csak afféle gyári munkák s inkább történelmi, mint művészi szempontból érdekesek.

Ifjabb Thurzó János síremlékének fölirata ez: Hic jacet Magnificus Dominus Joannes Thurzo de Bethlemfalva, Comes Comitatus Scepusiensis, qui proprio quodam instituto coelebs, ad summum usque diem vixit; pacis, quietis et iustitiae amans, suo contentus, alieni mimine appetens. Obiit aetatis anno LXVI, a nato auten Christo Salvatore MDLVIII. XXIX. Martii — Itt nyugszik bethlenfalvi Thurzó János Szepes vármegye főispánja, a ki saját elhatározásából haláláig nőtlenül élt, a békét, nyugalmat s az igazságot szerette, a magáéval megelégedett s a másét sohasem kívánta meg. Meghalt 66 éves korában, Krisztus születése után 1558-ban márcz. 29-én.

Thurzó György és Fugger Anna Kristóf fiától származó unokáját, Thurzó Eleket, szintén Lőcsén temették el. Síremléke, Kristóf és Szaniszló fiához hasonlóan, napjainkig fönmaradt. Mind a hárman szepesi főispánok voltak. Az első síremléke a lőcsei Szent Jakab templom főhajójában, a szentélytől számítva a harmadik déli pillérbe falazva látható s az olasz renaissance fülkés sírjainak ugyancsak szerény arányokra redukált vidékies formáját mutatja (81. kép). Renaissance stilű mészkőkeretének alját palmetták, ormát két domborművű delfin díszíti. A keretbe foglalt márványtáblák egyike a halottat ábrázolja zsinóros subában, halálos ágyán, sajátságos régies fölfogással, abban a pillanatban, a mikor lelkét kileheli. Apró gyermek képében ábrázolt lelke fölfelé száll s bal karjára támaszkodva, egy másik apró alak, nyilván őrangyala várja. E tábla alatt ez a fölirat: In novissimo die resuscitabit me Jesus Christus, Filius Altissimi, Dominus Salvator et Redemptor meus. — Az utolsó ítélet napján föltámaszt engem Jézus Krisztus, a Legfölségesebb fia, az én Uram, Üdvözítőm és Megváltóm.

A fölső márványtábla domborműve a halottat Isten ítélőszéke előtt ábrázolja

3. Thurzó Szaniszló nádor és főispán († 1625). 150 cm. sz.

2. Ifj. Thurzó János szepesi főispán († 1558). 120 cm. széles.

1. Thurzó Kristóf szepesi főispán († 1613). 133 cm. széles

Síremlékek a lőcsei szent Jakab-templomban.

föltámadása után. Lelke az égből visszaszáll hozzá. Fönn a bal sarokban felhőkből az Úr alakja tör elő fölemelt jobb kézzel: jobbfelől felhők közt kerubfejeket látunk. Az alsó bal sarokban angyal tartja czímerét. Ő maga térdre borulva imádkozik. Feje fölött mondatszalagon: Veni veni, Salvator meus! quia tuus sum, miserere mei. — Jövel, jövel Megváltóm, mert én tied vagyok, könyörülj rajtam! — A kép alatt a keret középső léczén ezt olvashatjuk: Miserrimus peccator Alexius Thurzo indignus servus Domini, qui obiit 5. die Martis anno 1554. — Thurzó Elek, a legnyomorultabb bűnös, az Urnak méltatlan szolgája; meghalt márczius 5-én 1594-ben.

85. Részlet egy plébános márvány-epitaphiumából Lublón. 45 cm. széles. XVII. század.

E szinte középkori baráthoz illő alázatossággal kieszelt dombormővű képekkel és föliratokkal szemben, Elek két fiának síremlékén ismét az elhaltak vitézi büszkesége tükröződik vissza. Thurzó Kristóf 1614-ben halt meg, síremléke azonban elrendezésével, féldombormővű alakjának viseletével és fegyvereivel úgy fest, mintha valami XV. századbeli síremlék szolgai másolata volna (XXI. melléklet, 1. kép). — Csak kissé szétterpesztett lábai vallanak a barokk-korra, a melynek izlése a XVI. század végéről való pánczélban ábrázolt Thurzó Szaniszló terpeszkedő tartásában jóval erősebben érvényesül (XXI. melléklet 3. kép). Mindkét síremlék technikája kitűnő s az alakok háta mögött leomló kárpitok vésett himzésmintáiban a vörös márvány síremlékek egykori részleges aranyozásának nyomai még ma is megvannak.

Thurzó Kristóf síremlékének erősen rövidített fölirata ez: Hic jacet Magnificus Dominus Christophorus Thurzó de Bethlenfalva, perpetuus Terrae Scepusiensis eiusdemque comitatus et Sarosiensis Supremus Comes, liber baro, eques auratus ac Sacrae Cesareae Regiaeque Majestatis Cubicularius, qui pie in Domino obdormivit anno aetatis suae XXXI. — Itt nyugszik nagyságos bethlenfalvi Thurzó Kristóf úr a Szepesség és Szepes vármegye örökös és Sáros vármegyének is főispánja, szabad főúr, aranysarkantyús vitéz, ő császári és királyi szent felsége kamarása, ki Istenben elhunyt élte 31-ik évében.

Thurzó Szaniszló síremlékének fölirata: Illustrissimus D. D. Comes Stanislaus Thurso de Bethlenfalva, Terrae Scepusiensis ac comitatus eiusdem perpetuus comes, Sacratissimi Principis et Domini Domini Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Regis intimus Consiliarius et per Hungariam Locumtenens. Mortuus 1. May Anno 1625, aetatis 49 suae. — Tehát a Szepesség és a nagy vármegye örökös főispánja, II. Ferdinánd titkos tanácsosa s Magyarország nádora volt.

Késmárkon, a Szepesség harmadik dinaszta családjának székhelyén, a Thökölyiek emlékét jelentősebb sírkő nem hirdeti. Csak Thökölyi Sebestyén nejének nagylucsei Dóczy Zsuzsanna asszonynak vörös márvány kőkoporsója maradt ránk. Ennek renaissance izlésű félpillérek keretébe foglalt szép fölirata többek közt arról is értesít, hogy a Thökölyiek ez 1596-ban elhunyt ősanyjának tizenkét gyermeke volt. Maga a szarkofág a főoltár evangeliumi oldalán a falhoz erősítve ma egy kisebb oltár menzája. Nincs kizárva, hogy alakos fedőlapja, a halott domborművű képével lefelé fordítva, az ujabbkori szoborfülkés faoltár alatt lappang. A késmárki plébániatemplom másik sírköve szintén kőkoporsó maradványa s XVI. századbeli pánczélban, feje alatt párnával ábrázolja a halottat (81. kép). Fölirata: Hic est sepultus strenuus miles Nobilis Dominus Christopherus Warkocz de Nopsiicz Capitaneus Castri et Civitatis Késmark, qui obiit in die II. Februarii Anno Domini MDXX. — Itt temették el nemes Nopsiczi Warkocz Kristófot, a derék vitézt, Késmárk vára és városa kapitányát, a ki az Ur 1520. évében február 2-án halt meg.

Kevésbbé jó s úgy látszik Lubló környékén fejtett vörös márványból s fogyatékosabb technikával készült a tóthfalvi templom alakos síremléke, a melyet a Sváby-család egyik őse és ennek felesége korán elhunyt fiának emlékére emeltetett. (82. kép). A viselettörténet szempontjából is érdekes emlék fölirata ez: Egregius et nobilis Dominus Valentinus Schwabowsky et Domina Anna uxor, parentes moestissimi filio Georgio Schwabovszky, juveni strenuo pieque mortuo, aetate annorum 32, anno Salutis 1597 mens. Apr. die 28. ora noctis 10. amoris et memoriae erga hoc monumentum fieri fecerunt. — Jeles és nemes Swabowsky Bálint úr és neje Anna asszony, gyászoló szülei, fiuknak, Swabowsky Györgynek, a törekvő ifjúnak, a ki jámborul, 32 éves korában, az Üdvösség 1557. évében április 28-án esti 10 órakor halt meg, szeretetük jeléül emeltették ezt az emléket.

Szepes vármegye legérdekesebb síremlékei sorába tartozik s nyilván itt is készült a Görgey testvérek közös síremléke 1600-ból, a melyen az elhunytak mészkőből faragott domborművű alakján Bocskay korabeli subát látunk (84. kép). A sírkő fölirata: Hic jacent due nati gloriosi et egregii Domini Christophori Görgey Vicecomitis Cottus Scepusiensis, Elias et Martinus, quorum primus 26-o anno 5-o Novembris, alter 24-o anno 9-o Novembris periodum vitae attigit. Ad coelestem lucem translati 1600. Generosus Dnus Stephanus Görgey Fratribus suis gratitudinis erga

posuit. — Vagyis Görgey Kristóf szepesi alispán Illés nevű fia 26 éves korában, Márton fia 24 éves korában alig három napon belül egymás után 1600-ban halt meg. A síremléket kegyeletből testvérük Görgey István emeltette.

A fölsorolt síremlékeken kívül a XVII. és XVIII. századból még számos címeres sírkő maradt ránk. Ezek ismertetése azonban inkább a heraldika, mint a műtörténelem körébe vág. Csak még egy kőfaragó-iskoláról emlékszem meg, a mely nyilván Lublón, a környékén fejtett sárga fajtájú vörös márványból faragott a XVII. században többnyire alakos epitáfiumokat. Ilyenek Alsó-Rusbachon, Podolinban a sárosvármegyei Dobón és Lubló városában, többek közt a kórházépület külső falán is, maradtak ránk. Ezek a primitiv emlékek a török hódoltság miatt különösen határszéli városainkban hanyatlásnak indult kőfaragásunk végső elkorcsosulásának példái; de ha kissé furcsák is, naivitásuknál fogva nincsenek minden érdekesség nélkül.

Egy lublói plébános ilyen lengyel feliratú XVII. századbeli epitáfiumának részlete látható 85. képünkön. Szó sincs róla, Lőcse, Késmárk és más központibb fekvésű városaink lakosai a XVII. században is jóval művésziesebb emléktáblákkal hódoltak halottaik emlékének. E többnyire fából faragott s gyakran igen szép epitáfiumok hatása azonban, mint protestánskori művészetünké általában, szinte kizárólag dekorativ. Épp azért ismertetésük csak Szepesvármegye művészeti emlékei III. részében, az iparművészeti emlékekkel kapcsolatban kerülhet sorra.

IRODALOM.

Az első rész ugyanezen rovatában felsorolt munkákon kívül:

Archeologiai Értesítő.

ÁBEL JENŐ: *Mutorténeti adatok a XV. és XVI. századból.* Történelmi Tár. 1884. évfolyam. 525. lap.

DAUN BERTHOLD: *Veit Stoss und seine Schule in Deutschland, Polen und Ungarn.* Leipzig, 1903.

GRAUS JOHAN: *Von Ober-Ungarns Altarbauten aus dem Mittelalter. «Der Kirchenschmuck».* Graz, 1902.

ILOLYI ARNOLD: *A középkori magyar festészet emlékeiből.* A szepesváraljai XIV. századi falfestmény. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei. XI. kötet. 3 füzet. Pest, 1864.

A középkori szobrászat Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia évkönyvei. X. kötet. 13. füzet. Pest, 1863.

MUNZENBERGER BEISSEL: *Zur Kentniss und Würdigung der mittelalterlichen Altäre Deutschlands.* Frankfurt a/M. 1885—1900.

RÁTH GYÖRGY: *Az iparmüvészet könyve.* II. kötet. Budapest, 1905. A fafaragás. Irta Divald Kornél.

RÓMER FLÓRIS: *Régi falképek Magyarországon.* Magyarországi Régészeti Emlékek. III. kötet. I. rész. Budapest, 1874.

VAJDOVSZKY JÁNOS DR.: *A zsegrai falképekről.* Uj Magyar Sion. 1871.

A lőcsei szent Jakab templom szentély falfestményei. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyvei. I. kötet. 1885.

VORAGINE, JACOBUS A: *Legenda Aurea.* Recensuit Th. Graese. Dresdae, 1846.

WAGNER CAROLUS: *Analecta Scepusii Sacri et Profani.* I—IV. 1770—1778.*

* Wagner e müve az első rész irodalmának felsorolásában kimaradt.

KÉPEK LAJSTROMA

Mellékletek

I. A zsegrai templom szentélyének festett boltozata ... 11
II. Róbert Károly koronázása. Falkép Szepeshelyen ... 20
III. Szent Dorottya legendája. Falkép Lőcsén ... 25
IV. Az irgalmasság cselekedetei s a hét főbűn. Falképek Lőcsén ... 28
V. Szárnyasoltárok Lőcsei Miklóstól Arnótfalván és Lőcsén ... 36
VI. Fából faragott szobrok a XV. század első feléből Matheóczon, Nagy-Előrőn és Szlatvinban ... 39
VII. A farkasfalvi Mária oltár főrésze ... 41
VIII. Mária és szent Miklós oltára Szepes-Szombaton ... 46
IX. Madonna szobrok fából a XV. és XVI. századból ... 50
X. A szepeshelyi Mária halála oltár főrésze ... 55
XI. A lőcsei Vir dolorum oltár főrésze ... 61
XII. Az iglói Kálvária ... 65
XIII. A csütörtökhelyi Pieta. Fadombormű ... 66
XIV. Egy pásztor és Mária. Lőcsei Pál szobrai ... 72
XV. Szent Jakab lefejezése. A lőcsei főoltár szárnyképeiből ... 77
XVI. A lőcsei főoltár szobrai ... 78
XVII. A mühlenbachi főoltár és két külső szárnykepe ... 85
XVIII. A szepesszombati szent György oltár főrésze 86
XIX. A szepesszombati szent Antal oltár külső szárnyképei ... 88
XX. Zápolya Imre nádor és Zápolya István nádor síremléke Szepeshelyen ... 101
XXI. Thurzó-síremlékek a lőcsei szent Jakab templomban ... 108

Szövegképek

1. Az utolsó vacsora. Falkép Zsegrán ... 1
2. Krisztus ostorozása. « « ... 5
3. Mária koronázása. « « ... 5
4. Szent István. « « ... 6
5. Szent László. « « ... 7
6. Próféták. « « ... 8
7. Próféták. ... 9
8. Az utolsó ítélet ... 10
9. A cserhalmi útkozet « ... 11
10. Töredékek a szent László legendából. Falkép Svábóczon ... 12
11. Részlet a vitfalvi templom szent László legendájából ... 13
12. A három szent király. Falkép Poprádon ... 14
13. Az utolsó ítélet. Falkép Poprádon ... 15
14. Krisztus születése és a Kálvária. Falkép Lőcsén 22
15. Corpus Domini. Falkép Lőcsén ... 23
16. A matheóczi főoltár ... 30
17. Szent István mellképe Szepeshelyen ... 31
18. Szent Mihály oltára Szepeshelyen ... 32
19. Madonna. Lőcsei Miklós festménye Poprádon ... 33
20. Mária, szent Katalin és szent Erzsébet. Lőcsei Miklós festménye Jánosfalun ... 34
21. A vértanú szüzek oltára Késmárkon 35
22. Kálvária szobrok a lőcsei szent Jakab templom előcsarnokában ... 40
23. Szent Magdolna szobra Lőcsén ... 41
24. Az Atyauristen Krisztussal ölében. Szoborcsoportozat Felső-Répáson ... 42
25. A gánóczi szent Miklós oltár ... 43

Lap

26. A [illegible] 44
[illegible] Margit. Domborművek a kislomniczi főoltárról ... 45
[illegible] Dorottya és Borbála. Domborművek a [illegible] főoltárról ... 45
[illegible]. A dénesfalvi Magdolna oltár ... 46
[illegible]. A lőcsei szent Katalin oltár főrésze ... 47
31. A régi szent Jakab oltár Lőcsén ... 48
32. Szent Márton szobra a szepeshelyi székesegyház régi főoltáráról ... 52
33. Szárnykép a szepeshelyi főoltáron ... 53
34. A három szent király oltára Szepeshelyen ... 54
35. A szepeshelyi három szent király oltárának predellája ... 55
36. Szent Mihály. A szepeshelyi Mária halála oltár szárnyképeiből ... 56
37. Szent Kristóf. A szepeshelyi Mária halála oltár szárnyképeiből ... 56
38. Mária halála. Festmény Csütörtökhelyen ... 57
39. Mária halála. Szárnykép Szepesváralján ... 58
40. A kálvária. A szepeshelyi Mária koronázása oltár szárnyképeiből ... 59
41. Mária koronázása. Szárnyasoltár Szepeshelyen ... 60
42. Mária koronázása. Dombormű Késmárkon ... 61
43. A lőcsei «Vir dolorum» oltár polcza Mátyás király és Beatrix czímerével ... 62
44. Krisztus születése. A lőcsei Vir dolorum oltár szárnyképeiből ... 62
45. A három szent király hódolata. A lőcsei Vir dolorum oltár szárnyképeiből ... 62
46. A szepesolaszi templom diadalkeresztje ... 63
47. A késmárki főoltár Kálvária csoportozata ... 64
48. A három szent király hódolata. A késmárki főoltár szárnyképeiből ... 65
49. Lőcsei Pál szobrász utódainak kőepitáfiuma Lőcsén 1600-ból ... 67
50. Krisztus születésének szoborcsoportozata Lőcsén ... 69
51. Szent Péter és Pál oltárának főrésze Lőcsén ... 70
52. A lőcsei szent Miklós oltár főrésze ... 71
53. Krisztus az inségben segítő szentekkel. A lőcsei szent Miklós oltár predellája ... 72
54. Krisztus apostolokkal. A svábóczi Mária oltár predellája ... 73
55. A lőcsei szent Jakab templom főoltára ... 74
56. Az utolsó vacsora a lőcsei főoltár predellájában ... 75
57. A lőcsei szent György szobor ... 81
58. Részlet a káposztafalvi szent Lőrincz oltárból ... 82
59. A szepesszombati szent Anna oltár ... 83
60. A szepesszombati szent Anna oltár szárnyképei ... 84
61. A szepesszombati főoltár ... 85
62. Az utolsó vacsora. A szepesszombati főoltár predellájának szobrai ... 86
63. Szent György vértanúsága ... 87
64. A szepesszombati szent Antal oltár főrésze ... 88
65. Hordozható oltár Szepesszombaton ... 89
66. A nagyeőri Mária oltár ... 90
67. A lőcsei szent Anna oltár ... 91
68. A káposztafalvi szent Anna oltár ... 92
69. A lőcsei szent János oltár eredeti oromdíszével ... 93
70. Krisztus siratása a lőcsei szent János oltár predellájában ... 94
71. Szalome táncza. A lőcsei szent János oltár szárnyképeiből ... 95
72. Heródes lakomája. A lőcsei szent János oltár szárnyképeiből ... 95
73–74. Kariatida angyalok a lőcsei gimnáziumi templom oltárairól ... 96
75. Velbachi György síremléke Lőcsén ... 99
76. Zápolya István síremléke Szepeshelyen ... 100
77. Máriássy István sírköve Márkusfalván ... 101
78. Thurzó Elek emléktáblája ... 102
79. Töredék egy Thurzó síremlékből ... 103
80. Thurzó és Zápolya czímer. Töredék egy Thurzó síremlékből ... 103
81. Thurzó Elek szepesi főispán síremléke ... 104
82. Varkócz Kristóf síremléke Késmárkon ... 105
83. Svábovszky Bálint sírköve Tóthfalun ... 106
84. A Görgey testvérek sírköve Toporczon ... 107
85. Részlet egy plébános márvány epitafumából Lublón ... 109

TARTALOM

Lap

I. Középkori templomaink disztítése. A kőfaragás jelentéktelen szerepe e téren. Falképfestés. Legrégibb emlékei Zsegrán. A szent László legenda Zsegrán, Svábóczon és Vitfalun. A poprádi falképek. Kevésbbé jelentős és lappangó emlékek. 3—18

II. A provinciális művészet jelentősége Magyarországon. XIV. századbeli képírásunk klasszikus emlékei a Szepességen. Róbert Károly koronázása Szepeshelyen. A lőcsei szent Jakab templom falképei. A szentélybeli festmények. Szt. Dorottya legendája. Az irgalmasság cselekedetei s a hét főbűn. Későbbi falképek ... ... 19—28

III. A középkori szárnyasoltárokról általában. Szepességi statisztikájuk. Festett szárnyasoltárok. A matheóczi főoltár. A szepeshelyi szent Mihály oltár. Lőcsei Miklós művei Poprádon, Jánosfalván, Arnóthfalván, Lőcsén és Késmárkon... ... ... 29—38

IV. Fafaragásunk legrégibb emlékei és XV. századbeli fejlődése a Szepességen. A matheóczi feszület. A nagy-előri és szlatvini Madonna. A farkasfalvi Mária oltár. A gánóczi szent Miklós oltár. Egyéb XV. századbeli Mária s szent Miklós oltárok és szobrok. Lőcse legrégibb szárnyasoltárai. 39—50

V. A szepeshelyi szárnyasoltárok. A székesegyház restaurálása kapcsán történt rostálásuk. A megmaradt emlékek. Mária halála a szobrászatban és a képírásban. A Stoss-kérdés. A XV. századbeli fafaragás klasszikus emlékei a Szepességen. A lőcsei Vir dolorum oltár. Az iglói kálvária. A késmárki főoltár. A csütörtökhelyi Pieta ... ... 51—67

VI. Lőcsei Pál és munkái. A Krisztus születését ábrázoló szobrok. A szent Jakab templom kisebb oltárai: Mária hó oltára, szent Péter és Pál oltára, szent Miklós oltára és festményei. A főoltár ... 68—79

VII. Lőcsei Pál iskolája. A műhelyéből kikerült többi munkák Lőcsén. Tanítványai a Szepességen. A káposztafalvi szent Lőrincz oltár. A mühlenbachi, szepesszombati és bélai oltárok. A renaissance ornamentika szárnyasoltárainkon. Emlékei Nagyeőrön, Lőcsén, Káposztafalván. Theophilus mester. A fafaragás a XVII. században... ... 80—97

VIII. Középkori síremlékek. Velbachi György sírköve Lőcsén. Zápolya Imre és István síremléke Szepeshelyen. A Thurzó család síremlékei Lőcsén. Alakos sírkövek Márkusfalván, Késmárkon, Tóthfalun, Toporczon és Lublón ... ... 98—111

Irodalom... 112

Képek lajstroma... 113

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A SZEPESVÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

Dr. VAJDOVSZKY JÁNOS

HARMADIK RÉSZ:

IPARMŰVÉSZETI EMLÉKEK

ÍRTA

DIVALD KORNÉL

Tíz melléklettel és nyolczvanhét képpel

BUDAPEST

A STEPHANEUM R. T. NYOMÁSA

1907.

I.

(A Szepesség iparművészetéről általában. Az ércöntés. Gaal Konrád mester, Nagy Lajos harangöntője. Középkori harangok. Bronzöntésű keresztelő-medenczék. Wagner János iglói ércöntő mester. Az ércöntés hanyatlása a Szepességen. A rézöntés és vasművesség emlékei. Ónedények.)

Az iparművészet merőben új szó. Korunk gyári iparának egyazon mintára tömegesen készülő munkáival szemben iparművészeti alkotásoknak azokat a közhasználatra szánt tárgyakat tartjuk, a melyek gyakorlati rendeltetésüknek megfelelve, egyben tetszetős és többé-kevésbbé egyéni formájukkal vagy diszitésükkel is lebilincselnek.

A művészet fejlődése mindenkor a kézművességből indult ki. Fejlődése haladottabb fokán viszont a képzőművészet szabja meg a kézművesség művészi irányát. A hol igazi művészi élet van, ott a mesterember kora képzőművészetének vívmányait és formáit lesi el, ennek szellemében törekszik arra, hogy gyakorlati czélokra szánt munkája művészi hatást keltsen.

Idegenből meghivott mesterek segítségével ideig-óráig tartó művészi virágzást oly helyeken is lehet teremteni, a hol az egészséges művészi életnek semmiféle föltétele sincs meg. A kézművesség legkülönfélébb nemeit magában foglaló iparművészet azonban csak ott fejlődik, a hol a képzőművészet alkotásait és ezek szellemét a társadalom legszélesebb rétegeiben is meg tudják érteni.

Az iparművészet ilyformán egy-egy népfaj, ország avagy vidék művészi szellemének nem kevésbbé jelentős fokmérője, mint a képzőművészet. Tanulságai az utóbbiénál szintén nem kevésbbé fontosak. A Szepesség ránk maradt iparművészeti emlékei szintén megerősitik azokat a tanulságokat, a melyeket a vármegye egykori művészeti virágzására vonatkozólag e munka első két részének áttekintése közben szereztünk. A XIII. századtól kezdve, a mikor a Szepességen a városi élet fejlődni kezd, mindaddig, a mig a gyáripar a kézművességet a magához hasonló alantas szinvonalra le nem szoritja, mesterembereink szakadatlanul kivették részüket koruk művészeti mozgalmaiból. A középkorban az épitészet, szobrászat, festészet, s a kézművesség egyazon művészi szellemet tükrözteti vissza. A protestáns korban, a mikor a művészet egyházi téren nagyobbszabású föladatokhoz nem jut, a művészi szellem apostolai csaknem kizárólag a kézművesek soraiból kerülnek ki. S a mikor a

XVIII. [illegible]ban, nemzeti és közgazdasági hanyatlásának megfelelően. Magyarország művészi élete is általános tespedésnek indul, a művészet szikrája egy-egy mesterember műhelyében, a letünt kornak hagyományaitól élesztve, még most is föl-föllobban s a művészi életünkre nehezedő sötétségben annál káprázatosabb fényt vet alkotásaira.

Az iparművészet emlékei, a melyekről munkánk e részében szó lesz, ha részben eredetileg világi rendeltetésű tárgyak voltak is, mind templomokban maradtak ránk. A magánosok birtokában lappangó, a falusi nép házaiban nemzedékről-nemzedékre őrzött és gyakran városi eredetű iparművészeti emlékeket e sorok írójának a dolog természeténél fogva nem volt mindenütt módjában fölkutatnia s még kevésbbé behatóan tanulmányoznia. Ép azért nem egy technika tárgyalását kénytelen mellőzni, a mely írott adatok s egyes múzeumokban szétszórtan őrzött emlékek bizonysága szerint alighanem a Szepességen is virágzott. Ilyen technikák voltak: az agyagművesség, az üveggyártás és a szövés. A legutóbbinak, népies alkotásaitól eltekintve, jóformán csak egy jelentősebb, művészies szepességi emléke került a templomok régiségeinek átvizsgálása közben a fölszinre. A Szepesség egykori üveggyártásáról ma még csak a budapesti József-műegyetem kémiai intézetének néhány XVIII. századbeli zománczos festésű üvegpalaczkja tanuskodik, a melyet Wartha Vincze gyüjtött. — Hogy az agyagművesség a Szepességen hajdanában szintén virágzott, erre csakis népies emlékei engednek következtetést. Művészibb alkotásaiból eddigelé csupán a kassai és a budapesti iparművészeti múzeum néhány iglói fayence-edénye ismeretes, a minthogy nagyobbára az írott adatok is az iglói fayence-gyárra vonatkoznak, mely a mult század derekán virágzott.

1. Keresztelő medencze. — Bronz. 1 m. magas. XIV. század. Lőcse szent Jakab-templom.

Oly mennyiségben és változatossággal, hogy ennek alapján emlékeit csoportositani és technikája fejlődésének vázolását megkisérleni lehet, a szepességi templomokban csak az érczművességet, az ötvösséget, a butorművességet s a himzést

és csipkeverést találjuk képviselve. A fölsorolt technikák művelői közül a Szepességen országos hírre leginkább az érczöntők tettek szert; legrégibb iparművészeti emlékeink is az érczöntés és az ötvösség alkotásai. Tudjuk, hogy a Szepességnek már a tatárjárás előtt virágzó bányamívelése volt. Ezzel kapcsolatban az érczöntés technikája is ősrégi lehetett itt. Ép azért alig csodálkozhatunk azon, hogy nagyobbszabású érczmű öntéséhez még királyaink udvarába is szepességi érczöntőket hívtak meg. Így tett Nagy Lajos királyunk a XIV. század derekán. A visegrádi nagyharangot Gaal Konrád iglói mesterrel öntette, a kit azért 1354-ben kelt s tíz év mulva megujított oklevele szerint János és Miklós öcscsével egyetemben az ingatlanai után járó mindennemű adó fizetése alól fölmentetett. Az oklevél Lőcsén kelt 1364. évi átiratában Igló levéltárában maradt ránk s egész terjedelmében Pajdussák Máté közölte az iglói vikáriátus történetéről irott füzetében. Ez a vikáriátusi templom a középkorban az iglói ispotály temploma volt, a melynek javára Konrád mester a királytól nyert kiváltsága fejében évi 12 arany forintnyi járadékot kötött le oly czélból, hogy az iglói plébános még egy káplánt tarthasson s hogy ez az adományozó és rokonsága lelke üdvösségéért misézzen. Az alapítvány idővel megfogyott. A mikor Gaál Pál, nyilván Konrád mester vagy testvéreinek egyik utóda, 1454-ben a harangöntő testvérek alapítványát jóváhagyó s 1397 május 8-án kelt királyi oklevelet a szepesi káptalannak fölmutatja, már csak évi 4 forintról van szó, a melynek fizetését idővel, a harangöntő család reá szállt kiváltsága fejében, a város vállalta el, miglen a reformáczió után a járadék helyett állandó tőkét fizetett le. Ennek kamataiból végezték a reformáczió kora óta havonként «Anonymus» lelki üdvösségéért a szentmisét. Ha neve ilyformán feledésbe is merült, Konrád mester emléke Iglón napjainkig megmaradt, s mint Pajdussák füzetéből nyilvánvaló, az Anonymus nem más, mint ő.

2. Bronz keresztkút Strázsán. 90 cm. magas. XV—XVI. század.

De nemcsak emléke maradt fönn, hanem egyik munkája is. A svedléri keresztelőmedencze ez, a melynek már zömök arányai is arra vallanak, hogy a XIV. századból való; díszítése pedig szinte kétséget kizáró bizonysága annak, hogy csak

oly mester keze alól kerülhetett ki, a ki Nagy Lajos királyunk udvarában járt. Mielőtt e keresztelő-medenczén kezdve a Szepesség iparművészeti szempontból érdekesebb érczemlékeit bemutatnám, nézzük, hogy milyen volt e technika szerepe általában Magyarországon.

A mint ezt Edvi Illés Aladárnak a vasművességről írott könyvében olvashatjuk, magyarországi mestereink a fémek földolgozásában már a középkorban is Európaszerte hiresek voltak. Építészeti emlékeinkkel együtt a régi érczmunkák javarésze is elpusztult ugyan, de főleg bronzöntésünk régi virágzásáról nem egy írott adatunk tanuskodik. Az a körülmény, hogy nálunk, mint Nagyváradon és Budán a XIV. és XV. században, nyilvános tereken monumentális bronzszobrokat állítottak föl, középkori bronzöntésünk fejlettségének már magában véve is fontos bizonyítéka, a melyet még inkább megerősít erdélyi bronzöntő-iskolánk e korból ránk maradt európai hirű emléke, a prágai szent György-szobor, a nagyváradi elenyészett királyszobrok mestereinek: Kolosvári Márton és Györgynek 1372-ben készült remek alkotása.

3. Bronz keresztkút Szepesváralján. 95 cm. magas. XV—XVI. század.

Egy másik bronzöntő-iskolánk mesterei az alsómagyarországi bányavárosokból kerültek ki. Ez iskola főhelye Beszterczebánya volt s virágzásának ideje a XV. századra esik. Bár a szepességi iskola művészi tekintetben ez utóbbi iskolát nem multa felül, technikai kiválóságával minden valószinűség szerint az erdélyit is megelőzte. Erre Gaál Konrád iglói mester visegrádi szereplése a XIV. század derekán enged következtetést.

Ez öntőinkről a Szepességen, azokon kívül, a melyekkel munkáikon örökítették meg emléküket, írott adatok nem igen maradtak ránk. Csak az emlékek s a szomszédos vármegyék levéltáraiból ismert följegyzések alapján állapítható meg,

hogy a szepességi ércöntés főhelye Igló volt s hogy a technika itt a XIV. századtól kezdve a XVI. század elejéig virágzott.

A szepességi emlékek díszítésének évszázadokon keresztül változatlan elemei azt bizonyítják, hogy művészi irányban mestereink nem igen törekedtek technikájukat fejleszteni, s az utóbbival kapcsolatos régi eljárásokkal együtt a XIV. századbeli mintázó formákat is nemzedékről-nemzedékre megtartották. Különösen a keresztelő-medenczék tanuskodnak erről, a melyek gazdag díszítése valószínűvé teszi, hogy Iglón öntettek s készen szállíttattak rendeltetési helyükre. Mestereink azonban nemcsak Iglón dolgoztak, de a harangöntéshez szükséges egyszerűbb fölszereléssel a Felvidék városait is sorra bejárták és munkáikat ott helyben öntötték.

4. Bronz keresztvíz Ruszkinban. 104 cm. magas. 1427.

Igen érdekes erre vonatkozólag az az okmány, a melyet Myskovszky Viktor Bártfa régiségeiről írott könyvében közöl. E szerint az 1486-ból való bártfai nagy harang öntéséhez a rezet Lőcséről, az ónt Kassáról és Krakkóból hozatták. Tételenként följegyezték a harangöntéshez szükségelt ácsmunkák, az anyagnak s a harangöntő utazásának és szerszámai Bártfára való fuvarozásának költségeit, a szénnek, a munkaközben elfogyasztott négy hordó sörnek árát s a mesternek és segédeinek díját. A rajta levő fölirat szerint a harangot Wagner János iglói mester öntötte, a följegyzések szerint a reá fordított kiadás 422 forint és 28 denár volt.

Iglói mesterek öntötte harang a XIV—XV. századból és a következő elejéről a Szepességen és a szomszédos vármegyékben mintegy negyven ismeretes eddigelé. A XIV. században majuszkulás, a XV.-ben gót minuszkulás betűkből álló föliratain kívül díszítés e harangokon ritkán fordul elő s ez is szerfölött egyszerű és vagy az evangelisták jelvényeit ábrázoló négy medaillonból, lapos domborművű rózsákból vagy egyszerűbb levélfüzéres gyűrűkből áll. Palástja felső szélén mértani

művű rózsák sora díszíti a batizfalvi templom nagyharangját, a melyen felirat nincsen s a mely csetlen formája után ítélve is alighanem a legrégibb ilynemű [illegible] után a XIV. század elejéről való.

A XV. és XVI. századbeli harangok formája, eltekintve attól, hogy palástjuk valamivel meredekebb, nem igen különbözik a modern harangokétól, öntésük technikája a maival nagyjában szintén azonos volt. Az olvasztókemencze tövében ásott gödörbe agyagból a harang belső üregének megfelelő magot mintáztak, a melynek formáját a magba illesztett tengely körül forgatható, kettős küllőre erősített mintázódeszkával adták meg. A mag kiégetése után erre a harang formáját ismét agyagból mintázták, még pedig a harang külső profiljának megfelelően kivágott forgatható deszka segítségével. Az agyagmintát azután vékony viaszréteggel vonták be, erre illesztették a viaszból formált ékítő elemeket vagy betűket s azután a mintát egyre vastagabb rétegekben agyaggal burkolták. Kiégetése után a minta burkolatát fölemelték, a magra boruló agyagmintát eltávolították s a köpeny visszaeresztése után a külön formált harangkorona mintáját a harang testével összetapasztották. Miután a formát erősen körülkötözték s az öntőgödröt hamúval és homokkal szorosan kitöltötték, az olvasztókemenczéből az üres formába vezették a megolvadt érczet, a melynek ötvözete mintegy 78 rész vörösrézből és 22 rész ónból állott.

1. Részlet a késmárki bronz keresztkutból. XV. század. 1472.

A harangokhoz hasonlóan öntötték s rendesen két darabban a keresztelőmedenczéket; csakhogy ezeknél, különösen a medencze talpának élénkebb profilja miatt, a mintára tapadó burkolatot kiégetése előtt hosszában két részre hasították. A kiégetett minta eltávolítása után az utóbbi negativ formáját magában foglaló s két részből álló burkolatot ismét összeillesztették. Az összeillesztés vonala

1. A svedleri bronz-keresztkut. 93 cm. magas. XIV. század. 2. Nagy Lajos czímere. 8 cm. magas. 3. A szepesolaszi bronz-keresztkút. 113 cm. magas. 149?.

a mennyiben le nem vésték, a legtöbb keresztkúton ma is meglátszik. Igy a svedléri keresztelőmedencze talpán is, a mely alakjával nagyjában románkori kehelyre emlékeztet. (I. melléklet. 1. és 2. kép.) Harangalakú talpán legalul egyszerű bütykök sora, e fölött nyolcz czentiméter széles szalagon sorakozva nyolcz korong diszíti. E korongok mindegyikén Nagy Lajos czímerét látjuk, csekély részletektől eltekintve ugyanabban a formában, a melyet az aacheni székesegyház kincstárában fönmaradt pompás ötvösmüvü czímer mutat s a melyet, mint a magyar Anjouk czímerét, Róbert Károly király használt először. A czímer balra dőlt pajzsának jobbfelén az Anjou-ház liliomait látjuk, balfelén Magyarország czímerének pólyáit; a czímer csöbör-alakú sisakján jobbfelé leomló takarót, koronát és struccztollak közül kiemelkedő, balra forduló strucczfejet látunk patkóval csörében. A svedléri keresztelőmedencze talpának tölcséralakú részét még két sor apróbb medaillon között a XIV. századbeli kelyhek pártáira emlékeztető hullámos levélfüzér is diszíti. Az apró medaillonok két sora szimmetrikus egymásutánban egy térdeplő angyalt, Péter és Pál apostolokat s a kálváriát ábrázolja. Ugyanazon puszpángfa-formákkal lenyomott viaszminták után készült medaillonok ismétlődnek a medencze felső és alsó levélékitményes szalagja alatt s a talp erősen kiugró gombja fölött is, mely utóbbit felső rézsutos lapján hatkarélyos keretekben még a négy evangelista kétszer egymásután következő jelképe diszíti. Az apró medaillonok sorában ábrázolt kálváriák képével a medencze palástján nagyobb alakban s keret nélkül találkozunk, de minthogy a mintázó forma nagyon mély volt, a medenczén e domborművek alapja négyszögletes foltok képében kiemelkedik, mig viszont a folfeszitett Jézus földomborművének keresztje, nem lévén elég vastag, egészen eltünt a minta viaszszal bevont felületében. A svedléri keresztkut két fule Péter és Pál apostolok földomborművü

6. Bronz keresztkut Menhárdon. 97 cm. magas. 1483.

képéből áll, a mely a lőcsei keresztkúton (1. kép) a medencze fülein és palástján, ez utóbbin féldomborművű kettős mellképektől és kálvária-csoportozatoktól megszakítva szintén előfordul s a mely ugyanazon bélyeggel mintázva a XV. század végéig keresztkutainkon általánosan ismétlődik. Hogy a lőcsei keresztelőmedencze a svedlérivel körülbelül egykorú, azt díszítésén kívül zömök formája is bizonyítja. A XIV. századból való lehet még a gölniczbányai keresztelőmedencze s a szintén föliratok nélkül készült podolini keresztkút. Az előbbi, formáját tekintve, a lőcseinek szakasztott mása, csak viaszkbélyegek segítségével történt díszítése rendszertelenebb s öntési hibánál fogva kissé elmosódott. Majuszkulás föliratа alapján a XIV. századba helyezhetjük a strázsai és szepesváraljai keresztkutat. Az igen helyes formájú strázsai medenczén (2. kép) ez a föliratː DYSE TOF GEGOSEN IST IN DEM NAMEN JESV CHRIST — Az utolsó két betű, minthogy a szalag hosszában el nem fért, ennek fölébe került s mint képünkön látható, úgy fest ott, akárcsak a mester monogrammja volna. Németnyelvű a matheóczi keresztkút föliratа is, mely így hangzikː

Wenn du ein wahres Woser bist, mach uns von sunden frey. Nu bist du des Herrn Wasser, wosch uch bey Jesu Christ heiter.

A latin szövegű kereszkutak példája a szepesváraljai (3. kép). Ez ma csak egyik oldaláról hozzáférhető s föliratа a liber domus szerint ezː Deus homo factus est. O rex gloria, veni cum pace Deus. Sancti Boleslai Dei Gratia Ducis Poloniae. Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

XV. századbeli minuszkulás föliratú keresztelőmedenczéink sorozatát a ruszkini nyitja meg, a melynek alakja az előbbieknél jóval karcsúbb (4. kép) s a melyen a kálváriát, Péter és Pál apostolt ábrázoló bélyegeken kívül újabb díszítő elemeket is látunk. Ez utóbbiak közül a szent Györgyöt lóháton és a sárkánynyal ábrázoló domborművű medaillon érdemel figyelmet, melylyel több későbbi keresztkúton ismételten is találkozunk. A keresztkút gót kis betűs föliratа ezː **anno domini millesimo quadragesimo vicesimo septimo * hic fons baptismi fusus est inorore sancte agnetis * sancte agneti ora pro nobis * hilf got maria beruf.**

Tehát a ruszkini medenczét 1427-ben öntötték. Mint ez Igló levéltárának Illéssy János közölte lajstromából kitűnik, egy 1413. évi okmányban János harangöntő neve szerepel, a ki nyilván egy a szepeshelyi harang mesterével, a melyen ezt a föliratot olvashatjukː Anno domini millesimo CCCC XXIV Johannes Glockengiesser von dem Nevendorf. Valószínű, hogy az ő műve a ruszkini keresztkút is. E munkáéval azonos formázó-szerszámokkal készült a felkai, leibiczi, késmárki és szepesbélai katholikus templomok keresztkútja; de a mennyiben későbbiek, talán már Vincentius mesternek tulajdoníthatjuk ezeket, a kinek nevét okmányok 1435-ben, 1456-ban és 1457-ben említik.

A felkai keresztkút a ruszkinihez képest tökéletesebb formájú s talpán egy

magas domborművű emberfej érdemel beható figyelmet, a melynek öntése itt sokkal jobban sikerült, mint keresztkutaink erősebben kidomborodó díszítő részletei általában. A felkai kereszkút minuszkulás fölirata ez: **ist das werk gegosen zu sinte ioannis ere ere et cetera anno domini mcccexxxix.**

E fölirat kissé furcsán hangzik, de ha sok hasonló külföldi munkán a bronzöntő irástudatlansága miatt egészen értelmetlen föliratokkal találkozunk, nem szabad megbotránkoznunk azon, hogy a mi mestereink holmi ismétlésekkel és et cetera közbeszurásokkal segítettek magukon, a mikor az adott szöveg betűi nem voltak elegendők ahhoz, hogy a velük díszítendő gyűrűk föliratos szalagját egészen kitöltsék. Az is előfordul, hogy a fölirat, különösen a domborművű bélyegek képein, visszájáról kerül a medenczére. Igy a Péter és Pál apostolokat ábrázoló domborműveken a Pál mondatszalagának fölirata már a svedléri medenczén is tükörírásban látható s mivel a viaszbélyegek még akkor is ugyanazon XIV. századbeli mintázóforma után készültek, így olvashatjuk az 1476-ban öntött késmárki keresztkút megfelelő részletén is (5. kép), a melyen a kálvária ismét új formában jelenik meg. Az ötvösművű pacificalék sorában találkozni fogunk olyan példákkal, a melyek felső része az 5. képünkön látható keresztkútrészlet elmosódó formájú kálvária-csoportozatával azonos. Még több oly vonás van a keresztkutainkat díszítő részleteken, mely azt bizonyítja, hogy a viaszkbélyegek előállítására szolgáló homorú formákat ércöntőink számára ötvösök faragták. Sőt van két keresztkút a Szepességen, a mely minden izében arra vall, hogy díszítésének javarészét az egészben viaszból formált mintán szabadkézzel s a formák finomságát tekintve minden bizonynyal ötvösök végezték.

7. Füstölők rézből Keresztfalun és Tótfalun. — XV—XVI. század.

Mielőtt [illegible]-ről szólnék, hadd jegyezzem fel a leibiczi keresztkút föliratát: **in honore nativitatis marie virginis anno domini millesimo cccc sexagesimo tertio.** A leibiczi nagyharang föliratа ez: Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto, ad honorem gloriosissime Virginis Marie factum est hoc opus per magistrum Paulum et Joannem de · nova villa. A leibiczi harang és keresztkút között tehát 12 év a korkülönbség, de nincs kizárva, hogy a kettőnek s a XV. század harmadik negyedében készült összes keresztkutaknak mesterei ugyanezek voltak. Pál mester valószínűleg az a Gaal Pál, a kit egy 1454. évi oklevél kapcsán feljebb említettem; fiatalabb társa pedig alig lehet más, mint Wagner

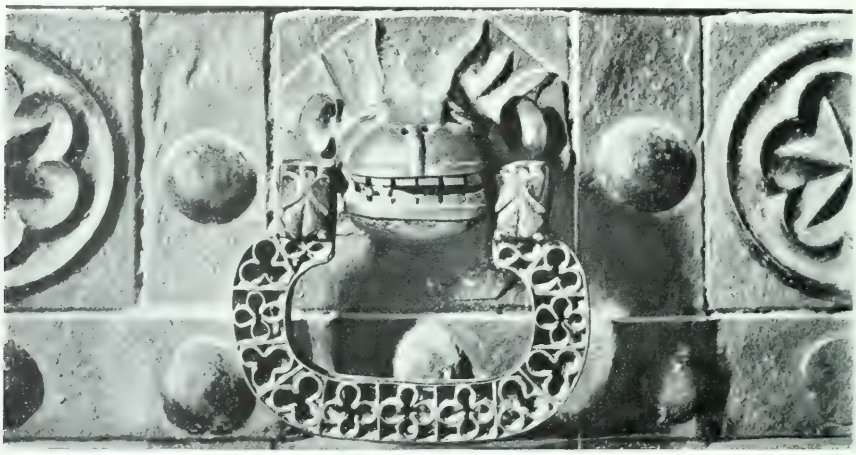

8. Részlet a szent Gyorgy-[illegible]szlna vasajtajából. — XV—XVI. század. Lőcse, szent Jakab-templom.

János, az 1486. évi bártfai harang mestere s a tepliczié, a melynek föliratа ez: 1481 hoc opus factum est in honorem dei et spiritus sancti et beate marie virginis magister iohannes de villa nova.

1480 körül tehát János mester már önállóan dolgozott. Peres ügyekben neve az iglói levéltár okmányaiban 1509-ig fordul elő. 1510-ben, Berwaldszky Kálmán tanító úr közlése szerint, a város birájává választják. Hogy mint bronzöntő kiváló mester volt s művészi irányban is törekedett technikája továbbfejlesztésére, ennek a menhárdi és olaszi keresztkút a bizonysága, mely utóbbi nem viseli ugyan nevét, de korát tekintve alighanem Wagner János műhelyében készült.

A menhárdi keresztkút (6. kép) tölcséralakú talpát egymással párhuzamosan kígyózó szőlőfüzérek díszítik, hólyagos gombra illesztett medenczéjén egy ilyen szőlőfüzéren kívül, a még XIV. századi eredetű ékítő bélyegeket látjuk s ezt a föliratot:

hic fons baptismi servati presbl almi terrae scepus oppidi vocati menardi anno mg cccg lxxxvig. A medencze alján: **magister ioannes de nova villa fecit hoc opus.** A keresztkút egyöntetűsége s felülete arra enged következtetni, hogy az úgynevezett viaszkiolvasztó eljárással készült. Ennél a mintát a magra egész vastagságában viaszból formálták s agyagburkolatának fölrakása után a viaszkot kiolvasztották. Az agyagburkolatot a magból kiálló s a viaszmintán és agyagköpenyén keresztül ütött bronzpálczák tartották szilárd helyzetben. Ez utóbbiak kiálló végét a kiolvasztott viasz helyére vezetett ércz megszilárdulása és kibontása után a bronzműről levésték. Ilyen vésések nyomai a szepesolaszi keresztelőmedenczén (I. melléklet, 2. kép) csak azért nem látszanak, mert ez eredeti emlékünket végesvégig gyönyörű világoszöld patina, vagyis nemes rozsda burkolja. De szinte bizonyos, hogy ha a menhárdi nem is, az olaszi keresztkút talpa és külön öntött medenczéje viaszkiolvasztással készült s ékítését a viaszrétegre ötvös mintázta. A talp haránt irányban bordázott, tölcséralakú pálástjának alján hullámvonalas pártával díszített szalag fölött hármaslevelű eperszemek sorakoznak. Szárán csavarodó szélű gombot s ismét kehelypártákra emlékeztető szalagokat látunk. A medencze középső szalagját a templom boltozati zárókövén is látható T betűs czímer kétszer s Keresztelő szent János és szent Péter domborművű mellképe egyszer-egyszer szakítja meg. A felső peremhez fülnek kétfelől egy-egy oroszlánfej illeszkedik. A kuppa alján ez a föliratː **hic fons baptismi precursoris ihesu cristi terre scepusy oppidi vocati olasi 1497.**

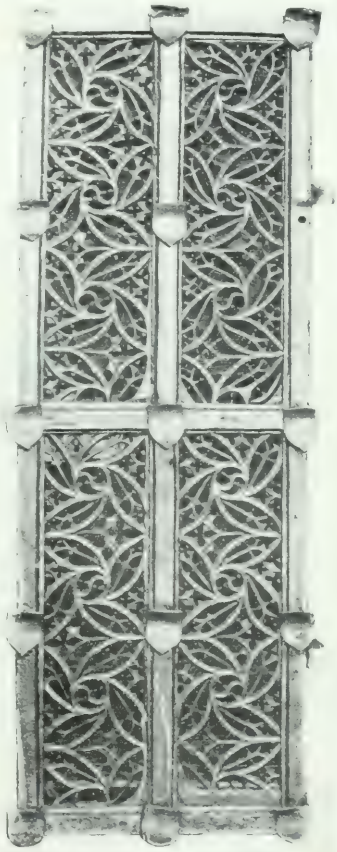

6. A szentegyházi vasajtócsikja Gölnicz-bányán. 110 cm. magas. XV. század.

A XVI. század elején ismét a keresztkutak régi formájához és régi díszítő bélyegeihez térnek vissza mestereink s a föliratok elmaradnak.

A szepességi bronzöntés hanyatlását jelzi a durandi keresztkút, durván áttört tölcséralakú talpával s primitiv rózsákból és palmettákból álló bélyeges díszítésével. És sajátságos játéka a sorsnak, még ennél is hitványabb az a keresztelőkút, a melyet 1549-ben az iglói plébániatemplom számára öntöttek. Igló hajdan hires

érczöntése akkor már úgy látszik végnapjait élte. A XVI. század második felében ránk maradt harangok már a Szepességen is dobsinai vagy eperjesi mesterek alkotásai. Az utóbbiak közül a XVII. században különösen Wierd eperjesi mester válik ki harangjai pompás technikájával és izléses díszítésével. Wierd György eperjesi háza igen érdekes renaissance udvarával belsejében még ma is eredeti állapotában látható s most katonai raktárnak használják.

A bronzöntők mellett nevezetes szerepük lehetett a Szepességen a rézöntőknek is. Munkáikból azonban templomokban csak a lőcsei lavabófülke vízöntőkancsója s az ezzel rokonizlésű podolini aquamanile a XIV—XV. századból s néhány füstölő a XV. és XVI. századból maradt ránk. Csúcsiveskori füstölőt csonkán Zavadka gör. kath. templomában, többé-kevésbbé ép állapotban Mühlenbachon, Tóthfalun és Keresztfalván találtam (7. kép). A koczkafejű oszlopfő mintájára alakított széntartóhoz, a melyet a tóthfalvi füstölőn vasból öntött félgömbbel pótoltak, láncrajáró s csúcsives toronysisak mintájára öntött áttört művű fedél füződik, a mely különösen a keresztfalvi emléken egyszerű formái ellenére is hatásos.

Az érczöntésnel nem kevésbbé nevezetes szerepe lehetett a Szepességen a vasművességnek, a művészi lakatosságnak. Sajnos, az «ócska vasat» ma sem becsülik meg nálunk s a hol annyi a kohó és vasgyár, mint a Szepességen, több mint bizonyos, hogy a kisebb réztárgyakhoz hasonlóan tömérdek kovácsolt vasmunka is került az olvasztóba vagy hámorba. A vasművesség legrégibb emlékével a szepesszombati plébániatemplom dicsekedhetik. A templom ajtajának ökörfejet ábrázoló román izlésű ajtókopogtatója legkésőbb a XIV. századból való.

A legszebb vasmunkák a lőcsei Szent-Jakab-templomban maradtak ránk. A Szent-György-kápolna ajtaja vert művű vasbádog-rózsáival, oroszlánfejet ábrázoló kopogtatójával (8. kép), fortélyos lakatjával, ugyane templom sekrestyéjének ajtófogója, valamint egykori kincstára most befalazott ajtajának kopogtatója, a csúcsiveskori vasművességnek mindmegannyi remeke. A szentségházak és falifülkék vasajtócskái sorában a gölniczbányai szentségház ajtaja a legszebb (9. kép), a melynek áttört művű díszítése s czímerpajzsokkal ékes kerete hajdan színezéssel élénkítve még hatásosabb lehetett. A középkori vasművesség egyszerűbb, de nem kevésbbé érdekes és megőrzésre méltó emlékei azok a vasgyertyatartók, a melyekkel Késmárk, Menhárd, Vellbach, Durand és Mühlenbach templomaiban találkozhatunk (10. kép).

Hogy a vasművesség a Szepességen a XVII. században is virágzott, ennek emlékei a lőcsei házak kapuinak záradékrácsai s a folyosók korlátját kitöltő rácsozatok, a melyek javát Edvi Illés Aladár a Mintalapokban közölte. Technikai szempontból a XVII. századbeli vasművesség remekének tarthatjuk Lőcse pellengérnek használt vaskalitkáját, a Kätterhäuschent, a mely Jókai «A lőcsei fehér asszony» czímű regényében is szerepel s ma Probstnerék kertjében látható. A XVIII. század-

beli vasművesség legszebb emléke Szepes-Olaszin maradt ránk. A katholikus templom sekrestyéjének csengetyűtartója ez, a melynek négyszögletes keretét formás szalagfonadék és barokkizű lombékitmények díszítik. Figyelemre méltó kovácsolt vasrácsozatok még Nagy-Lomnicz katholikus templomának toronyalatti kapuját s Szepes-Szombaton a piacz nyugoti oldalán álló rokokó stuccókkal ékes ház egyik ablakát díszítik.

Voltak-e a Szepességen ónöntőmesterek, erről irott adatok eddigelé nem ösmeretesek. Evangelikus templomainkban azonban igen sok ónedény maradt fönn, a legszebb ezek sorában a leibiczi ev. templom egyik XVII. századbeli ónkancsója, amelyet vésett gránátalma füzér díszit.

10. Vasgyertyatartók Mühlenbachon. — XV—XVI. század.

II.

[illegible]

Szepesvármegye ötvösségének első határozottabb nyomaival a szepesi szászok 1270-ben királyilag jóváhagyott törvénykönyvében találkozunk. Ennek az ötvösségre vonatkozó törvénye arról szól, hogy az ötvösök egy márka ezüsthöz egy latnál több rezet nem keverhetnek s hogy munkáját minden ötvösmester jegyével köteles megjelölni. Egy budai márka súlya 245·5845 gramm volt, egy szepességi márkáé 210·501 gramm. Egy márkában 16 lat volt, tehát a szepességi ötvösmunkák ezüstjében csak egy tizenhatodrész vörösréz foglaltatott. Hogy a Szepességen akkoriban fejlődésnek induló városain kívül is éltek ötvösök, ezt az a lajstrom bizonyítja, a melyet Hradszky József «Szepesmegye a mohácsi vész előtt» című könyvében a vármegye birtokosairól közölt. Ezek sorában, mint odorini földbirtokos, 1263-ban Aurifaber István is szerepel, a ki neve után ítélve minden bizonynyal ötvös volt s azon királyi ötvösök közé tartozhatott, a kik a királyi udvar számára végzett munkáik fejében földbirtok haszonélvezetében részesültek vagy ilyen birtokot ajándékba is kaptak.

A XIV. században a Szepességen ilyen királyi ötvösmester lehetett Gallicus Péter, Olasz Simon mester fia, a kit Róbert Károly már 1329-ben Edustornyával, a mai Hadusfalu birtokával ajándékozott meg. Ez a Péter mester ugyanez okmányban mint Szepes és Lubló vára vicecastellanusa szerepel, de hogy mesterségét is folytatta, ennek bizonysága az, hogy az 1330. évi havasalföldi hadjáratban elveszett pecsétnyomó helyébe ő vési Róbert Károly király új kettős pecsétjét, a miért Jamnik birtokát nyeri el jutalmul. Hradszky szerint Péter mester 1333—1336 között Szepes vármegye alispánja volt. Ócsese Miklós, 1335-ben vicecastellanus s 1341-ben alispán. Róbert Károly Edustornyára vonatkozó adományát 1335-ben, illetve 1336-ban Miklós mesterre is kiterjesztette. Az erre vonatkozó okmányok későbbi átiratokban Igló levéltárában maradtak ránk s ha Miklós mester is ötvös volt, az iglói plébániatemplom XIV. századbeli, minden izében olasz eredetű technikával díszített ereklyetartó ezüstkeresztjét az ő művének tarthatjuk. Az iglói pacificaléről

Zománczos diszitésü ezüstkereszt. Gallicus Miklós műve. Igló, XIV. század [illegible] magas.

(II. melléklet) Czobor Béla «Magyarország Történelmi Emlékei» czimű könyvében így ir:

«A XIV. századi hazai ötvösművészetnek valóságos remeke lehetett az iglói róm. kath. plébániatemplom ereklyetartó keresztje, mely aranyozott ezüstből, áttetsző zománczos képekkel ékesítve, párját ritkító mesteri alkotásnak mondható ma is, a mikor zománczképei jobbára megrongálva, kipattogva, nem pompáznak oly fényben, mint valaha pompázhattak. Talpa nyolcz czikkelyből áll, melyek fölváltva szögletesek és tompított levélalakúak; pereme keskeny és sima, pártája áttört, fogazott mintájú. A talp mezői közül négyet domborműben női fej ékesít, melyet négy fodros levél vesz körül. A többi négy lemezen, amazokkal fölváltva, külön lemezen készült áttetsző zománczképek voltak, de a zománczszinek lepattogtak s ma csak a következő laposan kivésett reliefek vannak meg, részben aranyozva: 1. a sírjából kilépő Üdvözítő; 2. az oszlophoz kötött Krisztus; 3. térdeplő szent nő (szent Ilona), vele szemben térdeplő férfi (Nagy Konstantin); 4. a vir dolorum. A szár töve a talp fölött nyolczszögletes házikót ábrázol, mindegyik oldalán fiálék között a csúcsos ívek alatt hajdan zománczos álló alakok voltak. A nodus alatt és fölött négylapú szárrészlet van, az alsón egyszerű, a felsőn kettéosztott, bekarcolt alakokkal. Maga a nodus négyszögű vánkos idomú; sarkai fölött és alatt domborművű levél ékeskedik. A négykarélyú kiálló rotulusokon majuszkulás JESVS felirat van, domború betűkkel. A kereszt mellső lapja mind a négy végén csuklóra jár és fölnyitható az ereklyék elhelyezése czéljából. A külön lemezen készült zománczképek vésett alja zománczos lombok között áttetsző zománczczal Máriát, szent János evangelistát, fenn egy tiarás pápát, lenn koronás szent nőt ábrázolnak könyvvel kezében A zománcz legnagyobbrészt itt is lepattogott s csupán az arczok, kezek és lábak vannak

11. Ereklyetartó fes ület. Igló. XIV. sz. 42·5 cm. magas.

megaranyozva. A Megváltó öntött alakja három szeggel illeszkedik a vésett lombékítményes alaphoz, a melyen a mondatszalagon majuszkulás INRI föliratot olvashatunk.

A kereszt mintázott hátlapján (lásd 11. képünket) a négy evangelista jelvénye ékesíti a végeket, négykarélyú külön lemezen áttetsző zománczczal borítva, melynek szineiből a zöld, kék és viola itt-ott mutatónak fönmaradt. Ezek a pompás zománczos képek föliratos mondatszalagjukkal a középkori üvegfestményekhez lehettek hasonlóak. A jelvényeken is a fejek, kezek, lábak aranyozottak, a többi testrészek ma ezüstszinűek, de hajdan zománczczal voltak födve. A kereszt oldalán erőteljes bordázattal két szalag vonul végig. Két betűnek: Mária alakjánál a csuklón az N majuszkula, Jánosénál a C jelentését mindeddig megfejteni nem sikerült. Talpába középkori betűkkel bekarczolva «nova villa iglo» olvasható».

12. Kehely. — Aranyozott ezüst. Felső-Szalók. XIV.-XV. század. 16 cm. magas.

Eddig Czobor Béla, egyházművészetünk történelmének érdemes atyamestere. A megfejtetlen két betű egyikét: a G-t azonban a C-vel tévesztette össze, a mely két betű között a majuszkulás irásban egyébként szinte alig van különbség. Ha tehát a monogrammot N. G.-nek olvassuk, alighanem Nicolaus Gallicus nevét jelzi, Miklós mesterét, Péter mester öcscseét, a kinek az iglói pacificalén elénk táruló stilje még egy szepességi kelyhen is érvényesül.

A kehely a felsőszalóki templomban maradt ránk (12. kép). Talpa három félkörű karélya közé három szögletes tagozat ékelődik. A félkörű karélyok ponczolt alapját négyes karélyokba foglalt vésett női fejek díszítik. A kehely szára hatszögletes. Gombja nyomott s hatágú. A rotulusok dúlt négyszögalakú lapján s a gyűrűk oldallapjain vésett majuszkulák Maria, Jesus, Joannes nevét mutatják, a gomb rotulusainak közeit öntött levelek díszítik. A kicsiny kehely minden bizonynyal a XIV. századból, de legkésőbben a következő elejéről maradt ránk. Vésett képeit zománcz nem borította. A vésett domborművű áttetsző zománczos díszítés egy tönkrement emléke, a mely talán az iglói pacificaléval rokonságba volna hozható, a Szepességhez közeli sárosmegyei Kőszeg templomában maradt ránk.

Egy többszörösen átalakított kehely ez, a mely ma a Sárosmegyei Múzeum-

ban látható s a melynek XIV. századbeli tömör kuppakosarát diszítették hajdan áttetsző zománczczal ékes, vésett domborművű alakok.

Az iglói pacificale primitiv másaként hat a szepesbélai templom aranyozott rézből készült feszülete, mely románkori szokás szerint a felfeszített Jézus testét vésett alakban mutatja (13. kép). A XVIII. században a feszület hátsó lapjára egy kisebb feszületet szögeztek öntött corpus-szal s a pacificálét így használták tovább.

13. Oltárkereszt. Réz. — Szepes-Béla XIV. sz. 38·5 cm. magas.

A XIV. századbeli vésett diszítésű ötvösmunkáknak érdekes példája a körtvélyesi rézciborium is, szögletes szárának gombján rotulusokba foglalt áldrágakövekkel, hatszögletes testén és ennek fedelén nem annyira rajzuknál fogva művészi, mint inkább kompoziczió-juk ügyessége és az alakok mozdulataiban nyilvánuló elevenség miatt rendkívül kifejező vésett képeivel, a melyek a ciborium testén (14. kép) az angyali üdvözletet, Krisztust az Olajfák hegyén, Judás csókját, az ostorozást s a kálváriát ábrázolják, míg viszont a ciborium fedelén hat próféta ülő alakja látható.

Hogy középkori templomaink, különösen a XIV. században, gyakran rézbádogból készült egyházi edényekkel is megelégedtek, erről a Szepességen egész sor emlék tanuskodik. Művészi szempontból véve azonban ezek a rézedények nem kevésbbé érdekesek, mint az aranyozott ezüst ötvösmunkák. S mestereinknek ugyancsak finom stilusérzékére vall, hogy ilynemű edényeik anyagával már az első pillanatra tisztában lehetünk. A réz az ezüstnél kevésbbé nyujtható, öntött finomabb diszítésre is kevésbbé alkalmas. Ép azért régi mestereink rézedényei is jóval egyszerűbb formájúak, mint az ezüstből készültek. A formai változatosság hiányáért azonban bőven kárpótolnak a nemes arányok, a melyekkel a legtöbb rézciborium dicsekedik, a plasztikus diszítésért a vésett vagy pontozott rajz, a melyre a malduri ciborium diszítése klasszikus példa. Ez a XIV. századbeli rézciborium ma Szepeshelyen van s kerek talppal, hengeralakú szárán nyomott almaalakú gombbal, gömbalakú fedeles kuppája csúcsán ablakokkal áttört hatszögletes tornyocskával bir. Fedelén

[illegible] kozé fonódó, pompás formájú fantasztikus madár alakja diszíti, pontozószerszámmal vésett, leheletszerűen finom rajzzal. A ciboriumot és [illegible] diszítéset Pulszky és Radisics közölte az «Ötvösség remekei»-ben. Rézedényeink általános formája az anyag természetéből folyó egyszerű kezelés miatt a XV. században sem igen változik meg, a mint erre a káposztafalvi ciborium a XV. századból s a zavadkai görög-katholikus templom fedeles ciboriuma a XVI. század elejéről, az utóbbi jelenleg a Sárosvármegyei Múzeumban, szintén példa. E két emlék fedeles kuppája gömbalakú, a lőcsei hires provideáló edény a XV. századból (15. kép) ismét a körtvélyesihez hasonlóan szögletes. Ezen a rézedényen van az a minuszkulás fölirat, a melyről a lőcsei Szent-Jakab-templom kapcsán munkánk első részében szó esett: ad capellam leprosorum pertinet. A bélpoklosok e provideáló edényét testének piramisalakú alján és csúcsán levélcsomós bordák diszítik, a hasábalakú részéhez forrasztott s alul czímerpajzsokkal ékes pálczák hajdan keresztrózsás-fiálékban végződtek. A lőcsei Szent-Jakab-templom egy másik rézciboriuma a XVI. század elejéről már jóval élénkebb formájú s hólyagos kuppája fedelén három oszlopon nyugvó csúcsíves mennyezet díszíti. Ennek s a káposztafalvai ciboriumnak képe a Szalay Imre szerkesztésében megjelent Magyar Történelmi Emlékek czímű díszmunkában látható.

14 [illegible] Körtvélyes. XIV [illegible]

A XVI. századbeli aranyozott rézedények igen érdekes példája a szepesolaszi templom olajtartó edénye (16. kép), a mely szintén ciborium mintájára készült, de teste hármas hengerből áll. A tornyos fedél e hengereknek megfelelő karélyain három betű jelzi a háromféle szent olaj helyét: I. C. O. Azaz: Oleum Infirmorum, Chrisma és Oleum Catechumenorum. A talp egyik karélyában a vésett évszám: 1525. A szár felső része s a fedél vésett diszítésü.

Az ötvösművű rézedények csoportjába sorozhatjuk azokat a vert művű kerek réztálakat, a melyek rendeltetése eredetileg többnyire profán volt s régi templomok leltárában mint keresztelőtálak szerepelnek. Ilyen a Szepességen a XV. századból kettő maradt

ránk. A lublói róm. kath. templom réztála, fenekén olvashatatlan köriratban foglalva, a bűnbeesés domborművű képével ékes, de annyira megkopott, hogy rajza csaknem teljesen elmosódott. A másik keresztelőtál a leibiczi evangelikus templomban maradt ránk s szintén igen kopott domborműve az angyali üdvözletet ábrázolta. A XVII. századból egy igen szép keresztelő tállal a lucsivnai evangelikus templom dicsekedhetik. A belül ónozott vert művű réztálat közepén kétfejű sas díszíti, keretén vert művű hólyag és gyöngysor, szélén arabeszkek. Fölirata: Danket dem Herrn All Welt, Andreas Landinus. AN. 1653.

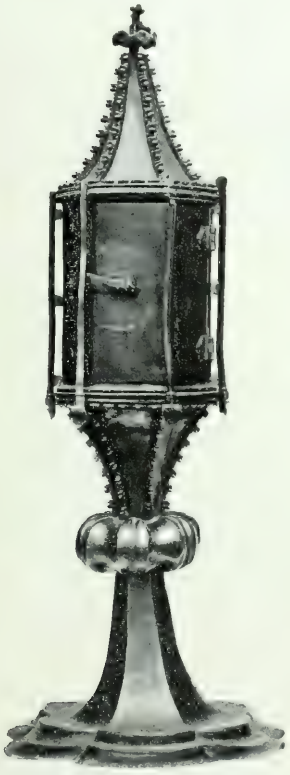

15. Provideáló edény rézből — Lőcse. XV. század. 37 cm. magas

Nemes fémekből készült ötvösmunkák a XIV. századból, mint az eddigiekből láttuk, igen gyér számmal maradtak ránk. De már az a néhány írott adat is, a mely a Szepesség XIII. és XIV. századbeli ötvösségéről szól, ellenemond annak, mint ha mestereink akkor csaknem kizárólag rezet dolgoztak volna föl. Volt templomainkban a XV. századot megelőzőleg is elég ezüstszerelvény, ám ötvösségünk e század derekán való föllendülésének megfelelően az új alkotások az egyszerűbb régi munkák használatát kiszorították s a XVI. században a Szepességen ép úgy, mint egész Magyarországon, szinte általános szokássá vált, hogy az anyagilag megszorult városok és egyházak templomaik nélkülözhető kincseinek beolvasztásával segítettek magukon. Így tett Lőcse városa 1550-ben a nagy tűz-

16. Olajtartó edény rézből. — Szepesolaszi. 1525. 24·5 cm. magas.

vész után, a mikor többek közt a Szent-Jakab-templom 30½ márkányi, tehát szepességi márkákban számítva, közel 6½ kiló nehéz Úrmutatóját is pénzzé verették. Hogy a XV. század derekától kezdve a csúcsiveskori ötvösség emlékei tömegesen maradtak ránk, azt viszont annak köszönhetjük, hogy a protestáns korban a templomok szerelvényei közül jóformán csakis a kelyheket használták tovább s azokat is jóval ritkábban, mint mikor a katholikusok kezén voltak. Minthogy a gyakori használat így nem rongálta meg ezeket, XV. és XVI. századbeli kelyheink tovább is maradtak fönn, mint a XIII. és XIV. századbeli munkák, s bár rég megértek arra, hogy múzeumokban őriztessenek, templomaink szegénysége miatt általában még ma is használtatnak. A Szepességen végzett kutatásaim folyamán mintegy 70 olyan a XV. század második felében és a XVI. században készült ötvösmunkát találtam, a mely a csúcsiveskori ötvös-

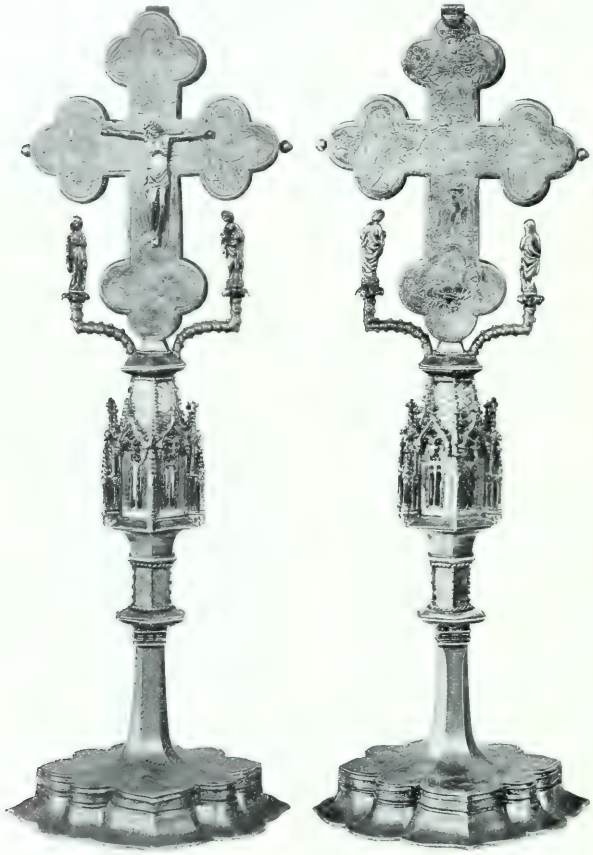

17. Oltárkereszt. — Szepes-Szombat. XV. század. 37·5 cm. magas.

[illegible] alkotása vagy legalább alapformájában ennek hagyományait tükrözteti vissza. Az emlékek e tömegével szemben viszont aránylag még annyi írott adattal sem rendelkezünk régi ötvöseinkről, mint a XIII. és XIV. századból. A kulturhistóriai [illegible] végzett levéltári kutatás kezdetleges állapotán kívül nálunk e körülmény ok[illegible] Késmárkon talán meg is maradtak, Iglón s a szepességi ötvösség főhe-

lyén, Lőcsén az ötvöszéh iratai elpusztultak: Lőcsén 1747-ben, a nagy tűzvész idején. A Szepesség ötvösségéről ilyformán aligha lesz módunkban valamikor oly világos képet szereznünk, mint a minőt Kassa város ötvösségéről már pusztán írott adatok alapján is Mihalik Józsefnek, régi ötvösségünk e kiváló ismerőjének rajzolnia sikerült.

A szepesi jog e fejezet elején idézett XIII. századbeli törvénye szerint minden ötvösnek kötelessége, hogy művére mesterjegye bélyegét üsse. Az iglói XIV. századbeli pacificalén kívül ilyen vagy legalább ennek gyanítható jelet a XVI. század utolsó negyedéig szepességi munkán nem találunk. Ennek oka csak az lehet, hogy a törvény a XV. század folyamán elavult s csak a XVI. század második felében kezd ismét érvényesülni.

18. Oltárkereszt. — Körtvélyes XV—XVI. század. 30 cm. magas.

A szepességi ötvösség csúcsiveskori emlékeit ilyformán mesterekkel kapcsolatba hozni eddigelé lehetetlenség. Stiljük szerint való csoportosításuk esetén azonban így is eléggé szembetűnő, hogy egyazon iskola alkotásai, a mely fejlődés tekintetében lépést tart Magyarország ötvösségének sajátos fejlődésével, ezzel azonos irányokat követ s nem egy egyéniségénél fogva is kiváló, bár névszerint eddig ismeretlen mesterrel dicsekedhetik.

A nagyrészt még a románkori művészet hagyományaiból merítő XIV. századbeli ötvösséggel szemben a XV. századtól kezdve ez a technika alkotásai tagozásában nagyobb elevenséget mutat, a külföldihez képest pedig a magyarországi ötvösség azonfelül a díszítésben nagyobb gazdagságot és változatosságot. A míg a németországi csúcsiveskori kelyhek még a XV. században is gyakran kerektalpúak és kicsinyek, addig a magyarországi ötvösség ilynemű emlékei e század kezdetétől fogva szinte kizárólag karélyos és rendszerint hatkarélyos talppal birnak, továbbá szögletes szárral s ezen hatágú és a XVI. század felé egyre erőteljesebben érvényesülő gombbal; a díszesebb kelyhek pedig 22—24 cm.-nél csak ritkán alacsonyabbak. Az ötvösmunkák díszítése szintén jóval változatosabb, mint azelőtt volt; vert vagy öntött tagozataikat vésett, öntött, vertművű és sodronyos ékítményeken kívül vésett aljú, vagyis beágyazott zománcz s a zománczozás sajátos

19. Processzionális kereszt. Szepeshely. XV—XVI. sz. Magassága 75 cm.

magyar technikájú neme, a sodronyos zománcz is disziti, mely utóbbi lényegével s magyarországi jellegének kimutatásával nálunk Hampel József, a Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója foglalkozott a legtüzetesebben.

A XV. századbeli emlékeink sorozatának ismertetését időrendben az öntött és vésett diszitésü munkákkal kezdhetjük. A szepesszombati kereszt (17. kép) formában vert karélyos talpának felső pereme alatt mértani művü párta huzódik végig; sima felső lapjából kiinduló hatszögletes szára alsó gombján kezdve négyszögletessé alakul át s egyre vastagodva, csúcsives ablakokkal áttört, öntött fiálékkal és szamárhátivekkel ékes házikót formál, a melynek pikkelyes tetején nyugszik a karélyos végü kereszt s a tövéből kihajtó legalyazott két ág, a melyen a Mater dolorosa és ev. szent János öntött ezüstszobrocskáját látjuk. A feszület mellső lapján Krisztus alakja szintén ezüstből öntött szobrocska, magának a feszületnek széles felületét azonban mesterien vésett rajzok diszitik. A mellső oldalon a négy evangelista jelvényét látjuk, a hátsón középütt szent Sebestyént, a kereszt végein a Madonna, szent Orsolya, Borbála és Katalin térdképét.

A szepesszombatihoz hasonló szerkezetü, de későbbi s kevésbbé művészies munka a körtvélyesi pacificale (18. kép), a melyet a kereszt ágai között vert művü ezüstvirágok, a kereszt végein és öntött gombján hatszirmú rózsák diszitenek. A kereszt rézbádogtalpa a rokokó korából való. A szepesszombati oltárkereszten levőhöz hasonló, de hatszögletes és gazdagabb diszitésü, házikóalakú gombot látunk a szepeshelyi székesegyház pásztorbotján (19. kép), a melyet azonban s a mint ez a pásztorbot képünkön nem látható sima tagozatain levő bélyegből nyilván való, Augsburgban 1660-ban gyökeresen megujitottak. Ez évből való a gomb alatti almaalakú tagozat kerubfejes burkolata, a csúcsives ablakok árkádjai alatt párosával sorakozó apostolok öntött ezüstszobra, a pásztorbot görbületére szögezett vert művü angyalok, lombékitmények, Mária

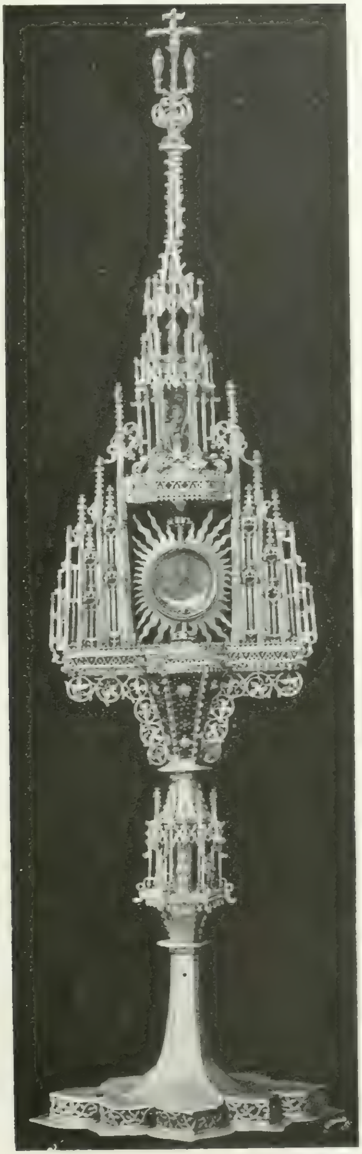
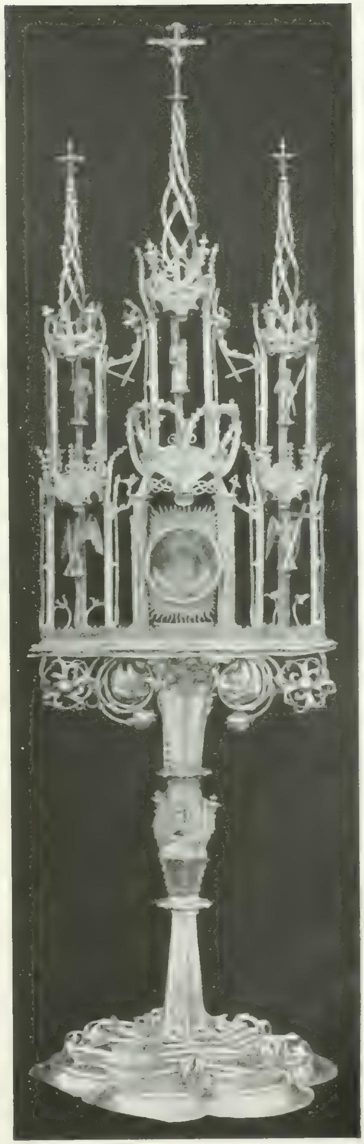

Úrmutatók. Felka. XV. és XVI. század. 110 és 115 cm. magas.

szobrocskája s a görbület keretében kristályt magában foglaló pajzsra helyezett Szent Márton szobrocska.

E szobrocskákat az augsburgi mester alighanem csak a régiek pótlásaként illesztette oda, mert különösen nagyobb ötvösmunkákon sehol sem volt a középkorban oly általános szokás az öntött szobrocskákkal való díszítés, mint épen Magyarországon. S egy-egy nagyobb Úrmutató öntött szobrocskáinak sorozatában a Szepességen is mindig előkelő szerep jut a magyar szenteknek. Így a felkai monstranczián (III. melléklet, 1. kép), a mely ilynemű csúcsiveskori emlékeink mintaszerű példája s nemes arányainál, öntött díszítésének harmonikus gazdagságánál és ízléses elrendezésénél fogva egyaránt remekmű.

20. Vésett díszítésű kehely. Zsegra. XV. sz. 19 cm. magas.

A felkai Úrmutató nyolczkarélyos talpának peremét öntött művű hullámos lombékítmény töri át. Szögletes szárának rendkívül finoman részletezett csúcsives árkádjai alatt szent István és László királyok, szent Borbála, alamizsnás szent János és evangelista szent János öntött ezüstszobrocskái sorakoznak. Az árkádokat koszoruzó fiálék között a gömb csonka gúlaalakú tetejét, aljához hasonlóan, fölváltva sima és érdesre vésett, régi ötvöseink szavával czápázott harántsávok élénkítik Az Úrmutató testének kétfelől öntött lombékítményekkel ékes talpát zöldzománczos alapba ágyazott ezüstcsillagok s minden oldalán két-két vert művű ötszirmú rózsa díszíti. A test maga, alján áttört művű, csipkézett szélű pártával, az egymás vállán lépcsőzetesen fölfelé törő fiálék és menyezetek kettős rendjéből áll, a melyhez a XVIII. században újjal pótolt üvegszelencze fölött a test talpához hasonló ékítésű, de laposabb tagozat füződik. Ezen nyugszik az Úrmutató csúcsives torony mintájára alakított koronája, egymás fölött levő menyezetes fülkéiben a Madonna s keresztelő szent János vagy talán szent Kristóf csonka szobrocskájával, csúcsán Krisztust a keresztfán Mária és szent János között ábrázoló s szintén ezüstből öntött kálváriával. Hogy a szent ostyát tartó szelencze s talán szent István szobrocskája és az Úrmutató koronájának felső fülkéjében álló Szent-János-szobrocska is a XVIII. századból való, ezt a talpra vésett következő felirat bizonyítja: Hoc Opus Eccliae. Felk. Ao 1781 Cura et Impensis A. R. D. Ignatij Claüs Rëg. Cör. XVI. Opd. Felk. Parochi per GZ

Schneider Aur: MSG. Renovat. A restauráló mester nevét tehát ismerjük s ha az MSG betűk Mons Sancti Georgii-t jelentenek, szepesszombati ötvös volt. Hogy azonban a restaurálás ellenére pompás karban ránk maradt Úrmutató kinek keze alól került ki, arról ma még halvány fogalmunk sem lehet. A följebb ismertetett

21. Sodronyzománczos kehely. — Lőcse. XV. század. 24 cm. magas.

22. Sodronyzománczos kehely. — Szepeshely. XVI. század. 23·5 cm. magas.

szepesszombati pacificaléval s a szepeshelyi pásztorbot XV. századbeli gombjával a felkai Úrmutató megfelelő részletei csak általános formájukkal mutatnak rokonságot.

Ép így ismeretlenek a többi, a XVI. század derekáig ránk maradt ötvösmunkák mesterei is. Ezek sorozatában még a vésett díszítésű emlékek sorába tartozik a zsegrai kehely, a mely pompás arányainál fogva is remekmű s vésett díszítésében már a renaissance hatását mutatja. Talpának mértani művekkel áttört pereme

fölött az oldallapokon fölfelé törő leveles indák sorakoznak, a kuppa egyszerű sodronynyal jelzett kosarát mesteri módon vésett arabeszk díszíti, a melynek indáiba mindkét kezével jobbról-balról egy-egy delfint fojtogató sziréna alakja fonódik. A XVI. századbeli vésett díszítésű kelyhekre Lucsivna róm. kath. templomában találunk példát. Ennek öntött levélékítményes pártával koronázott kuppakosarán czápázott alapon négy vésett medaillon van, a mely az evangelisták jelvényeit ábrázolja, s a melynek közeit páfrányhoz hasonló vésett levelek töltik ki.

23. Kehely. Felka. XV—XVI. század. 23 cm. magas.

Még a XV. század derekán terjedt el országszerte nálunk a sodronyos zománcz technikája, a melynek legrégibb emlékei a nyitrai evangeliumos könyv ötvösművű kötése a XIV. század végéről s szent László hermája a győri székesegyházban a következő elejéről.

A sodronyos zománcz a keleti eredetű filigrándiszítésből fejlődött s velejében abban áll, hogy az ötvösmunkához forrasztott, finom ezüstsodronyból formált rajz motivumait szines zománczczal töltik ki s a mindig növényi elemekből álló díszítés alapját is zománczczal borítják. Sodronyzománczos emlékeinket szineik szerint Hampel József két csoportba osztja. A XV. században a meleg színskála uralkodik, vagyis sodronyzománczos emlékeink szinei a következők; vörös, fehér, zöld, kék, viola, barna és fekete. A XVI. században, Erdélyből kiindulva, a sárga szín is érvényesülni kezd s a vörös, barna és fekete szín elmarad, miért is ez emlékeink szinezését a hideg színskálába sorozhatjuk.

Zománczozásának piros, fehér, barna és zöld szinei alapján a XV. századból eredőnek tarthatjuk a lőcsei Szent-Jakab-templom sodronyzománczos kelyhét, a XVI. század elejéről valónak pedig a poprádit, mely utóbbival a szepeshelyi egykorú. A három közül a lőcsei (21. kép) a legegyszerűbb. Hatkarélyos talpán pusztán ennek áttört művü pereme díszíti, nyomott almaalakú gombján tokosan foglalt gránátmaggal biró kiálló rózsákat látunk, a gombot határoló szögletes gyűrűben beágyazott zománczos alapon, jelentéktelen ékítményeket. A kuppa kosarának sodronyos zománczú rajza határozatlan, de a szív s a stilizált liliomalakú levelek és beágyazott aranycsillámokkal élénkített rózsák szinei, különösen a piros és az áttetsző zöld, tüzesek. A kosár koronázó pártája karélyos levelek közé foglalt eperszemek

24. Sodronyos díszítésű kelyhek. Szepeshely. XV—XVI. század. 24 és 22·5 cm. magas.

sorából áll. A kelyhet az Archeologiai Értesítőben 1905-ben Mihalik József ismertette tüzetesen. Jóval diszesebb a szepeshelyi sodronyzománczos kehely (22. kép). Talpának áttört pártájú karélyközeiben vert művű ezüstvirágok ülnek, a melyekből dombormüvű virágfüzérek futnak az oldallapok között fölfelé. Az áttört művű gomb czikkelyeit hullámvonalas, levélékítményű bordák között három-három vert művű rózsa tölti ki, a melyek közül a középső tokosan foglalt s eperszem alakú magot mutat. A pompás rajzú, sodronyzománczos díszítés a talp oldallapjait s a liliomos pártájú kosár vastagabb sodronynyal határolt tojásdad mezőit tölti ki. A talpon a virágékítményeken kívül az egyik mezőben a magyar czimert látjuk, a másikban a Jézus-monogrammot, a kuppa kosarán pedig Mária monogrammját s az adományozó igen megrongált czimerét. Ezt a kelyhet a XVII. században alighanem újból aranyozták s eredeti zománczfestése e közben kipattogott; ez lehet az oka annak, hogy zománcz helyett lakkfesték tölti ki a sodronyok határolta motivumokat és az alapot egyaránt s e lakkfestés a XVII. században általános festett zománczot, az úgynevezett erdélyi zománczot utánozza, a mely-

25. Sodronyos díszítésű kelyhek. — Szepes-Szombat. XV—XVI. sz. 22 cm. magas

Sodronyzománczos kehely.
Poprád. XV—XVI. század. 21 cm. magas.

nek mivoltáról később lesz szó. A Szepesség legpompásabb kelyhe kétségtelenül a poprádi Szent-Egyed-kehely (IV. melléklet). Sodronyzománczos kuppakosarán már a hideg szinek az uralkodók: sötétkék alapon sárga, világoskék, fehér és viola-

26. Hetesi Pethe Márton kelyhe. - Szepesbély. XVI. század eleje. 26·6 cm. magas.

27. Oltárkereszt. — Szepes-Béla. XVI. század. 50 cm. magas.

szinű virágok és levelek ékesítik. Ezek pompája azonban vajmi szerény ahhoz képest, a melyet a kehely talpának és gombjának öntött diszítése mutat. A talp lépcsőzetes kettős peremét domború cserfalevelek füzére és hullámos akantuszlombok koszorúzzák: sodronyos bordákkal határolt oldallapjain erdőt példázó, szanaszéjjel fonódó lombékitményt látunk, a melynek sűrűjében szinte csodálatos nyüzsgés kél. A virágokkal és zománczos bogyókkal ékes indák alján mozgalmas

vadászjelenet tárul föl; a kehely első ismertetői szerint állítólag szent Egyed vadászata ez, a ki a poprádi templom pártfogója. Itt lándzsás alak történet a talp következő lapján továbbiramló szarvas nyomában, ismét őzet, majd egy másik vadászt látunk lándzsával és kürttel kezében; feje fölött madár ül az ágon, nyomában két kutya lohol. Az ötödik mezőben egy vadász a sűrű felé dőf lándzsájával, nyomában ugrásra kész kutya ugat, míg viszont a hatodik mezőben egy sas néz alá nyugodtan a magasból. Mesterünk ugyancsak távol állt attól, hogy a későbbi mikroskopikus faragványok készítőivel versenyre keljen. Az indák fonadékába vesző apró alakjain nincs semmi bravurt fitogtató részletezés, csak eleven mozdulataik révén érvényesülnek. Ép azért páratlanul izléses és pompás az öntött s finoman czizellált ékítmények díszítő hatása, a melyet a hatágú gombon a minuszkulás rotulusok közeibe iktatott vert művű vésett virágok tesznek még változatosabbá.

2. Oltárkereszt. — Szepes. XVI. sz. Részlet. 20 cm. magas.

A poprádi kehelynek valamivel egyszerűbb mása a Nemzeti Múzeum régiségtárában látható. Ezt Éber László ismertette az Archaeologiai Értesítő 1904. évfolyamában. Öntött ékítményeiknél fogva a poprádi kehelylyel rokon emlékeket Görgőn, Szepesbélán, Toporczon és Felkán találunk. A görgői és szepesbélai kehely talpának oldallapjait egyazon minta után öntött, kevésbbé gondosan czizellált lombékítmények díszítik, gombjuk és a kuppa kosarának díszítése különböző, a kuppa palástján azonban mindkét kelyhen, valamint a toporczin is, czápázott szalagon fölirat huzódik végig; a görgői kehely renaissance majuszkulás fölirata ez: Turris fortissima nomen Domini; a szepesbélai minuszkulás fölirata; graf hanus de bela 1515. Ez utóbbi fölirat nem a mester nevét örökíti meg, de az adományozóét: János bélai főbiróét.

A felkai kehely (23. kép) ez utobbi kettőnél jóval pompásabb technikájú és gazdagabb hatású; talpán öntött növényi ékítmények, gombján és kuppája kosarán virágokkal váltakozva, kékzománczos alapon sodronyos diszítésű czikkelyek borítják. A sodronyos fonadék rajzát apró aranyszemek élénkítik. A filigránnak ez a neme, a melyet egyik műtörténetírónk sujtásos filigránnak nevezett el, középkori ötvösségünknek szintén igen elterjedt és kedvelt diszítő technikája, a melylyel mestereink rendkívüli változatosságot értek el. Legszebb példáival a Szepességen Szepeshelyen és Szepesszombaton találkozunk. Két-két kehely van itt, mely nyilván egyazon mester alkotása, részleteiben azonban mindegyik más. A szepeshelyi kelyheken (24. kép) a talp oldallapjait rácsozatszerűen s vastagabb sodronyokkal mezőkre osztva borítja el a szemcsés filigrán. A nagyobbik kuppa-kosarán az öntött virágok is filigránfonadékos keretbe foglalvák s ezek között mindkét kelyhen háromlevelű eperhez hasonló bogyókat látunk, mint a minők a szepesolaszi keresztkút talpán is sorakoznak. A motivumok alapján a két kehely korát bízvást a XV. század utolsó tizedébe helyezhetjük. Vert művű virágékítményekkel kevert öntött diszítésénél fogva a poprádi kehelyhez áll közelebb a szepesszombati két kehely (25. kép). Itt még szintén csak a gomb rotulusainál, az egyiken a talp karélyainak közeiben is, látunk vert művű, vésett naturalisztikus rózsákat, illetve karélyos leveleket, a melyek a szepeshelyi Pethe Márton-féle kelyhen (26. kép) már a diszítés uralkodó elemei. Hetesi Pethe Márton 1587-től 1605-ig volt szepesi prépost. A kehely talpán látható lemezre vésett czímere azonban csak azt bizonyítja, hogy ő az öntött gombján áttört művű s féldrágakövekkel is diszített kelyhet pusztán restauráltatta. Maga a kehely jó száz évvel előbb készült, de legkésőbb a XVI. század második tizedében, a melyből egész sorozat olyan ötvösmunka maradt ránk a Szepességen, mely egyre nagyobb bátorsággal szakít a csúcsíves építészet hatása alatt keletkezett hagyomá-

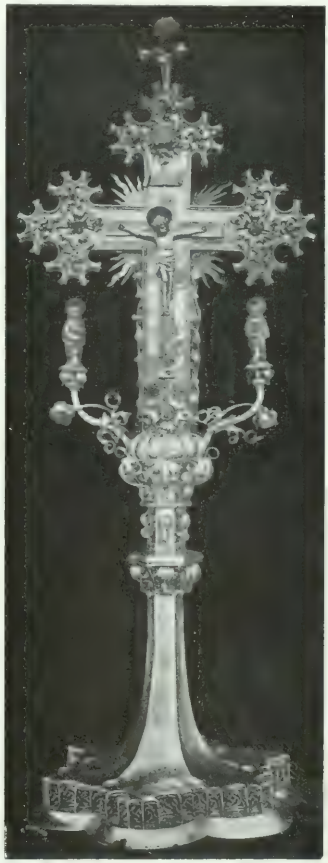

20. Oltárkereszt. — Igló. XVI. sz. 75 cm. m.

nyos ötvösformákkal s alkotásai szerkezetét csaknem teljesen a művészi kovácsmunkákhoz hasonlóan szabadon vert és vésett naturalisztikus lombos díszítésnek rendeli alá. Ez emlékeink sorozatát a szepesbélai pacificale nyitja meg (27. kép), a melyen a növényi elemek még szorosan a feszület oldallapjaihoz és széleihez

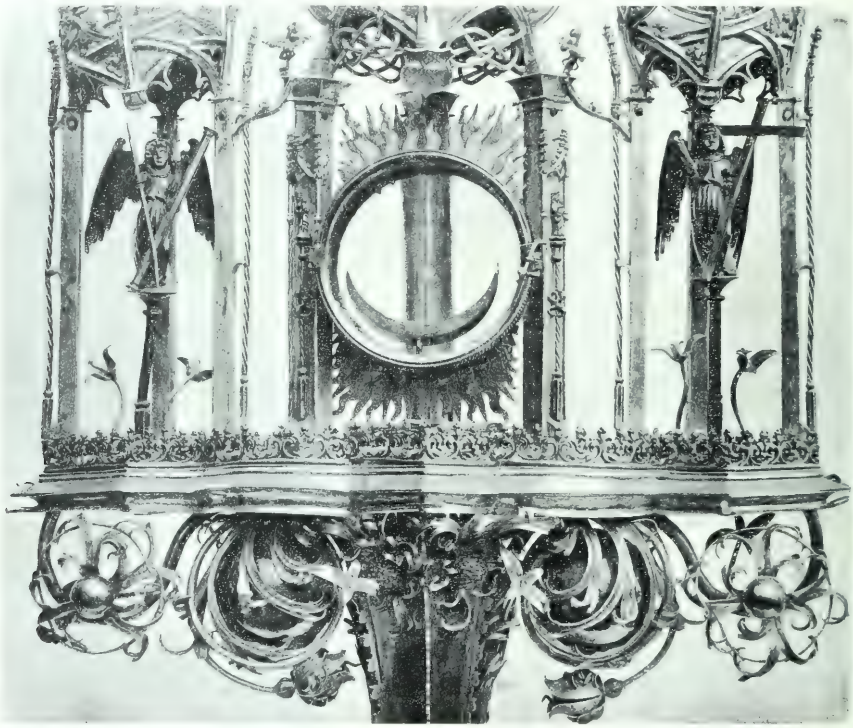

30. Az iglói Úrmutató középső része. — 36 cm. széles.

illeszkednek, csak csúcsán látunk két kiálló, a tüskés bogáncsra emlékeztető virágot. A strázsai pacificale főrésze (28. kép) nyilván a följebb említett szepesszombati feszület mintájára készült. Hátsó lapját ugyanily elrendezésű, bár kevésbbe tökéletes rajzú vésett alakok díszítik: a Madonna álló alakja s három szent szűz vértanú térdképe. A vert művű növényi elemek azonban a kereszt gombját s az abból kihajló és ezüstgyöngyökben végződő galyakat már egészen körülfonják s az iglói oltárkereszten és Úrmutatón úgy festenek, mint valami alkalmi természe-

tes virágdisz, a melylyel gyöngéd kezek koszorúzták meg az oltárnak ezen szent tárgyait.

Az iglói ezüstkereszt (29. kép) szerkezetbeli sajátosságain csak az iskolás fölfogás ütközhetik meg; bármily kevésbbé architektonikus jellegű is talpa, ép merész s az anyag természetével távolról sem ellenkező formája bizonyítja mesterének ötvöseink sorában ritka önállóságát, mely keresztültöri a hagyomány korlátait s hogy annál jobban érvényesüljön, aránylag vajmi sovány talapzatra állítja remekét, a melyen gazdag fantáziája, rendkívül finom izlése s pompás technikai készsége páratlan harmóniával érvényesül és oly zseniális mesterről tanuskodik, a kiből bizvást lehetett volna építész, szobrász és festő is, de ő izig-vérig ötvös maradt.

31. Kehely. Mátyás János műve. Strázsa. 1580. 23 cm. magas.

Az iglói ezüstfeszület talpán a következő bekarczolt föliratot találjuk: Mark. XI. nesig 4. — 1520 — Summa facit 92 flosz. Tehát 11 márka és 4 nehezék, vagyis lat volt eredeti súlya és 92 forintba került. Az iglói pacificale mai súlya 2750 gramm, a mi mintegy 2 gramm híján, — Belházynak régi magyar pénzverő értékekről és súlyokról szóló munkája alapján kiszámítva — 11 budai márkának és négy budai latnak felel meg. Alighanem, a mikor az iglói templom számára 1520-ban megvették, mérték meg a feszület súlyát s árát is ráírták. A kassai Szent-Erzsébet-templom 1516. évi leltárában szerepel egy ezüstfeszület, a mely az 1614. évi leltárban már nincs meg. Mihalik József Kassa ötvösségének történetében azt gyanítja, hogy az iglói feszület azonos azzal, a mely Kassáról eltünt s a melyet a kassaiak 1556-ban, a nagy tűzvész után, egyházuk több más ötvösmunkájával együtt adtak el. Mihalik azonfelül a kassai Anthonius mesternek tulajdonítja ez emlékünket, a ki 1493—1520. között dolgozott. Az iglói pacificale stilje a kassai dóm Anthoniusnak tulajdonított aranykelyhével tagadhatatlanul nem egy rokonvonást mutat, de az iglói pacificale alig lehet azonos azzal, mely Kassáról eltünt, mert ez utóbbinak súlya a leltár szerint csak 7 márka és 12 piset volt.

Ha az iglói ezüstfeszület után az ugyanott őrzött óriási Úrmutatóra tekintünk (III. melléklet 2. kép), az első pillanatra is nyilvánvaló, hogy a kettő egy mesternek alkotása. Az Úrmutató valamivel korábban készülhetett, mint a pacificale.

Talpának szokatlan díszítése ugyan rendkívül merészen egymáson keresztültört ezüst galyakból s a karélykozókban részben már hiányzó naturalisztikus levélékitmények-

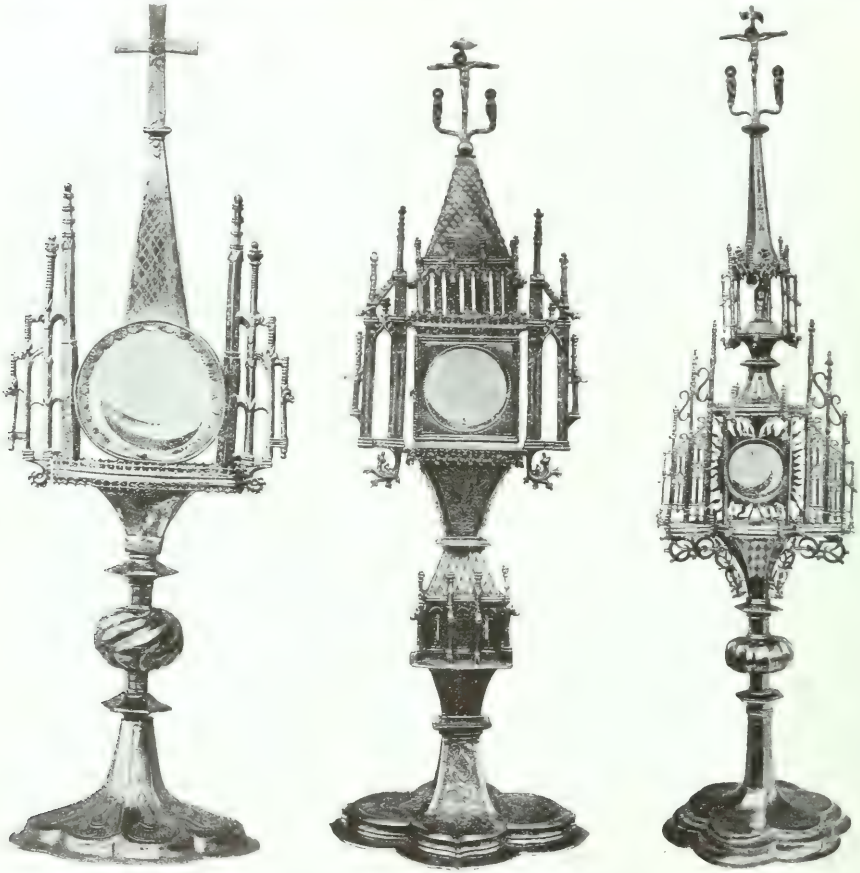

32. Úrmutatók. – Vitfalu, Alsó-Lapos és Dunajecz-Krempach templomából. XVI. sz. 42·7 cm. 32 cm. 82 cm. m.

ból áll. Az Úrmutató gombja azonban még a hagyományos formát mutatja s csak egyszerűbb, mint a felkai Úrmutatón. A test fölfelé kiszélesedő bordás aljából kétfelől aranyozott ezüstgolyókat magukban foglaló, vert művű levélindák és virágok nyúlnak ki (30. kép), öntött pártával koszorúzott lapján három fiálékkal határolt, kétsoros ívnyos fülkét látunk. Az oldalsó fülkékben lenn kétfelől, a kínszenvedés

jelvényeivel kezében, egy-egy ezüstből öntött aranyozott angyal szobrocskája áll. Az újabb időkből való s egy henger alakút pótló üveges szelencze két oldalán a

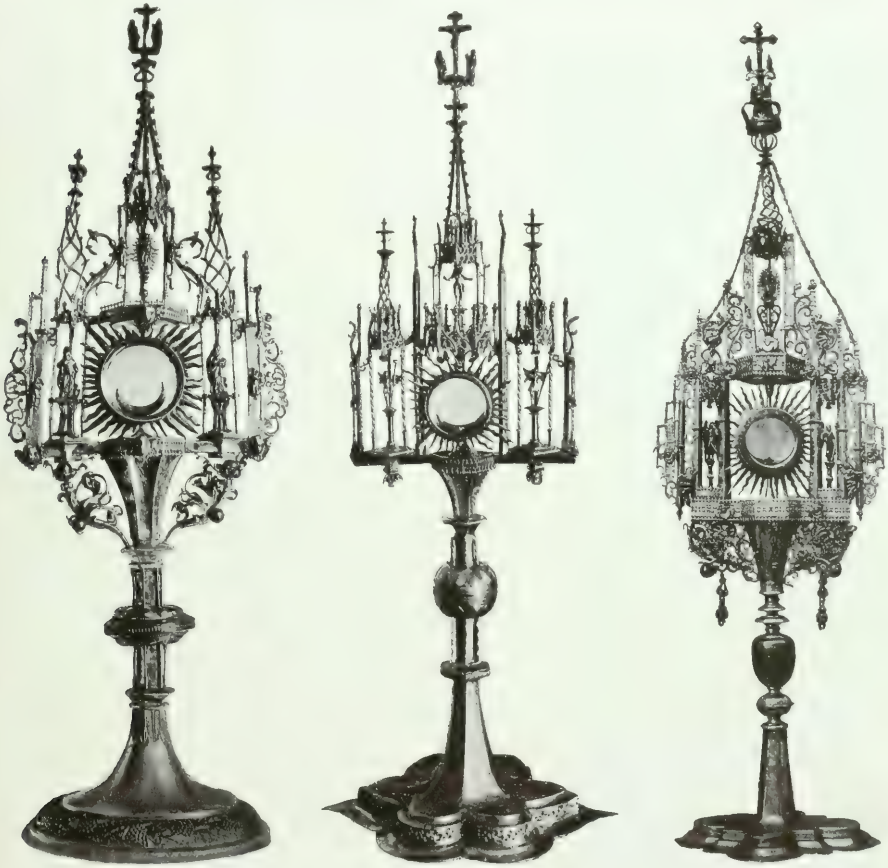

33. Úrmutató. — Fridmann, Felső-Lapos és Lubló templomából. XVI. század. 76 cm. 75·5 cm. 62 cm. magas.

pillérek külső oldallapjaihoz simuló menyezetes fülkékben egy-egy Madonna-szobrocskát látunk. A felső háromtornyos menyezet alá szent István és szent László, a középsőbe a Madonna szobrocskája került. A mennyezetek homlokfiáléjához forrasztott czímer pajzsokra a három szent monogrammját, mig viszont az alsó fülkék mennyezetének czímerpajzsán kétfelől egy-egy harangot, a középsőben keresztbe-

[illegible] és kalapacsot, nyilván az iglói érczöntők és bányászok czéhének czímerképét vésték.

A XV. századbeli kehelytipushoz való ragaszkodást a Szepességen többek közt két nagyszalóki kehely s egy strázsai kehely mutatja. Az előbbiek talpa és kuppakosara pompás domborművű renaissance-ékítményekkel ékes, a strázsai kelyhet talpán vésett arabeszkek, kuppája kosarán a négy evangelista domborművű képe diszíti (31. kép). Művészi formájánál jóval nagyobb érdekességet kölcsönöz ennek a kehelynek fölirata, a melyben mestere nevével is megismerkedünk. A talp alsó peremén ezt a bevert, nagy betűs föliratot olvashatjuk: Gezeiget beim Pfaramt Jacobi Eichleri und Nicolai Antoni Richter Anno 1589. A kuppa kosarának alján egymásba fonódó M. H. betükből álló monogrammját s egész nevét is beverte a mester: Hanus Matthiasch 1589. Az évszám fölött a pontozott jel azt bizonyítja, hogy az ezüstkehely hivatalos próbát is látott.

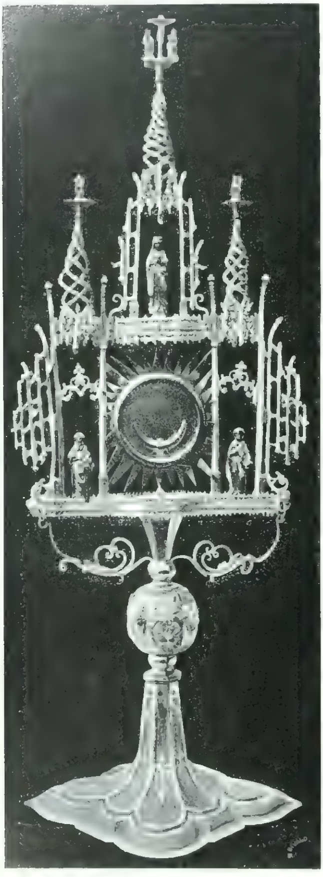

34. Úrmutató. Tribs. XVII. sz. 72 cm. m.

A Szepesség másodrangú ötvösmestereinek emlékei sorozatában jóval érdekesebbek azok az ezüst Úrmutatók, a melyek részben a felkai, részben az iglói mintájára a XVI. és XVII., sőt még a XVIII. században is készültek e vármegyénkben A legkezdetlegesebbb formájú és kivitelű ezek sorában a vitfalvi. a melyhez hasonlót a ganóczi templomban is találunk s a melynek tipusa valamivel művésziesebb és gazdagabb formában az alsólaposi és dunajecz-krempachi Úrmutatón ismétlődik (32. kép).

Az iglói Úrmutató mintájára készültek a fridmani, felsőlaposi és lublói Úrmutatók (33. kép). A legutóbbi a XVII. században alapos restauráláson esett keresztül, a mikor szinte a roskadásig barokk czikornyákkal, csüngőkkel és lánczokkal rakták tele. Diszítő részleteiben merőben barokk jellegű a tribsi fatemplom és a nedeczi Úrmutatója (34. és 35. kép).

Hogy Úrmutatók készítésénél nyilván czéhen kívül álló s a czéhbeliektől

kontároknak nevezett, de nem egyszer igen ügyes mestereink még a XVIII. században is csúcsives munkákat utánoztak, ennek a richwaldi Úrmutató a példája, a mely azonban még mindig nem az utolsó Magyarország gót tipusú Úrmutatóinak sorában. Richwald egyhajós, szentélyében egyenes záródású s talán még XIV. századbeli csúcsives templomának Úrmutatóján a tojásdad, vert művű talpat szívalakú keretekben a passiójelvények diszítik, baluszter alakú szárán csúcsives mintára, de barokk növényi elemekből és baluszterekből összerótt test ül, a melynek menyezetes fülkéiben két sorban szent István, alamizsnás szent János, szent Bálint püspök és szent Szaniszló s a szent ostyát tartó szelencze fölött Mária szobrocskája áll s csúcsán a kálvária.

[illegible] Úrmutató. Nedecz. XVII. század. 77[illegible] cm. [illegible]

A fölsorolt Úrmutatók mind ezüstből készültek s a XVII. századbeliek nyilván még csúcsíveskori formázó szerszámokkkal. Ez utóbbi körülmény ilynemű emlékeink korának meghatározásánál könnyen tévedésbe ejtheti a kutatót, amint ez az Úrmutatók tüzetesebb tanulmányozása előtt e sorok írójával is megtörtént, a ki munkánk első részében többek közt a tribsziről is mint XV. századbeli ötvösműről emlékezett meg. A XVIII. században nyilván már teljesen elkoptak vagy el is kallódtak azok a XV—XVI. századbeli formázó vasak és öntőminták, a melyekben a XVII. századbeli Úrmutatók kontárkodó mesterei fiáléiket verték, illetve öntötték. De azért még a XVIII. századbeli mesternek is kedve kerekedett a csúcsiveskori szerkezet utánzására, sőt hogy a mult század elején is akadt még nálunk ilyen s távolról sem kontár mester, azt a sárosmegyei Kapi czopfkori, gót tipusú öntött ezüst Úrmutatója bizonyítja. Ez általános formájával a csúcsiveskori ötvösség virágzására emlékeztet, holott mestere szinte merőben czopf-izlésű elemekből állította össze.

III.

(Csúcsíveskori egyházi bútorok. Papi székek kőből. Faragott díszítésű bútorok. Lőcsén, Gölniczbányán, Leibicznn, Késmárkon. Festett díszítésű bútorok. Renaissance-stilű bútorok a XVI. századból, Késmárki Gergely, Láng János és Kristóf. A lőcsei szószék, Kolmitz Kristóf műve. XVII. századbeli bútorok, halotti czímerek és epitáfiumok.)

Középkori templomokban ülőhelyhez kezdetben csak a papság s a hivek közül csakis néhány kiváltságos ember jutott. Padsorokkal telerakott templomhajókat csak a protestantizmus korától fogva ismerünk. A románkorban s a csúcsives építészet korai szakában a templom kevés bútorzatának előállításánál az asztalos alig jutott szerephez. A papi székeket a szentély falába már az építésközben e czélra szánt fülkékbe faragott kövekből rakták, vagy a szentélyfalhoz kőből faragott menyezetes székeket fűztek. Ilyen hármas kőszék a Szepességen a XIV. századból vagy a következő elejéről a gölniczbányai katholikus templomban maradt ránk. Az arkaturásan tagolt déli szentélyfalhoz itt négy leszelt élű hasáb alakú, szabadon álló pillér fűződik levélékitményes fejjel, a melyen három nyeregtetős menyezet nyilásának, csúcsos iveiben csipkézett mértani művekkel, szélein levélcsomókkal ékes orma nyugszik. A pillérek megfelelő magasságú lábazatának közeit a falazott ülőhelyek töltik ki, a melyeket az istenitisztelet idején párnákkal, a támlának használt falat szőnyeggel takarták le. Ugyanitt a szentély délkeleti falában egy csúcsives kőkeretbe foglalt fali szekrény is fönnmaradt, amely a szentedények és szentelt olajok megőrzésére szolgált s a melyhez hasonló fülkével a lőcsei gimnáziumi templomban is találkozunk. Ha ez a fülke, ormában Sámsont az oroszlánnal ábrázoló domborművével, nem a barátok egyik ránk maradt stallumfülkéje, úgy ezt is a gölniczbányaihoz hasonló rendeltetésű szekrénynek tarthatjuk.

A ránk maradt emlékek tanúsága szerint fabútorokkal a Szepesség templomait csak a XV. század derekán kezdik fölszerelni. Ekkor az útban levő, kőből faragott ülőfülkéket úgy látszik többnyire eltávolítják, illetve befalazzák. A lőcsei Szent-Jakab-templom legrégibb széksora nyilván szintén a gölniczbányai hármas kőszékhez hasonló alkotmány helyére kerülhetett s eredetileg ilyennek mintájára a XV. század második felében hármas papi széknek készült. A hármas széket ma a hajó középső két pillére között, az északi kaputól jobbra látjuk (36. kép). Fölemelhető szakaszait oszlopocskákon nyugvó, tömör fából faragott kartámok határolják, magas támláján négyszögletes mezőkben vésett domborművű virágok díszítik.

Régi bútorok a lőcsei Szent-Jakab-templom hajójában.

Menyezete mellső sarkai csavart törzsű oszlopokon nyugszanak, belső lapját és halántékdeszkáit vésett dombormüvű levélékítmények diszitik; párkányán, lenn áttört művű lombékítményekkel összekötött fiálék között, három szintén lombékítményes, szamárhátalakú ivet látunk

A protestáns korban a hármas papi székre nem lévén szükség, eredeti helyéről eltávolitották s ekkor a hozzáfüzött térdeplő deszkáira fárácsozatot raktak s igy nyilván nők számára közönséges templomi padnak alakitották át. A XV. században a széksoroknak még nem igen volt térdeplő-deszkájuk. Innen van, hogy a ránk maradt XV. századbeli padsorok térdeplője rendszerint sokkal későbbi a stallumoknál. Lőcse másik faragványokkal ékes XV. századbeli hármas székén, a hajó szentély felőli első déli pillére mellett, pompás kerubfejes diszitésü barokk térdeplőt látunk. E hármas szék egyik oldalsó deszkájának külsejét négyszögletes keretben vésett mondatszalag diszíti; nyilván mesterének az irásban való járatlansága miatt rejtélyes föliratának valószinű értelme ez: Gott, vom Herzen bitte ich dich. Nyilván a lőcsei czéhek atyamesterei számára s 1494-ben készült a Szent-Jakab-templom orgonakarzata alatt látható 19 üléses széksor (V. melléklet), a melyet a támláján ötletszerűen elrendezett vésett virágok tesznek érdekessé. A széksort Lőcse szenátorai 1514-ben a maguk használatára foglalták le: térdeplő-deszkáit 1615-ben fűzték hozzá. Ugyancsak térdeplőnélküli volt eredetileg a gölniczbányai templom pompás stallumsora, mely újabban a Nemzeti Múzeum régiségtárába került. Halántékdeszkáit rendkivüli bravúrral szabadon faragott s a deszkához szögezett lombékítmények (37. kép) menyezetének vésett dombormüvü belső lapját karélyos levelek közé szőtt fantasztikus s hajdanában szinezett madarak diszitik. A legszebb XV. századbeli stallumokkal egykor a leibiczi templom dicsekedett. Két padsor maradt itt ránk; az egyik 8, a másik 9 üléssel, de mind a kettőt a XVIII. szá-

36. Hármas stallum részlete. — Lőcse. Szent-Jakab-templom. XV. sz.

zadban gyökeresen átalakították. Csak ülőfülkéi s támláján az egyes üléseket határoló vésett díszítésű léczek s egyetlen ránk maradt halántékdeszkája vall régi eredetére. Ez utóbbi a csúcsiveskori fafaragásnak és ornamentikának hajdan páratlanul szép remeke lehetett. A déli padsor többi nyolcz ülésének sorához derékszögben megtörve fűzött kilenczedik ülés halántékdeszkájának felső részét áttört művű lombékítmény díszítette, alján féldomborműben faragott kentaur alakjával. A háttérben az ennek megfelelő deszka vésett díszítésű aljára szintén eleven mozdulatú, lapos dombormüvű kentaurkancza került. Ezekkel a fantasztikus, pogány jellegű díszítőmotivumokkal szemben a halántékdeszka alsó mezejét a Madonna domborművű alakja tölti ki (38. kép). Nyilvánvaló, hogy itt egy oltárfaragó-mester alkotásával van dolgunk, a minthogy a többi faragványos stallum is oltárfaragó műhelyekből került ki. S a középkorban asztalos és képfaragó között ép úgy nem volt társadalmi különbség, mint a XVII. században. A művészi tehetséggel megáldott asztalos oltárok és szobrok faragására is vállalkozott, ha erre alkalma nyilt s az eredetileg kőfaragó-műhelyből kikerült oltárkészítő-mester ép oly szerényen vallotta magát az asztalosok czéhe tagjának, mint a XVII. században Kolmitz Kristóf, kiben, mint alább látni fogjuk, szintén kiváló szobrászi tehetség lakozott.

Stallumrészlet. Golniczbánya. XV. sz.

Oltárfaragó-mestereink műhelyéből kerültek ki azok a körmeneti szövétnekrudak és husvéti gyertyatartók is, a melyeknek a XV. és XVI. századból Felkán, Szepes-Szombaton, Mühlenbachon és Nagy-Előrön páratlanul érdekes sorozata maradt ránk. A szövétnektartó rudak mintegy két méternyi magasak s a 39. képünkön láthatók közül a két szélső Felső-Erdőfalváról került a mühlenbachi templomba; a középső, vasbádoggal csipkézett szögletes gyertyatartó tányérja alatt áttört művű lombékítményes gombbal, Nagy-Előrről való, hol, csonkán bár, párja szintén megmaradt. A felkai szövétnektartó rudakat s a szepes-szombati húsvéti gyertyatartó rúdját véges-végig domborúan faragott.

csúcsives izlésű lombékítmények hálózzák körül s a rudak tányérját az utóbbin csúcsivek. Felkán szamárhátivekkel összekötött, szabadon faragott fiálék koszoruzzák.

A faragásban való bravúros technika fitogtatásának érdekes példája az a magastámlájú széksor, a mely a késmárki plébániatemplomból a pálosok egyházába, a mai tót templomba került. Az arányaiban nehézkes s túlterhelt diszítésében kissé száraz hatású széksor menyezetén mesteri módon faragott mértani művekkel ékes ormok sorakoznak, párkánya alatt, belül üres henger alakjában faragott, áttört levélékítmény fut végig. A párkány rendkívül czikornyás vésett minuszkulákból álló latin fölirata szerint a széksort Késmárki Simon mester 1469-ben készítette.

58. Madonna. – Stallum részlete. Leibicz. XV. század.

Késmárk asztalosai, mint alább látni fogjuk, más bútorokon is megörökítették nevüket. Mielőtt ezekről szólnék, a Szepesség csúcsives izlésű bútorainak egy igen érdekes csoportját mutatom be. Ezt részben patronfestésű, de rendkívül izléses síkdiszítmények jellemzik.

Ilyen patronfestés borítja a késmárki plébánia nyolczüléses széksora menyezetének belső lapját. Párkányán áttört lombékítmény fut végig. Támláját vésett domborművű, levélékítményes léczek tagolják. 40. képünkön ábrázolt részletén 1518 évszámot s H. T. monogrammot láthatunk. A térdeplő velenczei stilű és zenélő asszonyokat ábrázoló festményei a XVII. századbeli orgonakarzat maradványai. A csúcsives izlésű síkdiszítményes templomi bútorok egyszerű, de legszebb példája Nagy-Előrön maradt ránk. A kegyúri pad ez, a melynek térdeplőjét szabadkézzel rajzolt, beégetett s rendkívül lendületes vonalakkal ábrázolt levélékítmények diszítik (41. kép).

Síkdiszítményes csúcsives stilű butorok még Darócz templomában maradtak ránk: két ötüléses stallumsor s egy kétüléses. Figyelmet érdemel még a mühlenbachi templom sekrestyéjében a fali szekrény ajtaja, vésett körvonalú, festett lombékítményeivel. A tulajdonképeni patronfestésű diszítés legpompásabb emlékei Maldur elhagyatott

templomában maradtak ránk. A szentély mindkét oldalán végignyuló, térdeplő nélküli stallumsorok ezek, a melyek keretesen tagolt támlájára (42. kép) megfordított hármas szív alakjában elrendezett levélindás diszítmények sorakoznak a feketére festett alapon s a két halántékdeszkán. Patronfestésű diszítés borítja az immár csonka menyezetet s a támla záróléczét is, a melynek körökbe foglalt rózsákkal ékes záróléczén ezt a későbbi föliratot olvashatjuk: Maledictus, qui opus Domini fraudet.

39. Szövétnek-tartó rudak részlete. – Mühlenbach, Nagy-Eor. XV—XVI. század.

A pompás stallumok az elhagyott templom szinte térdig érő szemetében maholnap el fognak rothadni, hacsak a templomban szanaszéjjel szórt csúcsiveskori oltártöredékekkel egyetemben rövidesen valamelyik múzeumunk gondozása alá nem kerülnek.

A csúcsives stilű és renaissance bútorok között az átmenetet Gergely mester lőcsei hármas stalluma képviseli (43. kép). Szerkezete, áttört művű faragott halántékdeszkái, melyeket V. mellékletünkön jobbfelől láthatunk, még csúcsives izlésűek. Berakott diszítése azonban, a menyezet homlokléczének szögletes rózsákat ábrázoló s a támla toronyalakú intarziái, már a renaissance technikáját képviselik, a mely nálunk a Mátyás király udvarában járt olasz asztalosok révén a XV. században terjedt el s a XVI. század első felében Felső-Magyarországon is általánossá vált. Az imént bemutatott széksor támláján ez a föliratː Von Kase. Greg. Tisleː vagyis Gregor Tischler von Kaseoforum. Hogy különösen a XVI. században csakugyan Késmárk diesekedhetett a legjobb asztalosokkal, azt az itteni várkápolna templomi széke is bizonyítja, a mely a plébániatemplomból került ide s berakott művű emlékeink legkitünőbb példája. E szék támlájának belső lapján ezt az elmosódott föliratot olvashatjuk: Johannes Langius arcularius Kaseoforensis agens annos 80 parens, 14 februarii, major vero natus Christophorus Langius aetatis suae 55, ut testarent eos vixisse,

hoc sedile in decorum Templi et in usum pio parenti suo, posteritateque suae propriis sumptibus manibusque utrumque inchoaverunt Anno 1544. A nem épen kifogástalanul fogalmazott fölirat értelme ez: Lang János, az apa, 80 éves korában s nagyobbik fia, Lang Kristóf, 55 éves korában az öreg használatára s hogy emléket állítsanak életüknek, ezt a széket a maguk költségén és mindketten sajátkezűleg készíteni kezdték 1544 február 14-én.

40. Részlet a késmárki plébánia-templom széksorából. 1518.

A Láng-féle renaissance-stilű zártszék (44. kép) térdeplőjén keretesen tagolt, mellső sarokpilaszterein egy-egy gömb díszíti. Ajtajának faragványos ormában egy női fej domborművű medaillonja látszik, egy másik, férfit ábrázoló medaillon a támla lombékítményes ormú párkányának frizét díszíti. A támla hátsó részét, az erőteljesen tagolt sarokpillérek között, félkörives keretbe foglalt intarziakép tölti ki. Ez pompás technikával s elég ügyes, mély távlattal különböző árnyalatú falemezekből berakott velenczei izű renaissance csarnokot, illetve utczát ábrázol, az előtérben folyóvízzel s ennek hátán úszó kacsákkal. A technikának e remekével szemben minden izében művészi alkotás a lőcsei Szent-Jakab-templom kettős stalluma (45. kép), a mely már Henszlmann Imrét is föllelkesítette, holott műtörténetírásunk ez érdemes úttörője Lőcse régiségeiben csak a csúcsiveskori emlékek ismertetését tűzte ki czéljául.

«A lőcsei régi faszékek leírását — írja Henszlmann — nem csúcsives, hanem, kitünő művészete miatt, renaissance-stilűvel kezdem.... E faszék két ülőhelyes, két oldalán szabadon egy-egy oszlopka emelkedik, mely magas attikát hord; az utóbbi alatt nagy félkörű nyilás van. Az attika két sarkán a félkör fölött faragott medaillonok (melyek ma már nincsenek meg) látszanak. A medaillonok között ez a fölirás: Anno Domini MDXLII. A félkörű nyilásban a czímer renaissance alakú pajzsán két egyenesen álló ezüstös liliom, a pajzs körül aranyos és ezüstös lombékítmények s a pajzs alatti frízben fölirat: Indesinenter orate in omnibus gratias agite. Az egyik oszlopfőn ismét czímer: két keresztbetett nyíl és háromszirmú virág. A fríz alatti kettős támlán

41. Kegyúri pad térdeplője. Nagy-Főr. — XV—XVI. század. 190 cm. széles.

félkörben záródó mélyedések, melyek ormát ismét levélékítmények töltik ki.» A kettős szék térdeplője tagozásával a késmárki várkápolna stallumának térdeplőjére emlékeztet s tekintve a medaillonok egykori domborművű mellképeit, a renaissance-stilű elemek tiszta stiljét s a pompás technikát és azt, hogy a késmárki 1544-ben s a lőcsei kettős szék 1542-ben készült, nagyon valószínű, hogy ez utóbbinak is a késmárki Lang János és fia Kristóf volt mestere.

A XVI. század második feléből a bútorművesség körébe vágó emlék a Szepesség templomaiban nem maradt ránk. A XVII. századtól kezdve pedig bútoraink és fafaragványaink, a melyek rendszerint egyazon műhelyből kerültek ki, a német

42. Stallumsor részlete. — Maldur. XVI. század.

renaissance-stilű iparművészet hatását tükröztetik vissza. A protestantizmus nyomában Magyarországon a német szellemnek oly széles utja nyilt, mint addig sohasem. Mindazonáltal nagy tévedés volna, ha azt hinnők, hogy mesterembereink megelégedtek a német minták szolgai másolásával. Ellenkezőleg: az idegen motivumokat, főleg a XVII. század második felében, más technikák hazai motivumaival keverve, a bútorművesség terén nem minden önállóság nélkül használják föl. S ha egyéb nem, az a mesés pompa, a mely kisebb alkotásaikon is a túlterheltség hatása nélkül ömlik el, egész sajátos jelleget kölcsönöz ezeknek.

A protestantizmus elterjedésével a Szepességen is vége szakad az oltárfaragásnak.

A templomokban a XVI. század végéig nagyrészt a csúcsiveskori bútorművesség alkotásait használják tovább s ezeket csak a szükséghez képest alakítják át. A mire felvidéki városaink a vallásos nyugtalanság s a háborús idők viharait megszokják, a XVII. század elejétől kezdve új gazdasági föllendülésnek válnak színhelyeivé s ezzel kapcsolatban a művészet is föllendül, de más utakat keres, mint ezelőtt. A faragás ujjászületését a protestáns-kor egyre növekedő polgári önérzetével kapcsolatos halotti kultuszának köszönheti. A bútorművességnek az isteni tiszteletnek a protestáns korban megváltozott rendje nyujt újabb nagyszabású föladatokat. Protestáns hatás alatt a katholikus templomok hajóit is telerakják padokkal. Ilyen művészi kivitelű padok a Szepességen a XVII. századból csak a szepeshelyi székesegyházban s a jezsuiták korából a lőcsei gimnáziumi templomban maradtak ránk. Annál pompásabb szószékekkel és orgonakarzatokkal szerelték föl a protestánsok a katholikus templomokat, a melyek a XVII. század folyamán a Szepességen csekély kivétellel az ő birtokukban voltak. Késmárkon a plébániatemplomban a protestánskori szószéknek csak pompás német renaissance-stilű menyezete maradt ránk. A lőcsei szószék azonban, a melyet fölirata szerint Kramer Lőrincz lőcsei polgár költségén Kolmitz Kristóf, ez az Olmützből Lőcsére szakadt mester készített s a melyet 1626-ban avattak föl, ma is változatlan

43. Késmárki Gergely hármas széke. — Lőcse, Szent-Jakab templom. XVI. század.

állapotában van meg. Mintája kétségen kívül Németországból való, a hol a XVI. század végéről és a következőből sok a lőcseivel azonos szerkezetű és hasonló díszítésű szószék maradt ránk. A legszebb ezek közül a hildesheimi Szent-András-templom szószéke, a melyet szintén Mózes tart fején s a mely 1642-ben készült. A lőcsei szószéknek legszebb szobrászati részlete az Atlaszként szereplő Mózes szobrának feje, a melyet széles kezelésén kívül az arczán mesteri módon visszatükröztetett komolyság tesz önálló művészi értékűvé. A szószék egyéb szobrászati részletei, bár tartalmilag is van jelentőségük, merőben dekorativ jellegűek, s a mennyiben a templom magassága nem tette elkerülhetetlenné a szószék egyes részleteinek aránytalanságait, izléses ornamentális keretükben pompásan érvényesülnek.

44. Templomi szék. — Késmárki vártemplom. Lang János és Kristóf műve.

Kissé aránytalan az ajtó magassága, a melyet gyümölcsgerezdek, kariatidák, kagylós fülkéjében egy próféta dombormüve, Lőcse czímerével ékes ormán szobrocskák díszítenek (VI. melléklet). S mivel megrendelője nyilván kikötötte, hogy a szószék a templom boltozatáig érjen, elhibázott menyezetének kétemeletes oszlopos koronája is, a melynek képe V. mellékletünkön látható s a melyet a csillag alakjában kiugró párkányrészleteken, az oszlopos mennyezeteken s ezek tetején próféta- és angyalszobrok díszítenek. Minden izében sikerült a szószék lépcsős följárója és karzata (VI. melléklet, 2. kép). Az előbbit kerubfejes, gyümölcsgerezdes és kariatidás díszű keretekben három ószövetségi tárgyú dombormű tölti ki: Izsák föláldozása, Sámson és a filiszteusok s Jákob a birkózó angyallal. A szószék karzatának fülkéiben a

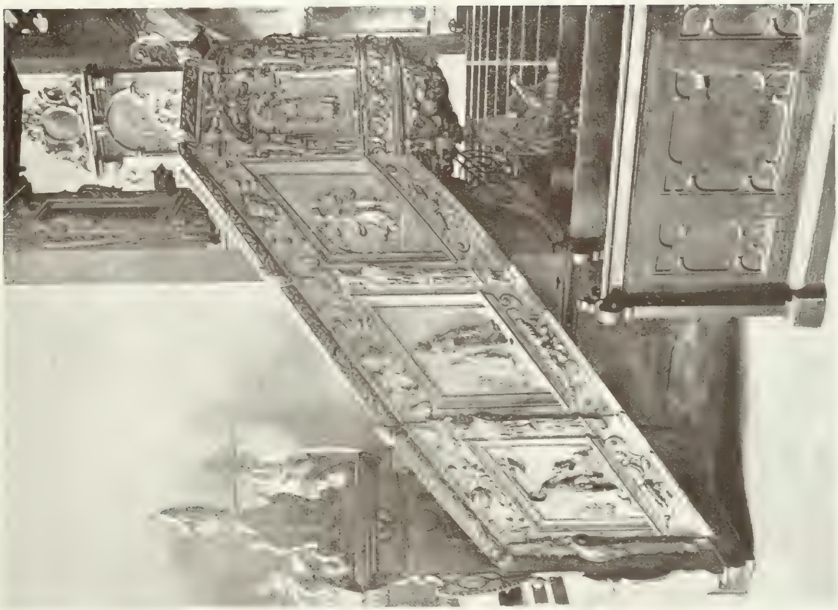

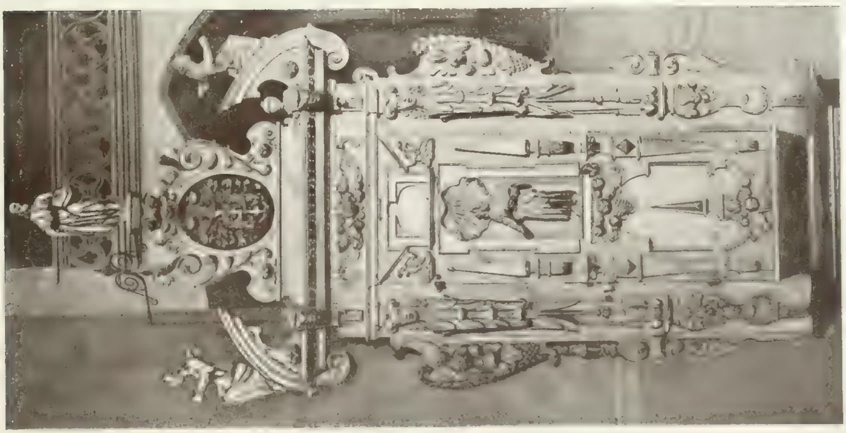

Szószék ajtaja és lépcsője Kolmitz Kristóftól. Lőcse, Szent Jakab-templom. XVII. század.

négy evangelista féldomborművű alakja áll. — Kolmitz Kristóf évekig dolgozhatott művén. Hire már 1619-ben eljutott Bethlen Gábor udvarába, a ki a város útján a lőcsei szószék mását rendelte meg a gyulafehérvári székesegyház számára, mely akkoriban szintén protestáns kézen volt. Elkészült-e a szószék párja, azt nem tudjuk. A mikor a törökök 1658-ban Gyulafehérvárt elfoglalták, a székesegyház egész bútorzatát kettős tornya alá hordották s fölgyújtották.

45. Kettős stallum. — Lőcse. 1542.

A Henszlmann könyvében közölt irott adatok szerint a lőcsei Szent-Jakab templom ma is eredeti helyén levő orgonaházát s a mult században az északi kapú fölötti kis orgonára áthelyezett karzatát Herstl András krakói mester Kolmitz Kristóf közreműködésével készítette. Ezt később barna festékkel átmázolták s így ma hatása is egészen más, mint a minő hajdan lehetett. Eredeti színezésével világos és aranyozásával maradt ránk az északi hajó első szakaszában az úgynevezett Schusterchor, a melynek pompás hatású s már egészen barokkízű karzatát, bravúrosan faragott czikornyákba foglalt kerubfejei után ítélve, alighanem szintén Kolmitz Kristóf faragta, a kinek műhelyéből bizonyára a lőcsei templomban ránk maradtakhoz hasonló pompás epitafiumok is kikerültek.

Kolmitz Kristófról az említetteknél egyéb irott adatok ma még nem ismeretesek, bár több mint valószínű, hogy Lőcse város levéltárának jegyzőkönyveiben s az asztalos-czéh irataiban nem egy kiadatlan adat lappang életéről. Az eperjesi Steinhübel-családnak ez idő szerint kezeim között lévő krónikájának bizonysága szerint Kolmitz Kristóf 1665-ben már nem élt. A krónikát Steinhübel György lőcsei könyvkötő-mester kezdte írni, ki Német-Prónán 1631-ben született, Felső-Magyarország több városában tanult, vándorútjában bejárta egész Németországot, 34 éves korában Lőcsén telepedett le s a Szent-Jakab-templom szószéke mesterének 1641-ben született Mária nevű leányát vette feleségül, a mint ezt a krónikában az 1665 október 26-án tartott esküvőről meg-

emlékező följegyzés kapcsán írott következő szavak bizonyítják: Meiner liebsten Seel: Vater ist gewesen Christoph Kolmitz Tischler allhier, und ihre Mutter Catharina, dessen Seele Gott genadt. E sorok írójának édesanyja a föntmondott Steinhübel György egyenes leszármazottja volt s igy anyai ágon nem minden büszkesség nélkül szintén ősének vallhatja Kolmitz Kristófot, a kinek főművét, a lőcsei szószéket, közel háromszáz év mulva a föntebbiekben ismertetnie alkalma nyilt.

A czéhek története szempontjából még alapos átvizsgálásra váró lőcsei levéltár bizonyára több Kolmitz Kristófhoz fogható XVII. századbeli asztalosmester emlékét

46. Padsor homlokdeszkája. Szepeshely. 1630.

őrzi, a kik a lőcsei szószékhez hasonló stilben és nemkevésbbé ügyes technikai és művészi készséggel dolgoztak. Ép azért merész vállalkozás volna, ha a Kolmitznak tulajdonítható emlékekkel rokonstilű munkákat is mind a mesternek tulajdonítanók. Ilyenek a szepeshelyi székesegyház pompásan faragott padsorai a hajóban. Az eredetileg szintén színezett, ma feketére festett padok első sorának térdeplőjét barokk-faragványos keretben egy-egy dombormű díszíti. A főhajó déli padsorának homlokdeszkáján a czimerek és a föliratok azt hirdetik, hogy Sigismundus Holló de Krompach és neje Sophia Ossolinsky de Tenczin bőkezűségéből készültek. A középső padsor homlokdeszkáján a három napkeleti király imádását, az északi hajóban levőn a menekülést Egyptomba ábrázoló igen művészies dombormüvet látjuk (46. kép). Az eddig ismertetett XVII. századbeli bútorokból is nyilvánvaló, hogy asztalosaink e korban a mostaniakhoz képest ugyancsak kiváló

művészek voltak s hogy a Szepességen különösen Lőcsén, Késmárkon, Szepesszombaton, Leibiczon és Iglón szép számmal ránk maradt s hol festett képeket, hol domborműveket magukban foglaló epitáfiumok szintén ez asztalosok műhelyeiből kerültek ki.

A templom falára akasztott emléktáblák rendeltetésük szempontjából a síremlékek és halotti czímerek sorában mintegy középhelyen állnak. Hatalmas főurak halála esetén ezek családja a temetésnél használt czímert és a halotti zászlót a templom falára akasztatta örök emlékül, azonfelül diszes sírkövet is emelt nyugvóhelyük fölé. A városi polgárság a templomot övező czinnteremben temetkezett, a melynek szűkreszabott területén a sírokat bizonyos időközökben kiürítették s a hamvakat közös csontházban helyezték el. Hogy emléküket maradandóbban biztositsák, a XVI. századtól kezdve családjuk dicsőségére emléktáblákat készíttettek, a melyek révén középkori templomaink a protestáns korban is gyarapodtak művészi diszítésükben. Ezeket a protestánskori emlékeket az ismét katholikus kézre került templomokban sehol ez országban nem hagyták oly nagy számmal eredeti helyükön, mint épen a Szepességen. A XVI. század elején és a következő első felében kőből is készültek epitáfiumok. Ilyenek, szerfölött megrongált állapotban, Lőcsén is ránk maradtak s egyik-másik alabastrom-ékítményes fekete márványemlék megviselt állapotában is azt hirdeti, hogy kiváló s nyilván olasz kőfaragómester keze alól került ki. Műtörténelmünk szempontjából azonban jóval érdekesebbek a fából faragott epitáfiumok, a melyeken három főrészt lehet megkülönböztetni. Az alsó, predellaszerű szakaszra festett képen a feszület mellett kétoldalt rendszerint annak a családnak a tagjai térdepelnek, a melynek emlékét a tábla hirdeti. Az epitáfiumokat rendesen a családban előfordult első haláleset alkalmával készittették s a többi családtagok elhunytával ezek térdepló alakja fölé egy-egy keresztjelt festettek. Az epitáfium főrészét gazdag hatású keretben rendesen bibliai tárgyú s néha az elhúnyt halála körülményeivel vonatkozásba hozható dombormű vagy olajfestésű kép disziti. Pajzsalakú ormába a családfő monogrammja került, vagy ismét valami kisebb terjedelmű kép.

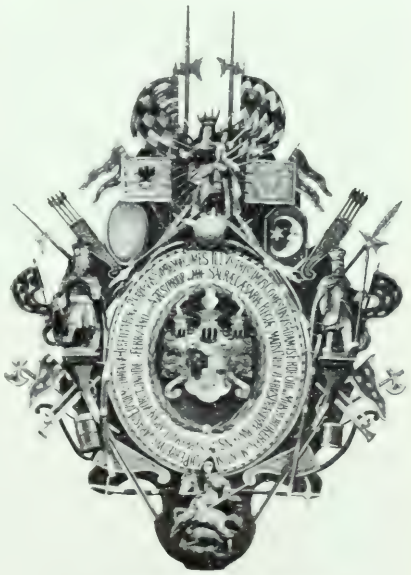

17. Erdődy Ádám gróf halotti czímere. Szepeshely. 1668.

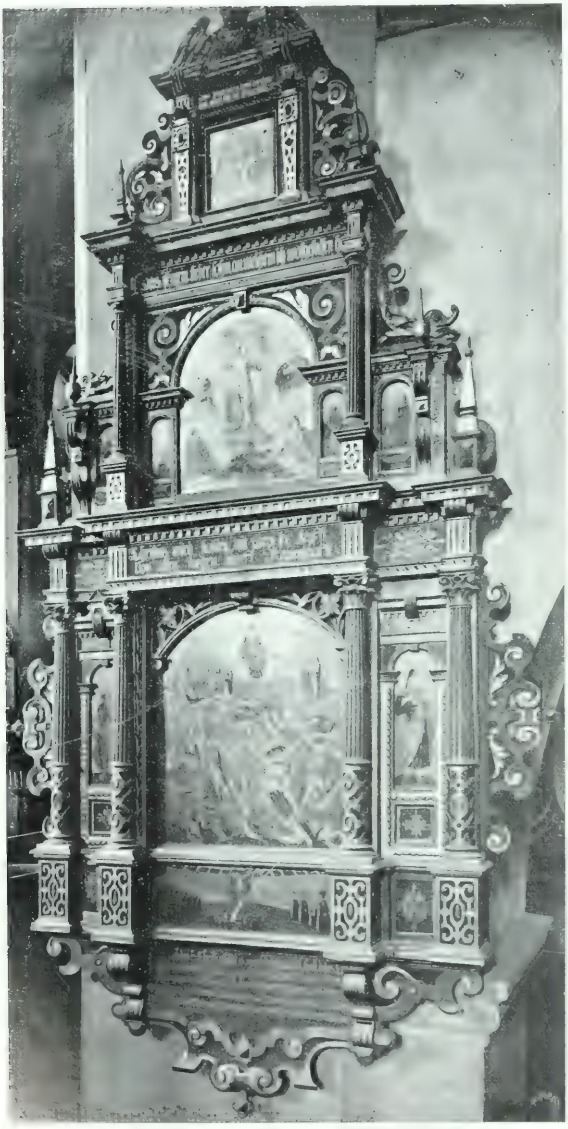

Lőcse. Szent Jakab-templom. 1636.

Elhelyezésük módját és alakjukat tekintve a XVII. századbeli epitáfiumok a halotti címerekből fejlődtek. Ezek a középkorban egyszerű fára festett címerek, természetes sisakdíszszel. Ilyen címer a XIV. századból a soproni benczéstemplomban maradt ránk; sisakdísze kitömött kecskefej. A XVI. századtól kezdve fából faragott lombos keret díszíti a halotti címert, mint Lőcsén egy névtelen halotti címerét, a melynek pajzsán festett medve látható. Ez az egyszerű formát mutatja Thurzó Kristóf és Thurzó Szaniszló halotti címere, az utóbbi 1625-ből, továbbá Pobst Frigyesé 1640-ből s Reichenberg lovagé, szintén a lőcsei Szent-Jakab-templomban. De hogy idők folyamán mily pompát fejtettek ki a halotti címerek faragásánál, ennek példáival a szepeshelyi székesegyházban találkozunk. Itt a hajó északi és nyugati falára akasztva a következők halotti címerei maradtak ránk: Rákóczi Pálé 1636-ból, Thurzó Ádámé 1635-ből, Csáky Ferenczé

1670-ből, Csáky Istváné 1699-ből. A legdiszesebb és legnagyobb Erdódy Adám grófé (47. kép). Közel négy méter magas kerete hadi trofeumok koszorújából áll, a melyben fönn a Madonna, kétoldalt szent István és szent László királyok szobrocskáját látjuk; lenn a sárkányt ölő szent György vitéz alakját. Az epitáfium czímere körül ez a fölirat: Illustrissimus Comes Dnus Adamus Erdődi de Monyorókerék et Montis Claudii Perpetuus de Varasd, Ejusdemque Comitatus Hereditarius ac Perpetuus Supremus Comes. Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Cubicularius Praesidy Petriniensis Supremus Capitaneus Obiit in Domino Die 24. Febry Anno 1668. Aetatis suae Annorum 27 et Mensium 9.

49. Gerschner Gergely szenátor emléktáblája. Lőcse. 1672. Szent-Jakab-templom.

A polgári fa-epitáfiumok sorozatában Buchwald Györgyé 1602-ből a legrégibb s ilynemű emlékeink zömével együtt a lőcsei Szent-Jakab-templomban maradt ránk. Predellájának érdekes fölirata ez: Der ersame und wohlweise Herr Georg Buchwald aus Slesien, freiet allhir jungfrau Fides, lebet mitt ihr XVII. Jahr; Zeiget Georg, Joann, Sophia und Susann. Nam wieder Frau Praxeda Heinischin, lebet mitt ihr X. Jahr. Heirat abermal jungfr. Marg. Kunischin, lebet mitt ihr VII. Jahr. Folget endlich ihnen selbst nach. A 1602: seines Alters 66, wandelte auf Christi weg, seine seel ist im Hause Gottes, der leib wartet bis er auch durch die Pforte des himels eingehe, welchs ihm undt uns allen Gott gebe. Amen. Seiner erben gest. Gedechtniss. A Buchwald-féle epitáfium főrészének festménye két részre oszlik. Alsó felén egyfelől ő maga két fiával, másfelől három felesége és leányai térdepelnek a feszület előtt. A kép felső része Jákob álmát ábrázolja, mély távlatú, németalföldi hatásra valló tájképpel. Kerete német renaissance-stilű s párkánya két sima

törzsü, kiugró toszkán oszlopon nyugszik. A keret frízén jámbor mondások vannak, ormában egy kisebb festmény.

A legpompásabb és legnagyobb epitáfiumok egyike a szintén német renaissance-stílü Grefl-féle emléktábla (48. kép). Föliratа: Im Jahre nach des H. Christi Geburt 1509 den 15 april hatt dis Epitaphium der ermst ehrsame und weise h. Lorenz Grefl burger und des raths alhie beysitzer der tugendsamer F. Sophia geborene Hirscherin als seiner Geliebsten hausfrauen zu ehren und stetten gedechtnis auffrichten lassen, welche den 16. feb. ao 1698 in Gott seliglich entschlaffen und alhie begraben ligt ungezweifelter Hoffnung einer fröchlichen Aufferstehung und künftigem lebens. A predellakép az imádkozó családot ábrázolja; a tábla középső részén az utolsó ítéletet, szent Péter és Pál festett alakját látjuk, ormában Urunk színeváltozását, a négy evangelistát, legfelül a Szentháromságot.

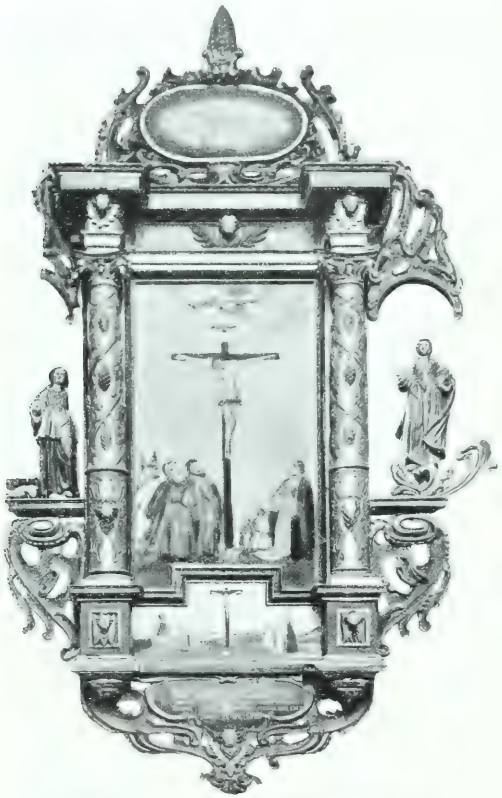

50. Jóni Tóbiás emléktáblája. – Lőcsén. 1658.

Az egyszerűbb epitáfiumok közül való a lőcsei főtemplom északi hajójában Hirscher Dánielé 1607-ből a kaffarneumi századost, Rombauer Mátyásé 1640-ből Krisztust az Olajfák-hegyén ábrázoló festményével. A XVII. század derekán túl a festmények helyét pompás technikával faragott domborművek foglalják el, a melyek mintái alighanem németalföldi metszetek voltak. Hain Gáspár és neje Susane de gener. Stirpe Cramerorum epitáfiumának domborműve Lázár föltámasztását ábrázolja s 1646-ban készíttette szülei emlékére Hain Gáspár és Miklós. Pompás barokkfaragványaival tünik föl Zabeler Jób evangelikus lelkész epitáfiuma 1664-ből (VII. melléklet, 1. kép). Domborműve nyilván a döghalált ábrázolja, a mely a zsidó[illegible]Kánaánba való vándorlásuk közben a pusztában utólérte. Predelláján balfelől

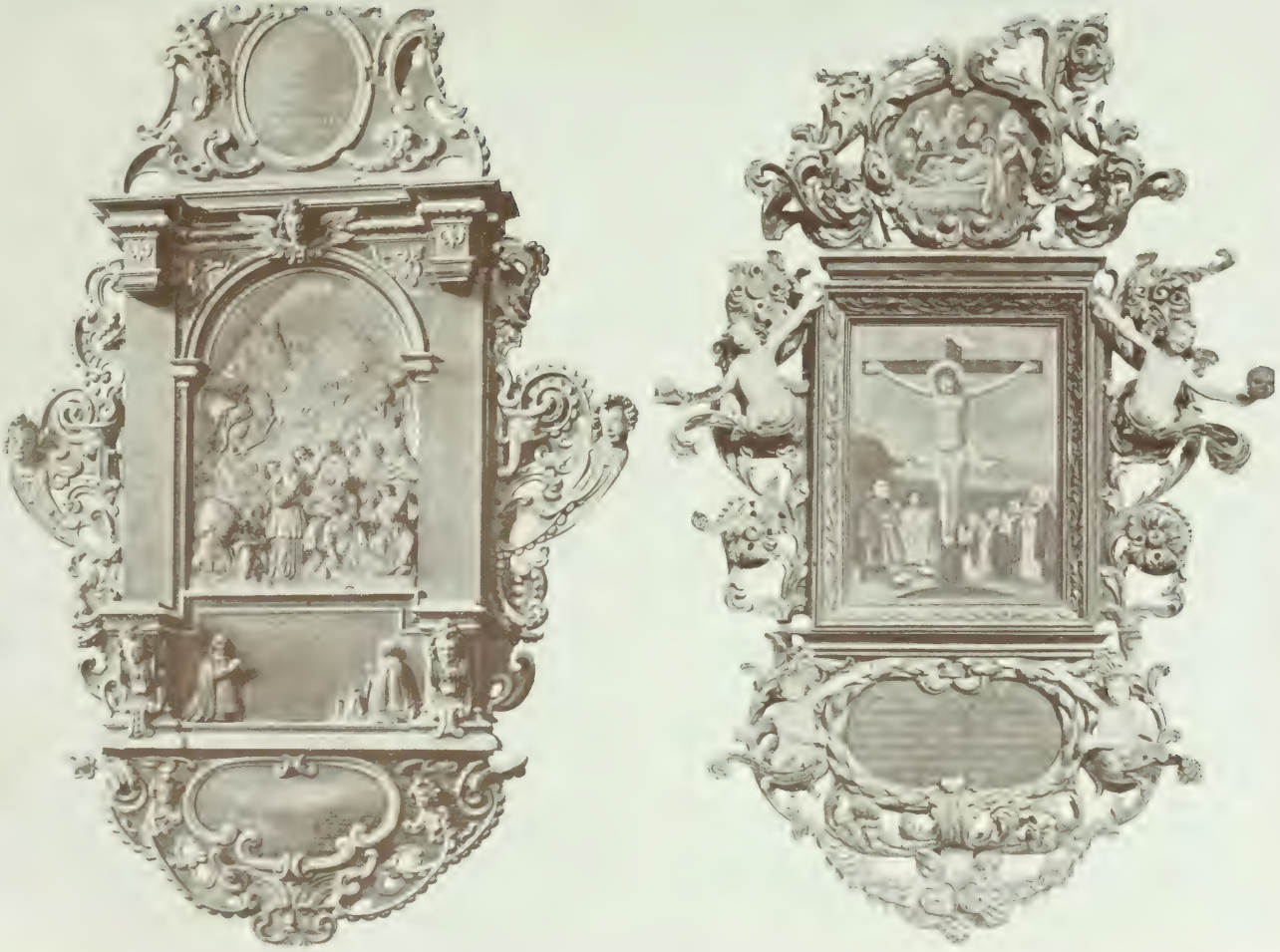

1. Zabeler János ev. lelkész emléktáblája. Lőcse, Szent-Jakab-templom. 1693. 2. Gross Pál szobrász emléktáblája. Szepesszombat, 1688.

a lelkész, jobbfelől felesége és két leánya magas domborművű alakját látjuk. Az orom pajzsában latinnyelvű bibliai mondás van, a predella alatt ez a fölirat: Plurimum reverendus ac clarissimus Dn. Hiob Zabeler S. Aedis Huius Antistes Margaretam Milleterim Conjugem Dilectissimam Sub Partu Aetat. XXVII. Anno MDCLXIII. Die III. Apr. Pie Defunctam et Heic Conditam Praemature Ast. Beate A. DDCLXIV. Sub Peste Secutus. Lugubre Humanae Vicissitudinis Monument. reliquit spectantibus.

Egy másik epitáfium a pestist, illetve Mózest az érczkigyóval ábrázoló domborművel, szintén a déli hajóban 1669-ből a Gosnovicerus-család emlékét hirdeti. Scheuermanné epitáfiumára a következő évből a Krisztus szineváltozásának domborműve került. Az építészeti keretben csoportosított barokk faragványok túltengő díszítésére érdekes példa a lőcsei főtemplom déli hajójában az utolsó két ablak között függő emléktábla, a melynek festménye Krisztus sírbatételét ábrázolja, faragványai a család tagjait magas domborműben s szent Agnest és a bibliai Sámsont. Ez az epitáfium már igen megrongálódott, kopott föliratának is csak utolsó szavai olvashatók: Von Frau Susan Buchwalder.... welche auch ihren Herrn zur Letzten Ehre diess Werk thett gwern.

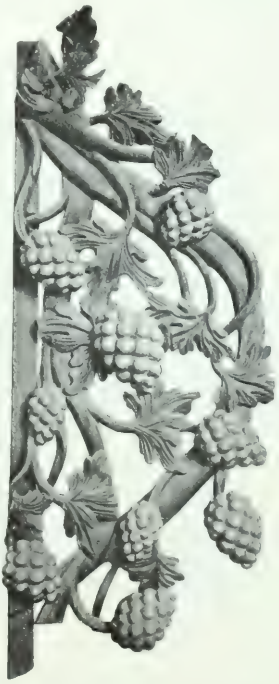

51. Faragott díszítés a kislommezi szentkereszt-oltárról. - XVII. száz. 125 cm. magas.

XVII. századbeli fafaragóinknak az építészeti formákból való kibontakozására érdekes példa a Gerschner-epitáfium, a melynek domborművén Krisztus születését látjuk (49. kép). Fölirata: Im Jahr 1672 den 27. February Hat dieses Epitaphium der Ernveste und Hochweise Herr Gregorius Gerschner Burger und einer Raths allhier vohrnemer Mittglied und gewesener Bauherr Der Ehr und Tugendsamen Frauen Fides Geborene Kugnerin Alls seiner Geliebten hausfrauen zu Ehren und stetten Gedechtniss aufrichten lassen. Welche den 20 Marty Ao 1668 in G. seeliglich entschlaffen Ongewendter Hoffnung einer fröchlichen Aufferstehung und künftigen Lebens Ihres alters 62 Jahre.

Az építészeti formákhoz kötött XVII. századbeli fafaragás a technikának megfelelőbb szabad kezelésben nyilvánuló teljes diadalát Gross Pállal éri el, a ki már büszkén képfaragónak vallja magát s családjának és művészetének a szepesszombati templomban állított pompás emléket. A szentély áttört művű kerubfejes sorompói ugyanitt azt bizonyítják, hogy ez a mesterünk is Lőcsén tanult. Ő farag-

hatta a későbbi átfestése miatt régi pompájában már nem érvényesülő szepesszombati orgonát is. Az epitáfiumot, a melynek festménye a feszület körül térdeplő Gross-családot, ormán Krisztus sírbatételét ábrázolja, a VII. melléklet 2. képén mutatom be. Fölirata: Anno 1688 Die 17. Decembris. Dieses Epitaphium Hat Der Ehrhafte und Kunstreiche Paul Gross Bieldhauer allhier Seinen Nunmehr In Gott Ruhenden Herrn Vater Paulo Gross, Seiner Frau Mutter Marina, welche noch bey leben ist. Und Der Ganzen Familie Zu Immer werendem Gedechtniss Auf Gerichtet.

52. Az utolsó itélet. — Dombormű. Iglón. XVII. század.

A kisszalóki templom főoltárának domborművű képe, mely szent Mihályt ábrázolja, egy XVII. századbeli epitáfium maradványa s alighanem szintén Gross Pál alkotása. A szepesszombati templomban még két régibb epitáfium is maradt ránk, a melyek az eddig ismertettektől elütő formát mutatnak s a melyekhez hasonlók a XVII. századból a leibiczi katholikus templomban, a XVIII. századból a késmárki fatemplomokban maradtak ránk. Nyilván egy a Poprád völgyében működő helyi iskola alkotásai ezek s keretük két szőllőindákkal koszorúzott oszlopból áll, mint azt Joni Tóbiás 1658-ból ránk maradt leibiczi epitáfiumán látjuk (50.kép). Az ellenreformáció korában újonnan fölállított barokk-oltárokon e szőllőlombos oszlopoknak jelképes értelmüknél fogva nagy szerep jut. A szőllő a szentmisében Krisztus vérévé változó bort jelképezi s egész sajátos formában diszíti a kislomniczi szentkereszt-oltárt. Ennek Krisztust a keresztfán ábrázoló festett képéhez kétfelől kemény fából mesteri technikával faragott szőllőindákat szögeztek (51. kép).

XVII. századbeli epitáfiumaink említésre méltó példája még a késmárki plébániatemplom csonka emléktáblája, melynek keretében a keresztet hordozó Krisztus remek festménye látható. Iglón a plébánián szintén van egy csonka epitáfium, ennek domborműve az utolsó itéletet ábrázolja s annyiban érdekes, hogy egy minden izében középkori kompozicziónak barokk travesztálása (52. kép).

Mint Demkó Kálmánnak Lőcse történetéről írott könyvében olvashatjuk, a szepességi városok polgársága lakásának bútorzata dolgában nem sok fényűzést fejtett ki. Mindazonáltal itt is lehettek művésziesebb darabok s magánosok birtoká-

ban még ma is lappanghatnak ilyenek. A kelengye elhelyezésére szánt menyasszonyi ládák alighanem kivétel nélkül nagyon diszesek voltak. Ilyen XVII. századbeli láda Lőcséről Steinhausz László műszaki tanácsos birtokában van. Szakasztott másával a kassai múzeumban találkozunk. Ez utóbbit e sorok írója a Magyar Iparművészet 1903. évfolyamában mutatta be. A láda homloklapjának faragott inda diszítése három szakaszra oszlik, a két szélső félkörives keretében hajdan festmények voltak. A középsőt hullámos lombékítmények között egy magyarruhás csókolozó pár dombormüve diszíti. Hasonló elrendezésű a húnfalvi katholikus templom sekrestyéjében ránk maradt menyasszonyi ládának a diszítése (53. kép), a mely a rajta látható évszám szerint 1692-ből való s a melyet félkörű mezőkben két nagyobb, keret-pilaszterein négy kisebb festmény diszít. Az első kettő nyilván a bibliai Jákob házasságának történetéből ábrázol két jelenetet s a térdképben megfestett négy asszonynak is jelképes értelme lehet.

53. Láda 1692-ből. — Húnfalvi róm. kath. templom.

IV.

(Szövött emlékek. A szepességi vászon. A középkori barhet. Nyomtatott vásznak. A XV—XVI. századbeli olasz brokatszövetek. Antipendiumok. Himzett miseruhák. XVII—XVIII. századbeli himzések. Varrott reczék. Vert csipkék.)

A SZEPESSÉGI vászonnak régtől fogva nagy a hire. A szövés multjára azonban e vármegyénkben is ép oly sötétség borul, mint általában a magyarországi szövőművesség történetére. Az egyedüli jelentősebb írott munka, a mely nálunk e technika középkori állapotáról némi tájékozást nyujt, Wenzel Gusztáv akadémiai értekezése a kassai barchetgyártókról. Az itt közölt adatokból nyilvánvaló, hogy a szövés Magyarországon a középkorban széltében elterjedt foglalkozás volt s művészi irányban már a XIV. században, különösen Budán, Pozsonyban, Székesfejérvárott, Nagy-Szebenben, Kassán és Bártfán lendült föl. A művésziesebb szőttesek gyártásával foglalkozó mesteremberek Zsigmond király korában a közönséges vásznat készítő takácsokkal szemben külön czéheket alkottak s magukat barhanistáknak nevezték. Technikájuk mivoltáról a kassai barhanisták czéhszabályai és azok az oklevelek nyujtanak fölvilágosítást, a melyeket a technika korlátozása végett Zsigmond királyunk 1411-től kezdve uralkodása végéig több izben kiadott. Nyilván mert a törökök fenyegető előnyomulása miatt a barhetszövéshez szükséges gyapot bevitele nagyobb nehézséggel járt, akarta Zsigmond király a barhetszövést Kassán és Bártfán központosítani, hogy így a nyersanyag drágulása miatt várható hamisításokat és ezzel a technika hanyatlását megakadályozza.

A kassai barhetosok 1461-ből ránk maradt czéhszabályzata alapján «Sáros vármegye szövött emlékei» czimű munkájában a Magyar Iparművészet 1905. évfolyamában e sorok írójának sikerült először megállapítania, hogy voltaképen mi is volt az a barhet és a bakacsin, a melynek előállítása a középkorban a közönséges takácsoktól magukat szigoruan elkülönítő barhetszövők — Wenzel szerint parketosok — kizárólagos szabadalma volt s a melyet Zsigmond király 1411-ben kiadott rendelete alapján csakis Kassán, 1424-től Bártfán is volt szabad szőni. A bakacsin lenfonálból vagy pamuttal összesodrott lenfonálból sávolysorokkal baraczkmag-mustrásan szövött kelme volt; a barhet viszont szines pamuttal mustrá-

54. Oltárkendő. — Lőcse. Gimnáziumi templom. XVI. század. 72 cm. magas.

san átszőtt vászon. A szövetek e két neme a XV. századbeli abroszokon, teritőkön és kendőkön egymással váltakozó sávokban együtt szerepelt.

A Sárosvármegyei Múzeumban ilyen középkori barhetekből egész sorozat látható. Abauj vármegyében is fönmaradt néhány emlék. Ezek baraczkmag-mustrájú, fehér alappal váltakozó sávokon többnyire stilizált liliomokat, párosával sorakozó madarakat, oroszlánokat, husvéti bárányokat, arkaturás keretbe foglalt torzképű vad-

55. Gobelin szőnyeg részlete. — Lőcse. Szent-Jakab-templom. XV. század. 132 cm. magas.

embereket ábrázoló kék pamuttal vannak átszőve. Hogy a Szepességen is ismerték e technikát, erre a vármegye több vidékén még ma is készülő s piros pamuttal átszőtt népies munkák engednek következtetést, a melyek, igen elkorcsosult állapotban ugyan, a régi barhetosok technikáját mutatják. Olyan régi emléket, a mely a Sárosmegyében ránkmaradtak iparművészeti jelentőségével vetekednék, a Szepességen csak Lőcsén, a gimnáziumi templom sekrestyéjének egyik eltorlaszolt fali szekrényében találtam, a melyet emberemlékezet óta nem nyitott föl senki. Egy a kassai czéhszabályzatban is előírt 72 cm.-nyi széles oltárkendő ez, a mely azonban 180 cm. szélességű abroszokra szánt szövőszéken készülhetett, bár ránkmaradt darabja csak 142 cm. hosszú. Az oltárt hajdanában csak a szentmise idejére takarták le a ma is használatos hármas vászon- vagy gyolcsterítővel. Egyébként csak felső lapját borították le mustrásan szőtt kendőkkel, a melyek régi leltárakban zsolozsmakendők néven is szerepelnek. Ilyen kendő volt a lőcsei (54. kép), a melynek fehér sávjai pamuttal összesodort lenfonálból baraczkmag mintájára szőtt sávolysorokat mutatnak. Ezekkel váltakoznak a kék pamuttal, sárga gyapjufonállal s helyenként a czipřusinak nevezetthez hasonló, nem sodort aranyfonállal átszőtt sávok, a melyek mustrái változatlan állapotban csak kettőn maradtak ránk. A legfelső keskeny, kopott sávot, nyomai alapján ítélve, hajdan kék pamuttal átszőtt minuszkulás föliirat díszítette. A középső széles sávon pompás technikával átszőtt és keretbe foglalt stilizált liliomokat látunk. Az alatta levő sáv mustrás díszítéséből csak az alsó, kék pamuttal átszőtt rózsaszegély maradt meg. Legalul, kék pamuttal és aranyfonállal átszőtt keskeny szalag alatt, sárga gyapjufonállal átszőtt passiójelvények sorakoznak, helyesen és

56. Miseruha. Aranyszállal mintázott XV. századbeli vörös bársonyból. XVIII. századbeli selyembetéttel. Szepes-Béla.

visszájáról közéjük szőtt INRI föliratokkal, a melyek betűformája alapján a kendőt XVI. századbeli emléknek tarthatjuk.

A lőcsei oltárkendőt leginkább az teszi érdekessé, hogy díszítésének javarésze nem pamutból, de átszőtt gyapjufonálból áll s uralkodó motivumai, a stilizált liliomok, még merőben középkori jellegűek. Kék pamuttal kezdetlegesebb módon átszőtt, fehér sávjaiban baraczkmag mustrájú XVII. századbeli szepességi eredetű kendőket Szmik Antal budapesti mérnök gyüjteményében s igen kopott állapotban a szepesbélai templom sekrestyéjében láttam. A Podolin környékén még ma is készülő népies szőttesek már nem sávolysorokkal készülnek; fonalkötésük koczkás, pamuttal átszőtt mustráik azonban, a párosával sorakozó madarak, csillagok és rózsák még mindig a középkoriakra emlékeztetnek.

57. Miseruha. XV. századbeli olasz bársony-brokát XVIII. századbeli hímzett betéttel. Zsegra.

Szándékosan foglalkoztam a lőcsei kendővel kimerítőbben, mint a hogy e munka megszabott kerete megengedné. Azt sejtem ugyanis, hogy magánosok és templomok tulajdonában még nem egy ehhez fogható szövött emlék lappang, a mely azért nem került szemem elé, mert a templomok vászonneműit sok helyen a plébános vagy sekrestyés magánlakásán őrzik. Addig is, míg az előadottak alapján ezekre figyelmessé téve, a helyi kutatás középkori szövőművességünk ez érdekes emlékeit hozzáférhetőkké teszi, a Szepesség szövőtechnikájának jó hiréről azt kell tartanunk, hogy ez újabb keletű s onnan ered, hogy a mikor már az egyszerűbb takácsmunka is országszerte hanyatlásnak indult, a hagyományokhoz minden téren szivósan ragaszkodó szepességiek mindvégig régi szinvonalán tartották meg. Jelességük országszerte azonban csak a vászongyolcs s legföljebb a damasztszövés terén vált a XVIII. és XIX. században annyira ismertté, hogy a többi felvidéki vármegyékben készült szövöttáruk is szepességi vászon név alatt kerültek forgalomba. Ugyanez időben, a művésziesebb takácsmunka megszünésével virágzott föl a Szepességen a szövetavatás és a nyomtatott

diszitésű vásznak készítése, a minőkkel a XVIII. századból nem egy szepességi templomban, így Gánóczon, Svábóczon és Vidernik czopfstilű érdekes templomában is találkozunk. Sajnos, a XVII. és XVIII. századbeli himzések és csipkék motivumait utánzó nyomtatott diszítések a vásznak gyakori mosása miatt már annyira kopottak, hogy régi hatásukról csak halvány fogalmat nyujtanak.

58. Miserulia. — Sárga bársony brokát, hímzett kereszttel. XV. század. Szepeshely.

Ha a szövés középkori állapotáról a Szepességen ma még nem is tudunk sokat, a mi a drágaművű selyem- vagy bársonyszöveteket és szőnyegeket illeti, ezek bevitele a külföldről itt ép oly általános lehetett, mint egész Magyarországon. Művésziesebb szőnyeg a XV. századból csak egy maradt ránk; a lőcsei Szent-Jakab-templom gobelinkárpitja ez, a mely sólyomvadászatra induló főúri társaságot ábrázol, tájképi háttérrel (55. kép). A minden bizonynyal flandriai eredetű és piros, kék, zöld, sárga s barna gyapjufonalakkal átszőtt kárpit, főleg azonban a francziás viseletű alakok arcza már igen kopott. További pusztulástól már csak múzeum menthetné meg. Igen érdekes szőnyegekkel találkozhatunk a szepeshelyi székesegyházban is. A kanonoki padsorok térdeplőit itt tizenegy kisázsiai gyapjuszőnyeg diszíti, a mely már XVII. századbeli leltárakban is török szőnyeg néven szerepel. A török hódoltság korában török közvetítéssel a keleti szőnyegek használata templomokban, kastélyokban országszerte általános lett; az ilyen emlékek azonban a szepeshelyi székesegyházéhoz fogható nagy számmal csak Erdély templomaiban maradtak ránk.

A középkori selyemszövés keleti mintára készült klasszikus itáliai emlékeivel

különböző templomainkban ismét igen nagy számmal találkozunk. Bizvást következtethetjük ebből, hogy miként Magyarországszerte, úgy a Szepességen is Genua. Velencze páratlanul pompás bársonyait végszámra vásárolták s a legkülönbözőbb czélokra használták. Miként középkori szárnyasoltáraink festményein láthatjuk, e drágaművű bársonyoknak és selymeknek az előkelőbbek viseletében is nevezetes szerepük volt. S azok a keskeny XV—XVI. századbeli bársonysávok, a melyek nem egy XVIII. századbeli miseruhát betétként díszítenek, alighanem régi, nemzedékről-nemzedékre megőrzött díszruhák maradványai. Ilyen bársonybetétes kazulákkal többek között a mühlenbachi és kislomniczi templomokban találkozunk. Betétje alapján ítélve, régi olasz bársonyból a XVIII. században szabták a szepesbélai és zsegrai miseruhát. Az előbbi (56. kép) vörös bársonykarélyok keretébe foglalt s vörös bársonyvonalakkal árnyalt arany gránátalmákkal van átszőve; a vörös bársonymustrát az arany-szál-alap egymásba fonódó galyak képében hálózza be.

59. Miseruha, sárga bársony hímzett kereszttel. XV—XVI. század. Szepesbély.

A XV. századbeli olasz bársonyok és selymek gránátalma-mustrái szorosan egymáshoz simulnak. A XVI. században a gránátalmák rózsára emlékeztető kerete egymást keresztező virágfüzérekben oldódik föl, a melyek mezőiben a gránátalmát egyre fantasztikusabb virágalakzatok szoritják ki. Ilyen bársonyból készült s szivárványos öltésű (point de Hongrie) betétje után ítélve a XVIII. században a zsegrai miseruha (57 kép), a melynek XVI. századbeli sárga selyemdamaszt szövetét mesés pompájú s részben fölmetszett, részben bolyhos bársonyvirágokkal szőtték át, a melyeket ismét a virágokon és ezek

indás keretén egyaránt, beleszőtt hurkolt arany- és ezüst-fonállal «töltöttek». Igen gyakori a Szepességen az úgynevezett kétréteges bársony-brokát, a melyet aranyszál-alapon a bársonymotivumok lépcsőzetesen kétféle magasságú rétegével szőttek át, úgy hogy az alacsonyabb réteg a magasabb bársonymotivumoknak mintegy keretéül szolgál s ezek díszítő hatását nagyban fokozza.

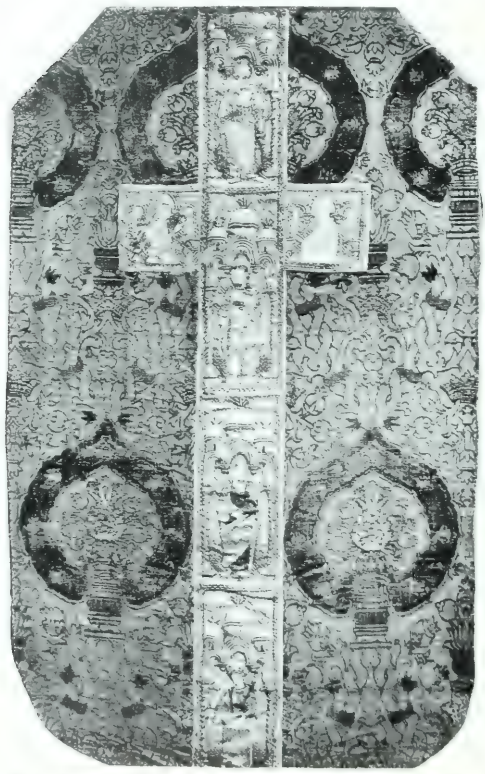

60. Miseruha zöld bársonynyal átszőtt arany-brokát XV. századi hímzett keresztel. Szepeshely.

A legpompásabb kétréteges bársony a Szepességen a XV. századból Szepes-szombaton a templom hajóbeli mellékoltárainak két antipendiumán maradt ránk. Ezeket a keretre feszített s el nem takart részükben ugyancsak megfakult antipendiumokat három-három szövetdarabból varrták össze. A két szélső hurkolt aranynyal átszőtt, gránátalmákkal ékes vörös selyemdamaszt; a középsőt aranyszál-alapon kétréteges violaszín bársonynyal átszőtt, rózsaalakú karélyos keretekben bársonyvonalas rajzú s hurkolt aranynyal töltött gránátalmák díszítik. A virágfüzérek egymást metsző indái közé szőtt gránátalmás bársonyszövetek érdekes példája a szepeshelyi székesegyház lomtárában heverő antipendium. Az eddig fölsorolt bársonynemek legtöbbjével himzett díszítésű középkori miseruháinkon is találkozunk, a melyek a túlhosszú használattól csaknem kivétel nélkül szintén igen kopott állapotban maradtak ránk.

Radisics Jenő a Szalay Imre szerkesztésében megjelent s Magyarország Történelmi Emlékei című munkában az ezredéves kiállításon bemutatott miseruhák ismertetését azzal a kijelentéssel kezdi, hogy talán sehol a világon sem maradt fönn annyi XV. századbeli miseruha, mint épen Magyarországon, holott ilynemű emlékeink nagyobb része elpusztult, egy része pedig alighanem még átkutatásra vár templomaink lomtáraiban lappang. Középkori miseruháink zömének szövete

61. Miseruha hímzett betéte. Szepes hely. XVII. század.

itáliai selyem és bársony. Tudjuk ugyan, hogy Zsigmond király flandriai szőnyegszövőket, Mátyás király olasz selyemszövőket is telepített le Budán. Működésüknek határozott emléke azonban nem maradt ránk. De hogy a himzés Árpádházbeli királyaink kora óta nálunk általában virágzó technika volt, arról annyi határozott és jelentős adatunk van, hogy merőben légből kapott állítás az, mintha középkori miseruháink javát készen s külföldről hozattuk volna be. Tudjuk, hogy királyaink udvarában és kolostorainkban a művészi himzésnek mindenkor akadtak mesterei. Voltak hivatásos himvarró-mestereink, a kik az erszénygyártókkal egy czéhet alkottak, s mint biztosan tudjuk, távolról sem pusztán monogrammok varrásával foglalkoztak, mint a mai hivatásos himzőnők. Templomaink számadáskönyveiből, a menynyiben ránkmaradtak, mint például Bártfán, — szintén nyilvánvaló, hogy a miseruhához való anyagot, a szövetet többnyire olasz kalmároktól vették, a miseruhákat azonban helybeli mesterekkel varratták s himzett diszítésük is odavaló erők keze alól került ki. XVI. századbeli leltárainkból és kelengye-lajstromainkból nyilvánvaló, hogy mestereink, sőt a falusi udvarházak és a városi polgárok leányai is az Európa legkülönbözőbb országaiban szokásos öltési nemeket is-

62. Izzasztó himzésű betét egy lublói miseruhán. — XVII. század.

merték és ezeket származási helyük szerint magyar, német, olasz, lengyel, török s más varrás néven nevezték. Mennyivel inkább érthettek a nálunk aránylag békésebb középkorban az akkoriban divatos himzőtechnikákhoz, a melyek között egyébként országok szerint még nem volt akkora a különbség, mint a XVI. századtól kezdve. Általában az északeurópai és az itáliai izlés szerint a himzett emlékeket is csak két nagy csoportra oszthatjuk. Magyarországon ezek mindegyikére találunk

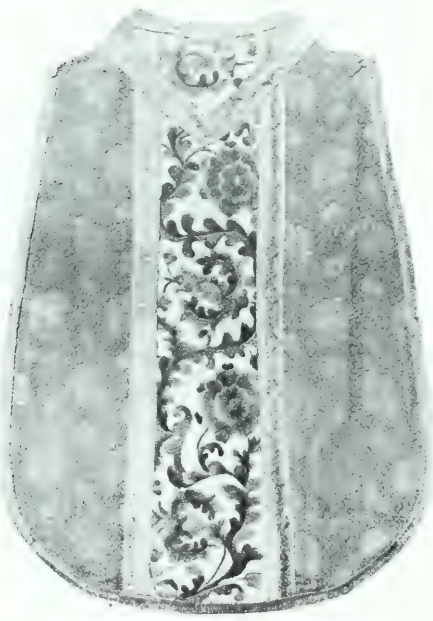

63. Hímzett miseruha. Lőcse. Gimnáziumi templom. XVII—XVIII. század.

64. Hímzett miseruha. — Igló. Plébániatemplom. XVIII. század.

példát. Mindazonáltal semmi okunk sincs, hogy emlékeinket akár Itáliából, akár Németországból származtassuk, mert ilyesmire határozott adatot, bármily mohón keresték is, eddig senki sem talált.

Ép ezért bizvást magyarországi munkának tarthatjuk az ábrahámfalvi himzést, a melyet egy középkori kazuláról lefejtve, a XVIII. században új miseruhára varrtak föl s a mely siralmasan megviselt állapotában is a legszebb emlék a Szepesség középkori hímzési sorában. A hímzés egy középkori miseruha himzett keresztjének maradványaiból áll, a melyeket a XVIII. században betét alakjában varrtak az akkor készült új mise-

A vir dolorum és szent György vitéz. Az ábrahámfalvi miserahu himzett betétjéről. XV. század.
Egy-egy részlet 40 cm. magas.

ruhára. A vir dolorum és a sárkányt ölő szent György vitéz álló alakján (VIII. mellékl.) kívül még két csonka apostolkép sorakozik egymás alatt a hosszúkás sávon. A vir dolorum, ép úgy, mint a lőcsei szárnyasoltár szekrényében, kitárt karokkal, kékbélésű aranypalásttal áll a csúcsives izlésű, arany és ezüst háttérű fülkében. Szent-György sárgával árnyalt lilaszín bélésű zöld palástot, kékesfehér pánczélt visel s aranylándzsával döfi át a zöldesszínű sárkányt. Az aranyfonalat igen változatos öltésekkel letűzve látjuk, a színes selyemhímzés átszúrt öltésekből áll; szent György haja hurkolt és bársonyszerűen kiálló, fölvágott selyemfonalakból készült s paróka-szerű hatást gyakorol. A tűfestés e remekén a ruhátlan testrészeken már erősen szétfeslett a selyemhímzés. Mindazonáltal még szintelen másolatában is oly hatással van ránk, mint valami mesteri festmény. Technikáját és művészi kivitelét illetőleg

63. Terítő részlete. Lőcse. Ev. templom. XVII. század.

az ábrahámfalvi miseruha valamikor a XV. század flandriai és alsórajnai himzések java példáival vetekedhetett s hozzáfogható emlék valamivel jobb karban határszéli vármegyéinkben még csak a zemplénvármegyei Sztropkó plébánia templomában maradt fönn.

Az ábrahámfalvi himzés, stiljét tekintve, Mátyás király korából maradt ránk. Jóval régibb, de már szintén a XV. századból való miseruhákkal a szepeshelyi püspöki kápolna ruhatárában találkozunk. Ezeket Császka György püspöksége idejében az egyházmegye különböző templomaiból küldték be ide. Az 58. képünkön látható sárga bársonybrokát kazula himzett keresztjén két próféta, egy püspök mellképe és Péter-Pál apostolok alakja között laposöltésű selyemmel himezve Krisztust a kálvárián látjuk, Mária és szent János evangelista között. A himzés alapja vörös selyemfonállal csigák alakjában letűzött cziprusi aranyfonál, a melyet hajdan aranyozott hártya burkolt. Ez utóbbi az idők folyamán lekopott s az alap így barnásra fakult. Ugyanily stilű s főrészén a Pietát ábrázoló himzés díszíti a püspöki kápolna

egyik XVIII. századbeli, csíkos selyemből szabott miseruháját. Reczésen letüzött cziprusi arany az alapja egy másik szepeshelyi miseruha himzésének, a melyet megcsonkítva egy XVI. századbeli s a zsegrai miseruhához hasonló motivumokkal mintázott sárga bársonybrokát miseruhára varrtak.

A XV. századbeli himzés (59. kép) két angyal között a Metterciát, vagyis szent Annát, ölében Máriával és a gyermek Jézussal ábrázolja, ez alatt szent Katalint s csonka mezejében talánt Borbálát.

Egy másik, azonos szövetű miseruha lapos domborművű himzésén a Met-

60. Himzett sarokkitöltések. Első F. templom.

tercia álló alakban fordul elő s arcza a mellékalakokéval együtt rávarrt s nehány laposöltéssel árnyalt selyemszövetből áll.

A szepeshelyi káptalan ruhatárában csak egy XV. századbeli kazula maradt fönn (IX. melléklet 1. kép). Aranyszálalapon hurkolt aranynyal töltött zöld-bársonyvirágokkal és gránátalmákkal ékes pompás szövetét vételekor aranynyal mérhették fol. Olasz stilü himzett keresztje sodort aranyszállal himzett pompás arabeszkek között hajdanában jobbrol-balról egy-egy imádkozó angyallal, a Megváltó medaillonképével s ez alatt szent István, szent László királyok és Imre herczeg kitöltésekkel kivarrt mellképeivel volt ékes. Ugyane miseruha mellső oldalának közepét ismét három szent mellképe diszitette, gyöngyökkel kivarrt medaillonokban.

Kétréteges bársonyszövetével már a XVI. századból való, keresztjével azonban

2. Miseruha a hántalvi plébániatemplomban. XVI. század.

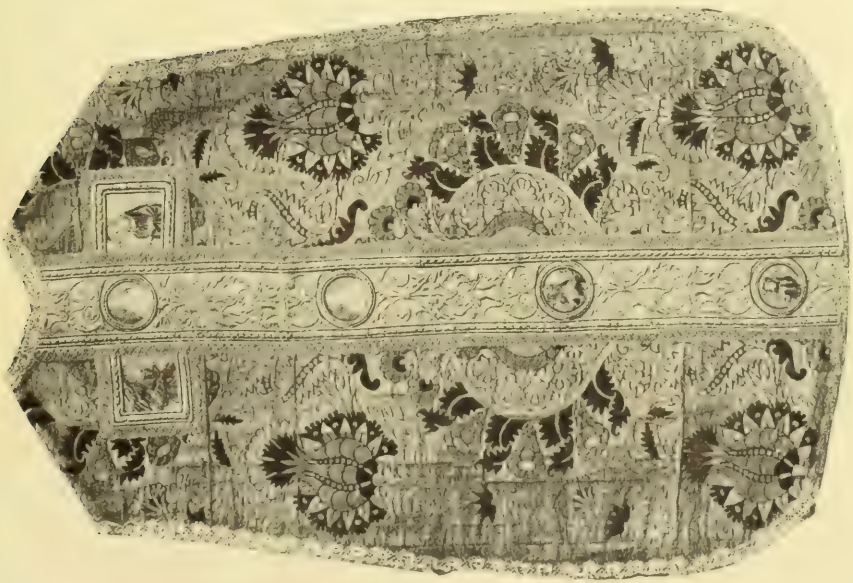

1. Miseruha a szepeshelyi székeskáptalanban. XV. század.

még a XV. századnak Magyarországon leginkább elterjedt himzostiljére vall a kislomniczi miseruha. Fantasztikus menyezetek alatt álló alakjai arczban igen megrongálódtak. A himzett keresztek motivumainak általános elrendezésére azonban ez a miseruha kitünő példánk. A legalsó csonka mezőt alighanem az adományozó czímere töltötte ki, a melyből azonban csak a sisakdísz: egy jobbfelé forduló ágaskodó oroszlán aranyfonállal domboruan himzett fölső része maradt meg.

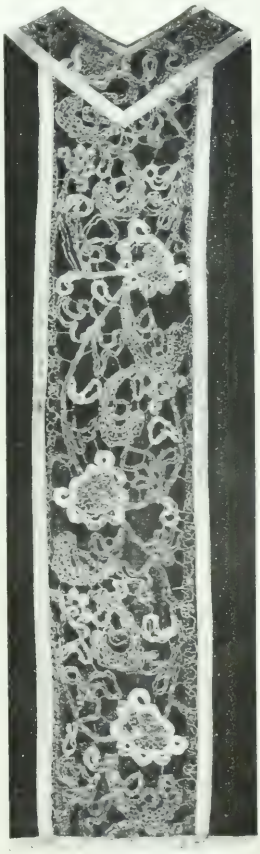

67. Miseruha csipkebetete. — Lubló. XVII. század.

Hasonló szabású himzett kereszt diszíti a szepeshelyi püspöki kápolna és a budapesti Iparművészeti Múzeum egyik miseruháját is. A szentek itt hármas kupolával betetőzött domború fülkék keretében állnak. A szepeshelyi miseruha szövete aranyalapon kétréteges zöld bársonynyal átszőtt XV. századi pompás selyembrokát (60. kép); az Iparművészeti Múzeum miseruhájának szövete sima vörös bársony alapon ugyanily szinű gránát-almákkal átszőtt kétréteges bársony.

A XVI. század északi himzőstiljére egy szepeshelyi és egy richwaldi jelentéktelenebb miseruhán kívül a hunfalvi érdekes példa (IX. melléklet 2. kép).

Ennek szövete a kislomniczíéval azonos, aranyszál-alapon rétegesen szőtt vörös bársonybrokát. Himzett keresztje, féldomborművű Krisztusával, megrongált állapotában is mesteri technikáról tanuskodik, egyben azonban a síkdiszítmény természetével ellenkező plasztikus formáival a jóizlés hanyatlásáról is.

A reformáczió a miseruhákra szánt alakos himzéseknek és ezzel a tűfestésnek is Közép-Európában jó időre véget vetett.

A himzés technikájának virágzása azonban a XVI. és XVII. században távolról sem szünt meg, csak más irányban fejlődött, mint a minőt addig követett. A tűfestést nálunk a merőben dekorativ hatásra számító himzés váltja föl, a mely a szövés művészi hanyatlásának megfelelően egyre nagyobb tért hódít. A XVI. század háborús viharaival a művészi szőttesek gyártására bénitólag hat. Itália pompás selyem- és bársonyszöveteinek bevitele úgy látszik szintén megakadt. A művészi hatás és pompa tekintetében soha utól nem ért gránátalma-mustrás, virágos olasz bársonyok a XV. században és a következő elején Magyarországon oly általánosan kedv-

veltek voltak, hogy diszítésük valósággal nemzeti stilusunkká vált, a melynek motivumaiból hivatásos himvarróink s női kézimunkáink mesterei szinte a XVIII. század derekáig meritenek. Az olasz bársonymustrákra visszavezethető motivumokon kívül a kor izlésének megfelelően egyéb virág- és levélmotivumok is keveredtek himzéseink diszítésébe. A motivumok a XVI. században általában egyenkint sorakoznak egymás mellett, a XVII.-ikben barokk füzérré olvadnak össze, a nélkül azonban, hogy különösen a régi hagyományokhoz szivósan ragaszkodó női kézimunkákon a motivumok formája és elrendezése a munka korának meghatározásához biztos alapul szolgálhatna. A hivatásos himvarrók művei e tekintetben még inkább tájékoztatnak s technikájuknál fogva a falusi udvarházakban és a városi patriciusnők készítette kézimunkáktól könnyen megkülönböztethetők. A hivatásos himzőmesterek csaknem kizárólag nehéz kelméket diszítettek, többékevésbbé plasztikus és túlnyomó részben aranyfonállal vagy ezüstszállal mesteri módon kivarrott himzéseikkel. Ruhák, nyeregtakarók, tarsolyok és terítőkön kívül miseruhák himzésével is foglalkoztak. A Szepességen a legszebb ilynemű XVII. századbeli emlék a szepeshelyi székesegyház egyik miseruhája, a melynek himzett betétje (61. kép) ezüstszál-alapon pompás hatású szines selyem- és aranyvirágokból áll. Hivatásos himvarró munkája a lublói plébániatemplom egyik bársony-miseruhája is, a melyet betétjén tulipánokra és granátalmákra emlékeztető domborúan himzett ezüstvirágok diszítenek (62. kép). Ez utóbbinak apró aranyvirágokkal átszőtt s bársonyvonalakkal márványozott szövetével a lőcsei gimnáziumi templom egyik miseruháján is találkozunk, a melynek ezüstszál-alapon szines selyemmel laposan himzett betétje pompás barokk füzért mutat (63. kép). A XVIII. századbeli himzések klaszszikus példája az iglói plébániatemplom miseruhája (64. kép) és az ehhez tartozó két dalmatika, a mely, minthogy ez időben hivatásos himzőmestereinknek már nyoma vész, vagy külföldről került hozzánk, vagy apáczakolostoraink valamelyikében készült. Ez utóbbiakról tudjuk, hogy részben még akkor is menedékhelyei voltak a művészi himzésnek és az ezzel rokon technikáknak.

68. Himzett terítő. Szepeshely. XVII. század.

A házilag készült női munkák csoportjába általában a vásznemüeket diszítő,

himzéseket sorozhatjuk. A régi magyar úri családok s a városi patricziusok lányainak kelengyéje hajdanában a vászon fonalán kezdve otthon készült, falusi udvarházakban többnyire az egy-egy főúri asszonynál nevelkedő úri leányok, de még inkább a falusi jobbágynők közreműködésével.

Hogy mily mesés pompát fejtettek ki az asztali, a ruhának és az ágybavaló fehérneműnek diszítésében, arról ma már csak a XVI. és XVII. századbeli kelengye-

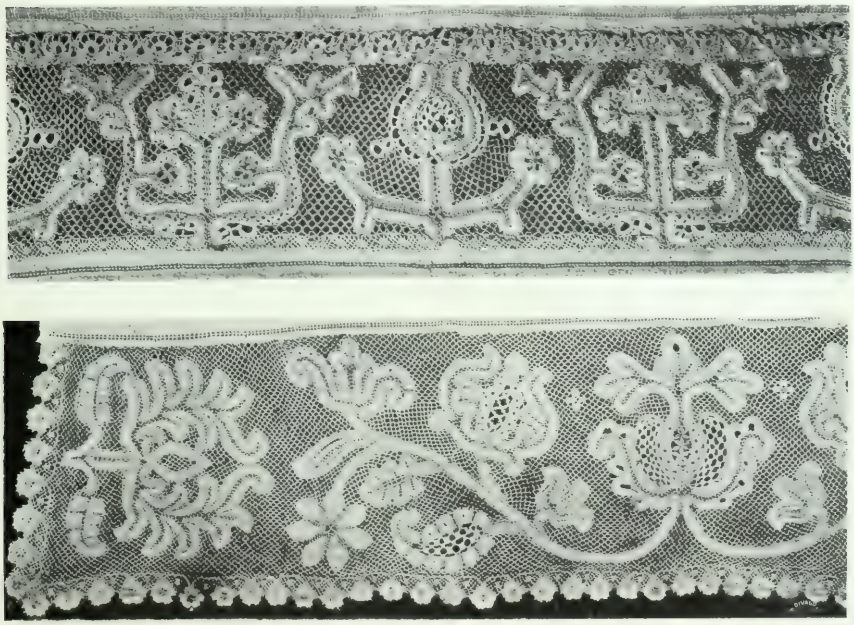

69. Lepedősiplic. Népies munka Toporczról. Hossza 70 cm.

lajstromok regélnek. Nem volt az az Európa egyes országaiban divatos technika, a melyet nem ismertek volna, sem olyan diszitő forma, a melyet sajátos izlésüknek megfelelően módosítva föl nem használtak s még ma is érthető sajátos mesterszóval el nem neveztek volna. Egy-egy főúri vagy patriciusleány kelengyéje ilyformán ma valósággal múzeumszámba jöhetne, ha a XVI. vagy XVII. századból egész mivoltában marad ránk. Sajnos, csak egyes darabok kerültek ki a pusztulást s ezek is jórészt oly módon menekedtek meg ettől, hogy eredeti rendeltetésük feledtével a templomba kerültek, a hol a régi lepedőket antipendiumokká, a régi abroszokat oltárteritőkké alakitották át s a régi kendőkeszkenőket, mai nevükön

szalvétákat, zsebkendőket, még ma is Úrvacsora-kendőknek használják. A Szepességen különösen az ágostai hitvallású evangelikus templomok gazdagok ilyen XVII. és XVIII. századbeli himzésekben és csipkékben, s ezek sorában elsősorban Lőcse, Igló, Késmárk és Leibicz evangelikus temploma.

A 65. képen a lőcsei templom egyik pompás antipendiumának részletét látjuk, a mely nem egyéb, mint egy XVII. századbeli diszes lepedő maradványa. A lepedő keskenyebb végeit gránátalma-mintákból eredő, vörös selyemmel himzett s arany és ezüsttel «töltött» tulipánok és rózsák sora diszíti. A hosszanti szegély ugyanilyen fonalakkal, de merőben keleti eredetű öltésnemekkel himzett és stilizált virágsort mutat, mely még XVI. századbeli jellegű.

A kendőkeszkenőkből azzá lett, de a XVIII. században ezek mintájára közvetlenül templomi használatra is készült Úrvacsora-kendőkből a lőcsei, iglói és késmárki evangelikus templomokban gyönyörű sorozat maradt ránk. Ezek a kendők négyzetalakú s mintegy 50 cm. széles- vászon-, gyolcs- vagy patyolat-darabok, a melyeket minden sarokban egy-egy himzett virágbokor s ezek között szélein gyakran egy-egy kisebb virág is, a szélvirág diszít.

A 66. képen az iglói evangelikus templom két XVIII. századbeli úrvacsora-kendőjének szines selyemmel és aranynyal varrott sarokkitöltései láthatók. Az egyik kendő, mint az évszám mutatja, 1713-ból való s alsó virágmotivuma nem egyéb, mint a följebb bemutatott lublói ezüsthimzés egyik motivumának másolata, mely azonban itt sokkal több izléssel készült, a minthogy XVI. és XVII. századbeli női kézimunkáink, ha technikai tekintetben nem is versenyezhetnek a hivatásos mesterek munkáival, izlés dolgában ez utóbbiakat rendszerint fölülmulják.

A himzéshez hasonlóan a csipkekészítésnek is már a XVI. századtól kezdve nagy szerep jut nálunk a ruhák és a fehérneműek diszítésében. A csipkeverés a paszomántszövésből fejlődött s első mesterei nálunk is a paszomántosok és gombkötők lehettek, a kik azonban e gyöngédebb kezekbe való technikát a XVII. században mindinkább városi leányokra bizzák, a kik közvetítésükkel helylyel-közzel oly szép keresethez jutnak, hogy városaink, mint például Selmeczbánya, a jó erkölcs nevében szükségesnek látják a technika korlátozását, mivel ez kenyérkeresetnek szerfölött könnyű s a szegényebb leányokat így csak rossz útra tereli.

Paszomántos-készítette vagy ilyen mester közvetítésével forgalomba került XVII. századbeli aranycsipke diszíti a lublói templom egyik miseruháját (67. kép). Ez a csipkebetét galandokból formált barokk-izlésű virágindát mutat, a melynek motivumai már igen zavarosak, a minthogy a czérnacsipkék is a Szepesség templomaiban csakis a csipkeverés hanyatlási korából, a XVII. század végéről és a XVIII. századból maradtak ránk.

Csipkéken kívül főleg a XVI. és XVII. századbeli lepedőket varrott reczebetétekkel, vagyis himzett hálómunkákkal is diszítették. Ezek legszebb példáját a sze-

peshelyi székesegyház a budapesti női kézimunka-kiállításra küldte. Fényképe az Országos Iparművészeti Múzeum gyűjteményében van meg. Maga a hálómunka azonban (68. kép), virágos korsók közt táncoló párokat ábrázoló himzésével elveszett. Csipkéje után ítélve ez az emlék is a XVII. század végéről való volt, franczia mintája azonban még XVI. századbeli. A Szepességnek csaknem minden templomában találkozunk XVIII. századbeli hálómunkákkal s szeszélyes, galandos rajzú csipkével diszített terítőkkel, a katholikus templomokban albákkal és superpeliciumokkal is. A varrott reczék virágfüzére többnyire még jó minta után készült s jól is lett másolva. A csipkék azonban csaknem mind értelmetlenül kidolgozott, elkorcsosult rajzú munkák. Csak faluhelyen, a nép asszonyainak ládáiban rejtőzik még egy-egy, ritka ünnepélyes alkalommal használt csipkelepedő, a mely a csipkeverés virágkorának stiljére enged következtetést s bár többé-kevésbbé eltorzult formában, a régi motivumokat is megőrizte. A 69. képen egy toporczi lepedő csipkebetétjének és szegélyének felét látjuk. A betét egymás mellé sorakozó, nagyon eltorzított motivumai arra vallanak, hogy mintája egy renaissance-stilü XVI. századbeli csipkedarab volt. Az alsó csipkeszegélyen azonban még szinte egész szépségével érvényesül a XVII. századbeli csipke barokk virágindás motivuma, jóllehet a csipkelepedő alig készült korábban, mint a XVIII. század végén.

V.

(A XVII. századbeli ötvösség. Szepességi ötvösczéhek. A himpellér mesterek. Német és német mintára készült emlékek. Vert-munkájú ötvösmunkák. Sodronyos és zománczos díszítésű emlékek a XVII—XVIII. századból. Szilassy János lőcsei mester és munkái.)

A XVII. SZÁZADBELI ötvösség emlékei a Szepességen nem mutatják a fejlődésnek azt az összefüggő képét, a melyet az előző századok ilynemű emlékei kapcsán legalább vázlatosan megrajzolni lehetett. A jeltelen ötvösmunkák száma most is szokatlanul nagy. A mester jegyével és a hitelesítő-bélyeggel jelölt munkáknak egy része pedig külföldi, néhány más magyarországi vármegyékből való. A szepességi eredetű munkák szinte mind Lőcse hitelesítő-bélyegét, a pajzsba foglalt kettős keresztet mutatják s ezzel kapcsolatban a mester kezdőbetűit, a melyeket azonban a lőcsei ötvösczéh iratainak pusztulása miatt megfejteni egyelőre alig lehetséges. Lőcsén kívül a XVII. században még csak Késmárkon van tudomásunk ötvösczéhről. Ez utóbbinak hitelesítő bélyege alighanem a városi czímerből merített kettős pallos, a melyet, sarkain háromkarélyos négyszögbe foglalva, a késmárki evangelikusok két egyházi edényén találtam. Hogy e két városon kívül is dolgoztak a Szepességen ötvösök, azt már a csúcsíveskori emlékek későbben restaurált példái kapcsán is láttuk. A Szepesség kisebb városaiban szétszórtan dolgozó mesterek minden bizonynyal a lőcsei vagy a késmárki czéh kötelékébe tartoztak; egy részük azonban alighanem fölöslegesnek tartotta, hogy a czéhbe lépjen s mint «himpellér», «kontár» folytatta mesterségét, a melyben mindazonáltal nem kevésbbé lehetett járatos, mint a czéhbeli mesterek. S minthogy a külföld hires ötvösvárosaiból alig engedtek ki olyan munkát, a mely a hivatalos próbán át nem esett, a legtöbb jeltelen ötvösemléket bizvást czéhen kívül álló hazai mestereknek tulajdoníthatjuk. Ilyen himpellléreket, mint ez Mihalik Kassa ötvösségéről szóló könyvéből is nyilvánvaló, főleg a falusi birtokosok s a városainkban tanyázó zsoldos katonaságnak idegen tisztjei foglalkoztattak. Annyi bizonyos, hogy a himpellérek a technikai eljárásokban legalább is annyira járatosak voltak, mint a czéhbeli mesterek. Különben nem válhattak volna ezek veszedelmes versenytársaivá. S egy-egy kitünő külföldi minta alapján a himpellérek kiválóbb munkát is készíthettek, mint a czéhbeliek, a kiknek meghatározható szepességi

munkái a XVII. században bizonyos provinciális maradiságról tanuskodnak. Ennek oka alighanem az volt, hogy a Szepesség városi polgársága a Magyarországszerte mindenkor nagy fényüzésnek, mint ez Demkó: «Lőcse története» czimű művéből is nyilvánvaló — a XVII. században még inkább ellentállott, mintazelőtt. S mivel profán téren kiválóbb munkák készítésére nem nyilt alkalmuk, a protestáns templomok egyházi ötvösmunkáit is csak oly egyszerű eszközökkel állították elő, mint a polgárság ünnepies alkalommal használt, lövészversenyeknél díjként kitűzött vagy emléknek szánt ezüstpoharait, evőszerszámait avagy ékszereit. A XVII. századbeli ötvösség magyar jellegű diszítő technikája, az úgynevezett erdélyi vagy festett zománcz, a mely legszebb diadalait azonban ép Felső-Magyarországon aratta, a Szepességen jóformán csak a XVIII. században s akkor is ellaposodó formájában lép föl.

70. Ciboriam. — Ar. ezüst. Welbach. XVI—XVII. század. 20 cm. magas.

71. Ciborium. — Ar. ezüst. Polyanócz. XVII. század. 27·5 cm. magas.

Szepes vármegyének alapformájukban s diszitésükben egyaránt renaissance-stilű ötvösmunkáinak sorozatát a lucsivnai evangelikus templom pompás Úrvacsorakelyhe nyitja meg, mely eredetileg profán czélú fedeles billikom volt. Kerek talpából vármormos szár indul ki, mely gyümölcsdiszű felső részén négy kicsiny, S alakú füllel ékes. Kuppája hengeralakú s vertművű szalagfonadék diszíti; szintén vertművű lapos fedelét baluszter-alakú gomb tetőzi be. Az aranyozott ezüstbillikom

[illegible] magas, talpán két koralakú bélyeg van. Az egyikben W: Wratislavia, Boroszló hitelesítő bélyege, a másikban S, alighanem Friedrich Schönau boroszlói mester jele, ki 1600—1617 között főleg billikomaival vált ki.

Az augsburgi mintára készült jeltelen emlékeink sorában a legkitünőbb a welbachi r. kath. templom ciboriuma (70. kép). Ez eredetileg szintén profán czélú edény volt s a talpán levő fölirat szerint 1672-ben alakították át egy úgynevezett egymásba járó kettős serleg megmaradt feléből. Pompás renaissance-izlésű talpa, felső részén gyümölcsfüzérrel diszítve s urnaalakú öntött szára formás kosfejeivel és négy maszkos fülével, változatlan állapotban maradt ránk. A kuppa azonban újabb toldalék s a régi kuppát, melyet vertművű hólyagsorában három koszorús emberarcz diszít, fedéllé alakították át, keresztet illesztvén fölfelé fordított aljába. A fedél kiálló sima széle, a melylyel csuklósan a ciborium-kuppába illeszkedik eredetileg egy hasonló szabású, de megfordítva ráillesztett serleg kuppájának befogadására szolgált. E kettős serlegeknek, a melyekből azonban Európaszerte egy-két kivétellel, rendszerint csak egy pohár maradt fönn, alighanem lakodalmakon volt szerepük. A velbachi serleg talpának alsó lapján ez a fölirat: F. F. A. O. C. S. 1672.

72. Szent János kelyhe Poprádon. Rés[illegible] XVII. sz. 13 cm. magas.

Augsburgi mintára, de valószinűleg a Szepességen készült a polyanóczi ciborium (71. kép), a melynek kuppáján ezüstből kimetszett vertművű kosarat látunk s a melynek fedelén ez a fölirat: A. 1657. A. M. D. D. G. H. G. V. M. et O. SS. E. BAZ. POTTORNYAI. F. F. Megfejtve: Anno 1657. Ad majorem Domini Dei Gloriam honorem gloriosi Virginis Mariae et Omnium sanctorum E. Bazilius Pottornyai fieri fecit.

Az augsburgi serlegek mintájára készült ciboriumok és kelyhek a XVII. századból még Léthánfalu, Lubló, Fridman és Poprád r. kath. templomában maradtak ránk. A léthánfalvi ciborium talpán Lőcse hitelesítő-bélyege: a pajzsba foglalt kettőskereszt s a mester jegye: S. N. is ránk maradt.

Igen érdekes a poprádi kehely (72. kép), a melyen szintén lőcsei bélyeg és V. S. mesterjel van s a melyet itt szent János kelyhe néven ismernek. Kuppájának [illegible] vertművű, felső része hatszögletes. A Szent-János-kehelylyel együtt Poprádon.

de a Szepesség más városaiban is egy ősrégi s Európaszerte úgy látszik már mindenfelé kiveszett keresztény szokás is napjainkig fönnmaradt. Deczember 27-én, szent János evangelista napján szokásban volt, hogy a szent János kelyhébe töltött bort a szentmise végeztével a pap megáldotta s a hiveknek nyujtotta ezekkel a szavakkal: Bibe charitatem sancti Johannis. Poprádon karácsony harmadnapján az itt bemutatott kehelynek hasonló szerepe van.

Nürnbergi mintára készült XVII. századbeli ötvösmunkáink sorában a haraszti ciborium a legérdekesebb példa, a mely profán czéljára valló profán jellegét napjainkig megtartotta (73. kép.) Egy régi, ötvöseink nyelvén úgynevezett «szőlyőfőves pohár» ez, a melynek legközelebb eső szép hazai példája 1664-ből, Kecskeméti V. Pétertől a kassai református templomban maradt ránk. A haraszti serleg öntött szárának azonban nyilván jelképes értelmű járuléka is van. A szár itt legalyazott fatörzsbe kapaszkodó emberkét ábrázol, a ki, jobbjában hatalmas baltával, mintha maga alatt vágná a fát. A serleg tetejét a nyilazó Ámor szobrocskája diszitette, a mely azonban 1903-ban, a mikor a haraszti templom főoltára leégett, elolvadt. A ciborium maga csodálatosképen szinte sértetlenül maradt ránk s elveszett Ámor-szobrocskáját újabban kereszttel pótolták. Pulszkyés Radisics «Az ötvösség remekei» czimű diszes munkájában a budapesti ötvösműkiállitás anyagából három a harasztihoz hasonló hazai serleget mutatott be; ezek egyikén nürnbergi bélyeg és mesterjel is volt. Ez utóbbi, mint ezt Mihaliknak megfejteni sikerült, Michel Müller, az 1612—1660 között tevékeny ötvös jegye. A Müller-féle serleg fedelét kétfülű vázában, régi nevén: olasz korsóban álló naturalisztikus virágbokréta diszíti, a melyhez hasonló szabású virágokat láthatunk a 74. képünkön ábrázolt ostyatartó doboz fedelén. Ez utóbbi hengeres palástján s fedelén vertművű barokk-stilű virágokkal ékes. Fölirata: Pastor Michael Elischer 1686. Fenekén Késmárk hitelesitő-bélyege, mely két keresztbetett pallost ábrázol s a mester körbe foglalt monogrammja: H. G. látható. A késmárki evangelikus templom kincstárában az imént emlitett ostyatartón kivül még tizenhárom ötvösmunka van a XVII. és XVIII. századból, késmárki bélyeget azonban ezek sorában még csak egy 28 cm. magas fedeles kancsón találtam, a melynek talpa nyolczszögletes s a melyet alul hengeresen kidomborodó testén az adományozók, Sponer Antal és neje Melczer Zsuzsánna vésett czimere diszit. A szélén szintén vésett szalagfonadékkal ékes kancsó 1733-ban készült, késmárki

73. A haraszti ciborium.

mesterének jegye: I. V. S. A késmárki evangelikus templom legszebb XVII. századbeli edényei augsburgi munkák. Ugyancsak idegenből kerültek hozzánk a leibiczi, az iglói, a lőcsei evangelikus templomok s a szepeshelyi székesegyház kincstárának ugyanez időből való java emlékei. A lőcsei evangelikus templomban egy csúcsiveskori kelyhen kívül tizenkét XVII. és XVIII. századbeli ötvösmunka maradt ránk. Ezek sorában csak egy ostyatartódoboz 1657-ből viseli David Genersich ötvös D. G. monogrammjával kapcsolatban Lőcse hitelesítőbélyegét. A doboz három gránátalma-alakú öntött lábon nyugszik, hengeres palástját az utolsó vacsora és a mannahullás vertművű képe, fedelét a négy evangelista vert domborműve díszíti, s bár nem tökéletes, figyelemreméltó munka. L bélyeg, alighanem Lipcse hitelesítő-jegye és S mesterjel van egy egyszerűbb ezüstkelyhen, melyet Pitschke Mátyás 1718-ban ajándékozott a lőcsei evangelikus templomnak. Egy sima, ezüstfedeles kancsón 1697-ből a hitelesítő-jegy szakállas emberfejet ábrázol s a mester jegye: T. A. Van a lőcsei evangelikus templomban még két pompás zománczos díszű hazai ötvösmunka.

74. Ostyatartó doboz. – Késmárki Ev. templ. tétje.

Mielőtt ezekről szólnék, még néhány XVII. századbeli vertművű egyházi edényt mutatok be, mely szintén Magyarországon készült. A krompachi katholikus templomban van egy 1830-ban átalakított Úrmutató, a melynek vertművű talpa Brassai János, a Kassán 1690–1700 között tevékeny ötvös munkája (75. kép). Hitelesítő-bélyege Kassa czímerének stilizált liliomát ábrázolja, a mester jegye szívalakba foglalt J. M. B. Föl-irata szerint: Sigismundus Xaverius Holló liber baro de Krumpach 1654-ben tett hagyománya költségén készült és

75. A krompachi Úrmutató talpa Brassai Jánostól. 1694. 17 cm. m.

Fecit Joannes Malus Coronensis Transylvanus die 7. Juni. 1694. Hasonló szabású, de sugárkoszorús testével szertelen arányú, 105 cm. magas Úrmutató a podolini plébániatemplomban maradt fönn. Ezt talpa alsó részén a teremtés történetét ábrázoló kez-

76. Ciborium. — Lőcse. Gimnáziumi templom. XVII. század. 43 cm. magas.

77. Ciborium. - Ar. ezüst. Krompach. XVII. sz. 26 cm. magas.

detleges vertmuvű domborművek, felső részén jóval sikerültebb barokk növényindák díszítik. Fölirata: In Pudlein Anno 1699. Vaererth der Erwürdiger in Gott geistiger Herr Balthazaro Lehotzky zum Gedechtnis, Bey der Zeidt Kürchen Vatter herr Vallentini Hrillius ist gemacht in Leutschau bei Andreas Hertzog. S alighanem ugyanennek a

Hertzog András nevű lőcsei mesternek tulajdoníthatjuk az itteni gimnáziumi templom óriási ezüst-ciboriumát is, a melyet vertművű talpán négy jezsuita szent öntött medaillonja: a talp tölcséralakú részén vésett virágok, gombján kedves hatású kerubfejek s áttört művű kosár díszít (76. kép).

76. Ezüst úrmutató kehely, zománczos lapokkal díszítve. Szepeshely. XVII—XVIII. sz. 20·5 cm. m.

Ismét inkább Brassai János stiljére emlékeztet a krompachi ciborium (77. kép). Ennek kuppakosarán végre ismét találkozunk filigrán-díszítéssel, a melynek gyakorlata Magyarország ötvösségében a XV. és XVI. században oly általános volt, mint Európában ez időben sehol egyebütt s a mely az erdélyi zománctechnikával kapcsolatban XVII. századbeli ötvösségünk történetében is nevezetes szerepet töltött be. A krompachi ciborium kosara ezüstszalagokból formált indafonadékból áll, a melynek szeszélyes formájú mezőit filigrán csigák töltik ki. Hitelesítőbélyeg e munkán nincs, csak mesterjegy: S K, mely nyilván kassai ötvös jele.

Az ezüst filigrán, mint uralkodó elem ötvösmunkáink díszítésében, a Szepességen csak a XVII. század vége felé s oly kelyheken lép föl, a melyeket zománczos festésű alakos medaillonokkal is díszítettek. A festőzománcz technikájának e miniatur alkotásai a limogesi zománczból fejlődtek, a mely a XVI. században virágzott s a melyet a párisi ötvösök a XVII. században eredeti ragyogásának és stilszerű hatásának rovására bravuros ügyességgel olyformán módosítottak, hogy átlátszatlan zománcfestékekkel fehér zománczalapon festett képeik részletezésük tekintetében az olajfestményekkel is versenyeztek. A franciák főleg szelencéik díszítésére használtak ilyen zománcfestésű munkákat s ezekre többnyire arczképeket festettek. A XVII. század folyamán technikájuk Európaszerte elterjedt s Németországban főleg Augsburgban és Bécsben, nálunk úgy látszik legelőször Selmeczbányán, egyházi edényeket díszítettek vallásos tárgyú zománcfestésű képekkel.

A szepeshelyi székesegyház kincstárának újabbkori ötvösmunkái sorában Augsburg ötvösségét egy 1 méter magas, oszlophoz kötött Krisztust ábrázoló vertművű

ezüstszobron kívül egy ilyen zománczos festményekkel ékes, I. O. monogrammal jelölt barokk kehely is képviseli. Ennek vertművű talpát és kuppakosarát türkiszek, keleti gránátok s más féldrágaköveken kívül a következő zománczos festésű medaillonok díszítik: Az utolsó vacsora, Krisztus elfogatása, Krisztus az Olajfák-hegyén, Ecce Homo, a Kálvária és Krisztus föltámadása. Bécs ötvösei egy libát ábrázoló, D. F. jegyű s ezüstfoglalatú struccztojásból készült edényen kívül szintén szerepelnek Szepeshelyen egy zománczos képekkel ékes kehelylyel (78. kép). Ennek aranyozott ezüstfelületét véges-végig pompás ezüstfiligrán hálózza be, a melybe féldrágakövekkel szegélyezve, a talpon és a kuppa kosarán, három-három pompásan festett zománczkép illeszkedik: Krisztus az Olajfák-hegyén, Ecce Homo, Krisztus kicsúfolása Krisztus ostorozása, a kereszthordozás és a Kálvária. Kevésbbé bravúros festésű medaillonok, de hatkarélyos talpa karimáján pompás hatású erdélyi zománczfüzér díszíti a szepeshelyi kincstár egy harmadik filigrános és féldrágakövekkel ékes kelyhét. Talpán három zománczkép az Olajfák-hegyét, Krisztus ostorozását s a kereszthordozást ábrázolja, kuppakosarán szintén szélesebb kezelésű festéssel, mint az előbbieken, a négy evangelista térdképe díszíti. A kelyhen hitelesítő-bélyeg nincs; talpának egyik sarkában A. R. monogramm jelzi mesterét. A talp alján ez a felirat: R. D. A. Berzeviczy V. C. S. L. et C. legavit testamentaliter Eccl. S. Martini de Scepus 1700 die 2. Febry.— Berzeviczy András kanonok 1693-ban kelt végrendeletében egy keleti szőnyeget is hagyományozott a székesegyháznak. Filigrános kelyhe akkor már szintén birtokában volt s a feliratot 1700-ban bekövetkezett halála után vésték rá. Szinte bizonyos, hogy ez a kehely selmeczbányai munka. A lőcsei evangelikus templomban szinte szakasztott, de jóval tökélesebb technikájú másával találkozunk, a melyen nincs ugyan bélyeg, a mely azonban zománczfestményei bizonysága szerint csakis annak a mesternek keze alól kerülhetett ki, a kinek monogrammjával megjelölt műve az ugyanitt levő gyönyörű fedeles kupa, ez a Szepes vármegye újabbkori ötvösmunkáinak sorában legkiválóbb emlék.

79. Ezüstsodronyos és zománczos díszítésű kehely. — Lőcsei Ev. templom. 1001. 23·1 cm. magas.

A lőcsei evangelikus templom ezüstsodronyos díszítésű kelyhet (79. kép) hatkarélyos talpának karimáján s kuppakosara peremén erdélyi zománcztechnikával készült virágdiszítés borítja, a melynek himzéseinken is gyakori elemei kivágott s karimásan fölhajtott ezüstlemezekből állnak, a melyek belső felületét olvasztása közben más színű festékkel sugarasan tarkított zománcz tölti ki. A talp filigrános oldallapjait és a kuppa kosarát még 6—6, fehér alapon vörhenyes árnyalatú színekkel festett s az apostolokat mellképben ábrázoló zománczos medaillon díszíti. A kehely talpán ez a fölirat: David Spillinberger D. Obtulit Dono Hunc Calicem Communitati Germanico Evangelicae Anno 1691. Doi.

80. Fedeles-kupa. Aranyozott ezüst. — Lőcsei evang. templom. XVII. század.

A lőcsei evangelikus templom fedeles kupája (80. kép), a fedelének belsejébe illesztett zománczos festésű kettős czímer s talp fenekén levő fölirat szerint: General Johann Wilchelm Ujházy-é volt. Füle mellett, a kupa peremén B. W. monogramm van és Selmeczbánya hitelesítő-bélyege: a czímerpajzsba foglalt bányászjelvény, ágai közt S betűvel. Egy B. W. jegyű selmeczbányai eredetű szentelt víztartó a XVII. század végéről a budapesti iparművészeti múzeumban látható s a mint ezt Mihalik az Archaeologiai Értesítő 1890. évfolyamában kiderítette, a monogramm Weigl Bertalan jegye. A lőcsei kupa füle pompásan öntött kariatidaszerű alakot ábrázol. Talpának kidomborodó karimáját vertművű kerubfejes és lombékítményes fríz s ebbe foglalva három zománczos kép díszíti, mely utóbbira bányászjeleneteket festettek. A kupa palástját áttört- és vertművű kerubfejes lombékítményekbe foglalva, három nagyobb s igen élénken szinezett zománczos kép díszíti. Ezek négy-négy allegorikus tárgyú miniatur medaillon és virágok szintén festett keretében Minervát, egy nőt báránynyal és Cleopátrát ábrázolják. A kupa fedelét a talp karimájához

hasonló tárgyú zománczképek s e fölött erdélyi zománczos virágkoszorú díszíti. Gombja természetezüst-darabból áll, a melyet vertmüvü s egy-egy almandinnal, türkiszszel és opállal ékes ezüst-virágok keretébe foglalt mesterünk. E mesés pompájú, tökéletes technikájú XVII. századbeli fedeles kupa zománczos képeinek stilje arra vall, hogy Magyarország legkiválóbb XVIII. századbeli zománczfestő ötvöse, Szilassy János, alighanem szintén Selmeczbányán sajátította el festett zománczképeinek technikáját, a melylyel országszerte elterjedt munkáinak hatalmas sorozatával Lőcsén szinte minden előzmény nélkül lép föl.

81. Fedeles kancsó, ezüst. Hahndel J. D. műve. — Késmárk, ev. templom. 1774. 31 cm. magas.

Nincs ötvösünk, a kivel irodalmunk oly gyakran foglalkozott volna, mint Szilassy Jánossal, Lőcse e kiváló mesterével a Szepesség iparművészete még egyszer országos jelentőséghez jut s a XVIII. században, a mikor egy Mária Terézia korabeli iparstatisztikai összeírás bizonysága szerint ötvöseink munka hiján minfelé elsősorban földműveléssel, gazdálkodással keresik kenyerüket. Az Archaeologiai Értesítőben Szilassyról s a Szepességen, Sárosban és Kassán ránk maradt munkáiról Radisich Jenőn kívül újabban Mihalik József, Kemény Lajos és Papp Károly értekezett behatóbban.

Az itt fölsorolt munkákon kívül a Szepességen és Sáros vármegyében e sorok írója Szilassytól még mintegy 30 eddig ismeretlen munkát talált. Ezek is egyazon tipusú Úrmutatók, ciboriumok, kelyhek és oltárkeresztek, a minők a fölsorolt vármegyéken kívül szétszórtan Felső-Magyarországon délfelé Esztergomig, nyugatfelé a Vág-völgyéig többfelé ránk maradtak. Az ezüstből készült ötvösmunkák hosszú föliratokban mind megörökitik Szilassy nevét is: de legalább is Lőcse hitelesítő-bélyegét s a mester J. S. monogrammját megtaláljuk rajtuk. Rézből készült munkáit, régi ötvösszokás szerint, Szilassy sem jelölte meg; de zománczképeik sajátos stilusa alapján az első pillanatra föl lehet ismerni azokat, a melyek az ő műhelyéből kerültek ki. Képeit fehér alapon, leheletszerü finomsággal s világos árnyalatú szinekkel festette, a melyekben a vörhenyes rőt szín az uralkodó. Nagyobb

alakokat ábrázoló zománczos képeinek rajza néha szinte klasszikus (X. melléklet, 1. kép). Apró medaillon-képein hihetetlen könnyedséggel gyakran igen népes csoportozatokat festett. A passióból merített képei rendesen Európaszerte elterjedt kompozicziókat ábrázolnak. De hogy az egyszerű másolással még ily apró képein sem elégedett meg, erre nem egy eredeti tárgyú medaillonja példa, mint a lőcsei Szent-Jakab-templom kelyhén is a várost 1747-ben pusztító tűz képe, vagy egyes lőcsei épületeket ábrázoló medaillonjai, végül az ószövetségből merített s jelképes értelemben ábrázolt kompoziczióinak zöme, a melyeket úgy látszik Lőcse XVIII. századbeli tudós jezsuitáinak és minorita-szerzeteseinek útmutatására, sőt szinte úgy tünik föl, mintha diktandójára festett volna meg (X. melléklet, 2 kép). Szilassy János zomáczképeit, a melyeket maga «tűzben pikturált» képeknek nevezett, vörösréz lemezekre festette; de ezeken felül különösen az Úrmutatókat, áldrágaköveken kívül mindazzal a pompával is elárasztotta, a melyet XVII. századbeli ötvösségünk az erdélyi zománczteehnikának köszönhetett. A virágkoszorúk elemeit, a melyeket Úrmutatói sugaras testéhez erősített, szintén vörösréz-lemezekből vágta ki, de a zománczot ezeknek megfelelően dombori tott felületére, széleik fölhajtása vagy hozzájuk forrasztott karimák nélkül, egyszerűen ráfestette, egyben az olvasztás sikere czéljából ellenzománczczal borította a rézlemezek hátsó felületét is.

2. Úrmutató. — Szilassy János műve. Lőcse, Szent-Jakab-templom. 80 cm. magas.

Szilassy János, mint ezt Mihaliknak kimutatnia sikerült, Szilassy György ötvösmester fia volt, a ki 1702-től 1738-ig Kassán tevékeny, eddig azonban egyetlen munkáját sem ismerjük. A híressé vált Szilassy János 1719 május 14-én szegő-

dött be apja műhelyébe inasnak s tíz évvel később 1729 márczius 21-én, már mint mester jelentkezik a lőcsei ötvösczéhnél, a melynek czéhmestere akkor Lang Illés volt. Ez utóbbi 1547 augusztus 22-én a Lőcsét földuló óriási tűzvészben házanépével együtt elpusztul. Ekkor Szilassy Jánost választják meg czéhmesternek Lőcse ötvösei, névszerint: Lőw Pál, Finck Dániel, Hendel Mihály Euzéb és Kaynár János. Szilassy holtáig czéhmester maradt s haláláról a lőcsei ötvösczéh XVIII. századbeli ránk maradt irataiban ez a följegyzés emlékezik meg: Ao 1782 Nachdeme unter dem 6-te May dieses jetzt lauffenden Jahres es dem Herrn über Leben und Todt gefallen hat. Unsern seit 1747 gewesenen würdigen Aeltesten Herrn Johann Szilassy, aus dieser Zeitlichkeit abzufordern; so ist nach seiner Beerdigung den 10-ten gedachten Monats, die Lade zu den damahligen Neben Aeltesten Herrn Johann Bernhard Liedemann nebst dem darinnen befindlichen gebracht worden.

85. Ürmutató. — Szilassy János műve. 1764. Gölnicz-bánya. 97 cm. magas.

A Szilassy czéhmestersége kapcsán fölsorolt ötvösök közül egynek munkájára sem sikerült ráakadnom. Egy 1760. évi czéhföljegyzésben a következő újabb mesterek szerepelnek: Kreichel Bernát és Kreichel Jób Frigyes, a kik Szilassy czéhmesterrel és Lőwvel egyetemben a czéh kebelébe fogadják ifjabb Lőw Pált, a Késmárkról Lőcsére költöző Szakmáry Dánielt és Handel János Dávidot. A legutolsónak műve a késmárki evangelikus templom ezüst boroskancsója, mely 81. képünkön látható. Ez a fedeles kancsó mellső oldalán a Szentháromság vertművű képével ékes s még mindig igen izléses és kitünő technikájú munka. A kancsó talpán ez a föliratt: Curavit Comunitas Evangelica Kesmarkiensis... Anno 1774. Fecit J. D. Hahndel Leutschoviae.

Kétségtelen, hogy ilyen kiváló mesternek, mint a milyen Szilassy János volt, nagy része lehetett abban, hogy a lőcsei ötvösség még a rokokó korában is ily előkelő színvonalon maradt. Maga Szilassy szintén ennek stiljében tervezte munkáit, jóllehet legrégibb alkotásai bizonysága szerint kissé elfajult barokk minták utánzásával kezdte lőcsei működését. Ennek korai szakából való a lőcsei Szent-Jakab-templom Úrmutatója (82. kép). Talpa és angyalalakú szára egy igen elterjedt augsburgi minta után készülhetett, a melynek legközelebbi szép példája az eperjesi Szent-Miklós-templom XVII. századbeli Úrmutatója. A lőcsei Úrmutató csomósan körülnyirt aranyozott ezüst sugárkoszorúján lépcsőzetes elrendezésben s fönn vertművű virágtartó baluszterek, illetve kis oszlopok tövében a tizenkét apostol zománczfestésű ülő alakját, a legfelső kettő között a Szentlelket, az Úrmutató csúcsán az Atyaúristent látjuk, az üvegszelencze körül áldrágakövekkel tarkított zománczfestésű pompás koszorút. Hasonló szabású a sárosmegyei Nyárs-Ardó templomának Úrmutatója, a melynek talpát azonban az alvó Jesse mesteri dombormű alakja is díszíti. Az Úrmutató talpán ez a felirat: Joannes Szilassy pinxit, fecit Leutschoviae 1741.

84. Ciborium. — Szilassy János műve. 1759. Porác. 31 cm. magas.

1750 körül Szilassy már a rokokó formáiból merít. Ily stilű Úrmutatóira többek közt a gölniczbányai a példa (83. kép), a melynek talpán ez a felirat: Fieri curavit A. R. D. Matthias Hudecsek Fecit. E. Joannes Szilassy 1764. Leutschoviae.

A zománczfestésű díszítés tárgya és elrendezése ugyanaz, mint a lőcsei minoriták számára készült, de jóval sikerültebb Urmutatón, a melyből a X. melléklet 2. képen láthatunk egy részletet. Ennek vertművű, kagylós díszítésű talpába négy, hosszú feliratokkal magyarázott, zománczfestésű képet foglalt mesterünk, mely a Szentlélek eljövetelét, Assisi szent Ferenczet a barlangban, a szeplőtelen fogantatást és páduai szent Antalt az imádkozó szamárral ábrázolja. A csigaalakú gombos száron a sugárkoszorút legfelül az Atyaúristen alakja díszíti, feje fölött zománczfestésű pelikánt, jobbra-balra Izsák föláldozását s a zsidók husvéti vacsoráját ábrázoló medaillonokat foglalt. Ezek alá, mint a gölniczbányai Úrmutatón, az Isten bárányát imádó zománczos alakok kerültek, az áldrága-

1. Részlet a lőcsei gimnáziumi templom Szilassy-féle Úrmutatójáról. 1772. Az Atyaisten alakja 8 cm. maga.
2. Részlet a lőcsei minorita-templom Szilassy-féle Úrmutatójáról. 1758. A medaillonok hosszabb átmérője 4 cm.

köves diszű zománczos virágkoszorú foglalatába öt bibliai kompoziczió, a melynek tárgya ótestamentumi s jelképesen az újszövetségi szentmise-áldozattal kapcsolatos. Két imádkozó angyal s három kerubfej egészíti ki még a koszorú alján a zománczos diszt, a melynek gazdagságát a kisszebeni hatalmas Úrmutatón Szilassy még rúgókról szabadon lecsüngő zománczvirágos násfákkal fokozta.

A legművésziesebb munkáit mesterünk a Szepességen a lőcsei jezsuiták számára készítette, a kik, a mint ezt a gimnázium templomában ma is meglevő egyházi edényeik egy része bizonyítja, templomaik ötvösművű fölszerelésénél is nagy fényüzést fejtettek ki. Van itt nyolcz bécsi és augsburgi ötvösmunkán kívül Szilassytól egy zománczdiszítés nélkül szűkölködő kehely és egy Úrmutató 1772-ből (X. melléklet, 1. kép). A lőcsei jezsuiták számára készült legpompásabb ciboriumát és kelyhét a rend föloszlatása után a porácsi görög katholikus templom számára vásárolták meg ennek hivei. A ciborium kitünő technikájával, a zománczos szinein végigömlő mesés pompánál fogva ötvösségünk java emlékei közül való (84. kép). A talpát áldrágaköveken és zománczos virágokon kívül diszítő medaillonok a jezsuiták lőcsei konviktusának képét s két jelképes motivumot ábrázolnak, ezek egyikén kagylós gyöngyöt látunk ezzel a fölirattal: Latent res eximiae. A csigásdiszű szár körtealakú gombján a kuppa zománczos diszítése még gazdagabb s medaillonjai Krisztust Emausban, a fiait vérével tápláló pelikánt s egyházi szerelvényekből összeállított trofeumot ábrázolnak ilyen fölíratokkal: Aperti sunt oculi eorum. Ut vitam habeant. Nova sint omnia. A ciborium fedelét Isten báránya, a mannahullás s az ószövetségi áldozat oltárának képei diszítik, áldrágaköves gombja tetején Áron vagy Melkizedek öntött ezüstszobrocskája áll, a szent kenyerekkel kezében.

85. Kehely. Szilassy János műve. Krompach. 1764. 25 cm. magas.

A porácsi kehely diszítésében egyszerűbb, de medaillonjai talán a mester leg-

szebb alkotásai s az utolsó vacsorát, a kufároknak a jeruzsálemi templomból való kikergetését, Krisztust az Olajfák-hegyén s a kuppa kosarán Krisztus kicsúfolását, ostorozását és a kereszthordozást ábrázolják. E kelyhen Szilassy csak J. S. monogrammal jelölte nevét. Talpán ez a felirat: Convictus Leutschoviensis 1759.

A XVIII. század hatvanas éveiben, addig tiszta rokokó-stilű kelyhein már czopfos elemek is jelentkeznek. Ilyen a krompachi kehely 1764-ből, a melyet talpán három ótestamentumi, kuppakosarán három újtestamentomi zománczos kép diszít s ez utóbbiak között a kosár kupolás fülkéiben egy-egy ujját szájánál tartó angyal zománczos alakja (85. kép). A krompachi kehelynek más tárgyú medaillonokkal diszített másával 1768-ból Kluknón találkozhatunk, a hol egy Szilassy-féle Úrmutató aranyozott rézből, egy aranyozott ezüstciborium 1769-ből, egy ezüst pacifikálé 1770-ből s egy csonka ereklyetartó rézkereszt 1772-ből is ránk maradt. Valamennyi Csáky Imre gróf és neje bőkezűségéből készült.

Szilassy legszebb ezüstfeszületei sorozatából a lőcsei Szent-Jakab-templomét mutatom be 1758-ból (86. kép). Ennek talpán a négy medaillon Krisztus levételét a keresztfáról, az asszonyokat Krisztus sírjánál, a szentsír lepecsételését és a Pilátusnál követségben járó zsidókat ábrázolja. A kereszt szárait legfelül az Olajfák-hegye, jobbról-balról Krisztus Pilátus és a főpap előtt, lenn mennybemenetele diszíti. A feszület öntöttezüst corpusa mesterünknek a kis plasztikában való járatosságáról is tanuskodik.

A lőcsei gimnáziumi templomban van egy 80 cm. magas oltárkereszt, mely ezüstbádoggal burkolt fából készült s a melyet a keresztágak zománczfestésű ékítményei alapján bizvást Szilassynak tulajdonithatunk. Öntött Krisztus-alakja is mesterünkre vall (87. kép) s különösen ennek nemes fölfogása. A szobrocskán nyilvánvaló, hogy anatomiájához természeti tanulmányok nem szolgáltak alapul, de mintája igen jó volt s talán egy XVII. századbeli németalföldi vagy délnémet elefántcsont-faragvány, mint a minő Késmárkon a plébániatemplom tabernaculumának fülkéjében látható feszület ugyancsak figyelemre méltó elefántcsontból faragott Krisztusa.

Szilassy Jánosnak a fentiekben bemutatott alaptipusú ötvösmunkáival a Szepességen még a következő templomokban találkozunk: Szepeshelyen a székesegyház kincstárában van egy jeltelen Úrmutatója, a melyen kívül itt még egy vörösvágási nemes opálokkal ékes XVII. századbeli monstrancia érdemel figyelmet. Igen szép a csütörtökhelyi minoriták Úrmutatója 1769-ből és kelyhe 1773-ból. Ugyanez évből való Domány templomának Szilassy Úrmutatója, ciboriuma és kelyhe, valamint a durandi kehely. Iglón, Káposztafalun és Mühlenbachon 1770-ből maradt ránk egy-egy kelyhe. Zománczos diszítés nélkül való rokokó-kelyheket J. S. monogrammal Viderniken, Olaszin, Krompachon, Késmárk plébániai és pálostemplomában találtam.

Landokon Szilassytól egy szép ciborium maradt fönn, Mátyásfalván őrzött

Úrmutatója és szép ciboriuma, továbbá a menhárdi Úrmutató, kehely és pacifikálé 1750-ből való, léthánfalvai Úrmutatója 1747-ből. Szepes-Szombaton a szent Józsefről elnevezett papi egyesület kápolnájában egy zománczos képekkel ékes ereklyemutató szintén Szilassy műve s talpának fölirata szerint 1753-ban készült s ára 60 rhénusi forint volt. A toriszkai gör. kath. templom Szilassy-kelyhe ma a Sárosmegyei Múzeumban látható. Csáky Albin gróf mindszenti kastélyában egy ékszertartó doboz szintén Szilassy műve. A mesternek Szepes vármegyén kívül fönmaradt munkáit Kemény Lajos az «Archeologiai Értesítő» 1906. évfolyamában sorolja föl. Minthogy a Szepességen kívül Szilassy eddig ismert munkáit jórészt csak a véletlen hozta a kutatók szeme elé, szinte biztosra veszem, hogy főleg élete utolsó éveiből felvidéki vármegyéinkben ismeretlenül még igen sok alkotása lappang, a mely ha újabb oldaláról nem is fogja bemutatni, oly termékenységnek és népszerűségnek lesz bizonysága, a minőhöz foghatóval a XVIII. században még a külföldön is alig dicsekedett ötvösmester.

86. Feszület. — Szilassy Jánostól. Lőcse. Szent-Jakab-templom. 1758. 43 cm. magas.

Szilassy halála után az ötvösség Szepes vármegyében a svedléri templom czopfstilű Úrmutatóján kívül már alig mutathat föl valamit. A XIX. század elejéről való ötvösmunkák csaknem mind Bécsből készen kerültek templomainkba. Napjainkban sem igen szaporodnak templomaink művészi ötvösmunkákkal; annál gyakoribb egyéb műemlékeinkkel együtt ezeknek restaurálása, a mely rendszerint egészen letörli róluk régi művészeti zománczuk varázsát, sőt nem egyszer eredeti alakjukból is kiforgatja műemlékeinket.

A művészi alkotások, a melyekkel a jelen munka három részében megismerkedtünk, a Szepességnek többnyire mostoha gazdasági viszonyok közt élő régi

lakosainak áldozatkészségére, művészi izlésére és mestereinek a különböző technikákban való kiválóságára egyaránt káprázatos fényt vetnek. A mult művészeti virágzásához képest a jelen országszerte vajmi sivár képet nyujt. S addig is, míg e téren sikerülni fog a közelmult évtizedek mulasztásait pótolni, az volna a most élő nemzedék kötelessége, hogy a mult ékesen beszélő emlékeit, főleg azokat, a melyek már rég rászolgáltak erre, a további rongálástól és pusztulástól megvédje s múzeumban összegyüjtve őrizze meg a jövő számára. Főleg azonban az itt őrzött műkincsek lévén leginkább kitéve a végsőig vitt használat és a restaurálások veszedelmének, elsősorban templomaink kapuja fölé kellene bevésni azt a mondást, a melylyel Szilassy Jánosnak a lőcsei jezsuiták számára készült ciboriumán találkoztunk: Omnia sint nova.

87. Krisztus ezüstből öntött alakja a lőcsei gimnáziumi templom oltárfeszületéről. Szilassy János műve.

A SZERKESZTŐ BEFEJEZŐ SORAI.

A szepesmegyei Történelmi Társulat «Szepesvármegye Művészeti Emlékei» című munkájára 1904 május 28-án bocsátotta közre előfizetési fölhivását. Még nem mult el egészen három esztendő s jelen harmadik részével munkánk befejezéshez jutott. Bizvást állíthatjuk, hogy a mit az előfizetési fölhivás igért, azt lelkiismeretesen be is váltottuk; sőt munkánk terjedelmét tekintve még nagyobb, anyagát illetőleg még változatosabb lett, mint a hogy terveztük. Társulatunk évekig gyüjtögette filléreit, hogy vármegyénk műemlékeit művészi értékükhöz méltó formában ismertethesse. Vállalkozására, a mely műtörténelmi irodalmunkban bizvást úttörőnek mondható, mindnyájan büszkék lehetünk.

A kik műemlékeink méltó ismertetésére irányuló munkánkat előkészítették, azok egyrésze, sajnos, a mű befejezését már nem érte meg. Elvesztettük gróf Csáky Zenó főispánt, társulatunk elnökét és Sváby Frigyes alelnökünket is, a kiknek munkánk előkészítésében ugyancsak jelentős szerepük volt. Sváby Frigyes lelkes biztatásának, vármegyénkre vonatkozó s vele közlött sokoldalú tapasztalatainak különösen e munka szerzője látta nagy hasznát. Vállalkozásunk sikerébe vetett bizalma s lelkesítő buzdítása sarkalta leginkább társulatunkat is arra, hogy legdiszesebb kiadványára erején felül áldozzon.

Sváby Frigyes, felejthetetlen alelnökünk közvetlenül munkánk első részének megjelenése előtt halt meg. A föntebbiekben vázolt szerepénél fogva azonban a legkevesebb, a mivel szellemének tartozunk az, hogy érdemeiről a «Szepesvármegye Művészeti Emlékei» befejezése alkalmával is kegyelettel emlékezzünk meg. Ép úgy kedves kötelességünknek tartjuk, hogy mindazoknak hálás köszönetet mondjunk, a kik vállalkozásunk sikerét támogatásukkal elősegítették. Munkánk illusztráló-anyagát eredeti fényképfölvételekkel a következők gyarapították: Rollny Ferencz dr. iglói plébános, Steinhausz László műszaki tanácsos Budapesten, Linkesch Miksa főgimnáziumi tanár Lőcsén, Hanula József festőművész Haraszton, dr. Baumerth Gyula orvos Budapesten. Szerzőnknek kutatásaiban segítségére voltak: Kalmár Antal főgimnáziumi igazgató, Dénes Ferencz és Forberger Vilmos főgimnáziumi tanárok, Förster Rezső főreáliskolai tanár Lőcsén, Berwaldszky Kálmán tanító Iglón, azonkivül Szepes vármegye csaknem összes római és görög szertartású katholikus, valamint evangelikus lelkészei, a kik szerzőnknek s a szer-

kesztőnek egyaránt páratlan szivességgel jártak kezére és különösen vármegyénk hozzáférhetetlenebb vidékein, a munkánkban közölt anyag fölkutatása érdekében tettek vállalkozásunknak megbecsülhetetlen szolgálatokat.

Vállalatunk pártfogói sorában az első helyen a vallás- és közokatásügyi miniszterium áll, mely báró Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottsága elnökének és gróf Csáky Albin v. b. t. t. hathatós ajánlatára a Műemlékek Országos Bizottsága terhére munkánkat 100 példányban rendelte meg, hazai múzeumok és egyéb kulturális intézetek között való szétosztás czéljából,

A «Szepesvármegye Művészeti Emlékei» kiadása alkalmából társulatunkat tetemesebb anyagi segítségben s a szerkesztőt hathatós erkölcsi támogatásban részesítette: dr. Szmrecsányi Pál v. b. t. t., volt szepesi, jelenleg nagyváradi püspök; alapító tagjaink sorába léptek: dr. Párvy Sándor szepesi püspök, Dessewffy Sándor csanádi püspök, gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, báró Prónay Dezső ág. hitv. ev. egyházfelügyelő, gróf Csáky László szepesi főispán, Szepes vármegye közönsége, Kassa sz. kir. város közönsége, Késmárk város közönsége, dr. Szelényi Aladár ügyvéd Budapesten. Még munkánk megjelenése előtt előfizetőink sorába léptek: M. kir. Kereskedelmi Miniszterium, dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t., gróf Tisza István v. b. t. t., Meszlényi Gyula szatmári püspök, az Eperjes-egyházmegyei püspöki könyvtár, a szegedi Somogyi-könyvtár, a nagyenyedi Bethlen-Collegium, Magyar kir. államépítészeti felügyelőség Budapest, Ugocsa vármegye, Gömör-Kishont vármegye, továbbá Eperjes és Bártfa szab. kir. város, Gölniczbánya város és Felka szepesi város közönsége, az ó-lublói takarékpénztár és Piovarcsy Károly bányagondnok Bindt-Márkusfalván.

Társulatunk tagjainak száma a «Szepesvármegye Művészeti Emlékei» első részének megjelenése óta 290-ről 555-re emelkedett. Fogadják a fentiekben fölsorolt pártfogóinkkal együtt mindnyájan e helyen is támogatásukért és biztató érdeklődésükért leghálásabb köszönetünket.

IRODALOM.

Az I. és II. részben felsorolt munkákon kívül:

Bergner Heinrich: *Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland.* Leipzig, 1905.

Czobor Béla: *Magyarország történelmi emlékei.* I. rész.

Dénes Ferencz: *A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében.* Lőcse, 1900.

Divald Kornél: *Sáros vármegye szecesszió emlékei.* Budapest, 1905.

Ébner László: *A bútorművesség emlékei Magyarországon.* Az Iparművészet Könyve. II.

Graesse-Jaennicke: *Kunstgewerbliche Altertümer und Kuriositäten.* Leipzig, 1905.

Hampel József: *Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből.* Archaeologiai értesítő. 1887.

A középkori sodronyos zománcz hazánkban. Művészi Ipar. 1887.

Das mittelalterliche Drahtemail. Budapest, 1888.

Mihalik József: *Kassa város ötvösségének története.* Budapest, 1900.

— *A zománcz.* Pozsony-Budapest, 1901.

Pulszky-Radisics: *Az ötvösség remekei.* Budapest.

Steinhausz László: *Renaissance építőmű a lőcsei Szent-Jakab-templomban.* Építő Ipar. 1896.

A lőcsei Szent-Jakab-templom szószéke. Építő Ipar. 1903.

Szalay Imre: *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma.* Budapest, 1884.

— *Magyarország történeti emlékei.* II. rész.

Vajdovszky János: *Szepességi ötvösművek.* A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyvei. IV. kötet.

KÉPEK LAJSTROMA

Mellékletek

Lap

I. A svedléri és szepesolaszi bronz keresztelőmedencze ... 8

II. Zománczos díszű ezüst feszület Iglón. XIV. század ... 16

III. A felkai és iglói Úrmutató. XV. és XVI. század ... 24

IV. Sodronyzománczos kehely Poprádon. XV—XVI. század ... 28

V. Régi bútorok a lőcsei szent Jakab-templomban ... 38

VI. Szószék ajtaja és lépcsője Kolmitz Kristóftól Lőcsén ... 46

VII. Zabeler Jób epitafiuma Lőcsén és Gross Pál epitafiuma Szepesszombaton ... 52

VIII. Az ábrahámfalvi miseruha hímzései. XV. század ... 64

IX. Középkori miseruhák Szepeshelyen és Huntalun ... 66

X. Részletek Szilassy János Úrmutatóiból a lőcsei gimnáziumi és minorita templomban ...

Szövegképek

1. Keresztelő medencze Lőcsén. XIV. század ... 4

2. Bronz keresztkút Strázsán. XIV—XV. század ... 5

3. Bronz keresztkút Szepesváralján. XIV—XV. sz. ... 6

4. Bronz keresztkút Ruszkinban XV. század ... 7

5. Részlet a késmárki bronz keresztkútból. XV. sz. ... 8

6. Bronz keresztkút Ménhárdon XV. század ... 9

7. Füstölők rézből Keresztfalun és Tótfalun. XV—XVI. század ... 11

8. Részlet a szent György kápolna vasajtajából. XV—XVI. század ... 12

9. A szentségház vasajtócskája Golniczbányán. XV. század ... 13

10. Vasgyertyatartók Mühlenbachon. XV—XVI. sz. ... 15

11. Ereklyetartó feszület Iglón. XIV. század ... 17

12. Aranyozott ezüstkehely Felső-Szalókon. XIV—XV. század ... 18

13. Réz oltárkereszt Szepes-Bélán. XIV. század ... 19

14. Ciborium rézből Körtvélyesen. XIV. század ... 20

15. Provideáló edény rézből Lőcsén. XV. század ... 21

16. Olajtartó edény rézből Szepesolasziban ... 21

17. Oltárkereszt Szepes-Szombaton. XV. század ... 22

18. Oltárkereszt Körtvélyesen. XV—XVI. század ... 23

19. Pásztorbot ezüstből Szepeshelyen. XV—XVI. sz. ... 24

20. Vésett díszítésű kehely Zsegrán. XV. század ... 25

21. Sodronyzománczos kehely Lőcsén. XV. század ... 26

22. Sodronyzománczos kehely Szepeshely. XVI. sz. ... 26

23. Kehely Felkán. XV—XVI. század ... 27

24. Sodronyos díszítésű kelyhek Szepeshelyen. XV—XVI. század ... 28

25. Sodronyos díszítésű kelyhek Szepes-Szombaton. XV—XVI. század ... 28

26. Hetesi Pethe Márton kelyhe Szepeshelyen. XVI. század ... 29

27. Oltárkereszt Szepes-Bélán. XVI. század ... 29

28. Oltárkereszt Strázsán. XVI. század ... 30

29. Oltárkereszt Iglón. XVI. század ... 31

30. Az iglói Úrmutató középső része ... 32

31. Kehely. Mátyás János műve Strázsán ... 33

32. Úrmutatók Vitfalu, Alsó-Lapos és Dunajecz-Krempach templomából XVI. század ... 34

		Lap
33.	Úrmutatók Fridmann. Felső Lapos és Lublói templomából. XVI. század	35
34.	Úrmutató Tribsen. XVII. század	36
35.	Úrmutató Nedeczen. XVII. század	37
36.	Hármas stallum részlete Lőcsén. XV. század	39
37.	Stallumrészlet Gölniczbányán. XV. század	40
38.	Madonna. Stallumrészlet Leibiczen. XV. század	41
39.	Szövétnek-tartó rudak Mühlenbachon és Nagy-Előrön XV—XVI. század	42
40.	Részlet a késmárki pléb. templom széksorából	43
41.	Kegyúri pad térdeplője Nagy-Előrön. XV—XVI. század	44
42.	Stallumsor részlete Malduron. XVI. század	44
43.	Késmárki Gergely hármas széke Lőcsén. XVI. sz.	45
44.	Templomi szék Késmárkon. XVI. század	46
45.	Kettős stallum Lőcsén. XVI. század	47
46.	Padsor homlokdeszkája Szepeshelyen. XVII. sz.	48
47.	Erdődy Ádám gróf halotti címere Szepeshelyen	49
48.	Greff Lőrinczné emléktáblája Lőcsén	50
49.	Gerschner Gergely szenátor emléktáblája Lőcsén	51
50.	Jóni Tóbiás emléktáblája Leibiczon	52
51.	Faragott díszítés a kislomniczi szentkereszt-oltárról. XVII. század	53
52.	Az utolsó ítélet. Dombormű Iglón. XVII. sz.	54
53.	Láda 1692-ből. Hunfalvi r. kath. templom	55
54.	Oltárkendő Lőcsén. XVI. század	57
55.	Gobelin szőnyeg részlete Lőcsén. XV. század	57
56.	Miseruha Szepes-Bélán. XV. század	58
57.	Miseruha Zsegrán. XV—XVI. század	59
58.	Miseruha Szepeshelyen. XV. század	60
59.	Miseruha Szepeshelyen. XV—XVI. század	61
60.	Miseruha Szepeshelyen. XV. század	62
61.	Miseruha himzett betéte Szepeshelyen. XVII. sz.	63
62.	Ezüst himzésű betét egy lublói miseruhán. XVII. század	63
63.	Himzett miseruha Lőcsén. XVII—XVIII. sz.	64
64.	Himzett miseruha Iglón. XVIII. század	64
65.	Terítő részlete Lőcsén. XVII. század	65
66.	Himzett sarokkitöltések Iglón	66
67.	Miseruha csipkebetéte Lublón. XVII. század	67
68.	Himzett recze Szepeshelyen. XVII. század	68
69.	Lepedőcsipke Topporczról	69
70.	Ciborium Welbachon. XVI—XVII. század	73
71.	Ciborium Polyanóczon. XVII. század	73
72.	Szent János kelyhe Poprádon. XVII. század	74
73.	A haraszti ciborium	75
74.	Ostyatartó doboz Késmárkon. XVII. század	76
75.	A krompachi Úrmutató talpa Brassai Jánostól	76
76.	Ciborium Lőcsén. XVII. század	77
77.	Ciborium Krompachon. XVII. század	77
78.	Ezüst filigrános kehely zománczos képekkel díszítve Szepeshelyen. XVII—XVIII. század	78
79.	Ezüstsodronyos és zománczos díszítésű kehely Lőcsén	79
80.	Fedeles kupa. Weigl Bertalantól Lőcsén XVII. sz.	80
81.	Fedeles kancsó Késmárkon. Hähndl I. D.-től XVIII. század	81
82.	Úrmutató Lőcsén. Szilassytól	82
83.	Úrmutató Gölniczbányán. Szilassytól	83
84.	Ciborium Porácson. Szilassytól	84
85.	Kehely Krompachon. Szilassytól	85
86.	Feszület Lőcsén. Szilassytól	87
87.	Krisztus ezüstből öntött alakja Lőcsén Szilassytól	88

TARTALOM

Lap

I. A Szepesség iparművészetéről általában. Az ércöntés. Gaal Konrád mester, Nagy Lajos harangöntője. Középkori harangok. Bronzöntésű keresztelő-medenczék. Wagner János iglói ércöntő mester. Az ércöntés hanyatlása a Szepességen. A rézöntés és vasművesség emlékei. Önedények 5–15

II. Az ötvösség. XIII. és XIV. századbeli mesterek. Gallicus Miklós mester. Vert rézciboriumok és keresztelő tálak. XV. századbeli öntött és vésett díszítésű munkák. Sodronyzománczos kelyhek. Vert díszítésű emlékek a XVI. századból. XVI. századbeli és későbbi csúcsives stilű Úrmutatók 16–37

III. Csúcsiveskori egyházi bútorok. Papi székek kőből. Faragott díszítésű bútorok Lőcsén, Gölniczbányán, Leibiczon, Késmárkon. Festett díszítésű bútorok. Renaissance-stilű bútorok a XVI. századból. Késmárki Gergely, Láng János és Kristóf. A lőcsei szószék, Kolmitz Kristóf műve. XVII. századbeli bútorok, halotti czímerek és epitáfiumok 38–55

IV. Szövött emlékek. A szepességi vászon. A középkori barhet. Nyomtatott vásznak. A XV—XVI. századbeli olasz brokát-szövetek. Antipendiumok. Himzett miseruhák. XVII—XVIII. századbeli himzések. Varrott reczék. Vert csipkék 56–71

V. A XVII. századbeli ötvösség. Szepességi ötvöszékhek. A himpellér mesterek. Német és német mintára készült emlékek. Vertművű ötvösmunkák. Sodronyos és zománczos díszítésű emlékek a XVII—XVIII. századból. Szilassy János lőcsei mester és munkái 72–88

A szerkesztő befejező sorai 89

Irodalom 91

Képek lajstroma 92

SZEPESVÁRMEGYE MŰVÉSZETI EMLÉKEI

I—III. RÉSZÉNEK

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Ábrahámfalva, *templom*, miseruha III. 64.
Alsó-Lápos, *templom*, I. 52.
— — Úrmutató I. 52, III. 36.
Alsó-Répás, *gör. kath. templom* I. 60.
Alsó-Rusbach, *templom* I. 58.
— — kőépítmény II. 111.
— — ajtó I. 58.
— — keresztkút I. 58.
Anthonius, ötvös III. 33.
Arloth Henrik, kőfaragó I. 81.
Arnótfalu, *templom*, szárnyasoltár Lőcsei Miklóstól II. 36.
— — Kálvária-csoport II. 65.
Aurifaber István, ötvös III. 16.
Bártfa, *Szent-Egyed-templom*, harang 1486-ból III. 12.
— *Sárosvármegyei Muzeum*, Kőszegi kehely III. 18.
— — rézciborium Zavadkáról III. 20.
— — középkori barketek III. 57.
— — Szilassy-kehely Toriszkáról III. 87.
Batizfalu, *templom*, nagyharang III. 8.
Bethlenfalva, *templom* I. 61.
— — kehely I. 61.
— *Thurzó-kastély* I. 70, 73.
Brassai János, ötvös III. 76, 78.
Budapest, *Iparművészeti Muzeum*, miseruha Szepeshelyről III. 67.
— — szenteltvíztartó III. 80.
— *Nemzeti Muzeum*, sodronyzománcos kehely III. 30.
— — göllniczbányai stallumsor III. 39.
— *Steinhausz László*, menyasszonyi láda Lőcséről III. 55.
— *Szmik Antal*, oltárkendő III. 59.
Busócz, *templom* I. 67.
— — oltártőredékek I. 57.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48.
Csécs (Abauj m.) *templom*, falképek II. 10.
Csütörtökhely, *templom*, I. 61.
— — Krisztus siratása, dombormű I. 62., II. 66.
— — *Zápolya-kápolna* I. 62.
— — — helyreállítása I. 63.
— — — Mária halála, oltárkép I. 62., II. 57.
Csütörtökhely, *templom*, falkép a déli homlokzaton II. 6.
— *minoriták rendháza*, Szilassy-Úrmutató III. 86.
— — Szilassy-kehely III. 86.
Darócz, *templom*, I. 61.
— — stallumsor I. 61., III. 41.
— — kettős stallum I. 61., III. 41.
— — kehely I. 61.
— — szárnyasoltár I. 61.
— *keresztesek egykori temploma* I. 20.
Dénesfalu, *templom* I. 18.
— — Szent Magdolna szárnyasoltár II. 45.
— — Szűz Mária szárnyasoltár II. 45.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 45.
Domány, *templom* I. 61.
— — Szilassy-Úrmutató III. 86.
— — Szilassy-kehely III. 86.
— — Szilassy-ciborium III. 86.
Dunajecz-Krempach, *templom* I. 53.
— — Úrmutató I. 53., III. 36.
— *Szent-Bálint-kápolna* I. 53.
— — szárnyasoltár 1516-ból I. 53., II. 38.
— *harangtorony* I. 80.
Duránd, *templom* I. 57.
— — húsvéti gyertyatartó I. 57., III. 14.
— — keresztelőmedencze I. 57., III. 13.
— — harangok I. 57.
— — Szilassy-kehely I. 57., III. 86.
Eperjes, *bélpoklosok egykori kórháza* I. 24.
— *Wierd György háza* III. 14.
Farkasfalu, *templom*, szárnyasoltár II. 41.
Felka, *templom* I. 54.
— — szentségház I. 54.
— — Úrmutató I. 54., III. 25.
— — szárnyasoltár I. 54.
— — keresztelőmedencze 1479-ből III. 10.
— — kehely III. 31.
— — szövétnektartó rudak III. 10.
Felső-Erdőfalva, *templom*, Szent Miklós faszobra II. 48.
— szövétnektartó rudak, l. Mühlenbach.

[illegible] I. 52.
— — Úrmutató I. 52., III. 36.
Felső-Répás, *templom* I. 60.
— — szárnyasoltárok I. 60.
szobrok I. 60.
Atyaisten a holt Krisztussal, szobormű I. 61.
Szent Katalin szárnyasoltár II. 53.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48.
Madonna faszobra II. 49.
Felső-Rusbach, *templom* I. 58.
— — Úrmutató I. 58.
kehely I. 58.
Felső-Szalók, *templom*, kehely III. 18.
Felső-Sunyava, *templom*, Sz. Miklós szárnyasoltár II. 48.
Finck Dániel, ötvös, III. 83.
Fridman, *templom* I. 53.
— — Úrmutató I. 53., III. 36.
— — torony I. 53., 80.
— — famennyezet I. 53.
— egykori templom I. 6.
várkastély I. 70.
Gaál Konrád, érczöntő III. 5.
Gallicus Miklós, ötvös III. 16., 18.
Péter, ötvös III. 16.
Gánócz, *templom*, Szent Miklós szárnyasoltár II. 43.
— — Úrmutató III. 36.
— — nyomtatott vászon III. 60.
Genersich Dávid, ötvös III. 76.
Gergely, asztalos III. 42.
Gnézda, *templom* I. 47.
Gölnicz, *vár* I. 72.
Gölniczbánya, *plébániatemplom* I. 41.
— — helyreállítása I. 42.
— — faliszekrény I. 43., III. 38.
— — kőstallum I. 43., III. 38.
— — szentségház I. 43., III. 14.
— — keresztelőmedencze I. 43., III. 10.
— — stallumsor I. 43., III. 39.
— — festett padsor I. 43.
— — Szilassy-Úrmutató I. 43., III. 84.
— — körmeneti zászló I. 43.
— *domonkosok egykori kolostora* I. 20.
Görgő, *templom* I. 59.
— — torony I. 80.
kelyhek I. 59., III. 30.
— — pacificale 1701-ből I. 59.
Grancs-Petrócz, *templom* I. 49
— — torony I. 80.
Gross Pál, képfaragó III. 53.
Hanusfalva, *templom* I. 52.
— — Úrmutató I. 52.
Haraszt, *templom* I. 9.
— — ciborium I. 9., III. 75.
— — falképek II. 18.
Haraszt, *templom*, sírkő II. 99.
Hendel János Dávid, ötvös II. 83.
Hendel Mihály Ezéb, ötvös III. 83.
Herstl András, asztalos III. 47.
Hertzog András, ötvös III. 77.
Hunfalu, *templom*, menyasszonyi láda 1692-ből III. 55.
— — miseruha III. 67.
Igló, *plébániatemplom* I. 37.
díszkapú I. 38.
— — Szent-Mihál-kápolna I. 38.
— — ötvösművek I. 38.
— — keresztelőmedencze 1549-ből I. 38., III. 13.
— — fafeszület II. 64.
— — oltárkereszt III. 16., 33.
Úrmutató III. 33
— — miseruha III. 68.
— — dalmatikák III. 68.
— — Szilassy-kehely III. 86.
— *plébániaépület*, epitáfium I. 38.
— — régiségek I. 38.
— — Szűz Mária és Szent János faszobrai II. 64.
— *ág. ev. templom*, Úrvacsora-kendők III. 70,
Jamnik, *templom* I. 61.
— — torony I. 80.
János, érczöntő III. 10.
Jánosfalva, *templom*. Madonnakép Lőcsei Miklóstól II. 36.
Jekelfalu, *templom* I. 50.
— — deszkamennyezet I. 51.
— — falképek II. 17.
— — Szent Miklós faszobra II. 48.
Jurgó, *fatemplom* I. 7.
Kakas-Lomnicz, l. Nagy-Lomnicz.
Kapi (Sáros m.), *templom*, Úrmutató III. 37.
Káposztafalu, *templom* I. 61.
— — szárnyasoltárok I. 61.
— — Szilassy-kehely I. 61. III. 86.
— — szárnyas főoltár II. 81.
— Szent Anna szárnyasoltár II. 51.
— — rézciborium III. 20.
Kassa, *muzeum*, menyasszonyi láda III. 55.
— *ref. templom*, ezüstpohár III. 75.
Kaynár János, ötvös III. 83.
Kecskeméti V. Péter, ötvös III. 75.
Keresztfalu, *templom* I. 57.
— — sekrestyeajtó I. 57.
— — bronzfüstölő I. 57., III. 14.
Késmárk, *plébániatemplom* I. 43.
— — szentségház I. 43.
— — déli kapuzat I. 43.
— — északi előcsarnok I. 43.
— — helyreállítása I. 43.
— — szárnyasoltárok I. 43.
— — sírkövek I. 44.
— — Mária koronázása, dombormű I. 45., II. 60.

Késmárk, *plébániatemplom*, szószék mennyezete I. 45., III. 45.
— — keresztelőmedencze 1476-ból I. 45., III. 11.
— — stallumsor 1518-ból I. 45., III. 41.
— — epitáfium I. 45.
— — Szent Anna oltár I. 45.
— — csillár I. 45.
— — vasgyertyatartó I. 45., III. 14.
— — vértanú szüzek szárnyasoltára II. 38.
— — apostolok oszlásának szárnyasoltára II. 38.
— — szárnyas főoltár II. 65.
— — Thököly Sebestyénné kőkoporsója II. 110.
— — Warkócz Kristóf síremléke II. 110.
— — csonka emléktábla III. 54.
— — feszület elefántcsont Krisztussal III. 86.
— — Szilassy-kehely, III. 86.
— *egykori apáczakolostor* I. 6.
— *erődítmények* I. 21.
— *városháza* I. 66.
— — dombormű I. 67.
— Thököly-várkastély I. 75.
— — *kápolna*, templomi szék 1544-ből III. 42.
— *harangtorony* I. 79.
— *ág. ev. fatemplom* I. 82.
— — helyreállítása I. 83.
— — epitáfiumok III. 54.
— *magánházak* I. 79.
— *tót (pálos) templom*, széksor 1469-ből III. 41.
— — Szilassy kehely III. 86.
— *ág. ev. templom*, Úrvacsora-kendők III. 70.
— — ostyatartó doboz 1686-ból III. 75.
— — ötvösművek III. 75.
— — fedeles kancsó 1773-ból III. 75.
— — fedeles kancsó 1774-ből III. 83.
Késmárki Gergely, asztalos III. 42.
Késmárki Simon, asztalos III. 41.
Kis-Lomnicz, *templom* I. 58.
— — miseruha I. 58.
— — szárnyképek I. 58.
— — Úrmutató I. 58.
— — Szűz Mária szárnyas oltár II. 44.
— — Szent Kereszt oltár III. 54.
— — miseruhák III. 61., 66.
Kis-Szalók, *templom*, főoltár dombormüve III. 54.
Kis-Szeben (Sáros m.), *plébániatemplom*, Szilassy-Úrmutató III. 85.
Kluknó, *templom*, Szilassy-kehely III. 86.
— — Úrmutató III. 86.
— — ciborium III. 86.
— — oltárkereszt III. 86.
— — ereklyetartó kereszt III. 86.
Kolmitz Kristóf, asztalos-képfaragó III. 45., 47.
Körtvélyes, *templom* I. 61.
— — rézciborium I. 61., III. 19.
Körtvélyes, *templom*, oltárkereszt I. 61., III. 24.
— határában Milajfalu templomának tornya II. 3.
Krakkó (Galiczia), *posztócsarnok* I. 69.
— *Mária-templom*, szárnyas főoltár Veit Stosstól II. 55.
Nemzeti Muzeum, feszület Wisniczről (Podolin ról?) II. 65.
Kreichel Bernát, ötvös III. 83.
Kreichel Jób Frigyes, ötvös III. 83.
Krigh, *templom* I. 7., I. 50.
— — famennyezet I. 50.
— — oltár I. 50.
Krompach, *templom* I. 47.
— — Úrmutató 1694-ből, III. 76.
— — ciborium III. 78.
— — Szilassy-kehely III. 86.
— — Szilassy-kehely III. 86.
Kubach, *templom*, bemeszelt falképek (?) II. 17.
Kuncz, építőmester I. 67.
Kurimján, *templom* I. 61.
— keresztkút I. 61.
— főoltár I. 61.
Lándok, *templom* I. 58.
— — keresztelőmedencze I. 58.
— — szárnyas főoltár I. 58.
— — Szilassy-ciborium I. 58., III. 86.
— — Szilassy kehely I. 58.
— — diadalív faragott gerendája II. 65.
— *keresztesek egykori temploma* I. 20.
Lang Illés, ötvös III. 83.
— János, asztalos III. 42., 44.
— Kristóf, asztalos III. 42., 44.
Lapis refugii l. Látókő.
Látókő, *karthausi kolostor- és templomromok* I. 19 21., II. 99.
Lechniz, *Vörösklastrom* l. Vörösklastrom.
Leibicz, *Szűz Mária-templom* I. 56.
— — oltártöredékek I. 57.
— — keresztelőmedencze 1463-ból I. 57., III. 12
— — stallumok I. 57., III. 39.
— — epitáfiumok I. 57., III. 54.
vaskonzol I. 57.
— — Joni Tóbiás epitáfiuma 1658-ból III. 54.
— — nagyharang 1475-ből III. 12.
— — Madonna faszobor II. 49.
— — Szent Miklós faszobra II. 48
— *Szentlélek-templom* I. 57.
— — szárnyasoltárok I. 57.
— *ág. ev. templom*, ónkancsó III. 15.
— — réztál III. 21.
— — hímzések, csipkék III. 70.
Lerch János, szobrász I. 83.
Léthánfalva, *templom*, ciborium III. 74.
— — Szilassy-Úrmutató III. 87.
Lőcse, *Szent Jakab plébániatemplom* eredete I. 22.

Lőcse, *Szent Jakab plébániatemplom*, története I. 23., 36.
mai alakja I. 24.
— — déli kapu I. 26.
— — északi kapu I. 26.
— — orgonakarzat I. 28., III. 47.
— — könyvtárhelyiség I. 28
— — szentély falképei II. 23.
— — falképek Szent Dorottya legendájával I. 29., II. 25.
— — falképek fobunok és ugalmasság cselekedeteivel I. 29., II. 26.
— — szentségház I. 29.
— — szárnyas főoltár Lőcsei Páltól I. 29., II. 74.
— — szárnyasoltárok I. 29.
— — Csáky-oltár I. 29.
— — Krisztus születése, szoborcsoportozat II. 70.
— — Szent János szárnyasoltár I. 65., II. 92.
— — Szent Anna szárnyasoltár I. 65., II. 91.
— — Szent Erzsébet szárnyasoltár, Lőcsei Miklóstól II. 37.
— — Szent Magdolna faszobra II. 40.
— — Szent Katalin szárnyasoltár II. 49.
— — Szent Jakab szárnyasoltár II. 49.
— — Vir dolorum szárnyasoltár II. 60.
— — Mária hó szárnyasoltár II. 75.
— — Mária halála szárnyképe II. 58.
— — Szent Miklós szárnyasoltár 1507-ből II. 76.
— — Szent Péter és Pál szárnyasoltár II. 76.
— — Thurzó síremléke II. [illegible], 105.
— — Thurzó Elek [illegible] II. 106.
— — [illegible] Gödömbormüvei II. 107.
— — [illegible] síremléke II. 108.
— — ifj. Thurzó Elek síremléke II. 108.
— — Thurzó Kristóf síremléke II. 109.
— — Thurzó Szaniszló síremléke II. 109.
— — keresztelőmedencze I. 30., III. 10.
— — provideáló edény III. 20.
— — rézciborium I. 23., III. 20.
— — sodronyzománczos kehely III. 27.
— — Szilassy-kehely III. 82.
— — Szilassy-Úrmutató, III. 84.
— — Szilassy-feszület III. 86.
— — bútorok I. 30.
— — hármas stallum III. 38.
— — föliratos hármas stallum III. 39.
— — széksor 1494-ből III. 39.
— — hármas stallum Gergely mestertől III. 42.
— — kettős stallum 1542-ből III. 43.
— — szószék III. 45.
— — orgonaház III. 47.
— — Schusterchor III. 47.
— — epitáfiumok I. 30., III. 49.
— — epitáfium medveczímerrel III. 50.
— — Thurzó Kristóf halotti czímere III. 50.

Lőcse, *Szent Jakab plébániatemplom*, Thurzó Szaniszló halotti czímere 1625-ből IIII. 50.
— — Pobst Frigyes halotti czímere 1640-ből III. 50.
— — Reichenberg lovag halotti czímere III. 50.
— — Buchwald György epitáfiuma 1602-ből III. 51.
— — Greff Lőrinczné epitáfiuma (1609) III. 52.
— — Hirscher Dániel epitáfiuma (1607) III. 52.
— — Rombauer Mátyás epitáfiuma (1640) III. 52.
— — Hain Gáspár epitáfiuma (1646) III. 52.
— — Zabeler Jób epitáfiuma (1664) III. 52.
— — Gosnovicerus-család epitáfiuma (1669) III. 53.
— — Scheermanné epitáfiuma (1670) III. 53.
— — Buchwald Zsuzsánna epitáfiuma III. 53.
— — Gerschner Gergely epitáfiuma (1672) III. 53.
— — gobelinkárpit III. 60.
— — ajtó a Csáky-oltár mellett I. 29.
— — *Szent-György-kápolna* I. 28.
— — — falkép 1515-ből I. 28., II. 28.
— — — ajtó I. 29., III. 14.
— — — Szent György lovasszobra I. 29., II. 80.
— — — három királyok predella I. 29., II. 81.
— — Velbachi György síremléke II. 100.
— — *északi előcsarnok*, falképtöredékek I. 29., II. 25.
— — — kálvária szoborcsoport II. 40.
— — *déli előcsarnok*, külső falán Urbanovitz emléktábla II, 68.
— oratoriuma korlátján kálvária szoborcsoportozat 80.
— — *[illegible]*, lavabo fülke I. 27.
— — — vizöntőkancsó III. 14.
— — — szentségtartó fülke I. 29.
— — — ajtó I. 29.
— — — ajtófogó III. 14.
— — — deszkakarzat I. 29.
— — *kincstár* ajtókopogtató III. 14.
— *gimnáziumi (volt ferenczrendi) templom* I. 30.
— — oltárok II. 97.
— — faliszekrény III. 38.
— — padok III. 45.
— — oltárkendő III. 58.
— — miseruha III. 68.
— — egyházi edények III. 85.
— — Szilassy-kehely III. 85.
— — Szilassy-Úrmutató III. 85.
— — oltárkereszt III. 86.
— *gimnázium (volt ferenczrendi kolostor)* I. 20., 33.
— *Minorita-templom* I. 33.
— — Szilassy-Úrmutató III. 84.
— *Keresztbegy lejtőjén* templomromok I. 5.
— erődítmények I. 21.
— egykori kórházi templom I. 33.
— egykori karthausi kolostor I. 33.
— *Máriahegy*, kápolna I. 34.
— *[illegible]* I. 67.
— — helyreállítása I. 68.

Lőcsi, ú. n. *Tourzo-ház* I. 77.
— ajtókeret 1530-ból I. 65.
Hermann-Spillenberger-ház I. 77
— *Bobst-Szkicsák-ház* I. 78.
— *magánházak* I. 78.
— — záradékrácsok I. 78., III. 14.
folyosórácsok III. 14.
— — renaissance-részletek I. 79.
— *harangtorony* I. 81.
Probstner-féle kert, vaskalitka (pellengér) III. 14.
— *ág. ev. templom*, oltárterítő III. 70.
Úrvacsora-kendő III. 70.
— — ötvösművek III. 76.
— — kehely III. 76.
— — ostyatartó doboz 1657-ből, III. 76.
— — kehely 1718-ból III. 76.
— — fedeles kancsó 1697-ből, III. 76.
— — zománczos kehely 1691-ből III. 79.
— — fedeles kupa III. 79.
Lőcsei Miklós, festő II. 36.
— Pál, szobrász II. 69.
Lőw Pál, ötvös III. 83.
Ifj. Lőw Pál, ötvös III. 83.
Lubló, *vár* I. 21., 71.
— *templom* I. 48.
— — keresztkút I. 48.
— — Úrmutató I. 48., III. 36.
— — keresztelőtál I. 48., III. 20.
— — oltárok I. 48.
— — sírkő I. 48., II. 111.
— — faragványok II. 97.
— — miseruhák III. 68., 70.
korházépület, epitáfium II. 111.
Lucsivna, *r. k. templom*, kehely III. 27.
— *ág. ev. templom*, réztál 1635-ből, III. 21.
— — Úrvacsora-kehely III. 73.
Maldur, *templom* I. 51.
— — régiségek I. 51.
— — torony I. 80.
— stallumsorok III. 42.
Márkusfalva, *templom* I. 46.
— — orgonakarzat följárója I. 46.
— — Máriássy-emléktáblák I. 46.
— — Máriássy István sírköve (1517) I. 46., II. 104.
— *várkastély* I. 72.
Matern Ulrik épitőmester I. 81.
Matheócz, *templom* I. 56.
— — szárnyas főoltár I. 56., II. 33.
— — fafeszület I. 56., II. 39
— keresztelőmedencze I. 56.
— *harangtorony* I. 81.
Matthiasch Hanus, ötvös III. 36.
Mátyásfalu, *templom* I. 52.
— — deszkamennyezet I. 52.
Mátyásfalu, Szilassy-Úrmutató I. 52., III. 86.
— — *templom*, Szilassy-ciborium III. 87.
Menhárd, *templom* I. 56.
— — keresztelőmedencze 1483-ból I. 57, III. 12.
— — vasgyertyatartó III. 14.
— — Szilassy-Úrmutató III. 87.
— — Szilassy-kehely III. 87.
— — Szilassy-oltárkereszt III. 87.
— *harangtorony* I. 81.
Merény, *templom* I. 47.
Mindszent, *templom* I. 8.
— *Csáky-kastély*, Szilassy-ékszertartó doboz III. 87.
Mühlenbach, *templom* I. 56.
— — szárnyasoltárok I. 56.
— — szövétnektartó rudak (Felső-Erdőfalváról) I. 56., III. 40.
— — vasgyertyatartók I. 56., III. 14.
— — bronzfüstölő I. 56., III. 14.
— — Szűz Mária szárnyasoltár II. 44.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48.
— — szárnyas főoltár II. 82.
— — sekrestye-faliszekrény ajtaja III. 41.
— — miseruha III. 61.
— — Szilassy-kehely, III. 86.
Müller Michel, ötvös III. 75.
Müttermann, építész I. 83.
Nagy-Eőr, *templom* I. 59.
— — szárnykép I. 59.
— — Madonna faszobra I. 59., II. 39.
— — szárnyasoltárok I. 59.
— — Szűz Mária szárnyasoltár II. 90.
— — szövétnektartó rudak I. 59., III. 40.
— — kegyúri pad I. 59., III. 41.
— — Kálvária-csoport I. 59., II. 49.
— — keresztkút 1593-ból I. 59.
— *várkastély* I. 59., 73.
— — miniaturás kódex II. 64.
— *harangtorony* I. 81.
Nagy-Lomnicz, *templom* I. 56.
— — keresztkút I. 56.
— — kapu vasrácsa I. 56., III. 15.
— — Mária oltára 1474-ből II. 44.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48.
Nagy-Szalók, *templom* I. 56.
— — szárnyasoltárok I. 56.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48.
— — oltárkép I. 56.
— — kelyhek III. 36.
Nedecz, *templom* I. 52.
— — oltárképek I. 52.
— — Úrmutató I. 53., III. 36.
— *vár* I. 21., 72.
— — *kápolna*, faltöredékek II. 18.
Nyárs-Ardó (Sáros m.), *templ.* Szilassy-Úrmutató, III. 84.

Odolin, *templom* I. 61.
Ó[illegible], *templom* I. 58.
— — keresztlat I. 58.
Olaviczy, *gör. kath. templom* I. 60.
— — szentségfülke I. 60.
— — falkerités I. 60.
Pál (Gaál?) erezontő III. 12.
Podolin, *templom* I. 45.
— — szárnyasoltárok l. Wisnicz
— — egykori ker. János oltár I. 46.
— — keresztelőmedencze I. 46., III. 10.
— — barokkoltárok I. 46
— — Úrmutató 1699-ből I. 46., III. 77.
— — hímzések I. 46.
— — faragványok, II. 97.
— — kőepitáfium II. 111.
— — aquamanile III. 14.
— — *erődítmények* I. 21.
— — *harangtorony* I. 81.
Polyanócz, *templom*, ciborium 1657-ből. III. 74.
Poprád, *plébániatemplom* I. 56.
— — falképek I. 56., II. 16.
— — Madonna-kép Lőcsei Miklóstól II. 33.
— — Szent Egyed-kehely I. 56, III. 20
— — Szent János-kehely III. 74.
Porács, *gör. kath. templom*, Szilassy-ciborium III. 85.
— — Szilassy-kehely 1759-ből, III. 85.
Posen (Poroszország), *városháza*, I. 69.
Przemysl (Galiczia), *Krasiczyn-kastély* I. 69.
Ragyócz, *templom* I. 60.
— — Úrmutató I. 61.
— — egykori torony I. 61.
Remete, *templom* I. 47.
Richwald, *templom* III. 37.
— — Úrmutató III. 37.
Ruszkin, *templom* I. 57.
— — keresztelőmedencze 1427-ből I. 57., III. 10.
— — Madonna-szobor I. 57.
— — Úrmutató I. 57.
Schneider, ötvös III. 25.
Schonau Fridrich, ötvös III. 74.
Schavnyik, *egykori cziszterczita-kolostor* I. 19.
— — *várkastély* I. 76.
— — *templom*, sírkő II. 100.
Sopron, *benczés-templom*, halotti czimer III. 50.
Stanzel Teofil festő l. Theophilus mester
Steinhübel György, könyvkötő III. 47.
Stóla, *egykori benczés-klastrom* I. 19.
Stoss Veit, szobrász és festő, II. 55., 73.
Strázsa, *templom* I. 56.
— — egyházi edények I. 56.
— — keresztelőmedencze I. 56., III. 10.
— — oltárkereszt III. 32.
— — kehely 1589-ből III. 36.
Sümeg, *templom* I. 61.
Svábócz, *templom*, falképtöredékek II. 14.
— — szárnyasoltár II. 76.
— — nyomtatott vászon III. 60.
Svedlér, *templom* I. 47.
— — keresztelőmedencze III. 5., 9.
— — Úrmutató, III. 87.
Szakmáry Dániel, ötvös III. 83.
Szent-András, *templom*, Szent Miklós faszobra II. 48.
Szepesi vár I. 21., 70.
Szepes-Béla, *templom* I. 57.
— — oltárképek I. 57., II. 88.
— — szentségtartó-fülke I. 57.
— — keresztelőmedencze I. 57.
— — kehely 1515-ből I. 57., III. 30.
— — oltárkereszt I. 57., III. 19., 32.
— — miseruha I. 57. III. 61.
— — Madonna-szobor I. 57.
— — Kálvária-csoport II. 65.
— — oltárkendő III. 30.
— — *harangtorony* I. 81.
— — *egykori templom* I. 6.
Szepeshely, *székesegyház*, alapítása I. 11.
— — legrégibb része I. 12.
— — tornyai I. 13.
— — kibővitése I. 14.
— — Zápolya-kápolna I. 16.
— — oltárok I. 17.
— — sírkövek I. 17.
— — epitáfiumok I. 18.
— — halotti zászlók I. 18.
— — helyreállitása I. 18.
— — falkép 1317-ből II. 20.
— — Szent István mellképe II. 34.
— — Szent Mihály szárnyasoltár II. 34.
— — Szent Márton lovasszobra II. 51.
— — szárnyas főoltár II. 51.
— — szent királyok szárnyasoltára II. 54.
— — Mária halála szárnyasoltár II. 54.
— — Mária koronázása szárnyasoltár II. 59.
— — Zápolya-síremlékek II. 99.
— — Zápolya Imre síremléke II. 101.
— — Zápolya István síremléke II. 101., 102.
— — Váraljai Szaniszló síremléke II. 104.
— — Hetesi Pethe Márton síremléke II. 104.
— — Sigray síremléke II. 104.
— — sodronyzománczos kehely III. 28.
— — kelyhek III. 31.
— — Hetesi Pethe Márton kelyhe II. 31.
— — templomi padok 1630-ból III. 45., 48.
— — Rákóczi Pál halotti czimere (1636) III. 50.
— — Thurzó Ádám halotti czimere (1635) III. 50.
— — Csáky Ferencz halotti czimere (1670) III. 50.
— — Csáky István halotti czimere (1699) III. 51.

Szepesbély, *székesegyház*, Erdődy Ádám halotti címere (1668) III. 51.
— — keleti szőnyegek III. 60., III. 79.
— — harang 1424-ből III. 10.
— — rézciborium III. 19.
— — pásztorbot III. 24.
— — egykori hímzés III. 70.
— — oszlophoz kötött Krisztus ezüstszobra III. 78.
— — zománczos kelyhek III. 79.
— — strucztojás-serleg III. 79.
— — Berzeviczy-kehely III. 79.
— — Szilassy-Úrmutató III. 86.
— — Úrmutató III. 86.
püspöki kápolna oltárára, miseruhák III. 65., 67., 68.
— — *káptalan ruhatára*, miseruhák III. 66.
— *püspöki palota, ebédlő*, Mária halála képe II. 58.
lomtár, szobrok a székesegyházból II. 53.
— *magtárépület*, Mária faszobra II. 49.
— — Szent Rókus és Sebestyén-oltár II. 53.
— — Őrangyal-oltár II. 53.
— «leo albus» I. 11.
Szepes-Olaszi, *plébániatemplom* I. 39.
— — átmeneti stilü maradványok I. 18.
— — helyreállítása I. 40.
— — keresztelőmedencze 1497-ből I. 40., III. 12., 13.
— — diadalkereszt I. 40., II. 64.
— — csengetyütartó I. 40., III. 15.
— — szentségház része I. 40.
— — falkép II. 6.
— — olajtartóedény 1525-ből III. 20.
— — Szilassy-kehely III. 86.
— *pretorium* I. 40.
Szepes-Szombat, plébániatemplom I. 56.
— — szárnyasoltárok I. 56.
— — Szűz Mária szárnyasoltár II. 46.
— — Szent Miklós szárnyasoltár II. 48., 84.
— — Szent Anna szárnyasoltár II. 84.
— — Szent György szárnyas főoltár II. 85.
— — Szent Antal szárnyasoltár II. 87.
— — hordozható szárnyasoltár II. 90.
— — husvéti gyertyatartó I. 56., III. 40.
— — kelyhek I. 56., III. 31.
— — oltárkereszt I. 56., III. 24.
— — szentélykorlát I. 56., III. 53.
— — Gross Pál epitáfiuma (1688) I. 56., III. 54.
— — ajtókopogtató I. 56., III. 13.
— — kálváriacsoport II. 65.
— — orgona III. 54.
— — epitáfiumok III. 54.
— — antipendiumok III. 62.
Szent-József-kápolna, Szilassy-ereklyemutató 1733-ból, III. 87.
— *harangtorony* I. 81.
Szepes-Szombat, *magánházak*, renaissance-részletek I. 79.
— — *sztojánfalvi templomrom* II. 3.
Szepesváralja, *plébániatemplom* I. 47.
— — egykori főoltár I. 47.
— — főoltár megmaradt szárnyképei II. 59.
— — szárnyasoltár I. 47.
— — keresztelőmedencze I. 47., III. 10.
— *egykori ispotály* I. 20.
— *magánházak*, renaissance-részletek I. 79.
Szilassy György, ötvös III. 82.
— János, ötvös I. 43., 52., 57., 58., 61., III. 81.
Szlatvin, *templom*, elpusztult falképek II. 17.
— — Madonna faszobra II. 39., 49.
— — Szent Miklós faszobra II. 48.
Szomolnok, *templom* I. 47.
Sztropkó (Zemplén m.), *plébániatemplom*, miseruha III. 65.
Teplicz, *templom*, harang 1481-ből III. 12.
Theophilus mester, festő II. 95.
Toporcz, *templom* I. 50.
— — famennyezet töredékei I. 51.
szárnykép I. 51.
— — kálváriaszobrok I. 51., II. 65.
— — Görgey-család epitáfiumai I. 51.
— — Görgey Illés és Márton síremléke I. 51., II. 111.
— — Úrmutató I. 51.
— — kelyhek I. 51., III. 30.
— csipkelepedő népies munka III. 71.
Toriszka, Szilassy-kehely, l. Bártfa.
Tóthfalu, *templom* I. 58.
— — főoltár I. 58.
— — Madonna faszobra I. 58., II. 49.
— — Svábovszky Bálint síremléke I. 58., II. 110.
— — bronzfüstölő III. 14.
Tribs, *fatemplom* 1567-ből, I. 6.
— — falfestmények 1647-ből, I. 8.
— — Úrmutató, I. 8., III. 36., 37.
— — kehely I. 8.
Urbanovitz Márton, szobrász II. 68.
Vellbach, *templom*, vasgyertyatartó III. 14.
— — ciborium III. 74.
Vibornya, *templom* I. 51.
— — deszkamennyezet I. 52.
— — karzat I. 52.
— — keresztkút I. 52.
Vidernik, *templom* III. 60.
— — nyomtatott vászon III. 60.
— — Szilassy-kehely III. 86.
Vincentius, ércöntő III. 10.
Vitfalu, *templom* I. 61., II. 16.
— — falképek II. 16.
— — Úrmutató. III. 36.
Vörös klastrom I. 20.

VÖRÖSKŐ VÁROM, [illegible] II. 18.
WAGNER JÁNOS, érczöntő, III. 7., 12.
WEIGL BERTALAN, ötvös III. 80.
WIERD GYÖRGY, érczöntő III. 14.
WISNICZ (Galiczia), szárnyasoltárok Podolinról II. 65.
ZAVADKA, gör. kat. templom, bronztastoló III. 14.
ZSEGRA, *templom* I. 53
— — sírkő I. 54., II. 99.
— — belső fölszerelés I. 54.
— — falképek II. 6.
— — kehely III. 27.
— — miseruha III. 61.

N 6809 S6V3
Vajdovszky, János
Szepesvármegye müvészeti emlékei

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 04 09 03 004 8